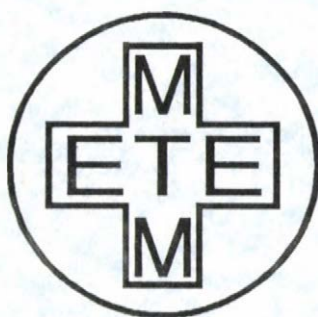

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelveken.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/70-024. Fax: 96/70-011.

Előfizetés, Tagság díj: 400 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 400 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

4. kötet

1992

volume 4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG

Budapest

és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR

HORVÁTH TIBOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Érszegi Géza, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

*AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor,
Kostya Sándor, Vlosskák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogay Tamás;*

ITALY: Eördögh István, Kiss Ulrich; USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1992.

ISSN 0865–5277

Szedés, nyomás és kötés:

AGAPÉ Kft., Szeged

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK

BOBA Imre	Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai? <i>Saint Andrew-Zoerard. Was Polish or Istrian by Origine?</i>	5 10
LOTZ Antal	Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830) <i>The Life of the Dean of Nagysárrét, József Ribossy (1775–1830)</i>	13 23
SZILÁGYI István	Szent lépcsők – Szentlépcsők <i>The Skala Santa and the Sacral Stairs</i>	25 50
GLÜCK Jenő	Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792 - 1848) <i>Data of the Episcopal Archives of Arad Concerning the History of The Rumanian Greek Orthodox Parishes in Hungary (1792–1848)</i>	51 63
BEKE Margit	Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX. században <i>Funeral Ceremonies and Coat-of-Arms of the Aristocrats in the XVIII-th and XIX-th centuries</i>	65 69
MÉSZÁROS István	Középkori örökség protestáns kollégiumainkban <i>Heritages of the Middle Ages in Our Protestant Colleges</i>	71 78
ORBÁN Imre	Egy érdekes kultuszkeveredésről (Antochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései) <i>Remarkable Interactions of Cultic Honours (How Had Influenced the Cultic Honour of Saint Margaret of Antioch the Cult of Saint Margaret of the Árpád-Dynasty?)</i>	79 89
TAMÁS Szabó	Antonio Possevinos Bemühungen Um Die Erneuerung Des Katholozismus In Siebenbürgen Antonio Possevino tevékenysége az erdélyi katolicizmus megújítása érdekében <i>Antonio Possevino's Activities to Further the Renewal of the Catholicism in Transylvania</i>	91 132

EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

JAMES L. John	Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága <i>Astrik L. GABRIEL. His academic career and publications</i>	135 160
SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (kiegészítés) <i>The Church Historical Work of Tamás Bogyay</i>	161 168

FORRÁSOK

SÁVAI János	P. Jego Ézsiás: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből)	169
	<i>P. Jego Ézsiás: I Have Been Staying Here (Remembrances of a Poor Franciscan Friar from the Past Century)</i>	213
JANKA György – LAKATOS Pál	A makói görög katolikus egyházközség canonica visitációja 1844-ben	215
	<i>Canonica Visitatio in the Uniate Church's Parish of Makó in 1844</i>	222
VIDA István	Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949)	223
	<i>Catholic Social Movements in Hungary (1935–1949)</i>	241
VAJK Gyula	Az 1956-os események és következményei	243
	<i>The Events of 1956 and Their Consequences</i>	262
P. DUDÁS Bertalan OSBM	A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára	263
	<i>The Archives of the Saint Basil Order's Monastery of Máriapócs</i>	266

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BOBA IMRE

SZENT ANDRÁS-ZOERARD:
LENGYEL VOLT-E VAGY ISZTRIAI?

Közép-Európa középkori egyháztörténetével foglalkozó tudósok általában egyetértenek abban, hogy Szent András-Zoerard, a nyitrai székesegyház és püspökség egyik patrónusa, akinek tisztelete széles körben elterjedt a szlovákiai katolikusok körében, lengyel származású volt. A rendelkezésre álló források közül Johannes Longinus, helyesen Jan Długosz említi először, hogy Zoerard volt Lengyelországban, még pedig az *Annales Regni Poloniae* című hatalmas művében, amelyet lényegében 1466-ban, mintegy 450 évvel a szent halála után fejezett be. Długosz megjegyezte, hogy *Swyardus qui et Zoerardus*¹ mint remete Chehwów mellett, a Dunajec völgyében élt, ahonnan, ex Polonia, Magyarországra ment, ahol mint hitvalló tűnt ki, míg társa, a szintén lengyel származású Benedek, a vértanúság koronáját nyerte el. Długosz elbeszélése tartalmaz ugyan tényeket, amelyek egy 11. századi forrásból vannak átvéve, de az utalás Zoerard Czehów melletti remeteéletére magától Długosztól való. Amikor Długosz élt, volt Czehów mellett egy *Sanctus Guerardus*-nak² szentelt templom, és a helyi hagyomány remeteséggel kapcsolt össze egy barlangot a Czehówhoz közel fekvő Tropieben. Długosz nyilván ezekre alapozta elbeszélése egyes részleteit. Az idevágó források alapos vizsgálata és a Szent András-Zoerard életére vonatkozó irodalom áttekintése azonban nem szolgáltat bizonyítékot vagy érvet a szent állítólagos lengyel származása mellett, és a dél-lengyelországi helyi hagyomány sem elegendő a Kárpátoktól északra való tartózkodás történeti hitelének igazolására.

András-Zoerard első életrajzát, amelynek egyes részeit Długosz közvetlenül vagy közvetve idézte, Mór pécsi püspök írta, aki mint „*puer scholasticus*” Magyarországon, Szent Márton apátságában (Pannonhalmán) még személyesen találkozott vele, később pedig mint ugyanannak a kolostornak az apátja gyűjtötte az adatokat életéről a szent tanítványával és társával, Benedekkel folytatott beszélgetésekből, és előljárójától, Fülöptől, a Nyitra melletti Zobor hegyi bencés monostor apátjától. Mór valamikor 1064 és 1074 között állította

1. De SS. Zoerardo et Benedicto, in: *Acta Sanctorum Julii*. T. 4. p. 330. Długosz modern kiadói *Swyardus* helyett a nem hiteles *Swirardus* alakot használják.
2. 1326: Stanislaus plebanus de Sancto Gverardo, in: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, Vol. I. Romae 1860, p. 278.

össze *Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti* című művét, lehet, hogy azokkal a fáradozásokkal kapcsolatban, amelyeknek eredménye az 1083-ban történt szenttéavatás lett. Mór püspök legendájának egyes részeit felhasználta Szent István, Magyarország első királya legrégebb életrajzának írója. Ez az életrajz a király kanonizációjára készült, amely ugyancsak 1083-ban ment végbe nagy ünnepélyességgel. Szent István életirata három változatának ránk maradt kéziratai Zoerardot csak szerzetesi nevén, mint Andrást említik. Sem a Szent Zoerard-, sem a Szent István-legendák egyetlen kézírata sem tartalmaz olyan adatot, amelyből Zoerard lengyel származására lehetne következtetni.³

A legmegbízhatóbb kéziratok a 12.-től a 15. századig terjedő időből (a legendák kiadói szerint az M, L és H kódexekben) Zoerard Magyarországra érkezése leírásának következő változatait nyújtják:

Legenda S. Zoerardi

(és a B kézirat Szt. István leg.)

Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit... et Andreas nominatus eremiticam vitam agere statuit...

Legenda S. Stephani

(M, L és H kézirat)

Venerunt et alii duo de terra Poliensi heremiticam vitam causa contemplationis eligentes, quorum unus Andreas nomine alter Benedictus...

Długosz hozta a következő változatot:

Duo viri Swirardus et Benedictus, ambo anachoriticam ducentes vitam, ex Polonia egresso intraverunt Pannonias...

Hartvik püspök Szent István-legendájának két, késő 15. századi kézírata (B2 és C) hasonlóképp a *de terra Poloniae*-val cseréli föl a *de terra Poliensi*-t. Az, hogy a *de terra Poliensi* vagy *de terra Poloniensium* helyett *ex Polonia*-t írnak, némi magyarázatra szorul, mert mind filológiai, mind történeti szempontból nagyon kérdéses, hogy egyenlőnek, azonos értelműnek lehet-e tekinteni a *Polonia* alakot a *Poliensis/Poloniensis* alakokkal.

Długosz nem vette észre, hogy a *Sanctus Swywardus, qui et Zoerardus* tiszteletével a Kárpátoktól északra kapcsolatba hozott helyeket a 11. században még nem tekintették Lengyelországhoz tartozónak. A Dunajec völgye akkoriban a *Krakowsko, Ziemia Krakowska* vagy latinul *Cracovia* néven ismert terület része volt. *Polonia* vagy *Polska* csak a Poznań körüli területet jelentette. Még 1296-ban is a *tota terra Poloniae* csak Gniezno-Poznań vidékére vonatkozott. 1303-ban még megkülönböztették *Cracovia*-t és a *Poloniae regnum*-ot. A *regnum Poloniae* mint a királyság összes alkotórészének együttes megjelölése csak a 14. század első felében jött használatba.⁴

3. A *Legenda S. Zoerardi et Benedicti* és a három Szent István-legendaszövegét sokszor kiadták. Legjobb kiadás: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. II. Budapest 1938. pp. 347–440. A kiadások és tanulmányok terjedelmes bibliográfiája található „Andrzej-Swierad” címszó alatt in: *Hagiografia polska*. Vol. 1. Poznań 1971. pp. 79–91.

4. „Polonia” használatáról cf. Baszkiewicz, Jan: *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego*, Warszawa 1954, passim, végkövetkeztetések p. 273.

Mivel sem Mór a 11. században, sem a Szent István-legendák szerzői nem alkalmazhatták a *Poliensis/Poloniensis* vagy az *ex Polonia* kifejezéseket a Felső-Visztula menti, Długosz részéről Zoerarddal kapcsolatba hozott területre, a *Poliensis/Poloniensis* terminus más területet kellett, hogy jelöljön, nem pedig Czehów környékét a krakkói püspökségben. Nyilvánvalónak látszik tehát, hogy Długosz vagy a *Legenda Sancti Stephani* 15. századi másolója volt az, akit félrevezetett a tény, hogy Krakkó környékét a 15. században Lengyelország részeként ismerték, és ezért a *Poliensis*-t anakronisztikus módon fölcserélte az *ex Polonia*-val. De a cserét filológiai szempontból is meg kell kérdőjelezni.

Megjegyezhetjük, hogy a különböző legendák szerzői jól ismerték a nyelvtani szabályokat, és következetesen alkalmazták őket. A *Legenda S. Zoerardi*-ban és a Szent István-legendákban (amelyek utalnak Szent Zoerardra) a területek minden esetben szabatosan megvannak határozva, pl. *Pannoniae patria*, *Pannoniorum termini*, *partes Bulgarorum*, *Hungaria*, *terra Boemorum*, vagy épp a pleonasztikus *terra Poloniae*, de nem *Poliensis*. Hartvik Szent István életirata 9. fejezetében Mieszko, a lengyelek hercege, szabályszerűen mint *Poloniorum dux* szerepel, és nem mint *Poloniensis* vagy *Poliensis dux*.

Az *-ensis* képzőt normálisan csak városok és kis szigetek nevének használják a lakosok közösségének megjelölésére. Népnevekkel kapcsolatban csak akkor lehet használni a képzőt, ha a csoport, pl. háborúban, saját területén kívül lép fel. Ha Zoerard Lengyelországból való lett volna, nem használhatták volna a *de terra Poloniensium*, *de terra Poliensi*, alakokat ilyen értelemben.

Ha a *Poliensis/Poloniensis* olyan földrajzi meghatározását keressük, amely kapcsolatba hozható Kelet-Közép-Európa és Magyarország Zoerard és Szent István-kori egyháztörténetével, csak egyetlen hely jöhet tekintetbe: Pola (Pula) Isztriában. Ez a város és az aquileiai patriarkátus egész területe a 11. században fontos szerepet játszott Kelet-Közép-Európa egyháztörténetében. Az erre a vidékre vonatkozó forrásokban tényleg gyakran használták a *Polensis* melléknevet, de csak Pola városával kapcsolatban levő egyének nevének, mpl. *Olmannus et Andreas fratres de civitate Polensi*, *Antonius Polensis episcopus*. A város falusi környékét az ókorban *ager Polensis* névvel jelölték, a középkorban pedig a *finis Polensium* alakot használták.⁵ Pola nevéből azonban nemcsak a *Polensis* alak származik, hanem a *Polonensis* is, pl. *Gerboldus episcopus Polonenis* (967).⁶

Itt megjegyezhetjük, hogy Ravennából Szent Romuald, a kamalduli rend későbbi alapítója vezetésével elindult egy nagy bencés csoport, hogy részt vegyen a magyarok térítésében. Az út első részét hajón tették meg, és Pola szomszédságában, Parenzoban (Poreč) kötöttek ki, ahol nagy bencés kolostor volt az utazó hittérítők elszállásolására. Ennek a missziónak az ideje összeesik Zoerard Magyarországra érkezésével. Zoerard ehhez a csoporthoz Isztriának azon a részén csatlakozhatott, amelyet *finis Polensium* néven ismertek.⁷ Mór

5. A példák forrása Kos, France: Gradivo za zgodonivo Slovencev v srednjem veku, vol. 1–5. Ljubljana 1902/1928 első három kötete.

6. Cf. Ughellus, Ferdinandus: Italia Sacra, Vol. 2. Venetiae 1720. coll. 476.

7. Legenda maior S. Stephani, M, L és H kézirat: de terra Poliensi, SRH II. (3. jegyzet) p. 382. Legenda S Zoerardi: de terra Poloniensium, ibid. p. 357.

püspök tényleg Zoerard falusi múltját hangsúlyozza, amikor elbeszélésében a szentet mint *ex rusticitate quasi rosa* mutatja be, és ezt a meghatározást mintegy megismétli a rá következő *de terra Poloniensium*, ami nyilván utalás Pola környéke falusi jellegére, azaz a híres *ager Polensis*-re. Zoerard szülőföldjén, Szent Romuald és csoportja érkezése idején, még nem volt szerzetes, de *sancti spiritus instinctu tactus ex rusticitate... de terra Poloniensium* elindult Magyarországra, ahol Szent Márton bencés kolostorában a *Mons Pannoniae*-n találkozott a fiatal Mórral, a jövőendő püspökkel, aki meg fogja írni életét.

Zoerard Pannonhalmáról ment a Nyitra melletti Zobor hegyre, ahol Fülöp apáttól megkapta a szerzetesi köntöst. A fogadalomtételkor András apostol nevét vette föl, – egyébként a polai székesegyháznak és egy Pola melletti kolostornak is András volt a védőszentje, és Isztiában nagyon kedvelték nevét. Zoerard tartózkodása a Dunától délre, Győr közelében fekvő Pannonhalmán a Zobor hegyre menetele előtt csak akkor logikus, ha dél felől jött Magyarországra. Világos tehát, hogy Zoerard a hazájában még nem lehetett bencés szerzetes, mint ahogy Długosz el akarja hitetni.

Zoerard isztriai-dalmáciai eredetét észrevette a 15. században Antonio Bonfini (1427–1502), aki nem sokat habozva ezt írta *Rerum Hungaricarum Decades sive Historia Pannonica* című művében:

„...ex ea Dalmatiae parte, quam Polianam dicunt (advenerunt) eremitae duo... Andreas... et Benedictus.”⁸ Erre a szövegrészre fölfigyeltek a tudós bollandisták, akik azután, félrevezetve Długosz és a 17. századi lengyel Zoerard-életrajzíróktól, azt igyekeztek elhitetni, hogy Bonfini művének nyomtatott kiadásában vagy sajtóhiba van, vagy pedig rosszul olvasták kéziratait. Szerintük az *ex ea Dalmatiae parte quam Polianam dicunt* helyett *ex ea Sarmatiae parte quam Polianam dicunt* szövegnek kellett állnia.⁹ A bollandisták azonban elmulasztották megvizsgálni Bonfini teljes szövegét, amelyben bőven van bizonyíték arra, hogy Lengyelországot *Polonia* néven ismerte és nem mint *Polianat*,¹⁰ továbbá megkülönböztette Lengyelországot Sarmatiától. Ugyanazon az oldalon, ahol Bonfini még egyszer utalt *Polonia*-ra, a Balti tenger vidéki poroszokat azonosította a szarmatákkal.¹¹ Meg kell jegyezni azt is, hogy Bonfini sui generis szarmata szakértő volt, és sosem jutott volna eszébe Sarmatiából vinni hittérítőket Magyarországra (vö. pl. *Rerum Hungaricum Decades* passim).

Úgy látszik, bőven van bizonyíték arra, hogy Mórtól Bonfiniig minden utalás Zoerardra a szentet Pola városával és nem Lengyelországgal hozta kapcsolatba. Kiderült, hogy Długosz volt az első, aki Zoerardot a Dunajec völgyi Czehów-val és anakronisztikus módon Lengyelországgal kapcsolta össze.

8. Bonfini (Antonius de Bonfinis): *Rerum Hungaricarum Decades*. Ed. J. Fögel, B. Iványi et L. Juhász, Tomi 1–4. Pars 1. Lipsiae, Budapest 1936/1941. Tomus 4: Pars 2. Budapest 1976. 2. 1. 131.

9. Cf. a megjegyzéseket „De Sancto Stephano” in: *Acta Sanctorum Septembris*. T. 2. p. 565.

10. Vide Bonfini op. cit. Tomus 4: Pars 2. Index nominum. Ugyanazon az oldalon, ahol Bonfini fentebb idézett utalása Poliana-ra található, más összefüggésben Misca, Poloniae dux... és Polonia destinata corona áll.

11. Op. cit. 2. 1. 77

Długosz jól ismerte a *Legenda Zoerardi* néhány változatát, és tudta azt is, hogy Czehów közelében volt egy Gverardus-nak szentelt templom a ma Tropienek nevezett helyen.¹² Van okunk fölteni, hogy Długoszt a két név, *Gverardus* és *Zoerardus* hasonlósága vezette félre. A *Gverardus* alak a *Gerardus* (*Gellért*) nevet adja vissza és nem *Zoerardus*-ét. A név kiejtése erős palatalizáción ment át, erre vall a *Gverardus* írott alak (vö. francia *Gérard* és Długosz-nál *Swywardus*¹³ alakokkal). Tropie lakossága ebből csinálta népetimológiával a szent lengyelesített nevét *Żuravek*-et (a kis darumadár).¹⁴ Ilyen átalakulás nem következhetett volna be, ha a szentnek lett volna kezdettől fogva értelmes lengyel neve, mint pl. *Swirad*/*Wszerad*, amit mostanában több tudós javasolt.¹⁵ A lengyel kiejtés *Żerard* (francia *Gérard*) és az írott *Zoerard* alak hasonlósága vezetett Długosz megtévesztő behelyettesítéséhez.

A Tropieben levő templom és patrociniumai történetének rekonstruálásához van elég anyag. A korai 17. században egy plébános sokat összegyűjtött a dokumentációból, és ez ránk is maradt a templom historia domus-ában.¹⁶ Akár igaz, akár nem, a tropiei plébános a 17. század első felében azt tartotta, hogy temploma 1240-ben épült *Gryrad alias Suirad* tiszteletére, aki püspök volt, a magyarok megölték, aztán szentté lett avatva.

Tropie és *Gryrad alias Suirad* temploma a 13. század óta az Osmorog-Geralt családé volt. A lengyel egyházi és politikai történelemben kiváló család Sziléziából jött Tropiebe.¹⁷ Az *Osmorog-Geralt* családnév *Geralt* része a *Gerardus* névből származik.¹⁸ A család egy tagja, *Gerardus filius Spicimiri*, a krakói székesegyház kanonokja, mint pápai delegátus eljár többek közt Konrád mazóviai herceg (kb. 1187–1247) által elkövetett papgyilkosság ügyében. Ez a Gerardus az opatówi kolostor apátja, azután 1254 körül *Rutenorum episcopus* lett.¹⁹ Úgy látszik, szoros kapcsolat van a *Geralt*/*Gerard* és *Gryrad*, a magyartól megölt püspök neve között. *Gryrad* valójában *Gerard* (*Gellért*) püspök, aki a magyaroknál vértanú lett és egyike a *Zoerard*dal, *Benedek*kel, *Istvánnal* és *Imrével* együtt 1083-ban kanonizált szenteknek. Most már nyilvánvalónak látszik, hogy Tropieben a templomot a *Geralt*/*Gerard* család a familia védőszentje, Szent Gerardus, azaz *Gellért* tiszteletére építtette, nem pedig *Zoerard*-éra, mint ahogy Długosz gondolta.

12. A *Gverardus* alak megvan egy 1326-os oklevélben, vide 2. jegyzet.

13. Wojciechowski, Tadeusz: *Szkice historyczne*. 4. kiadás, Warszawa 1970. Az 1904-es első kiadásban úgy vélekedett, hogy *Gverardus*-t „olasz módra” ejtették ki. Cf. pl. a 4. kiadásban p. 83.

14. Részletekre nézve cf. Milik, Jozef Tadeusz: *Święty Swierad*. Roma 1966. pp. 25, 26, 112, 115, 120.

15. Ibid. az indexben *Swierad*, *Swirad*, *Wszerad*, utalásokkal forrásokra.

16. A szöveg publikálva in: Kapiszewski, Henryk: *Tysiąclecie eremity polskiego – Swirad nad Dunajcem* (Le millénaire d'un érémite polonais, Swirad sur le Dunajec) in: *Nasza Przyszłość* 8 (1966), pp. 78–79.

17. Semkowicz, Władysław: O posatkach rodu Geraltow, in: *Miesiecznik Heraldyczny* II/2 (1909), pp. 16–23. Az eredményeket Kapiszewski idézi.

18. Cf. Milik op. cit. p. 120, 36. jegyzet

19. Cf. Kapiszewski op. cit. p. 78; Wojciechowski op. cit. pp. 61, 63, 65, 349.

Tropie *Sanctus Gverardus* templomát valamikor 1560 és 1562 között földülták a lengyel antitrinitáriusok. Miután vagy ötven év múlva újra fölépítették, a krakkói püspöki hatóság megint fölszenteltette.²⁰ Időközben Zoerard életének több lengyel nyelvű változata is megjelent nyomtatásban, amelyek mind Długoszon alapulnak. 1579-ben a jezsuita Piotr Skarga adta ki pl. a Szentek élete (*Żywoty Świątych*) című rendkívül népszerű művét, benne „Szent András, a lengyel, *Zoredek vel Żorawek* remete életé”-vel. 1596-ban Stanislaw Sokolowski *Officia Propria S. S. Patronorum Regni Poloniae* című művében közölt egy officiumot *S. Swirardus* és társa, *Szent Benedek* tiszteletére. Minden lengyel hagiográfus felhasználta Mór *Legenda Zoerardi*-ját, de ugyanakkor valamennyi átvette Długosz ötletét, hogy Zoerard és Swyrad egy és ugyanaz a személy (*Swywardus qui et Zoerardus*). Így Tropieben a templom újabb szentelésekor elkerülhetetlenül nem a magyaroknál vértanúságot szenvedett *Gellért* püspök lett a védőszent, hanem *Zoerard*. A templomszenteléshez ereklyét Nyitráról szereztek, ahol Szent Zoerard sírja van.

A Szent Zoerard-Andrásra vonatkozó hagiografikus irodalomból a kortárs Mór püspök műve az egyetlen olyan forrás, amelyre mint szilárd alapra lehet építeni az elemzést. Mór *Legenda Sancti Zoerardi*-ja nem támasztja alá az állítást, hogy a szent Lengyelországból jött Magyarországra. Szövegéből az a végkövetkeztetés vonható le, hogy Zoerard-András a *terra Poliensis/Poloniensis*-ről, vagyis az isztriai Pola városa szomszédságából jött Magyarországra. Miután pár évet töltött tanulással Pannonhalmán, átment a Zobor hegyi kolostorba, ahol fölvéve András, az apostol, nevét szerzetes és remete lett. Megjegyezhető, hogy András apostol volt a polai székesegyház védőszentje.²¹ Zoerardot mint szentet szerzetesi András nevén tisztelik. Állítólagos lengyel származása a hagiografikus irodalomban onnan ered, hogy a *terra Poliensis/Poloniensis*: Pola város vidéke meghatározást összezávarták a *terra Poloniae* kifejezéssel, azaz Lengyelországgal. A késő középkori és kora újkori hagiográfusok hasonlóképp kapcsolták össze a Zoerardus nevet *S. Gerardus*, Szent Gellért, a lengyelországi Tropie temploma védőszentjének a nevével.

Angolból fordította Bogyay Tamás

IMRE BOBA:

SANT ANDREW-ZOERARD. WAS POLISH OR ISTRIAN BY ORIGINE?

Jan Długosz mentions in his work *Annales Regni Polaniae* written in 1466 that "Swywardus qui est Zoerardus" was leading the life of a hermit in the valley of the river Dunajec, and he has come from there (ex Polonia) to Hungary. Here he later died as a martyr. – The first biography of this Saint was written by Bishop Maurice of Pécs who had met him in the monastery of Pannonhalma. Later he met the Saint's companion, Benedict, too, and on the basis of the

20. Hagiografia Polska, vol 1. p. 86.

21. Kos op. cit. II. p. 126.

material compiled as consequences of the conversations with Benedict and with his predecessor, Abbot Philip of Nyitra, he was writing the work *Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti* in the years 1064–1074. This work was used as a book of reference by the author of Saint. Steven's earliest biography compiled on the occasion of his canonization in 1083. Those sources, however, have not given any proof for the Saint's Polish origin. In the work written by Bishop Maurice one can read "de terra Poloniesium advenit", in the legend of Saint Steven: Andrew and Benedict have arrived "de terra Poloniensi". (Andrew is the monastic name of Zoerardus.) According to Długosz the expression "de terra Poloniae" is used in the Hartvik legend.

The author, however, denies the Polish origin on the basis of the following facts:

1. In the XI-th century (that is in the time when the legend of Saint Maurice and Steven arose) the region of the river Dunajec was not belonging to Poland but to Cracovia.
2. In the Middle Ages the suffix - ensis was not being used to the name of persons but only to those of towns and small islands.
3. The adject Poliensis/Poloniensis was used only to such persons who had some connection to the Istrian town Pola.
4. That phenomenon had been perceived by Bonifini, too, who was writing, as follows : ... ex ea parte Dalmatiae, quam Polianam dicunt advenerunt... Andreas and Benedictus.:
5. The name-variant Swyrardus to be found in Długosz's work has actually been originated by a multiple linguistic transformation from the name of Saint Gerard.

Concerning all the above-mentioned arguments, it is an almost undisputable conclusion that Saint Zoerardus had come to us from Pola.

LOTZ ANTAL

RIBÓSSY JÓZSEF NAGYSÁRRÉTI ESPERES ÉLETE
(1775–1830)*

Elöljáróban meg kell említeni, hogy a refrormkort megelőző időkből, amikor Ribóssy tevékenykedett, nehéz dolga van a kutatónak. Ennek okai: a.) Még nem vezettek Historia Domust. A krónikairás értékelését Európa-szerte a romantika ideje hozta meg, egyházilag pedig a helyi zsinatok és rendelkezések: a Napóleon-háborúk után sürgették csak.

b.) A sematizmusok is igen szűkszavúak. A sematizmus előnye, hogy jobban lehet olvasni, mert nyomtatott szöveg, régebben is adták ki, – nálunk már Mária Terézia idejében. Hátránya, hogy egyes falvakról csak igen szűkszavú megemlékezések vannak. Úgyszintén a papok életrajzárol is. Csak annyit közölnek, hogy mikor ordinálták és hogy hány éven át volt káplán. Arra nem terjedt ki figyelmük az akkori összeállítóknak, hogy mely helyeken káplánkodott valaki, vagy hogy honnan származott. Pedig az is érdekes volna, mert a váradi (és csanádi) egyházmegyék papságát még jó 100 évvel a török kiverése után is felvidéki és dunántúli családokból toborozták.

c.) Végül az is megnehezíti a dolgot, – hogy 100 évnél régebbi időkre már a szájhagyomány sem emlékszik vissza. Szomorú látvány, de sokat tapasztalt tény, hogy ha valamelyik utód össze nem rakja egy külön papi sírra a fejfákat, sírköveket, esetleg össze nem exhumáltatja a tetemeiket is, – akkor még a legtiszteltebb lelkipásztornak is elfelejtik az unokák idején a jóságát, a tetteit.

Hogy Ribóssyról mégis aránylag többet tudunk, mint a tizennégy derecskei elődjéről összesen, annak két oka van. Egyik: minden írását eltette, és a hozzáérkezett leveleknek a hátlapján megfogalmazta a válaszban adandó gondolatokat is. A másik ok: Míg tizennégy elődje Derecskét egy átmeneti helynek tekintette, és 60 év alatt (1742–1802) átlagban 5–5 évet sem töltöttek e helyen, ő missziós hivatásnak fogta föl sorsát és csaknem három évtizedig, haláláig helyben maradt, holott ő is tudott volna jobb beneficiumra pályázni. Terjedelem szempontjából összes levele a Derecskei Plébánia leltárában 63 db. (Jelzete: B, – sorozat –) de egy szám alatt fordul elő néha több levél is ugyanazon ügykörről. Ehhez hozzávehetjük az anyakönyvbe és az esperesi protokollokba írt megjegyzéseit, így már elég terjedelmes anyaghoz jutunk, mely még kivonatossan is 30 oldalt tett ki gyűjteményemben. Ez tehát a tanulmány „materia

* A szerző Pázmány Péter Hittudományi Akadémián megvédett doktori disszertációjának rövidített változata.

prima"-ja. A „forma substantialis” pedig – a külső története, az esperesi ténykedés, végül a plébániai munka szerinti tárgyalási alap.

I. RIBÓSSY JÓZSEF ÉLETE

Mivel a halottak Matrikulájában 1830-ban úgy jegyezték be, mint aki 55 éves korában hunyt el, ezért születési éve 1775 volt. Szintén visszaszámítással tudunk rájönni szentelésének évére: 1799-re, egy még idézendő 1822-es levélből, amelyben írja, hogy 23 éve pap. – Ribóssy külsejéről festmény nem maradt ránk. Holttestét megtekintette 1959 őszén a – sajnos tragikusan elhunyt – derecskei káplán, Nagy Jenő. A szentély alatti kriptába 8 érckoporsóban nyugvó személyt temettek el a templom első 100 évében. A kriptába csak az oltárelőtti kőlap elemelésével lehetett lejutni, a kőlapot 1865-ben teljesen be-cementezték. A krypta addig megtelt. Volt azonban oldalra nézve egy szelelő-ablak, amelyen koporsó ugyan nem fért be, de kisebb termetű ember bemászhatott és Nagy Jenő az akkor éppen dolgozó kőművesekkel lement. Az érckoporsók könnyen kinyíltak, Ribóssyén a fölirat jól olvasható volt. Középtermetű, korpulens piknikus testalkatúnak írták le a szemtanúk. A nyílást a templom akkor folyó külső restaurálásával teljesen befalazták, így „Ribóssy kutatók” egyelőre nem férhetnek hozzá.

Mivel 3 évi káplánkodás után már derecskei plébános volt 1802-ben. Tüzetesebb vizsgálatokig megállapíthatjuk, hogy java munkaerejét itt dolgozta le. A jelenleg magyar kézen levő és akkoriban már káplánnal rendelkező 3 váradi plébánián nem működött segédlelkészként. (Endrőd, Gyula, Csaba) – tehát valamelyik, ma Romániához tartozó helyen káplánkodott.

Ribóssy hivatali idejének legnagyobb külpolitikai eseményeit a napoleoni háborúk és a bécsi béke jelentették. Községpolitikai tekintetben akkor zárult le egy igen nagy vita, mely már több évtizede húzódott. A Hajdú megyével, hajdúk történetével foglalkozó művekben részletesen megtalálhatjuk ennek priusát. I. Lipót magatartása, a felszabadító harcokban működő külföldi zsoldosok viselkedése, a Neo-Acquisitio Bizottság ellenséges magatartása miatt a hajdúk egyértelműen Rákóczi táborába álltak és végsőkéig ki is tartottak mellette.

A Nagysárrét községeit a Haditanács emiatt ellenséges okkupációként kezelte és csere, illetve zálog címén átadta az Eszterházy-hitbizománynak. Mária Terézia idejében hosszú jogi küzdelem alakult ki az Eszterházy család és a hajdúvárosok között. Nyomtatásban is mindkét fél röplapszerű fizetekben kiadta véleményét. Petíciók mentek a királyhoz, míg végül 1805-ben Derecske, majd a többi falu is pénzért megváltották a földesúrtól a szabadságot. Robot, dézsma az uraságnak nem járt többé. Egy 1800 holdas birtoktestet az Eszterházyak megtartottak, ún. Morgói uradalom, a többi föld a község és a Közlegeltetési Társulat birtoka lett, de mindkettő sokat eladott belőle kispapoknak.

Ribóssyt a dolog annyiban érintette, hogy nézeteltérése támadt a herceg tiszttartójával, Krajner Józseffel, aki azzal érvelt: a község megváltotta a szabadságot, tehát most már ne várjanak a hercegtől kegyúri támogatást templomok sem. Amikor a szép szó nem használt, Ribóssy: Posgay Péter bíró és

Széplaki István jegyző tanúsításával ellátott följelentést küldött a püspöki Helynökhöz, 1817. XII. 6-án.¹ Nem tudni a püspökség mit intézett Eszterházyval, de tény, hogy a tisztartó nemsokára eltávozott, majdnem az egész XIX. századon át a Leitgeb-család volt a herceg képviselője és megbízottja. A kegyúri áldozatokat később sem volt mindig könnyű kiharcolni, de 1905-ig valahogy mindig ment azért.

A község összetételében annyi a változás, hogy ekkor kezdtek beszivárogni az addig színmagyar községbe nemzetiségiek. 1822-ben, tehát Ribóssy idején épült fel a derecskei Zsinagóga, és akkor vettek temetőt is a Kárpátalja felől egyre nagyobb számban beszivárgó zsidók... A kat. anyakönyvekben 1815-ben szerepel az első cigány-név is: Jónás vezetékneven. A Jónás-család máig is a vezető muzsikus-család, sokáig élesen elkülönült a később jövő sármunkás cigányoktól. Ribóssy egyik fölsóhajtása a hívei összeírásánál: Valde multi sunt Ziganei!² Ma már a katolikusok 1/3-a, az összlakosság 1/6-da cigány Derecskén. Érdekes, hogy a filiákban viszont alig vannak. Ellenben a zsidóknak Konrádon is volt zsinagógájuk – amit később eladtak a baptistáknak. Temetőjük pedig valamennyi, egyházilag Derecskéhez tartozó községben, csak Tépén nem.

Két ügyet kellett Ribóssynak a kerületével végrehajtania ill. tudomásul vettetnie, amelyek nagyobb jelentőségűek, mint egy plébánia ügye.

A háborús intézkedések idején még hivatali elődje, Sinkó Joakim bárándi plébános volt a Sárrét esperese. Ő továbbította azon intézkedéseket, hogy imádkozni kellett a békéért. 1806-ban Te Deumot tartani, majd az újból kitört háborúban, 1809-ben az aranykészleteket bejelenteni. Nem tudni, miért, de már elődje idején neki kellett körözni a járvány elleni szabályokat. Valószínű azért, mert a Sárrét főorvosa Derecskén lakott. Az irat szövege szó szerint:³ „Fő-orvos Sándorfy rendelései a sárrét uralkodó nyavalyára nézve: Mivel a tek. Nemes Vármegye bölcs előljárói minden módon igyekeztek, hogy a most Derecskén és környékén uralkodó nyavalyában a burgereknek orvosai, orvosságaik és minden szükséges dolgaik légyenek, úgy, hogy semmiben fogyatkozásuk ne legyen. Hogy ezen atyai gondoskodásuknak ki-ki hasznát vehesse: 1-o: A beteget a házigazda jelentse. 2-o: Chirurgos Csapó úr egy esküdttel leküldetik megtekinteni ispotályba való-e 3-o: Ha igen, erővel is oda vihető., 4-o: Ha rossz idő miatt szekérrel nem szállítható egy hordozható nyoszolyán vitetik, melyen ernyő forma is van. 5-o: Győzzük meg az embereket, hogy eddigelé 51 közül 1 hunyt csak meg az ispotályban, 6-o: Hat erős ember legyen a felhordó, akik ételt és napi 30 fillért kapnak, 7-o: Az ispotályban eddigi rend marad, 8-o: Tisztelendő urak ezt hirdessék ki. 1810 jan, 1.”

Nem valószínű, hogy itt kolera- vagy pestisjárvány volt, inkább tifusz, vérhas. Koleráról 1714 után a községben nem esett szó.

Érdekesebb a másik irat, amely egy „sérlemi jegyzék”⁴ 1822-ből. Nem Ribóssy írása, sőt volt olyan álláspont, hogy gr. Széchenyi István volna a

1. Derecskei Plébániai leltár, Rövidítva: DPLt, B/29, 1817. XII. 6.

2. Protocollum diversorum, röv: PD, 1818.

3. DPLt B/4

szerzője.⁵ A disszertációim három oldalon át foglalkozik a kérdéssel és részint Széchenyi stílusával, másrészt akkori élethelyeivel (nagygorögországi utak) harmadszor pedig grafológiai érvekkel bizonyítja, hogy nem Széchenyi volt aki a levelet – Ribóssyhoz küldte. – De most nézzük a levél tartalmát. – A négy oldalból az első kettő latinnyelvű tételeket sorol fel és ad össze az adózó nép nevében. A 3. old-tól:

„Inputálandó summa 5,840463 Forint és 15 krajcár. Ez három évre elosztva 1,778.728 Ft 26 kr. Elég is lesz ez a szép summa drága bõlts uraim a 64.000 főből álló magyar katonaság tartására. Legkivált, ha még fölséges Urunk a sónak árát és a 30-adokat lejjebb szállítván a Korona jövedelmeit, melyekre a Hazának anélkül is ezer meg ezer szükségei néznek, tetemes summával megkevesíti. Nem a Contribulatio az az amit a nép sírva visel, hanem az ún. Domestica Cassa, mely többnyire minden vármegyében kétszeresen, sőt néhányokban háromszorosan meghaladja a contribulatio summáját. 4. old.: A contribulatiót le lehet tölteni munkával is, a Cassat nem. A Contribulatio ama derék hazafiaknak bizony csekély zsoldját teszi, akik legnagyobb kincsüket a haza oltárára teszik áldozatul. A Domestica Cassa néhány nagyszituális tiszteknek, akik ex nobili offició ugyanis tartoznának tehetségük szerint szolgálni, a temérdek sok lovas katonák hajdúk, ármások és még a jó Isten tudja, hány száz gazembernek fizetésekre, czifra köntöseikre stb. fordíttatik és mégis aztat a legszűkebb marokkal lemérni, emesztet pedig panaszolva imputatio kérni, emerre pedig nem, bizony nem kis istentelenség.”

A Czákó-féle „Széchenyi a legnagyobb és leghívebb Magyar” (Bp. 1941) díszalbumhoz hoz sok fotókópiát Széchnyi kézírásáról. A fenti okirat, szövegéhez hasonlít, de nem azonos.

Tehát akkor mégis ki a Ribóssyhoz küldő anonim személy?

Nemcsak Derecskén, de e többi plébániák levéltárában is vannak a püspöksétől származó azonidőbeli leiratok. 1820–1822 közötti pld-a B/37-es⁶ vagy a B/45-ös.⁷ A levelek kézírás módja teljesen azonos az iméntivel ugyanakkor eltér az aláíró méltóságától. Vurum püspök, vagy Csáky helynök vagy a káptalan nem akart a saját nevében forradalmi ellegű levelet küldeni, hanem lediktálták a püspöki „tolnok”-nak, aki a többi körözüvényt is papírra szokta vetni. – Ez hipotézis, amely mellett vagy ellen dokumentumok szükségeltetnek.

Tény, hogy Széchenyi megfordult a Sárreéten,⁸ az is való, hogy volt Derecskén és Berettyóújfalun tiszti garnizon, kisebb laktanyák voltak, a temetőben német, osztrák tisztek és családtagjaik is nyugszanak. Ugyancsak állítható, hogy Széchenyi eszméi hatottak Ribóssyra. Kérte a püspököt, hogy a váradi szeminárium révén ne csak teológiai és klasszikus, de korszerű gazdasági könyvekkel is lássák el a papságot.⁹ Indítványozta, hogy a plébániák beltelkén,

4. DPLt B/48

5. Csernus Mihály akkor volt főnököm, 1963-ban beküldte a Debreceni Megyei Levéltárba megvizsgálásra. – Az akkori szakemberek haboztak a kérdés eldöntésében, Csernus viszont a plébánosról-plébánosra szálló szájhagyomány által érvelt.

6. Egy család ortodoxból áttért.

7. Egy peres ügy

8. Összes munkái X–XV, Bp 1939. – Ebben: Világosról keltezett levele, Diószegen írt naplója.

9. DPLt, B/52, klt 1824 május 25.

az iskolák udvarán, a temetőkben és az egyházi földeken minél több fát ültet-
senek, mert másképp sem a homokot megkötni nem lehet, sem pedig a nedves
mocsári földeket kiszáritani.¹⁰ Jelenlegi ismereteink szerint azonban Széche-
nyi személyi nexusban nem állt Ribóssyval, sem valamely utódjával. Ami azon-
ban Ribóssy érdemeit nem sokban csökkenti.

II. RIBÓSSY MINT A SÁRRÉT KERÜLETI ESPERESE

A nagyon kis katolikus lélekszámmal rendelkező váradi egyházmegyét
majdnem 100 évvel a töröktől való felszabadulás után, csak 1777 márc. 8-án
osztották fel esperességekre. Addig kb 5 évenként alakult egy-egy plébánia a
nagy kálvinista tengerben és azokat közvetlenül a Püspökségről kormányoz-
ták. A középkori főesperesi címeket a káptalanban viselte mindig valaki, az
esperességek azonban feledésbe merültek. Kollonitz László mint vicarius capi-
tularis kormányozta akkoriban az egyházmegyét.¹¹ Bihar vármegyében a terü-
letnek kb. 1/4 részét foglalta el a Berettyó-folyó árterülete, amelyet katonailag
szerveztek először egységbe: Sárrét kapitányság néven. Erre az 1721-ig meg-
megismétlődő török betörések miatt volt szükség. A polgári szervezés később,
Berettyóújfalu székhellyel járassá alakította át. (Ezt 1850-ben 3, majd 1922-
ben 6 kisebb járásra szabdalták.) Így logikus volt, hogy egyházilag is különálló
jogi egység legyen a földrajzi-politikai tájegység. Ribóssy volt az ötödik az espe-
resek sorrendjében. – Itt megjegyezzük, hogy 1880-ban változott a legközelebb
a kerület, mert akkor lett jelentős részéből a Báránd-i ker., melyből később egy
rész kivált, Köröladány-i ker.-nek. A jelenlegi báránd kerületi esperes a 17.-ik.¹²

Mint hivatalnok, kétségkívül igen precíz ember volt Ribóssy. 14 éves espere-
si szolgálati ideje alatt *kilencven* oldalt tesznek ki a Protokollba általa bejegy-
zett ügyek. Érdekes, hogy csak két ízben: 1824 és 1828-ban írta be a koronák
eseményeit. Ma ez az esperesi levéltárak fő anyaga! Gondosan lemásolta Vu-
rum, majd Lajcsák püspök rendelkezéseit. Beírt minden halálesetet és a plébá-
niákra kiírt pályázatokat. Legalább 2 old. minden nagybőjt kezdetén a böjti
szabályok ismertetése. Szubjektív megjegyzést csak egyszer írt fel: Igen sok
évben fölírt a híveinek nevét és életkorát. Annyiban nem volt nehéz, mert
150–180 volt összesen. 1824-ben boldog önérzettel hozzáfűzi: „Apud me etiam
quator habitant studentes, convictores.” Tehát négy kisdíakot nevelt a plébá-
nián. Ezen 90 oldal tartalma a többi kerületben is megvan, földolgozásuk tehát
nem a Sárrét, még kevésbé Ribóssy krónikásának a föladata. Érdekesebbek a
levelei. Ilyenre találunk a derecskei Reformátusok presbiteri Jegyzőkönyvében,
1820-ban. „Ember emlékezetétől fogva fennálló uzus szerint ezen Deretske

10. DPLt, B/46, 1822 július 4.

11. Lásd a régi váradi sematizmusokban.

12. A disszertáció megírása óta Udrardy püspök megváltoztatta kerület elnevezését, és új kör-
bélyegzőt is rendelt el. Mivel éppen a névadó Báránd megszűnt plébánia lenni, Berettyóúj-
falut viszont városnak nyilvánították, azért a kerület neve is Berettyóújfalusi Róm. Kat.
Esperesség lett. Jelenlegi vezetője pedig immár a 21-ik. A változás az 1975-ös szentévből
vont.

városban nemtsak a Fő-Bíró, hanem a Tanács-beli református Esküdtek is mindenkor és mindnyájan ezen Ekklezsia előjáróinak esmértettek. Sőt éppen tsak azokból állott az Ekklezsianak rend szerént való előjárósága és ezen tisztességhez aló jussát a tanács ezen túl is fenntartani kívánja.”¹³

Tehát ahogy nálunk a kegyurak rossznéven vették, amikor a nép fiaiból az egyháztanácsok megalakultak, úgy a protestánsoknál a politikai község nem tűrte, hogy elkülönüljön tőlük a hitközség vezetése.

Ribóssy tisztán akart látni a protestánsokkal való viszonyban, és ezért elrendelte, hogy a kerület plébániáin írják össze a vegyesházasságokat. A kerület papjai különféleképpen viselkedtek, a reformátusok sem egyformán fogták ezt föl. Erdélyi József, Berettyószentmárton plébánosa Hubotsik nevű kántorára bízta. Ez el is végezte és utána a ref. pappal alá akarta íratni, két tanú előtt. Amaz azonban megtagadta, mivel erre superintendensi parancsuk nem volt. Több községben a ref. lelkész adott bizonyítványt, hogy kat. részről voltak náluk „az elegyes házások és gyermekeit consignatioját „aláíratni”. Ők alá nem írják, de igazolják, hogy ez ügyben meg lettek kérdezve.”¹⁴

Ribóssy papjai lelkére kötötte azt a Mária Teréziától kibocsájtott szabályt, hogy a halottakat még a járvány idején sem szabad 48 óránál előbb eltemetni. Ez alól csak két kivétel lehet: Ha nyilvánvaló sérülés jelei tapasztalhatók, vagy ha extrema necessitas forog fenn.”¹⁵

Örömmel szólítja fel a kerületet, hogy majdcsak 50 év után ezúttal másodízben, Sematizmus fog megjelenni. Ma csodálkozunk ezen, hogy ezt nem a püspökök határozták el, sem Róma, hanem a Királyi Tanács. Ahogy az uralkodó időnként kiadot a hivatásos katonáiról „Militär-Schematizmus”-t úgy, az abszolutista állam, a klérusról is ilye t akart. Az összes filiákról is jelenteni kellett az ottlevő más felekezetűek templomait is.”¹⁶

A szigor hangján egy ízben volt kénytelen föllépni Ribóssy, 1822-ben. A Hosszúpályi plébános, Takács Károly ellen! Drimala András ottani kántor és Szuromi József diószegi lakos följelentették őt részegeskedés és fajtalanság vádjával. A 17 iratból álló aktacsomó Ribóssy nagy tapintatát és bölcsességét igazolja. Nem egyedül akar döntőbíró lenni, mivel a plébános hasonló vádakkal illette a kántort, mint esperes a község bírójával és esküdtjeivel is végezte a vizsgálatot – lévén a botrány – és kat. vezetőségű a falu. A kántort elbocsájtották, a plébánost pedig rövidesen más faluba léptették át.”¹⁷

Már nagyobb elszántsággal küzdött ott, ahol a katolikus hitet veszélyben látta. Varga Mihály sárándi református lelkész kért bizonyítványt Léki Máriáról, aki ott esküszik náluk, de serdületlen korában Ribóssynál volt cselédleány. Vajjon nem katolizált-e akkor? Ribóssy már aznap felelt: „Léki M. magátul kért conversioját. Mint házinépet gyónni Hosszúpályiba küldtem, de Deretskén áldozott. Szemes Bálinthoz hozzámehet. – Azt hallottam, Sárándon az a hír

13. Deretskei Reformáta Ecclesia Presbyteri Tanács Protokollumja. A lapokat valaki utólag grafitál beszámozta, eredetileg csak az éveket jegyezték.

14. DPLt B/39–42, a kisdíákokról a megjegyzés 1820-beli.

15. Protocollum Publica-Ecclesiasticum = PPE, 1819.

16. u.o 1819 és 1820.

17. DPLt B/50.

szárnyal, hogy én Lékinék 30 Ft-ot adtam volna azért, hogy katolika legyen, aztán megkereszteltem volna. Minthogy ez a csúfos hír a kat. Anyaszentegyháznak magamegcsúfolására szolgál, erre nézve a tisztelt úr a kötelességének tartsa a dolgot inkviráltatni, és mindazoknak a neveit, akik ezt hirdették, által küldeni el ne mulassza, másként a dolgot az Uraság tisztjeinek átadni fogom.”¹⁸

Ribóssy harcba lépett egy tábori lelkész ellen. Ribóssy 1819. febr. 1-én jelenti püspökének, hogy Blaska Anna híve jelentkezett nála, hogy hirdetések bevárása nélkül hozzá akar menni a Debrecenben állomásozó Demeter Ferenchez. Január 24-én este a vőlegénnyel együtt jelent meg, de hiába hozták a katonapáter kérelmét, ő nem volt hajlandó esketni, sem elbocsájtót adni, mivel a vőlegény adatait nem ismerte. Másnap a jegyespár bement Debrecenbe és „Capel. camp. ...absque instructione promulgatione, dispositione atque dimissione megeskette,¹⁹ ama érveléssel, hogy a menyasszony apja Blaska János élete tartamára fölmentést kapott... Blaska valaha u. n. Hessen-hamburgi Hohenzollern seregben szolgált. Tábori kovács volt. De már 18 éve, 1801 óta Derecskén lakik, ahol adózik, van háza, kertje, műhelye, tehát érthetetlen, hogy a káplán miért tekinti hadiszolgálatban álló személynek. Mivel a tábori káplán engem most a menyasszony szülei, sőt a falu előtt is gyűlöletessé tett, továbbá a Tridentinum XXIV-sessio 1 canonja ellen vétett, a dolgot jelentem.”²⁰

Ma a dolog annyiban tanulságos, hogy divatba kezd jönni a külföldi fiataloké, főleg egyetemistákkal való hirtelen házassodás!

Ha mindezt egybevetjük, láthatjuk, hogy korának igen aktív és buzgó papja volt Ribóssy.

III. RIBÓSSY MINT FALUSI PLÉBÁNOS

1. A szociális pap.

Napjainkban amikor egyetemes zsinat is foglalkozott szociális kérdésekkel, amikor büszkék vagyunk pápai enciklikéák tanítására, jól esik a 150 évvel ezelőtti világban – és általában az Egyház történelmében – olyan példákat találunk, akik koruk szellemének megfelelően hirdették a társadalmi kiegyenlítődést. Ribóssy most közlendő iratai nemcsak korában, de még ma is állhatnának egy-egy szociológiai könyv fejezetéül. Sőt nemcsak tanította, de áldozatokkal be is bizonyította a szegények szeretetének fontosságát.

1828. márc. 15-éről származik egy főbírói nyugta: A bíró és jegyző igazolják, hogy 82 Fr 20 kr-ban Ribóssy kifizette Orbány János sekrestyés és Haitz Mihály harangozó adóbéli restanciáit. Akkoriban óriási összeg volt az, s tulajdonképpen a kegyúrnak lett volna a dolga, hogy rendesebb megélhetést nyújtson temploma és iskola alkalmazottainak.²¹

18. DPLt b/20 1815 nov. 30.

19. Capel. Camp a tábori lelkész, capellanus campestre rövidítése

20. DPLt B/30

21. u.ott B/63.

A hatalmas Nadányi család egyik szolgabíró tagja, Lajos, gunyoros levelet írt 1813-ban. Nagyrabecsüli Ribóssy fáradozását, hogy harangozójának lakatosi képességét védi, de az nem becsületes munkát végzett nála és hazudozott is, ezért nem hajlandó kifizetni. A válasz: „Harangozóm nem szokása, hogy füssér munkát végezzen. Uraságod miért hívta minden előbbeni lakatos munkálatokra őtet? Most miért küldi és írja, hogy legyen a lakatosság helyett csupán csak harangozó, mert azt *akárminémű számár végbeviheti?* Eddig helybe hívta, hanem csak az utolsót mondgya füssér munkának, midőn már kifizettetni kellett volna a mesterembert. Ketsegtetve ígérek mellett hívta, – egy lakatos se akarta felgyebb vállalni. Hogy pedig a terminusra eleget nem tehetett, mert fája nem volt. A 10 Rénusi F-ot megadta, tehát (a többbit) neki megküldeni Tekintetes úr el ne mulassza! Vegye fontolóra Haits Mihály harangozó kézműves, és a fentnevezett a kézi *munkája után táplálja életét.*”²²

Az egyik kántoráért is küzdött Ribóssy. Sőt dupla annyit: szám szerint 6 irat őrizi a levélfírást. Héjja Bálint kántor volt 1816 aug-ig Derecskén. Akkor jobb jövedelem reményében átment az egri megyés Hajdúszoboszlóra, mely közel volt. Ott egy éven belül előzvegyült. Újból megnősült, de második frigve után hat hétre hirtelen meghalt. Az új özvegy nem viselte gondját a két kis árvának, sőt félrevezette Képes László szoboszlói plébánost és fölöttesét Fritz János polgári esperes plébánost, mindent magának követelt. Az egri papok azt akarták, hogy adják el a Derecskén maradt házat, ingóságokat és mindenből 1/3 legyen az özvegyé, 2/3 az árváké. Ribóssy többször küldött leltárt, eladta a szénájukat, de az egriek döntését nem fogadta el. „A mindenkor nagy tiszteletreméltó Főegyházmegyének statutu-mait megértem... nem az a szomszéd vagyok, ki az én Keresztény Catholica és Édes Hazámbeli Érseki Megyének statutumai ellen vétetni akarnék. De... Nem 5 hónap, hanem csak 13 nap a különbség Héjja egy éves szolgálatához. A földet is saját költségén műveltette. Tehát nem illetheti a termény az utódot... Ha Képes a szándékától el nem áll, jelenteni fogom az Egri Vikárius úrnak. Az özvegygel ne törődjön, mert csak hat hétig éltek együtt, addig miből élt? Mégis elvitte az árvák édesanyjának ingóságait.” ... „de remélem Tisztelendő Esperes úr sem fogja ezt megengedni, hogy az Atya és Anya nélkül elmaradott két kised árváknak *kenyerük szájukból erőszakosan kiragadtassék*, főképen ha megérti ezen levelemben mi legyen a célo-m az árvák iránt, én mint kereszt-atyjuk és tutorjuk úgy ítélem, hogy minden atyai és anyai kereszmények pénzzé tétessenek. A pénzt kapitálissá fordít-tasson, az interesse megyen a ruháikra, felnevelkedésük után pedig a kapitális a két árváé. Buzgó emlékezetébe ajánlottan lelki szolgatársam...”²³

Ahogy nekiment a főnemes szogabírónak, a szomszéd egyházmegyének, vagy a tábori püspökségnek, amikor a szegényeket kellett védeni, úgy nem ijedt meg a legnagyobb csatától sem, amikor az egész község protestáns előljá-róival kellett megmérkőznie. Igen hosszú (négy old) levelet írt az Aulába, ahon-nan jelezték, hogy két kanonok érkezik 1822 aug. 4-5 napján perét kivizsgálni és akkorra mind a község, mind az egyházközség két-két tagja legyen kéznél.

22. DPLt, B/13 – A TUTOR szó helyett a gyám a nyelvújításkor még lassan lépett hivatali használatba.

23. DPLt B/30. A kapitális mai szóval a tőke, az interesse pedig a kamat.

Egy Márton nevű emberrel házat cserélt Allt György egyházfi. Allté volt a rosszabb, ezért 35 F ráfizetést ígért. A csere nem a jegyző előtt történt, ki nem is fogadta el. A beköltözés után Allt megbánta, visszakérte régi házat és az addig adott 10 Ft-ot. Márton örült, hogy a régi házától megszabadult, így Allt a bíróhoz fordult, hogy egy éven belül joga van cserélni, főként mikor a község hivatalosan nem is írta át a házat. Mire a jegyző: „Most már a kontraktust nem lehet feltörni”. Az Úriszék igazat adott Alltnak, de végrehajtást nem adhatott. Hosszabb idő után a jegyző hívatta Alltot déli 12 előtt, hogy 1-kor lesz az executio, vagy a házat adja át, vagy a szerszámaint, mert nem fizetett. „15 napi haladékot kért. Hozzám fordult, mire kértem, hogy küldjön két esküdtet a jegyző, vagy jöjjön át. Negyedik izenetemre jött a jegyző vastagabb izenete. Ha bajom van jelenjek meg a városházában. Én a jegyző kvártélyára mentem, s „Ime imposztor a pénz itt” szavakkal Mártonnak adtam a 25 Ft-ot, ki ott volt. A jegyző nem, de neje, gyermekei és egy barátja szintén... A híveimet erőszakkal így terhelik. E jegyző egész erejével azon van, hogy a katolikusokat Derecskéről kiirtsa. A templom cselédjei a neki nem való üldözést nem bírják, most félve nincs harangozó sem. Előbb Orbány, majd Haits ment el, mert taxát és porciót kellett fizetniök... ami ab exordio Ecclesiae nem volt. Hogy a bírók most neheztelnek annak oka nem mástól ered, hanem egyenesen onnét, hogy én fölséges Urunk kegyelmes parancsolatai megvetését el nem nézhetem. Kérem Nagyfőtsiztelendő Urakat, hogy amennyiben engemet Horváth Mihály a maga törvény ellen való cselekedeteivel megbecstelenített, annyiban téríttessék vissza a becsületem és pedig azon soron, amelyen megkisebbittettem.”²⁴ Mivel nincs további irat egyik ügyről sem, nyilván megnyerte Ribóssy a pereit. Nincs helyünk itt a leghosszabb fáradozására. Egy család, a Bárdi-család 3 fia lakott Szentpéterszeg községben, mely akkor még Derecske filiája volt. Ribóssynak szinte egész szolgálati idején végighúzódnak a Bárdi-ügy aktái. 28 levél! Annyit küzdött a tisztartóval, a családdal is, hogy kat. oktatásban részesítse őket és ő keresztelje a gyermekeit, kik közül kettőt Váradra juttatott árvaházba. Az embernek eszébe jut: ahol Szt. Pál nagy térítő útjait végezte: Jelenleg egy katolikus lélek sincs Kolosse, Derbe, Listra helységekben. Mindent elnyelt az iszlám. De munkája nem veszett kárba... Így Ribóssy sem, mert, habár Péterszegen ma sincsen tíznél több katolikus, de Ribóssy érdeme, hogy a káptalan mégis vett kis temetőt, ahol még esetleg kápolna vagy iskola épülhet.²⁵

2. Ribóssy a gondos gazda

A javadalom anyagi ügyei az Eszterházy levéltárból jól áttekinthetőek.²⁶ A plébánia átlagjövedelme a XVIII. sz.-ban még teljesen a sorstól, a Sárrét kiöntéseitől függöttek. Ribóssy stabil 1500 Fr körüli évi jövedelmet ért el. A földművelési viszonyai akkoriban olyan rosszak voltak, hogy a termés 2/3-a rá-

24. DPLt, B/45

25. Országos Lltár. Ester.-ltár, Depositum 80,239–42. – Szentpéterszeg 1905-ben, amikor Berettyóújfalu plébánia lett, átkerült annak leányegyházává. Az ottlévó váradi káptalani birtokot 1930-ban megvásárolta a Jászói Premontrei rend, mert csonka-magyar területen megkisebbedett a gimnáziumaihoz szükséges földterülete.

26. U. ott, Depos. 80 „varia”. Iványi Emma szíves közlései.

ment a következő évi vetés-megmunkálásra. – Ha így a nettónak 500-at vesszünk, és ehhez hozzászámítjuk a 60-as szorzószámot, a rajnai forint és a mai frt közt, akkor évi 30000, havi átszámítással egy mai 2500-as fizetésnek felel meg.²⁷ Ez tekintélyes szám, ha figyelembe vesszük, hogy a szegedi és debreceni plébánosok a városi kegyuraktól évi 450–500-at kaptak. A Sárrét többi falva is anyagilag jól dotált hely volt, de a városoknál annnyival hátrányosabb helyzetben, hogy híveikre, stólára, intentiokra számítani nem lehetett. Temetési és esküvői anyakönyvekben Ribóssy nagy X-et jelzett a „pro Deo” stóla nélkül végzeteknél, s 90% ilyen volt. Érdekes táblázatokat állíthatunk össze a megmunkálás kiszámításához. Nem volt u.is napszám, hanem még Ribóssy idejében is a robota volt a mértékegység. 430 vegyes, 1350 manuális és 1490 fogatosférfi munkás napi munkájára volt szükség!²⁸ Ez 7270 nap, mai napszámok mellett tízszerese volna a jövedelemnek. S hol van még a vetőmag, a csatornázás, a szerszámok! Így kissé érthetőbb, hogy Ribóssy mily áldozatot vállalt, hogy nem követte elődei példáját, s nem keresett jobb beneficiumot.

Az is igaz, hogy a Sárrét lecsapolása után, 1860–1914 között a jövedelem is tízszeresére növekedett.

Ribóssy igyekezett a plébániát szépíteni, melyet két szobával a templom felé bővített is. Kiterjedt gondoskodása a temetőre, amelyre élete utolsó évében csőszházat építtetett. Működése első évében pedig társadalmi munkát kért híveitől. Első beszéde „Istentől minden jót Híveim” – megszólítással erről szólt 1802-ben.

A püspöknek 1815-ben jelentést írt a plébánia „előzvegyült” állapotáról, a piskozat szerint 5 féle dokumentumot küldött be igazolni a templom ingóságainak rossz helyzetét. Ugyanakkor az iskolának is kér rendes kályhát, mert az uradalom béreseinek gyermekei részére készült s a szülők nem bírják a tüzelőt összeadni.²⁹ – 1803-ban mégis tudott venni új harangot, 1807-ben pluviale, 1822-ben albat, 1827-ben patenát.

3. Ribóssy a családok védelmezője

A két előző pont talán kissé rideg harcias embernek mutatja be Ribóssyt. Hogy hívei mégis igen szerették, az abból látszott, hogy 100 évvel a X. Pius-féle „Ne temere” rendelkezések előtt bizalommal rábíztak többféle családi ügyet. Négy család árváinál ő volt a gyám. 3 esetben érdekes szövegű jelentések maradtak arról, hogy kérték meg válófélben lévő házastársak kibékítésére.³⁰

Ma, ha ugyanúgy viselkedne egy pap nem jó fényt vetne rá a folytonos hadakozás, még ha az igazságért is küzd. Túl negatív szerep volna, a hívek X. Pius és XXIII. János kora óta, a falusiak Vienney Szt. János óta más életszentségi típust választanak lelki atyjukul. Abban a korban, amikor az Egyháznak egyszerre több fontos jogi küzdelmei voltak, föltétlenül az olyan pap ált a helyzet magaslátán, nem pedig aki passzívan viselkedett.

27. Ez a magyar forint 1963-as értékének felelt meg!

28. DPLt B60 mégpedig az 1826 évről.

29. u.ott, B/25.

30. Szövegüket itt nem közöljük, mert ezek nem Ribóssytól fogalmazott, hanem az ő személyének címzett levelek. Doktori disszert. 90 oldal-a Sinai-ügy DPLt, C/81 vagy 95 old, Tulipánék DPLt B/65.

ANTAL LOTZ:

THE LIFE OF THE DEAN OF NAGYSÁRRÉT, JÓZSEF RIBOSSY

There are only a few priests who are able to work continuously for several years, moreover decades on missionary areas, or amidst ethnically scattered population, or among worshippers of mixed religion. In the county Bihar 14 priests followed each other in a rush sequency during the 60 years which had passed after the establishment of the parish. József Ribossy had been the first who was staying there up to the end of his life, i.e. during 28 years. The aim of this dissertation is to demonstrate, both from missionary and from sociological view-point, that it has not been for nothing that he had undertaken such a difficult life. – Nagysárrét, as a geographical region has been regarded as a dean's district canonically, too. The events occuring in that region have been registered under the title *Protocolla Sárrétiensia*. The dean's dignity and office have not been tied to a certain appointed parish. The geographical locality of that office was changed in almost every decade. It is the very reason that the author had decided to compile and treat with his material in the village Derecske. This doctoral dissertation has been compiled, however, not only on the basis of the material saved in archives of Derecske having survived the two world wars. The archives of Furta, partly those of Mezőpeterd and Báránd, and, in some fragments, also the materials of Hosszúpályi have also been saved. – Part I contains the description of Ribossy's life, as well as the more important events of his era. Although the Napoleon-wars had not reached the territories behind the region bordered by the Danube and Tisza, those events have had certain financial and personal consequences. For instance: transits through the area by officers and military troops, monetary devaluations and epidemics. Part II describes not only the activities of the parish-priest but also those carried out by him as a dean. Finally, Part III explains how he was supporting the poor Families of the region, how he was helping the orphans and, especially, those peoples who had been committed to his charge. This paper has been compiled on the basis of the author's doctoral dissertation comprising 230 pages which was defended by him in the year 1969.

SZILÁGYI ISTVÁN

SZENT LÉPCSŐK – SZENTLÉPCSŐK

A lépcső és a létra is alapvetően egymástól eltérő magasságú szintek megközelítését szolgálja. Bár állatok számára is lehet járható, mint az építészettörténetből ismert lovas-lépcsők, mégis elsősorban emberi használatra készül. Valószínű egy azon ősi találmányok közül, amelyek az embert évezredek óta kísérik a civilizáció kiteljesítésében vezető útján. Erre az útra jellemző, hogy a fejlődés során a megoldások praktikus szempontból tökéletesednek, de emellett alapvető lényegüktől független tulajdonságokat is felvesznek. Társadalmi és szociális szempontú értékhorozókká, pontosabban értékkülönbözlet jelzőkké is válnak. Felveszik a mindenkori státusz-szimbólum ismérvét, néha már olyan fokon, hogy az érdemi funkciók számára pótlólagos megoldások is indokoltá válhatnak. A lépcsők e fejlődési folyamat meggyőző példái. Az épített emberi környezetben mozogva – épületen belül és kívül egyaránt – a közlekedés szétágazó ereinek gyűjtő pontjai, olyan sűrítvények, amelyeken a különféle célú forgalom akaratlanul is összefonódik, ahol a forgalomban résztvevők nem kerülhetik el a találkozást. Az építészet több ezer éves története e „társadalmasított”, kettős funkció megoldására kiváló példák ezreit kínálja. E példák döntő többsége minden formai változat, kompozíciós rafinéria ellenére meglévő reális szinteket köt össze, valóságos kétirányú forgalmat biztosít. Van azonban egy számban elenyésző, de jelentőségében kiemelkedő csoport is, aminek gyökerei a földi valóságban vannak ugyan ágyazva, de a cél, aminek elérére törekszenek, nem evilági. Az alábbiakban erről az utóbbi csoportról lesz szó.

A vallások többsége, azok, amelyek isteneiket nem anyagban megformált bálványként, hanem szellemi lényként tisztelik, létüket az emberi életszféra felletti magasságokban képzelik el. Ez nem a tanítás egyértelmű megállapítása, lényege, inkább egy ösztönös érzés. A magaslatok többsége, mint pl. az Olymposz, vagy a Fuji, a primitív ember számára meghódításuk tényleges nehézségein túl tele volt intő jelekkel, figyelmeztetésekkel, szokatlan, elretentő dolgokkal. Védtek egy „szent” területet, birodalmat, amibe a belépés kockázata ismeretlen volt, ezért nem is vállalható. A földtől távoli, csúcsok feletti szféra, az „ég” meghódítása pedig a repülés feltalálásáig egyenesen lehetetlen volt. Vágy csupán, aminek teljesíthetlensége szinte igazolni látszott, hogy ez a mindent éltető és szabályozó kozmikus lények és az azokat rendező isteni lét birodalma

Az égi magasságok elérése már az elő-ázsiai kultúrák legkorábbi korszakaiban is az egyik fontos társadalmi cél volt, amihez mint ekkor egyetlen lehetsé-

ges eszközt, az építészetet használták fel. Az Ur városában emelt ilyen építménnyel kapcsolatban ezt olvashatjuk: „A zikkuratu – a »Magasságos«, a »Hegyes« – az előázsiai vallás kozmikus-asztrális hiedelmeinek a megtestesülése volt. A különböző városokban emelkedő toronytemplomokat emellett még külön nevekkal is illették: »A vihar hegyorma, A hegynek a háza, Kötélék az ég és a föld között« stb. – ezek a megnevezések a világ eseményeit intéző – rendező, emberen túli erők összességét jelentették és azt a helyet, ahol az ember az istennel valamiféle nem »emberies«, nem »földi« környezetben találkozhatott és érintkezhetett. A zikkuratu tehát az eget és a földet összekötő híd szerepét töltötte be, a lépcsős terasz tetején, az ég közelében emelkedő szentély az isten tartózkodási és imádási helyéül szolgált és talán halálának-újászületésének is színhelye volt.»¹

A gondolat érthetően van jelen az ősi zsidó kultúrában is. A Teremtés könyve szerint „Így szóltak egymáshoz: »Gyertek, csináljunk téglát és égessük ki.« A téglá épületkő gyanánt szolgált, a szurok pedig kötőanyagul. Azután így szóltak: »Rajta, építsünk várost és tornyot, amelynek teteje az égig ér. Szerezzünk nevet magunknak és ne szóródjunk szét a földön!«”² Babel tornyának ezt a különleges, szent rendeltetését idősebb Pieter Bruegel közismert képe (1563, Bécs, Kunsthistorisches Museum) egyetlen beúsztatott felhőfoslánya költői tömörséggel érzékelteti.

Az istenséghez, a magasságba vezető lépcső, létra gondolatát megtaláljuk a keresztény s egyben európai kultúrában is. A kereszténység Isten-fogalma szerint természetesen fizikai értelmű megközelítéséről nem lehet szó. Az ősi elképzelés azonban a gyakorlati hitéletben tovább él. Népi szükséglet, ami hosszabb ideig keresi lehetséges megjelenési formáját. Az előkép talán Jákob létrájának ószövetségi története. Az Izrael 12 törzsének ősatyjaként tisztelt Jákob egy álmában létrát lát: „... egy létra volt a földre állítva, s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai le és feljártak rajta.”³ A téma a képzőművészetben is rendkívül népszerű. A középkori előzményeket is beleszámítva Pigler Andor száznál is több ábrázolását sorolja fel.⁴ Ezek jelentős hányada a XVI. századi Itália művészeti terméséből adódik. Ez azért is figyelemre méltó, mert itt alakul ki, innen sugárzik szét a gondolat építészeti, s egyben funkcionális megfogalmazásának végleges formája, az úgynevezett szentlépcsők kultusza.

1. Hajnóczi Gyula: Az építészet története. Ókor. Budapest, 1967. 43. o.

2. Biblia Ószövetségi és Újszövetségi szentírás. Szent István Társulat Budapest, 1976. A könyvek hivatkozásait a továbbiakban a 7. o. rövidítései szerint adom.
Ter 11,3–5

3. Ter 28,12–13

A bibliai kép hatására számos későbbi – már újszövetségi – hasonló legenda keletkezik, mint pl. III. Tassilo (748–788) álma. Az ebben látott létrán angyalok mennek fel Szt. Péterhez és Pálhoz. Az álom helyén keletkezett a wessobrunni kolostor. H. Dollinger: Bayern. 2000 Jahre in Bildern und Dokumenten. Gütersloh, 1979.

4. A. Pigler: Barockthemen. Akadémiai Kiadó Budapest 1974. 1. k. 61–64. o.

A téma egyik képviselője Nicolas Chaperon (1612–1656 k.) 1649-ben készült rézkarca Raffaello és iskolája vatikáni sorozatáról, amit a Biblia világa I. Az Ótestamentum kiállításán mutatott be a Szépművészeti Múzeum (1984–85).

A kultusz mintaképe a római Laterán palota-együttesében található Scala Santa. A hagyomány azt tartja róla, hogy azonos azzal a lépcsővel, amelyen az elfogott Jézust Pilátus elé vezették. Szent Ilona (Heléna) (250 körül–330 körül), Nagy Konstantin császár anyja hozatta Rómába, II. Sergius pápa (844–84) rendeletére állították fel mai helyére 845-ben. Mögötte található a középkori pápai palota magán-kápolnája, a Sancta Sanctorum, amiben Jézus szenvedésének néhány ereklyéjét is őrzik. Mivel a lépcsőn a szenvedő Jézus vércseppjeinek nyomát tisztelték, IV. Leo pápa (847–855) óta a hívők csak térdelve mehettek föl rajta. A nagy látogatottságú helyről a hívek ereklye gyanánt lefaragott kődarabokat vittek magukkal, ezért a lépcsőfokokat később (a XVIII. században?) faburkolattal látták el.

A Scala Santa kultusza az Istenhez közeledés, emelkedés képzetét, a személyes szenvedés és önfeláldozás vállalásával kapcsolta egybe. Népszerűségét bizonyára nagyon növelte a jubileumi évek 1300-tól egyre növekvő zarándoktömege, már csak azért is, mivel a szomszédos Lateráni-bazilika Róma hét zarándoktemplomának egyike. A hely népszerűségét és fontosságát jelzi, hogy V. Sixtus pápa (1585–1590) Domenico Fontanaval (1543–1607), a késői reneszansz egyik legjelentősebb római képviselőjével új védőépületet emeltetett föléje. A belső teret Jacometti (1819–1883) és Sartorio (1860–1932) szobrai (Júdás csókja, Ecce homo, Ostorozás, Jézus haláltusája), valamint Jézus szenvedését ábrázoló képek (Ricci, Stella, Nogari, d’Ancona, Baglioni és Brill alkotásai) díszítik. A lépcső végén, a helyiség hátfalán festett kálvária-jelenet zárja a látványt.⁵

A szentlépcső kultuszának európai elterjedését tudtommal még senki sem kísérte nyomon. Analógiák alapján feltételezhető csak, hogy az új áhitatforma hamar felkeltette hasonló lépcsők létesítésének igényét. Ez annál is inkább lehetségesnek tűnt, mivel általában előképek után építeni mindennapos dolog volt, de a „hű” másolatok gondolata is természetesnek számított. Segíthették az elterjedést a másolatoknál is elnyerhető búcsúk, amelyekre az egyes szerzőknél leginkább csak általánosságban történik hivatkozás. Kézenfekvő volna, hogy a másolatokat elsősorban a XVII–XVIII. századi Itáliában keressük. Ezek létezéséről azonban alig tudunk valamit. Elképzelhető, hogy az „eredeti” elérhetősége reális lehetőség volt, vagy talán alkalmilag, más lépcsőkön is végeztek ilyen ájtatosságot. Valószínű, hogy azért legalább az északolaszországi (Lombardia, Piemont) Sacro Monte-k egy részénél építettek erre a célra is szolgáló lépcsőket. A varallói együttesben lévő Scala Santa 1608-ban készült, de alkotói nem kötődtek a Fontana féle előképhez.⁶

A mexikói Guadalupe Hidalgo búcsújáróhelyén lévő szentlépcső⁷ arra enged következtetni, hogy Közép- és Dél-Amerikában lehetnek további másolatok.

5. A témáról igazából nem találtam feldolgozást. Több apró adatot szolgáltató, vagy pontosító utalás mellett elsősorban Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd Szent István Társulat, Budapest, 1973. 257. o. és Balássy László: A szent lépcsőn = Új Ember 1978. márc. 26. 3. o. műveire támaszkodtam. Hasonlóan mellőzik szerzőink D. Fontana művének elemzését, építészeti és kultikus hatását is.

6. Angelo Trovati-Ettore Giovetti: Il Sacro Monte di Varallo Guida illustrativa Novara, 1963.

7. Lexikon für Theologie und Kirche IV. k. Freiburg, 1932. 727. hasáb.

Egyben az is feltételezhető, hogy a latin országokban, így Spanyolországban és Portugáliában is emeltek a középkor végén szentlépcsőket. Sem helyükről, sem kialakulásuk módjáról nem sikerült konkrét adatokat találni. Ennek esetleg az is oka lehet, hogy eredetileg más célra épített palota-lépcsők vették át időszakosan a szentlépcsők szerepét, aminek érthetően nincs építészeti nyoma. A jelenséggel valószínű más országokban is számolni kell, de talán kisebb mértékben.

Eddigi kutatásaink azt mutatják, hogy nagyobb számban az Alpokban, s azoktól északra, elsősorban német nyelvterületen építettek szentlépcső másolatokat. Adataink sajnos itt is hiányosak és nem jelentenek feltételezett kapcsolatokat. Az alábbiakban ezért csupán egyszerű számbavételről van szó. Svájcban a híres búcsújáró helyen, Einsiedelnben létesült háromkarú szentlépcső a kolostorépület közép-szárnyában, a templomhoz kapcsolódóan. Mestere Kaspar Moosbrugger (1625–1723) volt. Az egész együttes 1719–1735 között kapta jelenlegi formáját. Maga a bencés apátság még az első évezred végéről való.⁸

Ausztriában Bécs két szentlépcsője jelentős. A gráciával együtt ezekről később még részletesebben lesz szó. Szentlépcső van Achentaltban (Tirol)⁹ és a Graz közeli St. Radegundban. A három lépcsőkaros építmény 1772-ben készült.¹⁰ Salzburgban az egykori Kajetán-templom és kolostor előterétől balra lévő derékszögű kápolnából indul a szentlépcső, ami a kolostor két szintjét is összeköti egyben. Alapító oklevele 1712-ben kelt. Az együttes 1685-től készült, mestere Giovanni Gaspere Zuccalli (Caspar Zugalli) (†1717).¹¹ Bécs közelében, Maria Lanzendorfban Franz Felix Nüring (1690–1725 k.) tervezett kálváriát 1699-ben, amibe a szentlépcsőt 1709-ben építették bele.¹²

Történelmileg Ausztriához sorolhatók az ismert jugoszláviai szentlépcsők: Mokronog (korábbi nevén Nassenfuss, Alsó-Krajnában)¹³ és Smarje pri Jelsach (korábbi nevén St. Marein bei Erlachstein, Alsó Stajersország). Ez utóbbi együttese az 1651-ben épült templomot leszámítva 1745–53 között keletkezett.¹⁴ A szentlépcső itt Krisztus sírjával alkot egy különleges épületet.¹⁵ Németország szentlépcsői közül Neersen (Mönchengladbach mellett) Kis-Jeruzsálemében a templomhoz felvezető lépcső számít szentlépcsőnek. Az együttes egyes részei a XVII. századból valók.¹⁶ Felső-Bajorországban kettő is ismert: Lenggries és Bad Tölz. Az utóbbit befogadó kálváriát Friedrich Nockher alapította 1716-ban és 1722-ben a főbb létesítmények, így a szentlépcső is készen voltak.¹⁷ Bonn-

8. Pevsner, Nicolaus: *Europäische Architektur*. München, 1957. 460. o. alaprjazzal.

9. Walter Schulten: *Die Heiligen Stiegen in Bonn, Wien und Prag*. Düsseldorf, 1970. *Die Kunstdenkmäler des Rheinlandes*, Beiheft 16.

10. Dehio-Handbuch *Die Kunstdenkmäler Österreichs Steiermark*. Wien, 1982. 484. o. Helyszíni vizsgálat 1988.

11. Schulten 1970 i. m. 286. o., Dehio Handbuch *Die Kunstdenkmäler Österreichs Salzburg*. Wien, 1986, 565–67. o., alaprjazzal.

12. Dehio Handbuch *Die Kunstdenkmäler Österreichs Niederösterreich*, Wien–München 1973. 203. o.

13. Ernst Kramer: *Kreuzweg und Kalvarienberg*. Historische und baugeschichtliche Untersuchung. Kehl–Strassburg, 1957. 122. o.

14. Kramer i. m. 106. o.

15. Peter Fister: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana, 1986. Az elrendezés helyszínrajza 256. o. Helyszíni vizsgálat 1986.

16. Schulten 1970. i. m. 281. o.

Poppelsdorf kálváriájának egyik fő ékességére, az ottani szentlépcsőre a későbbiekben még hivatkozunk, Altomünster szentlépcsőjének története és kialakítása egyelőre ismeretlen számunkra.

Cseh-és Morvaországban viszonylag sok szentlépcsőt tartanak számon. Prágában a Károly-udvar (Kralov, régebbi nevén Karlov) templomának szentlépcsőjéről külön is lesz szó. A másik ilyen emlék a városban a Na Slupi Szűz Mária templomhoz kapcsolódik és 1713-ból való.¹⁸ Hasonlóan jelentősek Brno (Brünn) és Olomouc (Olmütz) szentlépcsői is. Mindkettőről még közlünk részletes adatokat.

További ismert szentlépcsők Csehszlovákiában: ?? (régi német nevén Grulich) (1700 körül)¹⁹, Česká Lipa (Böhmis Leipa) (1730), Rumburk (Rumburg) (1731)²⁰, Krupka (Graupen bei Teplitz) (1738)²¹, Jistelsko (?) (Schumburg) (1761)²², Straz (?) (Staab) (XVIII. sz. vége)²³.

Lengyelország ilyen emlékeiről eddig keveset sikerült megtudni. Csupán a Krakkó melletti Kalwaria Zebrzydowska szentlépcsőjéről van biztos adatunk a XVII. század elejéről.²⁴ Főképp Sziléziában készülhettek nagyobb számban, de ezek eddig ismert egyetlen képviselője Krzeszov (Grüssau) kálváriájának 16. stációjaként épült lépcső az 1728–1735 közötti kiépítés idejéből.

Magyarországon az ún. szentlépcső kutatásának semmilyen előzménye nincs. Mivel magát a jelenséget nem vizsgálták, csupán szórványos adatokból kellett egy közel sem teljes képet rekonstruálni. A külföldiek számára az ország műemlék-állománya helyzeténél és a nyelvi nehézségeknél fogva nehezen kutatható, ezért saját emlékeinkről szinte kevesebbet tudunk, mint a német nyelvterület publikált ilyen alkotásairól. Az eddig ismer legrégebb magyarországi szentlépcső Malackán (Malacky, Csehszlovákia) található. Az itteni ferences templom oldalához közvetlenül csatlakozó kétlépcsős (egyiken fel, másikon le) megoldás. A templommal együtt 1660-ban szentelték fel. Ma is jó karban és használatban lévő emlék.²⁵ Besztercebányán (Banská Bystrica, Csehszlovákia) ma nem tudunk szentlépcsőről. A későbbi kassai lépcső kapcsán mint példaképet említik.²⁶ Ebből arra kell következtetnünk, hogy a besztercebányai is az ottani kálváriához kötődött. A kálváriának azonban története és topográfiája egyaránt tisztázatlan. Egy ma Magyarországon nem ismert és nem létező könyv 1665-ben ír az itteni kálváriáról.²⁷ Ez azonban nem azonos a ma romjaiban még álló emlékcsoporttal, vagy legalább is bizonytalan a kettő

17. Schulten 1970. i. m. 286. o., Kramer i. m. 131. o.

18. Schulten 1970. i. m. 287. o.

19. Schulten 1970. i. m. 287. o.

20. Schulten 1970. i. m. 287. o.

21. Schulten 1970. i. m. 287. o. Kramer i. m. 13. o.

22. Schulten 1970. i. m. 287. o.

23. Kramer i. m. 130. o.

24. Kramer i. m. 135. o. Kulturdenkmäler auf den touristischen Routen der Krakauer Woiwodschaft. Krakow, 1975. 5. sz. útleírás

25. Schulten 1970. i. m. 287. o. Helyszíni tanulmányozás 1974.

26. Wick Béla: A kassai kálvária története. Kosice, 1927. 13. o.

27. Neue Wallfahrt, in denen hungarischen Bergstätten zu Newsol von der Kapellen der Residenz Soc. Jesu durch Sieben Stationen zu dem H. Grab Christi Jesu im Kayserl. Herrgrund... Wien, 1665

viszonya. A mai Urpin-on található épületegyüttesben és a hozzá vezető úton sem találjuk nyomát szentlépcsőnek. Feltételezhető, hogy talán még a XVII. század második felében készült lépcsőépítményt a jozefinista időkben teljesen elhanyagolták és később le is kellett bontani. A pozsonyi (Bratislava, Csehszlovákia) ferencesek középkori templomához az 1708-ban épült Loretói-kápolnával egyidőben „...hozzáépítik az ún. Kálvária, vagy Szent Lépcső-kápolnát. Kívülről nem látni ezt az architektonikus megoldást. A kápolnát szobrok díszítették a liturgikus év jelentősége szerint.” – tudósít Tölgyesy Felicia.²⁸ Sajnos, más adattal nem rendelkezünk róla és helyszíni tanulmányozása sem volt lehetséges.

A fraknoi (Forchtenau, Ausztria) szentlépcsőt Eszterházy Pál építtette 1719-ben a plébániatemplom (ekkor már szervita templom) északi oldalához a hegy emelkedőjére. Eeredetileg összeépült a templommal, ma közvetlenül a homlokzata mögött áll. Három párhuzamos lépcsővel készült, amelyeket emelkedő dongaboltozat fed.²⁹ Az egész jelenleg romos, a látogatók elől elzárt. A lépcső valószínű nem önálló kultuszt szolgált, hanem része volt a XVII. század első negyedében a Hausbergen kiépített 7 stációs kálváriának, minek egyik felvezető útja ma is az épület közvetlen szomszédságában kezdődik.

Nem lehet kétséges, hogy a kismartoni (Eisenstadt, Ausztria) kálvária létesítője, Esterházy Pál, és építője, a ferences Nüring Felix egyaránt ismerte a minoriták bécsi szentlépcsőjét. Terveikben azonban kezdettől fogva más megoldás szerepelhetett. A szentlépcsőt szerényebb formában, a kálvária hossz tengelyére merőlegesen, a zegzugos járatú építmény belsejébe rejtették el. A kálvária eredeti építési tervei nem maradtak fenn. A későbbi átalakítások, részleges lefedések ellenére is fel kell azonban tételezni, hogy a ma a 11–15. stációkat befogadó térben található lépcső a legelső állapottal lényegében megegyezik.³⁰ Említi már a Zwey Trachtätlein 1716-ban kelt leírása is.³¹ A lépcső itt is háromkarú, de valószínű helyszűke miatt rövidebb az eredeti mintaképnél. 1707. május 14-én szentelte fel Csáky Imre gróf püspök az egy hétig tartó felszentelési ünnepség keretében.³²

A kassai (Kosice, Csehszlovákia) szentlépcső szintén a kálváriához tartozik. A kálváriát 1737-ben kezdték építeni és teljesen 1758-ban lett kész. Kezdeményezői és kurátorai a helybeli jezsuiták, az anyagiakat jórészt a város biztosítja. Az itteni szentlépcső másodlagos elgondolásnak tűnik. Az egyetlen lépcsőkar az emeletes kápolna külső megközelítésének egyik lehetőségét adja. Felső érkezése tengelyében a Fájdalmas Szűz kis oltárához jutni, ami az alsó templom karzatának szintjén van. Innen jobbra és balra lépcsők vezetnek a

28. Tölgyesy Felicia: A pozsonyi barokk építészet. Budapest, 1937. 6. o. Az érdekelt részbe egyik látogatásunkkor sem sikerült bejutni.

29. Dehio Handbuch Die Kunstdenkmäler Österreichs. Burgenland. Wien, 1976. 95. o. Helyszíni tanulmányozás 1981.

30. Dehio Burgenland 88. o.; Österreichische Kunsttopographie XXIV. kötet. Csatkay-Frey: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und Rust. Wien, 1931. 105. o., az elrendezés rajza 109. o.

31. Idéz Öst Kunsttop. i. m. 99–100. o.

32. Geschichte des Kalvarienberges und Wallfahrts-ortes Maria-Eisenstadt. Győr, 1912. 24. o.

felső templomba illetve a földszintre. A lépcső-építmény kívülről is megtehetően igénytelen.³³

A selmecbányai (Banska Stiavnica, Csehszlovákia) kálvária története is számos bizonytalanságot tartalmaz. Alapkövetétele 1744. szept. 14-én volt. Az együttes hangsúlyos része a szentlépcső, ami 1746-ban készült el.³⁴ 1747-ben érkeztek meg hozzá Rómából az ereklyék.³⁵ A lépcsőt középen ezekkel az ereklyékkel osztották meg. A belső teret kétoldalt ablakok világítják meg. Felső végénél vagy az ún. középső templomba lehet jutni, vagy a kétoldalt kiépített fedett, de nyitott lépcsőn vissza lehet térni. A két oldallépcső egyben természetesen a templom független megközelítésére is szolgál.³⁶ A templomot Szűz Mária megkoronázása tiszteletére szentelték.

Az egész együttes tervezőjének a köztudatban Perger Ferenc jezsuitát (1700–1772) tartják. Ezt valószínű a programra kell alapvetően érteni, míg az építészeti-művészeti megvalósításhoz szakemberek kellettek. Az Országos Széchényi Könyvtár egy terve³⁷ alapján Bendefy László Mikovinyi Sámuel (1700–1750) tartja a tényleges tervezőnek.³⁸ Terve azonban jelentős változást mutat a megvalósult állapothoz képest az elrendezés és az egyes épületek tekintetében is. Mikovinyinél a lépcső ugyan lényegében mai helyén található, de a tervből megítélve nem a megvalósult 3 karú megoldással és ennek megfelelő homlokzattal, mivel a lépcső végétől a stációkhoz vezető utakon át oldalirányba tovább lehetett jutni. A változást tehát az együttes belső forgalmának módosulása indokolhatta.

Kálváriához kötődik az eperjesi (Presov, Csehszlovákia) szentlépcső is. A kálváriát 1721-ben alapították az ottani jezsuiták. A kiépítés azonban igen lassan haladt, s nagyobb lendületet igazából csak a már említett Perger Ferenc jezsuitának Eperjesre helyezésével vett. Elképzelhető, hogy a szentlépcsőhöz már ekkor hozzáfogtak, de Wick Béla szerint Radzivil Károly litván fejedelemnek köszönheti létét. A herceg 1764. november 3-án érkezett Eperjesre, s a szentlépcső „kápolna költségeit nyomban magára vállalja. E kápolna alapjait még ez esztendőben megvetik s a következő 1765. esztendőben a római lateráni templom közelében lévő Santa Scala mintájára már teljesen elkészült s azt a hercegi család jelenlétében P. Frigeri Mihály jezsuita superior fölszenteli. E kápolna homlokzata a Radzivil-család kőbe faragott címerét ma is viseli e felírással: »Carolus II. Radzivil Princeps Lithuaniae Benefactor 1765«”.³⁹ A teljes kálváriát 1768-ban fejezték be, s 1769. szeptember 14-én ünnepélyes Te Deumot tartottak.

33. Wick 1927. i. m. 13., 15., 49. o.; Supis pamiatok na Slovensku. Bratislava, 1967–69. II. k. 86. o. Helyszíni vizsgálat 1968.

34. Hidvéghy Árpád: A selmeczi kálvária keletkezésének története, mai alakja... Selmecbánya, 1900. 12. o.

35. Hidvéghy i. m. 17–18. o. 79. o.

36. Hidvéghy i. m. 31–32. o.

37. OSZK Kézirattár Fol. Germ. 511. 10. o.

38. Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár kéziratárának Mikoviny-térképeire. Budapest, 1976. 136., 280. o.

39. Wick Béla: Az eperjesi kálvária. Eperjes, 1919. 17. o.

Maga a szentlépcső a teljes rendszerbe a nem szabályos témájú stációk között a IV. stációt képezi. Rokoko díszes oromfala mögött indul a lépcsőzet, ami felső végén kupolás kápolnába ér. Ennek oltárára 1904-ben a müncheni Mayer cégtől rendelt Pieta szobrot állítottak. A kápolnát és a felvezető lépcsőteret egyébként Tritina András Cajetán (?-?) eperjesi festőnek a kereszt történetét ábrázoló freskói díszítik.⁴⁰ A lépcsőkhöz kívülről kétoldalt cementből 1904-ben új lépcsőkarok készültek, amivel nyilván korábbi fa- vagy kőlépcsőket pótolnak.

Az egykori Magyarországnak nemcsak az északnyugati peremvidékén, hanem délnyugati részén, Horvátországban is lehettek szentlépcsők. Az Ivanszica lábánál fekvő Krapina (Krapina, Jugoszlávia) szentlépcsője valószínű osztrák (Graz hatása, szlovéniai emlékek) mintákat követett. A kisváros közelében emelkedő Trski vrh tetején Josip Javornik (?-?) 1750–52 között emelt egy búcsújáró templomot, amelyet tornyokkal tagolt magas kerítésfal övez, belső oldalán árkádokkal.⁴¹ Később, valószínű az 1770-es években áttörték a templom bejáratával szembeni falszakaszt, s ehhez egy egykarú lépcsőből álló szentlépcsőt építettek alig tagolt oldalfalakkal, kissé hangsúlyosabb bejárat feletti oromzattal. A szentlépcső aljához törtvonalú stációút vezet, ma már romos stációkkal.⁴²

Megismerve e speciális épület-építmény fajta példáit, a XVII–XVIII. századi történelmünk alapján feltételezhetjük, hogy az egykori Habsburg-birodalom leglényegesebb központjai, Bécs, Graz, Prága, Brünn, Olmütz stb. lehettek a magyar emlékek számára a példaadók. A hiteles építészettörténeti adatok hiányában elsősorban egyházi kapcsolatok meglétét kell feltételeznünk. E szempontból két szerzetesrend tevékenysége tűnik fel, a minoritáké (ferenceseké) és a jezsuitáké.

Példáink közül időrendben első a minoriták bécsi templomában épített szentlépcső. 1697-ben készült el. A templom úgynevezett „régí kórusában”, a jobb oldali mellékhajó meghosszabbításában önálló épületként állt. Fő nézetét J. J. Thourneyser (1636–1711) metszetéről ismerjük. Magát a lépcsőt II. József romboltatta le.⁴³

Az olmützi szentlépcső a Bernhard-rendiek (=ferencesek) (később a domonkosok) kolostorában készült. Az engedélyt már 1702-ben megkapták, de a pápai búcsúengedélyt csak 1723-ban nyerték el, ami az építkezés hosszú idejét sejteti. Az elrendezés sémája a bécsit követi. Az eredeti főhomlokzat képe egy imakönyben, a XVIII. század közepén átalakított formája pedig a helyi múzeum egy olajképén maradt ránk. 1799-bn szüntették meg.⁴⁴

A brünni minorita konvent 1721-ben kérelemmel fordult az olmützi konzistoriumhoz, hogy engedélyt kapjon a bécsihez hasonló szentlépcső létesítésé-

40. Wick 1919. i. m. 27–28. o.; Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest, 1955. 167. o. Helyszíni vizsgálat 1968., 1977.

41. Dr. Horvat, Andela: Denkmäler in Kroatien. Zagreb, 1957. 94–95. o.

42. Helyszíni vizsgálat 1986.

43. Schulten 1970. i. m. 272., 273. o.

44. Schulten 1970. i. m. 286–287. o. Az imakönyv: Andacht der heiligen Stiegen nechst an der Kirchen der heil. Bernardini W. W. P. P. Franciscanern in der königlichen Hauptstadt Ollmütz auf der Bielten. Ollmütz, 1726.

re. A kérelem mellékletét Franz Joseph Lubeckh (?-?) metszete képezte, ami kis eltéréssel követte az eredeti Thourneyser-metszetet. A metszetet Anton Ospel bécsi építész (1677–1756) egy nagyszabású tervhez használta fel. Később G. I. Eckstein festőt (XVII. sz. utolsó harmada – 1736 után) bízták meg új terv készítésével. A megépült szentlépcső végül is Moritz Grimm (1669–1757) helyi építész műve. A lépcső a templommal összeépített, azzal párhuzamos térben áll.⁴⁵

Bécs, Olmütz, Brünn, Malacka, Pozsony nemcsak rendi hovatarozásukat illetően alkotnak egy nagyjából fél évszázad alatt megvalósult emlékcsoportot. Közösek abban is, hogy a szentlépcső mindegyikben önálló kultusz helye. Ez a bontakozó kultusz rendi sajátásnak tűnik, hasonló a lorettói-kápolnák ugyancsak a ferencesek által terjesztett, szintén XVII. századi kultuszára. Nem lehet éppen ezért véletlen, hogy Brünnben a szentlépcső előtt, ugyanabban a térben összezsúfolva találjuk a két épületet, vagy hogy Pozsonyban a kettő egy rendszert alkot. Sőt, a többi példánál is valószínű, hogy a lorettói kápolnák nem külön épületként, de berendezésként mindenütt elkészültek ebben az időben.

A fenti csoporttól látszólag leszakad a Maria-lenzendorfi és a kismartoni lépcső. Ezek ugyanis kálvária építmény részei. Mindkét építmény egyetlen elgondolás két változata, sőt, ha az ismert adatok helyesek, úgy a kismartoni a továbbfejlesztett változat, ami visszahatott e tekintetben előképére. Valószínű itt egy kísérletről van szó, a szentlépcső és a kálvária-ájtatosság összekapcsolásának első próbálkozásáról. Ennek lehet bizonyítéka az is, hogy az olmützi lépcső átalakításakor az eredeti koronázó rész architektonikus díszítését (vázák) és a közéjük beállított mellékszereplőket egy szabályos ötalakos kálvária-jelenettel helyettesítették.

A lenzendorfi és a kismartoni emlékek fontossága számunkra elsősorban abban van, hogy ezek kapcsolják a minoritáknál elindult folyamatot a jezsuiták tevékenységéhez, akik az általuk alapított, vagy szorgalmazott szentlépcsőket, mint a magyar emléanyagból is látható volt, mindig kálváriákkal kapcsoltan valósították meg. Bécsi kálváriájukat 1639-ben kezdték építeni. Az 1683. évi török ostromban elpusztult. Az azt követő újjáépítés során, 1709–14 között készülhetett el a szentlépcső is. Amikor a későbbi templom-kálvária együttest Richard Jordan (1847–?) nevű építész tervei alapján 1889 és 1894 között kialakították, a szentlépcsőt elbontották, és többé nem építették fel. A kialakítás részleteire vonatkozó adataink még nincsenek, de azt tudjuk, hogy Krisztus elítélésének és Pilátus kézmosásának jelenete korábban a Kálvária-kápolnában volt, és azokat az 1747. évi átépítés során a templom balkonjára helyezett Ecce homo-csoporttal pótolták. Maria Capra véleménye szerint nemcsak a bécsi kálvária (és ezen belül a szentlépcső) ideája származott az említett ferences kálváriáktól, de az alkalmazott szobrok is a ferencesek műhelyéből kerültek ki. Sőt, amikor az újjáépült kálvária számára a jezsuiták után más alkalmas rendet kerestek, csak azért nem kérték fel a ferenceseket, hogy az odalátogatókat ne terhelje az alamiznaadás kényszere. Így egy kolduló rend helyett a pálos-

---

45. Schulten 1970. i. m. 284–285. o. Helyszíni tanulmányozás 1987.

kat választották, akik 1720. október 21-én, más adatok szerint 1722-ben vetették át itt a lelkigondozást.⁴⁶

Míg a bécsi szentlépcsőnél a jezsuitáknak esetleg már nem volt meghatározó szerepük, addig gráci kálváriájuknak egészen a feloszlásukig gondozói maradtak. Kálváriájukat még a XVII. század közepén alapították. Kápolnája elé 1723-ban épült a szentlépcső, ami egyben a többször átépített kápolnának is új homlokzatot adott. A lépcső és a homlokzat feltehetően Johann Georg Stengg (†1753) műve. A bejárat feletti falazott torony 1853-ban készült egy korábbi fatorony helyett.⁴⁷ A lépcső tehát itt is a kálváriának csupán pótlólagos része. Természetesnek kell tartanunk, hogy a későbbi magyarországi, közös rendtartományba tartozó jezsuita kálvária-építéseknel ezt a „divatos” kelléket a XVIII. században igyekeztek már eredendően belekomponálni az együttesbe, bár ez a szándék, mint láttuk, nem is minden esetben sikerült egyértelműen, talán az elhúzódo építkezések miatt is.

A magyarországi szentlépcsők közül látszólag a szerviták fraknói emléke látszik esetlegesnek. Ennél a mecénás Esterházy család szerepét kell elsősorban feltételeznünk. A szerviták is érdeklődtek azonban a szentlépcső kultusza iránt. A bonni Kreuzenbergen Klemens August kölni érsek (1700–1761) létesített szentlépcsőt az ottani búcsújáró templom folytatása-, toldásaként. Alapkövét 1746-ban helyezhették el, s 1751-ben szentelték fel. A hegyet kálváriájával és más létesítményeivel ekkor a szerviták gondozták, akik már 1637-től látták el itt feladatukat.⁴⁸ Feltételezik, hogy a bonni szentlépcső alkotója, Balthasar Neumann (1687–1753) figyelmét a szerviták hívták fel a prágai előképre. Kólostoruk ugyanis 1724-től a cseh rendi provinciához tartozott. Ebben a provinciában tevékenykedett a bonn-poppelsdorfi születésű Wilhelm Maria Löhrer építész páter is (1669–1750), aki elsősorban Csehországban tevékenykedett. Feltehető, hogy ő, vagy tanítványa, Andreas Krebs (?–?) készíthette Neumann számára azt a rajzot is, ami a prágai lépcsőt részletesen ábrázolja.⁴⁹ A fraknói szerviták természetesen hasonlóan felhasználták rendi kapcsolataikat a tájékozódáshoz. Mégis úgy tűnik, hogy Bécs lehetett inkább tájékozódásuk forrása. Elsősorban a hernalsi előképre gondolunk; ezt indokolja a kálváriához való kapcsolódása is. A jelenlegi állapotból megítélhető viszonylag szerény kivitel természetesen eleve bizonyos redukciókat tételez fel.

46. Joseph Franz Aumann: Kurze Geschichte der Pfarre Hernals in Jahreszeiten és dr. Maria Capra: Der Kalvarienberg in Hernals, Mindkettő: Festschrift "200 Jahre Kalvarienberg – Kirche in Hernals", Führer durch die Ausstellung... Wien, 1969. 14–15, ill. 26–38. o. Az 1722. évet Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Budapest, 1938, 1940. II. k. 11. o. írja. A szentlépcső létesítésének pontos éve az eddig áttekintett irodalomból nem egyértelmű. Nem lehetetlen, hogy lényegében az 1747. évi építési tevékenységhez köthető. Ebben az esetben természetesen a jezsuiták már nem lehettek meghatározók.

47. Dehio Handbuch Die Kunstdenkmäler Österreichs Graz. Wien, 1979. 152. o. Alaprajza a 153. o.-on.

48. Walter Schulten: Die Heilige Stiege und Wallfahrtsstätte auf dem Kreuzberg in Bonn. Köln, 1982. 3. o.

49. Schulten 1970. i. m. 281–284. o. A terv B. Neumann hagyatékából az Eckert-gyűjteményben van (227. sz.).

A prágai szentlépcső az újavárosi Károly-udvarban (Karlovy), az Ágoston-rendi kanonokok 1350-ben alapított kolostortemploma bővítményeként készült. A templom a tízszög 6 oldalával záródó szentéllyel bővített nyolcszög alaprajzú tér, amivel IV. Károly Nagy Károly tiszteletére az aacheni templom mintáját követte. A belső teret 1708-ban Johann Santini Aichel (1667–1723) részben barokk stílusúvá alakította át. Ennek során déli oldalához építették a szentlépcsőt. A szobrászati díszek F. M. Kaňka (1674–1766) és I. G. Schlansowsky (1682–1752) munkái. A belső munkákat 1738 és 1740 között fejezték be.⁵⁰

A kralovi szentlépcső nem kötődik kálváriához. Belső homlokzatával átellenben hasonló kiképzés készült, de tényleges funkció nélkül.

A prágai Ágoston-rendi kanonokok a lateráni kongregációhoz tartoztak. Nem csoda tehát, hogy már korábban kívánságuk volt egy szentlépcső építése. A templom mellé már Isidor de Croce apát akart (1651–1681) ilyen lépcsőt csináltatni és búcsúengedélyért is folyamodott.⁵¹ Mégis, a római előképre egyáltalán nem hasonlít. Felfogásával a bécsi minoritákhoz, vagy egy eddig ismeretlen közös forráshoz igazodik. A prágai kralovi szentlépcső jól mutatja tehát, hogy rendeltetése és építészeti-művészeti kiképzése szempontjából is milyen összetett egy-egy ilyen emlék keletkezésének valódi története.

A történeti kérdések természetesen szoros összefüggésben vannak a szorosabban értelmezett szakmai kérdésekkel is. A szentlépcsők építészetéről szűkebb értelemben az alábbiak állapíthatók meg:

A mintaadó római szentlépcső jeruzsálemi eredete kérdéses. A mai kutatás szerint a felfelé vezető főlépcső a régi Lateráni-palota lépcsője volt. A világ minden tájáról való zarándokok a palotában, mint „Pilátus házában” tisztelték Jézus szenvedését, s így a palota lépcsője (Scala Palatii) a késő-középkorra Pilátus lépcsőjévé (Scala Pilatii) vált. Későbbtől hívták csak Scala Santanak, azaz szentlépcsőnek.

A Fontana-féle átépítés tehát egy korábbi adottságot vett alapul. Éppen ennek a hagyomány által megszabott használatnak a kiszolgálása, a funkció helyes felismerése legnagyobb érdeme. A szélesebb középlépcsőn térdelve felérő zarándokok imáik végeztével a kultikus szempontból már érdektelen két keskenyebb oldallépcsőn jöhetnek vissza. A búcsús tömegek mozgatása így mintaszerű.

A terv jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy a középkor, de a reneszansz is alig kedvez a lépcső rendszerek kialakításának, felfogása csak a célszerűsége miatt összpontosított. Rómában, de általában Itáliában is Pevsner véleménye szerint ekkor még csak kétkarú, szűk, folyosószerű terekben felvezető lépcsők készülnek. Fontana alaprajzi ötlete leginkább az ún. császár-lépcsőhöz hasonlít. Ez egy egyenes karral indul, majd a pihenő után 180 fokkal elfordulva két karral vezet fel a felső szintre, amelyek az induló kar mindkét oldalán, vele párhuzamosan futnak. Leonardo rajzai szolgálhattak mintául, de először Juan Bautista de Toledo és Juan de Herrera Escoriálján,

50. Emanuel Poche: Prága művészeti emlékei. Budapest, 1980. 298–99 o. alaprajzzal, 196–197. kép.

51. Schulten 1970. i. m. 273. o.

Spanyolországban valósul meg 1563–1584 között,⁵² alig korábban, mint Fontana lépcsője. Nem tudni, hogy ez utóbbinál még a reneszansz hagyomány diktálta-e a lépcsőkarokat elválasztó tömör falak alkalmazását, vagy tudatos megfontolása? Az utánpótlásnál azonban a barokk lépcsőterek általános fejlődési irányának megfelelően a három térrész fokozatosan összeolvad. A bonni szentlépcsőnél már csupán néhány pillér tagolja a teret, a lépcsőkarokat pedig csak alacsony falazott mellvéd választja el egymástól.⁵³ Nem tekinthetjük ezt véletlennek. Éppen Balthasar Neumann ajándékozta meg az építészettörténet két olyan kiemelkedő lépcsőkompozícióval, mint a bruchsalii püspöki (1730) és a würzburgi érseki rezidencia (1734) lépcsői.

Az összenyitás a bonnihoz hasonló fokon a magyar emlékeknél nem valósult meg. A rendeltetést tekintve ez csak helyesíthető. A lépcsőkarok tereinek összenyitása a „szent” és a „profán” részek összekeverését eredményezné. Ennek zavaró hatása korunkban méginkább érzékelhető a híveknek a kíváncsiaktól való kiszolgáltatottságában. A hívek számára ugyanis a lépcsőn való „felemelkedés” többértelmű realitás. Ennek fizikailag is látható – kánonszerű – célja az érkező lépcsővel szemben hátfal előtt, vagy fülkében álló kálváriajelenet, ahogy ezt az érintetlen példáknál, mint Brűnn, Bonn, Graz, St. Radegund máig is megtalálni. Magyar emlékeink egy részénél ez a csoport valószínű „korszerűsítésen” esett át, illetve az egykarú, továbbhaladást is szolgáló esetekben a hátsó fülke helyett kényszerűségből ajtó van. A tér ünnepélyességét több helyen falfestés, vagy táblaképek is fokozzák. E tekintetben már hazai emlékeink is megemlíthetők. A már tárgyalt eperjesi freskók mellett elsősorban Selmezbánya szentlépcsője díszes. A feltámadást és angyalokat ábrázoló képek⁵⁴ tartalmilag is tovább viszik a kálvária jelenet gondolatát.

Az ábrázolás, az ikonografiai tartalom és így a másodlagos funkciók a szentlépcsők telepítési adottságai szerint is különfélék.

Elsősorban az a csoport különíthető el, amely épületbelsőben önálló épületként valósult meg. Ilyenek a bécsi, a brűnni és részben a prágai. Ezek körüljárható tömegek, de oldalnézeteik lényegtelenek. A szűk helyről elsősorban a lépcső alatt szükségszerűen keletkező tér közelíthető meg. Az esetek nagyobb részében ez is kultikus tartalmat kapott. A barlangszerű terekben a tartófalak között a bécsi minoritáknál a betlehemi születés-grotta „másolatát”-t alakították ki, a prágaiban pedig elkülönített helyeken Jézus születésének, a napkeleti bölcsek valamint a pásztorok imádásának helyét, az ártatlan gyermekek kápolnáját és egy Szt. Jeromos-kápolnát.⁵⁵ Ez a lehetőség, s egyben szükséglet a sík területre önálló épületként magvalósult szentlépcsőknél is hasonló. A bonni lépcső alatti térben tengelyesen szimmetrikus elrendezésben a születés-grottát, vele szemben, a felvezető lépcső tartófalai közötti térben pedig a Szentsírt

52. Nikolaus Pevsner: Az európai építészet története. Nyugat-Európa a X. századtól a XX. századig. Budapest, 1972. 279–82. o. és 198. ábra.

53. A tér egységet kiválóan érzékelteti A kettős születésnap. Bonn 2000 éves = Profil 1989/5. 4. o. fotója. Egyben a szentlépcső megbecsültségére is utal, hogy a várost bemutató 15 kép egyike éppen azt ábrázolja.

54. Garas i. m. 193. o.

55. Schulten 1970. i. m. 280–281. o.

helyezték el.⁵⁶ A kényszerű és egyben kézenfevő térkihasználás természetesen nem merül fel olyan helyeken, ahol a szentlépcső épülete egy emelkedő terepre simul rá. Ilyen például a selmebányai, a fraknói vagy a krapinai lépcső. Ebben az esetben, mivel itt a mozgás egy nagyobb távlatú menet része, sokkal fontosabb a telepítési terv ebből a szempontból való átgondolása. Ahol ez nem sikerül (pl. Kassa, kálvária), ott eleve lemondanak a visszatérő karok megépítéséről. A lépcső így egy sajátos áhitati hely, de egyben a felette levő részek (a templom) megközelítésére is szolgál. Ezek a megoldások tehát tartalmukban szegényesebbek, és az egyes belső részletek eltérő művészi megformálására sem adnak lehetőséget.

A szentlépcsők közül építészeti és képzőművészeti kialakítás szempontjából egyaránt elkülöníthető az az egymással rokon csoport, amely a Scala Santa alapgondolatát folytatva az épületet, annak főhomlokzatát is Pilátus házáként fogja fel. Itt mutatta be a megostorozott és tövissel koronázott Jézust Pilátus a népnek abban a reményben, hogy megkegyelmezhet neki. A helyet Jeruzsálemben ma az ún. Ecce homo ívnél tisztelik, ami az Antonius-vár külső udvarának megmaradt kapuja. Pilátus feltételezett palotáját természetesen a XVI–XVII. századi európai építészek nem ismerhették. Itt tehát nem „hű” másolatok készítése volt a feladat, sokkal inkább egy már a korábbi századokban is ismert és kedvelt jelenet értelemszerű alkalmazása. Magyar részről igen alaposan a Krucsay-oltár kapcsán Baranyai Béláné foglalkozott vele. XV. századi példái nyomán feltételezi, hogy egy balkonra állított főjelenet mellett ábrázolt más fülkében lévő alakok (nézők, szereplők?) a korabeli passiójáték színpada szerint helyezkedtek el.⁵⁷ Ez a rendetlen, a középkori városok szabálytalanságát idéző összkép először a varallói együttesben rendeződik igazán szimmetrikus kompozícióvá. Az összekötő láncszemek eddig hiányoznak. A jelenet a XXXIII. kápolna belsejében játszódik. Az előtérben a tömeg, a helyiség hátfalánál pedig, magasan az embercsoport felett három szimmetrikusan elhelyezett, hangsúlyos keretezésű nyílás előtti balkonon a főalakok. Középen öt személyre bővült a csoport az előreugró részen, de hasonlóan négy-öt fő jelenik meg a balkon hátrahúzott oldalszárnyain is. Maga az építmény 1600 körül keletkezett, szobrait Giovanni d'Enrico (?–?), a freskókat az „il Morazzone”-nek is nevezett Pier Francesco Mazzuchelli (1571. v. 73–1624 k.) készítette valamikor a XVII. század folyamán. Mivel a Scala Santa itt elkülönült még az Ecce homo jelenettől, meglepő az az új szellemű architektonikus rendezettség, aminek igazából nincs is építészeti oka.⁵⁸ Mégis, ez a kialakítás tekinthető – más ismert példák hiányában – a későbbi északi szentlépcsők jelenetei előképek. A korábbi ábrázolások balkon alatti – gyakran félköríves – nyílása, eredetileg Krisztus tömlöcének ajtaja, az új összefüggésben a szentlépcső bejáratává válik. A hármas tagolás megfelel az alaprajznak is, még a szélesebb középső lépcső is összhangban van a középső balkon nagyobb szélességével.

56. Schulten 1982. i. m. 12. o., a szentsír a 8. képen.

57. Baranyai Béláné: A nyírbátori minorita-templom berendezése (Adalékok a felvidéki barokk faszobrászathoz) = Művészettörténeti Értesítő 1960/3. 211–212. o.

58. Trovati-Giovetti i. m. külön hozza a szentlépcső és külön a jelenet képét.

A varallói előképet e tekintetben a minoriták bécsi szentlépcsője, a karlovi és a bonni követi leginkább. Ezek a balkont tartó főbejárat oszlopai, a lényegében egyenes kontúrú vonalvezetés, a főbejáratot leszámítva a nyílások egyszerű téglalap alakja szerint is hasonlóak. Ez a rokonság a művészettörténeti összefüggések alapján érthető és indokolt. A brünni lépcsőnél tulajdonképpen nincs belső „főhomlokzat”. A teljesen azonos szellemű kiképzés itt a főlépcső érkezésének vonalába került és hátfala – nyilván a téregység megtartása érdekében – hiányzik. Jóval mozgalmasabb már az olmützi, a graupeni és a gráci példa. Ez utóbbinál a főjelenet két falazott pilléren teljesen az építmény elé kerül, amihez az oldaljelenetek félköríves fülkékből alaprajzilag is ívesen közelítenek.

A magyar példák az Ecce homo jelenet által meghatározott homlokzati rend szempontjából is sokfélék. Emlékeink többségénél ilyen törekvésnek nem találni nyomát, Fraknónál pedig csak sejthető, hogy erre a meglehetősen alacsony templom-belső nem is adhatott volna módot. Csupán egyetlen „belső” homlokzat követte a mintát, a kismartoni. Építészeti tagozatokról persze itt a mindent uraló „szikla architektura” miatt nem beszélhetünk, de az egyenesvonalú rizalitszerűen kiugró középerkély, az alatta félköríves nyílással induló szentlépcső, a felső erkély két oldalánál kialakított ablakok a típus ismeretéről és követéséről tanúskodnak.

Látszólag tehát a Pilátus háza gondolat szentlépcsőink többségénél nem érvényesül. Annál érdekesebb azonban, hogy az Ecce homo jelenet mégis hangsúlyosan szerepel az egész együttes valamelyik részén. Kassán például stáció-ábrázolásként (7. stáció)⁵⁹ és a templombelsőben is előfordul.⁶⁰

A legnagyobb hangsúlyt a jelenet, bár már a szentlépcsőtől teljesen elkülönülve, Eperjesen kapta. A mai VI. stációként itt egy különleges épületet emeltek 1766-ban. A magas, kétoldalt szabad lépcsővel megközelíthető, tagolt hátfalnak támaszkodó loggia alatt látható a 3 kerekoszobros Ecce homo jelenet. Az építmény földszintjén ráccsal lezárt íves nyílás mögötti helyiségben Krisztus kicsúfolásának szoborcsoportja kapott helyet. Az alkotók és az alapítók egyaránt ismeretlenek.⁶¹

Az eperjesivel rokon, talán mintául szolgáló megoldás található Selmecbányán is. Az itteni kápolna is emeletes, 3,2 m hosszú szárnyfalakkal, az egyik mögött az emeletre vezető lépcsővel. A kápolna alsó részeiben egy Töviskoronázás-csoport látható, fenn pedig a hagyományos Ecce homo jelenet színezett barokk kerekoszobrokkal.⁶²

A lépcsőelrendezés, az építészeti és ikonográfiai sajátosságok és a képzőművészeti díszítés változatainak vizsgálata után még röviden a szentlépcsők lépcsőkarjaiban elhelyezett lépcsőfokok (fellépések) számáról is kell szólni. A 28 fokok római előkép első pillanatra a kálvária stációk (14) megkettőzését veti fel, ami azonban kronológiailag lehetetlennek tűnik. Sokkal valószínűbb a 7 szám szerepe mindkettőben (2 X 7, 4X 7). A 7 különleges kultikus szerepére, ami a

59. Wick 1927. i. m. 43. o.

60. Supis pamiatok i. m. II. k. 86. o.

61. Wick 1919. i. m. 29–30. o. Supis pamiatok i. m. II. k. 563. o.

62. Hidvéghy i. m. 34. o.

nem keresztény vallásokat és az Európán kívüli földrészek kultúráját is áthatja, számos feltételezés és elmélet létezik. Az ismerteket is mellőzve csupán azt rögzíthetjük, hogy a keresztény felfogásban szent jellegét a 3 (Isten) és a 4 (világ) összege biztosítja. Nagyon valószínű hát, hogy a lépcsőfokok száma belejátszott a lépcső szent jellegének létrejöttébe.

Az elmondottakból következik, hogy a másolatok hitelességében a lépcsőfokok is fontos szerepet játszottak. Természetes tehát, hogy a legjelentősebb utánpótlásnál erre nagy hangsúlyt fektettek. Így érthető, hogy az említett külföldi példánál, mint Bonn és Prága is, betartották a 28 fokot. Ezt a szigorú hagyományt követte az eperjesi szentlépcső is. Más magyar emlékeinknél – talán a már korábban említett okok miatt is – ezt a számot szabadabban kezelték. A kismartoni szentlépcsőnek csak 14 foka van, ezért azt a híveknek kétszer kell végig imádkozniuk, hogy a hozzá kötött búcsukat elnyerhessék.⁶³ A kassainak ezzel szemben 32 fokos a lépcsője, amit leginkább két adott szint áthidalásának igénye követelhetett meg, s nem a kultusszal kapcsolatos okok.⁶⁴ A selmecbányai szentlépcsőn még ennél is több, 34 fok van, „hogy az Üdvözítő 34- és fél életévére gondoljunk”.⁶⁵ Nyilván itt is az adott szintek indokolták a toldást, ami aztán megfelelő tartalmi magyarázatot kapott.

Az eltérések nemcsak azt sejtetik, hogy az akkori Magyarország ebből a szempontból már peremvidéknek számított. Sokkal inkább arra gondolunk, hogy a lépcsők „szent” jellegével ott is számolni kell, ahol az mai kialakítása, építészeti arculata alapján nem tételezhető fel. Számos olyan szabad térben, fedetlenül, legtöbbször földfeltöltésre rakott lépcsőt ismerünk éppen kálváriáinknál, amelyeknek ilyen rendeltetésére gondolni nem alaptalan. Sajnos ez a kérdés leginkább néprajzi módszerekkel volna kutatható, ilyen eredményt azonban nem ismerünk. A lépcsők pofafalának hangsúlyos pontjain ábrázolt angyalok a kínszenvedés eszközeivel, vagy arra utaló feliratokkal kétségtelenül kultikus tartalmúakká teszik ezeket az építményeket. Hasonló használat persze leginkább azokon a helyeken lehetséges, ahol két független lépcsőkar vezet fel (illetve fel és le) magára a kálvária építményre. Ilyen volt például a jezsuiták ma már nem álló kalocsai kálváriája (XVIII. sz. közepe; régi tervén 26 fellépő szerepel a lépcsőkarban), s valószínű ennek kisugárzásaként létesült a kiskunfélegyházi (1828) és más rokon emlékek is.

Mindenesetre megállapítható, hogy akár a legegyszerűbb hétköznapi lépcsők szent jellege is csupán az azt használó közösség felfogásától függ. Ez a szentség természetesen tágabb értelmű, nem kötődik ereklyéhez, búcsúengedélyekhez. Megszentelését ugyanaz a népi áhítat valószínűsíti meg, ami a népi imák hivatalos egyháztól független világának táptalaja is. Elsősorban a búcsújárás néprajzi kutatása hozhat felszínre bizonyítékokat. Az eddigiekből a kismartoniakat kell ismét megemlíteni. Hagyományos lorettói gyalogos zarándoklatuk útvonalába még a város külterületén esik egy lépcső, a „Sieben heilige Stiegen”. „Tulajdonképpen 15 természetes lépcsőfok található itt, de a számot

63. Hász István: *Vezető a felső-kismartonhegyi kálváriához*. Győr, 1916. 26. o.

64. Wick 1927. i. m. 49. o.

65. Hidvéghy i. m. 74. o.

előszeretettel a szent hétre kerekítették ki” – írja róluk egy helynévkutató.⁶⁶ Szorgos megfigyelés bizonyára másutt is felfedez ilyen rejtett tartalmakat.

Tanulmányunk végére érve megállapíthatjuk, hogy egy sajátos kultusz igényelte különleges építészeti-képzőművészeti megoldás történetét, fejlődését és változatait kísértük nyomon. Reméljük, hogy a kitűzött célt a kutatás máig meglévő hiányosságai ellenére is elértük, sikerült bemutatni a legfontosabb vonásokat, amelyek a szentlépcsők építészetét jellemzik. A fennmaradó kérdőjelek kétirányúak. Egyrészt a szűkebb értelmű ilyen lépcsők katalógusát kell pótolni, hogy minél teljesebb fejlődéskép legyen megrajzolható. Másrészt fel kell tárni mindazt, ami az emberi és isteni, földi és égi szféra összekötésének bármilyen megnyilvánulása, ilyen szándék hordozója. Ezzel nemcsak a barokk kori emberről alkotott képünk lehet valódibb, hanem a mindenkori ember lelke mélyére is jobban bepillantunk.

1. Graz, Kálvária.

A torony előtti hármashomlokzati nyílású szentlépcső, az erkélyeken az Ecce homo-csoporttal*

66. Adolf Harmuth: Orts- und Flurnamen im Bezirke Eisenstadt. Eisenstadt, 1937, 46. o.

* A külön nem jelzett képek a szerző felvételei.

2. Graz, Kálvária. A
szentlépcső emléktáblája a bal
bejárati pillér belső oldalán

3. Smarje pri Jelsach.
Kálvária-együttes, a
szentlépcső külső képe ↓

4. Fraknó, a szentlépcső
bejáratí homlokzata

5. Kassa, Kálvária
templom az eléje épített
szentlépcsővel

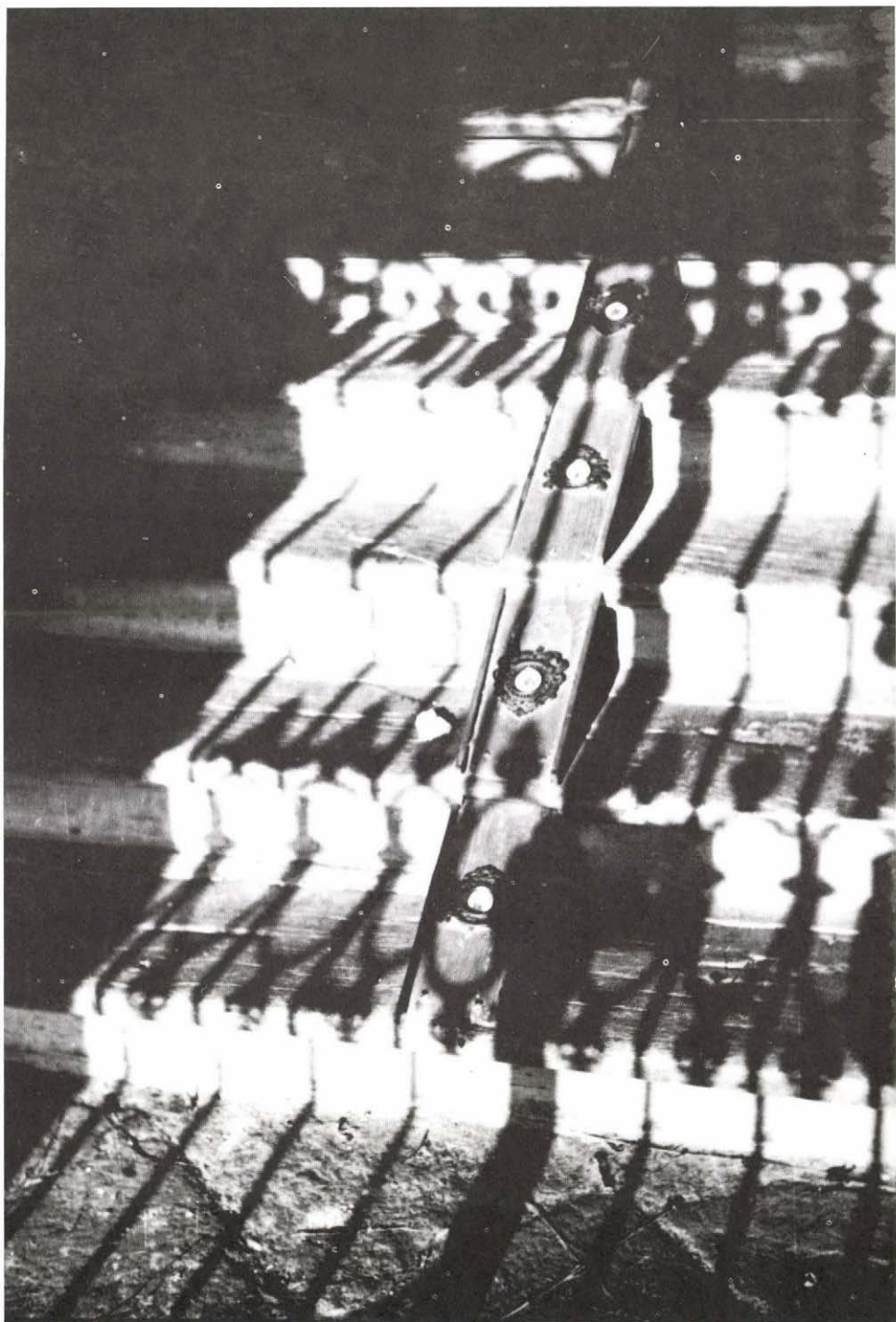

6. Kassa, Kálvária. A
szentlépcső belső képe a
lépcsőkre erősített
ereklyetartókkal.
OMF fotótár

7. Selmecbánya, Kálvária.
A szentlépcső építmény
bejáratát homlokzata ↓

8. Selmechánya, Kálvária. Az ereklyetartókkal osztott szentlépcső

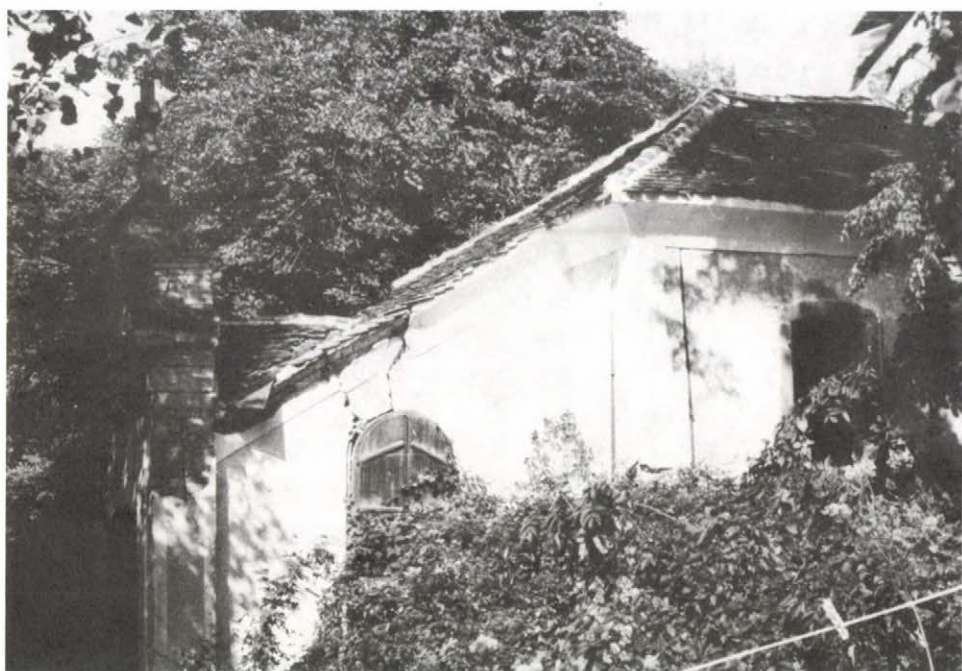

9. Eperjes, Kálvária. A szentlépcső homlokzata

10. Brunn, Minorita templom.
A szentlépcső belső képe az érkező pihenő vonalában elhelyezett Ecce homo-csoporttal

11. Krapina, búcsújáró templom. A szentlépcső oldalhomlokzata

12. Kismarton, Kálvária. Az Ecce homo-jelenet középső és jobb oldali része a szentlépcső terében

13. Graz, Kálvária. Az oldalsó jelenetet befogadó íves alaprajzú loggia

14. Kassa, Kálvária. Ecce homo-jelenet stációábrázolásként

15. Eperjes, Kálvária. Az Ecce homo-jelenetet befoglaló sajátos építmény

THE SKALA SANTA AND THE SACRAL STAIRS

The ladder and the stairs are used to approach levels of different heights. There are, however, stairs which are regarded as symbols of raising human beings to the almighty God. In the Christian culture these monuments are called sacral stairs. Their archetype has been the Scala Santa in the Lateran – palace of Rome. The Scala Santa has been regarded by Jesus Christ after having been captured and brought before Pilate. Pope Sixtus V had had a new protecting building of renaissance style made for the stairs. After the beginning of the XVII-th century reproductions of the Scala Santa were made in several places, many in the Alps and northwards, chiefly on German-speaking territory, in Bohemia and in the southern part of Poland. The compilation of a complete inventory of such sacral stairs has to be made by the researchers concerned.

The known sacral stairs made on the territory of historical Hungary, (i. e. in the Carpathian basin), are to be found in the regions which are outside the present – day frontiers of Hungary, that is in Slovakia, Austria and Croatia. Most of them do belong to certain calvaries, and were made in the XVIII-th century. Their original model must have been the sacral stairs of the former Austrian-Hungarian Monarchy, first of all that of the Minorites of Vienna. The pilgrims used to mount the sacral stairs in kneeling position, and used to descend of the same on the simple banisters bordering the stairs (from both sides). In Hungary have had those banisters only a secondary role: their space has not even been directly connected to the space of the mounting stairs.

There are sacral stairs all over Europe where the receiving buildings, together with facades been regarded as Pilate's houses, and have been completed with the Ecce Homo scene. The authenticity of the reproduction has demanded to follow the original number of the steps, too. In case of several monuments, however, the original Roman graduation of 28 steps has not been feasible because of the actual local restrictions or reasons, but even those differences have been explained by some liturgical reasons. We may suppose that there are several stairs which were regarded in the Baroque epoch as sacral, but nowadays, according to our present-day judgement, and if compared to the archetypes, they would not be regarded as sacral stairs at all.

GLÜCK JENŐ

ADATOK A MAGYARORSZÁGI GÖRÖG-KELETI ROMÁN PLÉBÁNIÁK
TÖRTÉNETÉHEZ AZ ARADI PÜSPÖKI LEVÉLTÁRBÓL.
(1792 - 1848)

A XVIII. század elején Aradon újjáalakult görög-keleti püspökség az úgynevezett illyr privilégiumok biztosította rendszerhez tartozott, a karlócai metropolita joghatósága alatt. Az 1864-ig fennálló szervezet sok helyen ezután is plébániai szinten megmaradt még hosszú ideig és magába foglalta a román, szerb, görög, és esetleg más nemzetiségű görög-keleti hívőket. Az aradi püspökség tekintélyes működési területtel rendelkezett nyolc megyében a Tisza, Nyugati-Szigethegység, Maros és a Szilágyság között. Az országgyűlés 1791-ben bevett vallássá nyilvánította a görög-keletit és a megfelelő jogkörrel ruházta fel.

A fejlődés következő szakasza keretében az aradi püspökséget kettéosztották egyházigazgatásilag. A temesvári 1790-es kongresszus szellemében 1792-től kezdve Aradon és Nagyváradon megkezdtek működésüket a konzisztoriumok (szentszékek). Eme ülnökökből álló testületek a püspök elnöklete alatt döntöttek a legfontosabb ügyekben. Nagyváradon a püspök szinte állandó távollétében egy megbízott esperes elnökölt. A konzisztoriumok működése nem terjedt ki a püspök speciális jogkörére.

Az aradi szentszék hatásköre az aradi és kisjenői esperességek révén kiterjedt Csanád, Csongrád és Békés megyék területén lévő görögkeleti egyházközségekre is. Ezek közül ma Magyarországhoz tartoznak Csanád (ma Magyarcsanád), Battonya, Kétegyháza, Békés, Békéscsaba, Vásárhely (ma Hódmezővásárhely) és Szentes. Különleges helyet foglalt el Karcag, amely területileg Nagyváradhoz tartozott, de az ottani egyházközség többnyire csak Araddal volt hajlandó kapcsolatot tartani. E terület görögkeleti vezetői helyet kaptak a vezetőtestületekben is. Így például 1837-ben a soron következő illyr kongresszusra megválasztott világi tagok között szerepelt Georgius Bragyán ügyvéd, Torontál és Csanád megyék törvényszéki ülnöke.¹

Az aradi konzisztorium egyházi ülnökei között található volt Davidovich vásárhelyi plébános is.² Stephanus Dragan csanádi plébánosnak ugyanezen

1. Aradi gör. kel. román püspökség levéltára. Protocollum consistorialis 246/1837. Valamennyi jelzett e forrásból származik. A neveket a forrásban megjelenő módon adtuk vissza és eredeti román hangzását csupán ott használtuk, ahol ezt megfelelő dokumentumokban rendelkezésünkre állt (pld. Moise Nicoară).

2. 118/1832

irányú pályázatát 1832-ben elutasították mivel nem tudott a szentszék által elegendőnek ítélt tevékenységet felmutatni.³

A konzisztorium üléseiről jegyzőkönyv készült, amelyet néhány kezdeti német nyelvű feljegyzés után 1792. augusztus 11-től egy Mihoki nevű vezetett. A latin nyelv használata 1845-ig bezárólag volt érvényben, a következő három évben pedig magyarul vezették. A beadványok és válaszok nyelve román, szerb, magyar, latin és utána görög. Nem kerültek be a jegyzőkönyvbe a püspökök által „elnökileg” elintézett ügyek. A hosszú széküresedések alatt (1815-1829, 1830-1835) az adminisztrátorok ritkán éltek ezen jogokkal. A nagyváradi szentszék által püspöki döntésre előterjesztett ügyek csak Rátz Geraszim hivatalba lépése (1835) után jelennek meg. Megállapítások szerint 1792 és 1748 között az aradi szentszék több mint 20.000 határozatot hozott.

A török hódoltság pusztításai után az egyetlen túlélő gyulai (Miklósváros) plébánia mellett kapnak életre a XVIII. század folyamán a többi görög-keleti egyházközségek is. Legtöbbjük a pénzügyi és jogi akadályok leküzdése után a század végére eljut szilárd anyagból épített templomaik felszenteléséig. Elsőként az említett gyulai plébánia 1762-ben jutott kőtemploma birtokába. A telek kérdése azonban csak bizonyos huzavona után 1792-ben jutott nyugvópontra a földesúri jogokat gyakorló Wenkheim család feje és Avakumovics püspök levélváltása nyomán, díjmentes használati jog alakjában. Az 1801-es tűzvészben a templom leégett, és a püspök többszöri felkérésére (1804, 1806, 1807), a földesúr nagyobb terület haszonélvezetét biztosította.⁴ Sokkal súlyosabb nehézségekbe ütközött az újjáépítés anyagi eszközeinek előteremtése. Az egyházközség 1802-ben kérte a püspököt, hogy járjon közbe Békés megye alispánjánál, nyilvános gyűjtés engedélyezése érdekében.⁵ Végülis szükség volt egy 10.000 forintos kölcsönre és haladék kieszközlésére az aradi szeminárium tőkéjéből felvett pénz visszafizetésének elhalasztására. Csak 1824-ben sikerült a munkálatokat befejezni, a számadások lezárása a püspökség és az uradalom közbejöttével 1829-ig húzódott el.

Az egyházközség küldöttsége az aradmegyei Simándon felkérte Putnik püspököt, mint az egyházmegye adminisztrátorát, hogy szentelje fel a templomot, egyben Wenkheim Ferenc vállalta a házigazda szerepét. Időközben a gyulai hívek között mozgalom indult Moise Nicoară vezetése alatt az aradi püspöki szék román főpappal történő betöltése érdekében.⁶ Putnik püspök nem fogadta el a vármegye és az egyházközség biztosítékait a szertartás zavartalan lefolyására vonatkozóan. Hivatkozott elfoglaltságára és a vendéglátó távollétére és végül is későbbi időpontra ígérte látogatását. Ugyanakkor felhatalmazta Maxim Manuilovics arhimandritát, hogy szentelje fel a templomot.⁷

Battonyán a szerb és román hívek 1793 és 1797 között felépítették templomaikat (ma a szerbek birtokában). Anyagi okokból kifolyólag csupán 1818-ban

3. 78, 119/1832

4. 3/19-1792, 3/24 – 1804, 1/ – 1806, 63/1807, 103/1813, 258, 351, 304/1823

5. 3/7 – 1802

6. 304/1825, 210/1826, 169/1827, 20/1828, 169/1829

7. 115/1824

köthettek szerződést Petrovics Sabbás temesvári jeles festővel a keleti szertartású, templomokban kötelező ikonosztáz (képfal) festményei elkészítése érdekében. A konzisztórium jóváhagyásával 4600 forint tiszteletdíjat biztosítottak, majd 1819-ben bevonták a munkálatokba Vojnovics Ignác festőt is. A faragott, aranyozott díszítőelemek elkészítésére Bantkó János aradi mestert kérték fel. Hasonló megbízást kapott 1826-ben Csanádon is (ma a románok birtokában), 2000 forint biztosítása mellett. A csanádi festményeket viszont a temesvári Miliutin Bandricsics vette munkába.⁸

Az 1808-ban épült templomot kikezdte az idő vasfoga és 1845-ben napirendre került alapos javítása.⁹ Hasonló célból 1846-ban a vásárhelyiek folyamodtak kölcsön érdekében.¹⁰

A gyulai Krisztinavárosi hívek 1806-ban mozgolódni kezdtek önálló plébánia létesítése végett. Felpanaszolták, hogy az épülő templom messze esik és kérték, hogy körükbe, állandó jelleggel egy káplánt nevezzenek ki. A következő évben már kifejezetten templomot és plébániát követeltek.¹¹ Eredmény azonban csak 1819-ben mutatkozott amikor kerületükbe telepedett le Theodorus Illovits káplán. Nemsokára, 1820-ban, azzal álltak elő, hogy az iskolában vagy más alkalmas épületben tartsanak istentiszteletet. A földesúrtól telket templom építésére valamint úrbéri telket a jövőendő plébános eltartására kértek. A földesúr egyelőre nem teljesítette kérésüket, a konzisztórium pedig úgy nyilatkozott, hogy az iskolában istentisztelet nem tartható. A hívek nem nyugodtak bele a döntésükbe és elérték, hogy télen és rossz időben misét mondjanak az iskolában.¹² További eredményként létrehoztak az iskolában egy kápolnát és arra kérték az egyházmegye adminisztrátorát, hogy áldja meg. A földesúr nem emelt kifogást, a konzisztórium azonban csak télvíz idejére adott működési engedélyt.¹³

Néhány év múlva a templom építése is megkezdődött, befejezését okmányszerűen megállapítani nem lehet. Ugyanakkor felmerült a paplak biztosítása is. Valójában 1833-ban a káplán lakás nélkül maradt és az anyaegyház beszüntette fizetése folyosítását s így megélhetése kérdésessé vált. Ezért a konzisztóriumhoz fordult, amelyben jóváhagyást kért arra, hogy a szülői házba költözhessen és helyezték át az anyaegyházba a két beteges plébános segítségére. A Krisztina városiak 1834-ben utód kirendelésért folyamodtak, de csak 1835-ben kaptak lelkészt a galsai származású Georgius Precup személyében. Illovics nem tért vissza korábbi állomáshelyére és nem fogadta el az ottlakai plébániát sem. Több évig Miklósvárosban káplánkodott és első ízben 1839-ben az egyik helybeli plébánosi állást kérte, de csak jóval később kapta meg.¹⁴ Krisztinavárosban az első plébános Precup volt, 1841-ben Dumitru Iacob váltotta fel.

---

8. 420/1818, 15/1819, 87/1826, 147, 171/1827, 218/1830

9. 237/1845

10. 305/1846

11. 92/1806, 5/1807

12. 178/1819, 152, 197, 251, 298/1820

13. 116, 132, 154/1834

14. 46/1833, 154/1834, 258, 259, 333/1835, 20/1836, 29/1839, 41/1841

A békéscsabai plébánia felállítása 1819-ben került napirendre. Michael Ardelean békési plébános jelentette, hogy Csabán és Berényben mintegy 400 híve van. Köztük mozgalom van folyamatban a görögkatolikus egyházhoz történő csatlakozás érdekében. A konzisztórium sürgősen küldöttséget menesztett a helyszínre azzal a feladattal, hogy beszéljék le a híveket szándékukról. A tárgyalás folyamán a hívek elhanyagoltságukat nehezményezték, több „görög” kereskedő pedig ígérte, hogy ha papot kapnának 400 forintot és bizonyos természetbeni jutattást biztosítanának számára. Felmerült az óhaj, hogy az uradalom is mérje ki a törvényesen járó papi telket. A bizottság hatáskörének korlátozott volta miatt csupán a panaszok továbbítását ígérhette és egyben utasította az egyik kétegyházai plébánost, hogy álljon a csabai hívek rendelkezésére. Az uradalomtól legalább egy negyedtelek azonnali adományozását kérték.¹⁵

Végül 1820-ban a világosi esperest Gyulára küldték, hogy Békésmegye közbejöttével létrehozzák a parókiát biztosító szerződést, beleértve a Kigyóson lévő 60 hívó lelki gondozását is.¹⁶

Ugyanabban az évben Andreas Maki nevű plébánost nevezték ki, aki jelentette, hogy majdnem 1000 híve van. Ezek azonban nagyon szegények és megélhetésének egyetlen valós forrása az uradalom részéről járó telek volna. A konzisztórium utasította a papot, hogy forduljon közvetlenül az uradalomhoz. Az elutasító válasz két év múlva érkezett meg, beleértve a templom és iskola számára szükséges házhelyet is.¹⁷ A helyzet a későbbiekben sem változott. A plébános 1828-ban felpanaszolta, hogy nem tudja gyermekeit sem eltartani és megpályázta a kovanszinci állomást. Itt 1830-ban elhunyt és felesége iparkodott hátrálékos csabai jövedelmeit behajtani.¹⁸

A helyzet orvoslására 1833-ban Nicolaus Vasarhan plébános és Alexandru Fitsovic gondnok engedélyt kértek a Helytartótanáctól országos gyűjtés érdekében, templom, iskola és paplak építésére. Az engedély meg is érkezett. A nehézségek közepette ez a plébános is kérte elhelyezését. A konzisztórium 1847-ben úgy igyekezett segíteni pap nyomorán, hogy utasította a kisjenői esperest, írja össze a filiák híveit és kötelezzék őket egyházi adójuk fizetésére, mivel a 35 csabai görögkeleti ház egyedül képtelen a parókia fenntartására.¹⁹

A fentemlített gyűjtés bizonyos eredménnyel járt, és ebben nem csak görögkeleti hívók vettek részt. Maga a gyűjtés igen költségesnek bizonyult és az utazások felemésztették az eredeti 1691 forint nagy részét és 1840-ben csupán 593 forint maradt.²⁰ Végül is a múlt század negyedik évtizedének végén megindult a templom építése, de már 1841-ben arról értesültünk, hogy két éve a folytatása elakadt és csak ezután kerülhetett sor lassacskán befejezésére. A pap helyzete is javult, mivel az uradalom kimérte számára a telek egy részét 22 hold erejéig.²¹

15. 24, 84/1819

16. 98, 228/1820

17. 93, 165/1821, 116/1823

18. 18, 199, 249/1828, 175/1829, 110, 201/1830

19. 67/1834, 47, 288/1835, 108/1836, 262/1847

20. 129/1839, 140/1840

21. 29/1841, 132, 268/1845

Az egyházközségek egy jelentős kérdése a filiákon szétszóródott hívek pasztorációja volt. Michael Giba békési plébános 1793-ban kérte Michael Ralya felszentelését káplánná a filiák ellátására. Esetében előnynek számított, hogy beszélt magyarul, görögül, románul és szerbül. A tevékenység kiterelvényesedése folytán viták merültek fel. Így például a Helytartótanács felmentette a szarvasi görögkeletieket bizonyos hozzájárulás alól, mivel bebizonyították, hogy nincsenek névszerint felsorolva a békési parókia illetékességi körében.²² Egy 1819-ből származó határozatból értesültünk, hogy Petrus Popovics ottlakai káplán tíz éve végzi az eleki és a környező tanyák híveinek lelkigondozását. A konzisztórium 1828-ban utasította a békési plébánost, hogy Vésztő és Endrőd híveit bizonyos időközönként köteles felkeresni.²³ A makói új megyeház és börtön felépítése nyomán 1836-ban az alispán az utóbbi helyen a görögkeletiek számára is igyekezett imaházat létrehozni, és erre a püspökség segítségét kérte.²⁴

A szilárd anyagból épülő templomok tetemes költségei Békéscsabához hasonlóan sok esetben csak gyűjtés útján voltak előteremthetők. Így például 1836-ban a biharmegyei Méhkerék templomára gyűjtöttek, a kérdés azonban még évek múlva is napirenden volt.²⁵

A görögkeleti plébániák rendszerét a Mária Terézia féle úrbérrendezés alakította ki, amely kimondta, hogy 100 ház alkot egy plébániát. A felszentelt, de parókiával nem rendelkező papokat „számfelettieknek” tekintették és a hatóságok igyekeztek határt szabni a felesleges klérus létrejöttének. A plébániák helyzetét ellenőrizendő a Helytartótanács időnként összeíratta a papokat és plébániákat, mint például 1831-ben az aradi egyházmegyében.²⁶ A településeken belül a plébániák felosztása esperesi feladat volt. Kétegyházán 1814-ben a kisjenői esperes határozta meg a két plébános illetőségét. Battonyán 1825-ben három parókia működött, a helybeliek azonban szorgalmazták a házak számától függően további plébánia létesítését. A szentszék vizsgálatot rendelt el, de egyelőre intézkedés nem történt. A káplánok jövedelme a parokus illetőségét terhelte, rendszerint 25-30 ház erejéig. Battonyán 1830-ban Synesius Petrovics káplán 30 ház egyházi jövedelmét élvezte.²⁷

A plébániák működőképességének alapvető feltétele a megfelelő klérus biztosítása volt, a vizsgált időszakban azonban még nem létezett egységes szabályozás. Az aradi görögkelti szeminárium megnyitásáig (1822) nem létesítettek rendszeres helyi teológiai oktatást. A szentszék már rég megkövetelte, hogy a jelentkező a már létező görögkeleti iskolák végzettje legyen, beszélje hívei nyelvét, lehetőleg magyarul vagy németül is tudjon és egy tekintélyesebb pap mellett folytasson gyakorlatot. Ennek végeztével Aradon elméleti és gyakorlati vizsgát kellett tегyen, magasabb iskolák elvégzése kétségtelenül előnynek számított.

---

22. 51/1793, 92/1794

23. 136/1819, 177, 205/1828

24. 322/1836

25. 402/1836, 260/1844, 175/1845

26. 146/1831

27. 27/1814, 66, 86/1825, 126/1830

Kedvezően fogadták az 1812-ben megnyílt aradi tanítóképző végzett növendékeit is. A kétegyházi Demetrius Sipos jellemzésében olvashatjuk (1819), hogy 26 éves, tanító és anyanyelvén kívül magyarul is tud. Így megkapta az aradmegyei Lugozó plébániáját. Elia Leposan volt gyulai tanító bemutatta diplomáját és nem csak magyar, hanem némi német nyelvtudást is felmutatott (1819). A battonyai Panteleimon Mihailovics tanító 1823-ban felvételét kérte Hodos Bodrog kolostorba. Egyesek magasabb tanulmányokat is folytattak. A gyulai Moise Suciú két évig a pesti egyetemen tanult, ezért a konzisztórium 1829-ben megengedte, hogy atyja mellett, aki gyulai plébános volt, otthon készüljön a felszentelését megelőző vizsgára. Az aradi szeminárium beindulása nyomán a tanult klerikusok száma növekedőben volt. Az elsők között találjuk a battonyai Georgius Georgevicset is.²⁸

A papi állomások betöltése a görögkeleti egyház hagyományai szerint elvben püspöki adományozás útján történt ("Singelia"). Gyakorlatilag Gyulán, Battonyán, Kétegyháza és Csanádon élt az örökösödés hagyománya és e rendszert csak a XIX. század utolsó harmadában tudták kiiktatni, habár már előbb kísérletek történtek korlátozására. A konzisztórium jegyzőkönyvből kiderül, hogy a gyulai Paulus Georgevics kérte Athanasius nevű fia diakonussá, majd pappá szentelését a vásárhelyi plébánia számára. Tulajdonképpen célja 1814-15-ben világosodott meg, amikor öregségére hivatkozva visszavonult és kérte, hogy fia vehesse át örökségét. Nicolaus Popovics alias Suciú káplán régebbi várományos tiltakozása folytán 1817-ben ideiglenesen, 1819-ben véglegesen ő lett a plébános.²⁹

Később Athanasius is plébániához jutott, de 1835-ben munkaképtelenné vált. Suciú plébános ugyanakkor szintén segítségre szorult. Beteg-ellátási rendszer hiányában korabeli szokás szerint jövedelmük terhére helyettest kellett állítani. Már előbb gyengélkedésük idején Illovits említett kinevezésére került sor, Suciú esetében azzal a megkötéssel, míg fiát felszentelik. A helyettesítésbe beleszólt Wenkheim Ferenc földesúr és kifogásolta a Georgevics esetében fennálló döntést, amit a konzisztórium valóban megsemmisített.³⁰ A helyzet azonban 1838-ban újabb fordulatot vett, mivel a plébános megbénult. A szentszék nem teljesítette kívánságát, hogy vejét Elias Bogdan micskei papot bízzák meg, hanem a Szentesről távozni kényszerülő Simeon Jephcticset iktatták be.³¹ Sikertelen működésének megszűnte után Simeon Bica személyében igen tanult papot neveztek ki, (1839) aki 1847-ben megpályázta a bihari Bél esperességét és a következő évben mint ideiglenes megbízott már működött.³² Bica tавozásával Georgevics plébános a családi utódlást követelte, de Paulus nevű fia kinevezését kifogásolható magaviselete miatt mellőzték és Georgius Vasilievicset jelölték ki. Végül a beteg plébános és a kinevezett utód megegyezett a jövedelem megosztását illetően.³³

28. 74, 149/1819, 267/1823, 205/1829

29. 87/1800, 25, 29/1814, 34, 62/1819

30. 80, 145/1835

31. 82, 57/1838, 127, 175, 269/1839, 137/1840

32. 94, 148/1841, 185/1847, 52/1848

33. 107/1846, 174, 324/1847, 117, 224, 355/1848

Kétegyházán 1800-ban kihágás miatt felfügesztették mindkét plébánost, mire lemondtak állásukról fiaik javára.

Michael Ardelean 1806-ban Theodorus fiát kérte maga mellé káplánnak, majd utódnak. Theodorus mint plébános 1841-ben Michael fia ügyét igyekezett előmozdítani. A másik utód Vasile Ardelean 1828-ban öregségére hivatkozva Stephanus Adoc vejét ajánlotta káplánnak, rátermettségét pedig azzal bizonyította, hogy négy nyelven beszélt, járt az aradi középiskolába és tanítóként működött Gyulán és Kétegyházán. Elhunytá után (1833) követte a plébánosi székben.³⁴ Kétegyházán 1827-ben felmerült egy újabb plébánia létesítésének igénye mivel a görögkeleti házak száma 378-ra nőtt. Végülis a hivatalba lévő plébánosok és az uradalom ellenkezése miatt erre nem került sor.³⁵

Battonyán három ősrégi papi család működött. A Georgevics család igényeit többek között azzal támasztotta alá 1816-ban, hogy tagjai 98 év óta szolgáltak papként ugyanazon plébánián.³⁶ A Bozsidar család hasonlóképpen azzal büszkélkedett (1818), hogy száz év alatt kebeléből 17 lelkész szolgált az egyik battonyai plébánián.³⁷ A Petrovics családból például 1837-ben Synesius következett a plébánosi sorrendben, majd 1846-ban fiát kérte maga mellé káplánnak, nyilvánvalóan örökösödési szándékkal.³⁸

Csanádon hosszú időn keresztül a Popovics családban öröklődött az egyik plébánosi hivatal. Simeon 1804-ben öregségre hivatkozva visszavonult és elérte hogy fiára ruházták plébániáját. Ő viszont 1847-ben közel öt évtizedes működésére hivatkozva a fiát óhajtotta örökébe ültetni.³⁹

A XVIII. század görögkeleti egyházi berendezkedése előnybe részesítette a szerbeket. Nem véletlen, hogy Battonyán mindhárom papi család szerb volt és Csanádon sem különbözött a helyzet. Itt azonban már a század végén a románok saját népükből származó papot követeltek és elérték hogy Ioannes Dragant 1796-ban káplánná majd parokussá nevezzék ki. Ősi örökösödési jogra tartott igényt és 1821-ben Stephanus fia felszentelését szorgalmazta, felmlítve, hogy végzett tanító, aki beszélt latinul és magyarul is. Öregsége miatt 1828-ban visszavonult és káplán fia lépett örökébe.⁴⁰

Az úgynevezett "görög" parokiákon nem termelődtek ki papi dinasztiák és a lelkészek kedvezőbb anyagi helyzete sem kényszerítette ki a családi megoldást öregség és betegség esetére. Másrészt hiányzott a megfelelő nyelvtudással rendelkező papi utánpotlás biztosítása. A plébánosok kiválasztásában a helyi beleszólás messze meghaladta az uradalmak itt-ott mutatkozó igényeit, sajnos nem egyszer a lelki béke kárára.

34. 34/1797, 36/1798, 52/1800, 102/1806, 275/1828, 58, 314, 351/1833, 100/1841

35. 243/1825, 44, 109, 155, 159/1827, 99/1829, 103/1838, 187/1839, 151/1842

36. 155/1810, 232, 289/1816, 357, 425/1818, 92/1821, 116, 117, 153/1819, 280/1831, 2, 73, 207/1832, 98/1845

37. 90/1817, 320, 322, 356, 401/1818, 116/1819, 109, 113, 161, 322/1821, 312/1824, 64/1845, 340/1846, 190/1848

38. 69/1837, 9, 126, 131/1841

39. 48/1804, 393/1847

40. 114/1821, 28/1828

Szentesen 1786-ban épült monumentális templomban, 1800-ban Georgios Fakoni szolgált, míg az iskolában Constantinos Panteleion tanított. A lelkész távozása után (1802), csupán öt év múlva találtak megfelelő papot Neophitos Gizis görögországi szerzetes személyében, aki 1816-ig maradt.⁴¹ Ezt követően arra törekedtek hogy a görög nyelvben legalább jártas papot szerezzenek. Először Aron Georgevics egri lelkész jött szóba, majd a karlócai metropolita közbejöttével Theodorus Csok, ungvári plébános jött Szentesre (1816). Előbbi hívei kérésére azonban 1817-ben visszatért Ungvárra. Görögül és románul egyaránt tudó papok hiányát jelzi, hogy a budai püspökök körlevélben kerestek többször megfelelő lelkészt, eredménytelenül, az igen jól javadalmazott pesti görög-román parokia számára.

A későbbiekben a szentesi görögök az aradi egyházmegye papjaira fanyalodtak és a plébániát a román Georgius Protics foglalta el (1817-1830).⁴² Működése folyamán szembekerült a mintegy 36 családfőt tömörítő görög "kompania" nagy részével, sőt 1825 után fizetését sem folyósították. Utóda Simeon Iephtimovics (1830-1838) alatt tetőzött a belső harc, és ehhez a plébános személyes fogyatékoságai is tápot adtak.⁴³ Végül 1838-ban Moise Grozescu volt aradi szentszéki jegyző kinevezése és tapintatos működése nyugvópontra vitte az egyházközség életét.⁴⁴

Karcagon 1803-ban Michael Ralya békési káplán kapta meg a plébániát, de rövid idő után távozásra kényszerült Gyöngyösre. Ezután tovább váltogatták egymást a papok, egy Markovics nevű káplán, Zacharia Davidovics volt nagyváradi diakonus (1813-1821) és Simeon Iephtimovics (1825-1828), aki később Szentesen működött.⁴⁵

A karlócai metropolita utasítására Barlamus Maximovics bezdini szerzetest iktatták be, akit egy Johannes Kondy nevű világi pap váltott fel (1836).⁴⁶ Működése idején a belső harc odáig fajult, hogy 1841-ben nem csak a pap fizetését szüntették be, hanem magát a templomot is bezárták. Végül Kondy 1845-ben Gyöngyösre ment át, az aradi püspök illetve szentszék pedig megbélyegezte "a karcagi görögök nyughatatlan szellemét". A béke helyreállítása érdekében egy karcagi küldöttség megállapodást kötött a püspökkel a plébánia betöltésére. Az alapvető feltétel a plébánosi fizetés szerződésben megállapított feltétlen folyósítása volt (400 forint, 16 köből gabona, 4 öl fa és 4 öl széna). A hazatérő küldöttség működését otthon rossztalták és Georgius Ionuczás plébános székfoglalása lekerült a napirendről.⁴⁷

Vásárhelyen 1792-ben épült fel szilárd anyagból a görögkeleti templom. A plébánia jó működését előmozdította az uradalom által biztosított egész telek.

41. 35/1800, 3/8 – 1802, 97/1807, 80, 93, 205, 228/1815, 118/1808, 11, 26/1816, 359/1817

42. 18,23, 124, 185/1816, 111, 158/1817, 25, 57/1831, 184/1846

43. 160/1818, 40/1820, 233/1821, 40, 80, 171/1824, 259, 289, 290/1825, 331/1826, 245/1828, 247/1832, 294, 335/1836, 164/1837, 245/1838

44. 19/1845, 212, 219, 243/1846, 293/1847

45. 82/1803, 73, 74/1804, 1/1805, 3/16 – 1806, 88/1810, 127/1827, 361/1818, 311/1825, 141/1826, 248, 269/1828

46. 55, 232/1830, 343/1836

47. 140, 285/1841, 426/1842, 305/1844, 12, 104, 238, 246/1845, 48/1846, 314/1847

Hosszabb időn keresztül működött Gabriel Markovics (1784-1804), halála után pedig a gyulai Athanasius Georgevics (1804-1811), akit a nagylaki Basilius Cservenkovics követett. (1811-1822). Végül is Petrus Davidovics foglalta el a plébánosi hivatalt.⁴⁸

A XVIII. század végén megerősödött nemzetiségi tudat jelentkezett a görögkeleti egyház kebelében is. A fennálló szerb vezetésű egyházban a románok felpanaszolták háttérbe szorításukat, többek között a szertartási nyelv és az egyházi szervezet nemzetiségi összetételének kapcsán. Csanádon, mint már jeleztük, a század vége felé Gabriel Gedosics főtisztelendő betegsége nyomán a románok "oláh nemzetbeli" papot kívántak az egyik plébánosi állásba. A románok követelését végül is az aradi szentszék engedélyezte, és Gedosics fiának mellőzésével pályázatot hirdetett. Két fiatal jelentkező közül 1796-ban Iohannes Dragant részesítették előnyben mivel "tanultabb" volt.⁴⁹ A kérdés azonban csak részben oldódott meg az által, hogy ezentúl felváltva vasárnaponként románul illetve ószlávul végezték a liturgiát. Többek között az egyháztanács összetétele is vitássá vált, és a helyzet 1832-ben oda fajult, hogy a templomban a jobboldalon a szerbek, baloldalon a románok csoportosultak sőt utóbb már külön kapukon jártak be. Csanádmegye, az aradi szentszék, sőt a metropolita is igyekeztek a békét helyreállítani és bizonyos egyensúlyi állapotot az egyházközségben létrehozni, nem éppen sikerrel.⁵⁰ Végül is a többségben lévő románok hívei közül 75 család Dragan plébánossal együtt áttért a görögkatolikus hitre és átvette a templom birtoklását. Egyesek 1847-ben meggondolták magukat és újra görögkeletiek lettek, majd kérésükre az aradi püspök a román Jeronimus Luczayt papjukká szentelte. Az 1848-as forradalom hevületében április 4-én elűzték a görögkatolikus papot, és hívei nagy része újra a görögkeletiekhez csatlakozott. Dragan plébánossal szemben a történetekre az aradi szentszék a feledés fátylát borította és Sajtényba helyezték át.⁵¹

Békésen az ellentétek 1807-ben jelentkeztek és a többségben lévő románok képviselőket igényeltek az egyházközségi vezetőségben és követelték a közpénzekről szóló nyilvános elszámolást. Az elért eredmények nem csendesítették le a kedélyeket és 1823-ban a románok tiltakoztak Ardelean plébános működése miatt, aki kizárólag görögül misézik és ugyanez az iskolai tanítás nyelve is. Az eredményes mozgalom nyomán ezután az istentiszteletet felváltva románul és görögül végezték.⁵²

Vásárhelyen 1795-ben a görögök Markovics plébános távozását követelték. Az aradi konzisztórium azonban megalapította, hogy a hívek "többsége" román és a plébános görög nyelvtudásának hiánya 11 évi működés után nem lehet ok elbocsátásra. A görögök alkalmazhatnak saját költségükön, ha akarnak, egy káplánt. Utóda a szerb származású Cservenkovics plébános idején 1820-ban a románok követelték a maguk számára elfogadható papot. Három

48. 192, 206/1832, 92/1804, 75/1811, 164, 190, 228, 266/1817, 232/1822, 3/12 – 1793

49. 36/1796, 281/1826

50. 24, 25, 26, 14, 42, 143, 215, 282/1832, 207, 281/1831, 42, 157/1840, 58/1846

51. 389/1847, 343, 344/1848

52. 54/1807, 77/1812, 166, 346, 349, 372/1823

évvel később a románok kezdeményezésére átszervezték az egyházközségi vezetést, amely egy 12 tagú bizottság kezébe került, hat román, illetve hat szerb és görög tanácsossal. A három gondnok közül egy szükségképp román kellett legyen. Habár a légkör lényegessen javult a nemzeti csoportok fenmaradtak. Így például egy stólaügy kapcsán 1841-ben a román "komunitás" nevében jarnak el.⁵³

Szentesen ismeretlen időpontban bevezették a görög liturgia keretében az evangélium román nyelvű felolvasását. A későbbiekben igényeik megnöttek, főképp az aradi egyházmegyéből származó papok révén. Miután 1832-ben Simeon Jephthimovics románul misézett, Georgios Hadzi, a görögök vezetője, felszólította a híveket, hogy hagyják el tiltakozásul a templomot. Az aradi püspöki szék üresedése miatt ideiglenesen kormányzó verseci püspök illetéktelennek nyilvánította magát e kérdés megoldására. Intézkedett, hogy egyelőre maradjon meg a görög liturgia, az evangéliumot olvassák el románul is, de minden szertartást, amelyet románok számára végeznek (temetést, esküvőt stb.) anyanyelvükön tartsák meg.⁵⁴ Battonyán éppen ez utóbbi téren merült fel kérdés 1846-ban.⁵⁵

A XIX. század elején az aradi egyházmegyében mind erősebben hangoztaták, hogy igazságtalan az, hogy a püspök nem a hívek többségét jelentő románokból kerül ki. A gyulai származású Moise Nicoară vezetésével 1814-1815 körül szervezett mozgalom alakult ki és kérésükkel Bécshez fordultak. Ugyanakkor hatalmas vádanyagot terjesztettek elő a szerb főpapság ellen, beleértve a korrupciót, a felesleges papszentelést, a románok mellőzését stb. A mozgalom támogatói között volt Magyar-Gyula román "komunitása", amely 1815 szeptember 24-én meghatalmazást adott Moise Nicoarának. A beadványuk felsorolt számos gyulai, battonyai stb. plébánián észlelhető visszaállást. Moise Nicoară leghűségesebb támogatói között szerepelt Suciú gyulai és Maki békéscsabai plébános.⁵⁶

Hosszú halogatás és több olyan kísérlet után, amelyben a szerb-román ellentétből Bécs hasznát igyekezett húzni, végül is a döntéshozó tényezők előkészítették egy román püspök kinevezését Aradra.

Az erőviszonyok eltolódása nyomán a jobbra szerb befolyás alatt álló aradi szentszék is hajlékonyabb magatartást tanúsított. Erre jellemző például szolgált 1827-ben kisbocsájtott körlevele, amelyben adakozásra szólítja fel a papságot az említett mozgalom költségeinek megtérítésére. Ugyanis addig nagy részt kölcsönökből fedezték. Az aradi esperesség papjai elutasítóan válaszoltak, míg a kisjenőiek (Gyula, Kétegyháza, Békéscsaba, Békés) igenlően nyilatkoztak (1828).⁵⁷

A román egyházi mozgalom első sikerei nyomán 1829 április 25-én (ónaptár szerint) az aradi konzisztorium ülésen Nestor Ioanovics püspök elnökölt. Beik-

53. 19/1795, 12, 29, 41, 108, ú54/1823, 108/1820, 122/1841

54. 232/1830, 260/1832

55. 294/1846

56. Moise Nicoară iratainak nagyrésze a bukaresti akadémia könyvtárának birtokában van. Részben kiadta Cornelia Bodea: Moise Nicoară e. n. (1943)

57. 117, 194/1827, 15/1828

tatását üdvözlők soraiban találhatjuk a gyulai román iskola növendékeit is. Ioanovics működése tiszavirág életű volt, és 1830 február 9-ikén a szentszéknek már temetéséről kellett gondoskodnia.⁵⁸ Utóda a szintén román Gerasim Rátz csak öt évi széküresedés után kapott kinevezést. (1835-1850).

A reform korszak törvényei és intézkedései több pontban pozitív hatást gyakoroltak a görögkeleti egyház működésére is, és ebben jelentős szerepe volt a helytartótanács illetékes külön osztályának. A korszakot jellemző nyelvkérdésnek azonban volt egy másik vetülete is. Békésmegye 1832-ben megpendítette a magyar nyelv bevezetését a templomi szertartásokba. Ezzel szemben az aradi konzisztorium kijelentette, hogy a szertartás nyelve román vagy görög, az anyakönyvek ügyében pedig az országgyűlés illetékes dönten. ⁵⁹ Csanádmegye 1837-ben arra szólította fel a konzisztoriumot, hogy ezentúl magyarul levelezzenek. 1848 elején újra sürgették a választ, a szentszék végül is nyitva hagyta a magyar- és latinnyelvű érintkezés kettősségének bevezetését egy "későbbi" időpontban. Végrehajtást nyert az anyakönyvek magyar nyelvű vezetésére vonatkozó törvény, Csanád megyében 1845-től kezdődően.⁶⁰

A korabeli törvények az anyakönyvvezetéssel együtt egyházi hatáskörbe utalták a házassági kérdéseket is. A görögkelti egyház bevett felekezeti jogköre az aradi szentszékét bírói hatáskörrel ruházta fel e kérdésben is. Érdekes, hogy különösen a múlt század elején sok házassági per Battonyáról származott. A XVIII. század végén és a XIX. század elején túlnyomó a férjek panasza, akik középkori mentalitás szerint elszökött feleségeiket visszakövetelik. Így például Strengar Grigor Battonyáról 1792-ben Tornyára szökött felesége ügyében fordul a szentszékhez, a felvilágosultság növekedésével már nem találnak süket fülekre a női panaszok, akik férjeik durva bánásmódját kifogásolják. Ilyen indoklással 1818-ban egy Flora nevű szentesi nő Onica nevű férjét perli a házasság felbontásáért. Igen sok kérdés merült fel a hagyományok és az újabb kori állami házassági szabályozások közötti ellentmondás folytán (pld. korai házasság). A konzisztorium súlyos büntetéseket rótt ki a törvényt megszegő papok ellen. Így például 1800-ban mindkét kétegyházi plébános kénytelen volt lemondani hivataláról. Többször a plébánosok vagy éppen szentszék kibékítette a feleket.⁶¹

A konzisztórium minden területen igyekezett a klérus fegyelmét megerősíteni. A legsúlyosabb büntetés a Hodos-Bodrog kolostorban kiszabott vezeklés volt, mint például 1839-ben a battonyai Bozsidár plébános és Nádosky káplán számára.⁶² Michael Ardelean békési plébánost 1826-ban egy évre felfüggesztették, de mivel újabb nehézségeket okozott, 1837-ben végleg eltávolították.⁶³ Illovits gyulai papnak a püspök megbocsájtott, mivel ő volt a sértett fél (1840).⁶⁴

58. 43, 215, 233/1830

59. 209/1832

60. 184/1837, 2/1846, 4/1848

61. 222/1792, 91/1799, 4/1848

62. 27, 72, 146, 226, 253/1839

63. 255/1832, 236/1837, 258, 280/1827, 4/1829, 224/1826, 27, 36, 89, 153, 180/1828

64. 79, 159/1840

Az egyházi jövedelem kérdése is elég kuszált volt. A püspöknek járt a hívek részéről az úgynevezett „sydoxia”, amelynek beszédese nehézkes volt és például Csanád megyében a világi hatóság közbejöttére volt szükség, annál is inkább, mert 1839-ben már több éves hátralék mutatkozott.⁶⁵

A lelkészkedő papság jövedelmének alapja a számukra kimért úrbéri telek volt, azonban ezt egyes helyeken megcsonkították, másutt ki sem mérték. Mint említettük, Békéscsabán a plébánia az úrbérrendezés után jött létre, és az uradalom sokáig elzárkózott a fennálló helyzet módosításától. Békésen 1826-ban a parokus a telek kiegészítését kérte. Később a helyzetet bonyolította, hogy e megélhetési forrás terhére 1846-ban odahelyezték Erdélyi Mihály munkakép-telen lelkészt, hogy a nyugdíjrendszer hiányában eltartást kaphasson.⁶⁶ A legkedvezőbb helyzet Battonyán állt fenn, három teljes telek alakjában.

A görögkeleti családok természetben fizették az egyházi adót („bír”), nem kevés vita kíséretében. A találékony kétegyháziak 1814-ben az infláció közepette azt óhajtották, hogy pénzbe és ne terménybe fizessenek. Az egyes szolgáltatokért fizetendő díj („stola”) mértékét államilag szabályozták és hosszú időn keresztül nem tartott lépést a pénzromlással. A számos vitás kérdésben az esperesek döntöttek, mint például Battonyán (1832, 1897) és Gyulán (1846).⁶⁷ Az úgynevezett görög plébániákon a családok pénzbeli hozzájárulása biztosította a papok fizetését, illetve a többi egyházi közkiadások forrását.

Az 1848-49-es forradalmat megelőző időszakban a világi elem igyekezett növelni beleszólását a görögkeleti egyházi ügyekben. A már említett vásárhelyi új vezetőségű struktúra távolról sem volt csupán nemzetiségű színezetű megoldás. Jellemző, hogy a szinte tisztán román hívekből álló gyulai egyházközségben (Miklósváros) 1847-ben kezdeményezték, hogy a két gondnok mellett 12 tagú döntéshozó testületet hozzanak létre.

A görögkeleti iskolák felekezeti jellegük ellenére nem tartoztak közvetlen egyházi irányítás alá. A vizsgált korszakban a főigazgató Nagyváradon székel, és hatáskörébe tartozott valamennyi Csanád, Békés és Csongrád megyék területén létező iskola. A nemzeti kérdés e téren is felmerült, elsősorban a tannyelv meghatározása ügyében, és a küzdelemben Csanádon és Battonyán a papság is beleszólt.⁶⁸

A korabeli viszonyok számos kérdése megoldásában az egyház közbelépésére volt szükség. Csanád megye 1823-ban kérte a konzisztóriumot, hogy függessze fel a bőjtöt a skorbut terjedésének megakadályozására. Békésen és Békéscsabán 1836-ban Békés megye az egyháziak segítségét kérte a kolerajárvány leküzdése végett. Hasonló megkeresést intézett Csanád megye 1836-ban Battonya esetében.⁶⁹

Az aradi püspökség iratai sok tekintetben nemcsak az egyházi élet keresztmetszetét nyújtják, hanem korszak jellegűek is.

65. 28/1839

66. 54, 83/1846

67. 90/1814, 196/1817, 167/1826, 210, 221/1829, 29/1832, 151/1846, 277, 383/1847

68. 46, 61, 90/1794, 68/1795, 33, 35/1796, 80/1811, 303, 323, 339/1818, 74, 198/1819, 30, 144/1820, 76, 83, 133/1827, 76/1829, 4, 155/1835, 62, 89, 247/1841

69. 232/1823, 175, 176/1831, 289/1836

JENŐ GLÜCK:

DATA OF THE EPISCOPAL ARCHIVES OF ARAD CONCERNING THE HISTORY
OF THE RUMANIAN GREEK ORTHODOX PARISHES IN HUNGARY
(1792-1848)

The author has compiled the data of the *Protocollum Consistorialis* to be found in the Greek Orthodox Episcopal Archives of Arad. His paper is dealing with Greek Orthodox parishes of the former Hungarian territory bordered westward by the river Tisza, and eastward by the eastern frontier of the country, i. e. by the Carpathian mountains. That religion has officially been recognized and accepted in the year 1791. After 1772 consistories were working under the chairmanship of the bishop in the cities of Arad and Nagyvárad. Minutes were drawn up of the sessions, which were written up to 1945 in Latin language, and afterwards, for three years, in Hungarian. The author describes in details the circumstances ruling in the parishes on the basis of the communications and answers to be found in the archives mentioned above. The stone-church of Gyula erected in 1762 was destroyed by fire in 1801. The reconstruction could be accomplished only after the emerging great difficulties had been overcome. Usually serious disputes were caused when lots belonging to the parishes had been claimed, and those claims had been refused, because the claimants, the parish priests and their families were appointed by the bishop by granting the dignity to the appointed persons with due consideration to the school qualification of the candidates. At these occasions the teachers and those persons were preferred who knew more languages (Greek, Hungarian, Rumanian, Serbian). The elderly parish priests were often aiming at having their sons as chaplains of the parishes concerned, and to achieve that their sons become their successors in the parish. Consequently, several priests' dynasties have been established. Much problems were caused in the Rumanian and Serbian Greek Orthodox services by the use of the mother tongue. Sometimes very severe quarrels arose from those language disputes. Within the same parish of diocese the Greek or Serbian nationality of the clergymen was also often criticized by members of the other nationalities' groups. The direction of the consistory of Arad was acquired in 1829 by the Rumanian nationality group. The registers of birth, marriages and deaths were kept after 1845 in Hungarian. Finally, the author does mention the matrimonial lawsuits, as well as the problems in connection with the church's incomes. These Problems were rather confused because the worshippers were usually paying only with great difficulties and delays. The Greek Orthodox schools were belonging to the authority of the inspector of schools having his residence in Nagyvárad.

BEKE MARGIT

FŐPAPI TEMETÉSI SZERTARTÁSOK ÉS HALOTTI CÍMEREK
A XVIII–XIX. SZÁZADBAN

A Prímási Levéltár különböző forrásainak tematikai összecsengése ösztönzött arra, hogy behatóbb tanulmányozás tárgyává tegyem a főúri temetési szertartásokat és a velük kapcsolatos gyászravatalok és halotti címerek funkcióját, különösen a XVIII–XIX. században. Kevés eltéréssel, hasonló módon zajlott le a főpapi és világi főúri végtisztesség, mégis részemről jelenleg a főpapok élveznek elsőbbséget.

A temetési szertartásra bőséges adatokkal szolgál az érsek halálát és temetését megörökítő jegyzőkönyv¹, így ezzel is emlékezhetünk a nagy templom-építő egyházfejedelemeire.

A díszravatal és a halotti címerek használata az előkelők temetési pompájához tartozott. A halál méltóságát és ünnepélyességét fejezték ki ezek a költséges és időigényes művészi alkotások, amelyek valóban efemer jellegűek, hiszen aktualitásuk és funkciójuk rövid ideig tartott.²

A castrum doloris, amelyet különböző szóval fordítanak le – fájdalom vára, gyászravatal, díszravatal –, nem más, mint oszlopos, esetleg kupolával fedett, baldachinra emlékeztető művészi kivitelezésű és tervezésű építmény, amelyet a halott teteme fölé helyeztek a temetést megelőző gyász-szertartás alkalmával. Virágkorát a XVII. századtól kezdve szT161tják és eltart a XIX. századig.³ A díszravatalt a címerek tették „személyes” jellegűvé, mivel annak egyik díszítő eleme volt. Profán értelmezésűnek hat a gyászravatal diadalkapu értelmezése és felfogása,⁴ megfektetéséhez inkább a Szentírás nyújt támpontot.⁵ A halál ugyanis nem más, mint kapu, amelyik evilágból átvezet a másik, örökké tartó létrendbe. Ezt a gondolatot erősíti a gyertyák töméntelen mennyiségű ragyogása, mert az „örök világosság”-ot jelképezi. Szimbolikus jelentésű továbbá a ravatal körül éjjel-nappal imádkozó 12 szegény, akik a 12 apostolra utalnak.⁶

1. Prímási Levéltár (Továbbiakban PL) Archivum juridico-oeconomico et directorale. Tit. 1. Protocollum Francisci Barkóczy.

2. cf. GALAVICS Géza: Egy efemer építészeti műfaj hazai történetéhez. Batthyány József castrum dolorisa. in Építés, Építéstudomány. Bp. 1973. 497–508., GARAS Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953. 71–81.

3. SZABÓ Péter: A végtisztesség. Bp. 1989. 109., GALAVICS 497.

4. GALAVICS 499.

5. Mt 7,13–14., Lk 13,24., Biblikus teológiai szótár Xavir LEON-DUFOUR irányításával szerk. J. DUPLACY–A. GEORGE, Róma, 1976², 711.

6. Szabó 12 erényről is szól. De az egyházban a nagycsütörtöki lábmosásnál is 12 „apostolról” beszélnek és az imádkozó szegények mintegy azonosulnak az apostolokkal.

A *castrum doloris* mind világi, mind egyházi temetéseknél megtalálható. Így az 1652. aug. 16-án a vezekényi csatában a törökök ellen hősiessen harcoló négy Eszterházy fivér halálának megrendítő hatását kellően tudta érzékeltetni a gyászravatal és maga a szertartás.⁷

A díszravatal és halotti címer alkalmazását Barkóczy Ferenc hercegprímás temetési szertartásán kísérjük nyomon.⁸ Az érsek ötvenötévesen hunyt el pozsonyi rezidenciájában 1765. június 18-án. A temetési előkészületeket azonnal megkezdtek, hogy méltó módon kifejezzék a főpap társadalmi és egyházi rangját. Gyertyakészítőket hívtak, hogy 500 fáklyát és legalább 500 gyertyát készítsenek a pozsonyi Szent Márton székesegyház háromnapos szertartásaihoz és a temetési körmenethez. A gyászravatal megtervezésére többszáz címer selyemre és papírra festésére Johann Georg Leithner bécsi festőt bízta meg.⁹ A szabók a templom kárpitját és az érseki udvar tisztviselői részére szükséges gyászruhákat varrták meg. Közben a primás tetemét felboncolták, bebalzsamozták és szívét hosszú, négyszögletes urnába helyezték. Ezután felöltöztették, ravatalra helyezték, fejénél két gyertya között feszületet állítottak fel. Körülötte felvonultatták egyházi rangjának jelvényeit, pásztorbotot, érseki keresztet, Szent István rendjének keresztjét és pileolusokat. Azután ideiglenes helyre vitték a tetemet, ahol a temetés előtti utolsó három napig volt. Június 18-tól kellően felkészültek az augusztus 14-én tartandó szertartásra. A temetés előtti három nap az exequia, a tetem jelenlétében végzett gyázmise és halotti zsolozsmázások ideje. Ennek a három napnak a fényére összpontosul minden eddigi fáradozás és nyer értelmet. A három nap magyarázata valószínűleg utalás Krisztus sírbatételének idejére, aki harmadnapra föltámadott. Nem véletlen, hogy amikor a tetemet rézkoporsóba helyezik, harsónak zengése és dobok pergésétől kísérve örvendő ünnepi misét mondanak (*solemne gaudiosum Sacrum*).

A baldachinos díszravatalt a székesegyházban állították fel, a ravatal négy sarkán allegorikus nőalakok, a Religio, Fidelitas, Patria, Pallas láthatók.¹⁰ Megrendítő lehetett a halálfejes oszlopfők és a denevérszárnyasok némasága, amelyek között feltűnik a Barkóczy címer. A három napon át minden nap szentmise előtt az elhunyt érdemeit méltató beszédek hangzottak el. Augusztus 12-én Hermann József győri főesperes magyarul, 13-án Engelmajer Sámuel választott püspök németül, 14-én Pintér József jezsuita atya latinul szólt a jelenlévőkhöz. A beszédek kinyomtatták és ezek valóban maradandó szellemi alkotásnak bizonyultak.

7. SZABÓ 45.

8. Barkóczy 1710-ben született és 1765-ben halt meg. cf. Szalai Gróf Barkóczy Ferencz ns. Magyar Ország Herceg-Prímás és Fő-Cancellár-Esztergomi Érsek életrajza. in Felsőmagyarországi Minerva. 8. 1832. 245–256., TÖRÖK János: Magyarország primása. Pest, 1859. 176–177., MESZLÉNYI Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Bp. 1970. 99–122.

9. PL Protocollum., KAPOSSY János: Johann Georg Leithner. in Arch. Ért. LI. 1938. 105–108., itt látható Barkóczy *castrum doloris* is., GALAVICS 499.

10. GALAVICS 499.

A temetési szertartás rendje hűen tükrözte a társadalmi tagolódást. Társadalmi rang szerint osztották ki a háromféle különböző nagyságú fáklyákat és címereket, továbbá a gyertyákat. 180 nagy fáklyát selyem címerekkel a püspökök, kanonokok, mágnások, miniszteri tanácsosok és prépostok kaptak. 150 közepes nagyságú fáklyát nagy papírcímerekkel a pozsonyi kanonokok, miniszteri tisztségviselők és a tehetősebb nemesek kaptak. 150 egyszerű fáklyát kisebb címerekkel a miniszteri tisztviselők alsóbb beosztottjai, érseki tisztek kapták meg. A 200 gyertyát a plébánosok és más jelenlévők között osztottak szét. A gyertyák gyújtására a Pozsonyban tartózkodó öt remetét fogadtak fel. Együttal tűzoltóságról is gondoskodtak, nehogy felgyulladjon a díszravatal, vagy a templom falikárpitja. A gyászravatalon lobogó 64 gyertya is indokoltá tette az elővigyázatosságot.

Az érsekek közül Batthyány József hercegprímásnak is fennmaradt a gyászravatal terve az olasz származású Pietro Travaglia elgondolása szerint.¹¹ A bíboros 1799. okt. 23-án hunyt el hetvenkétévesen és az ünnepi gyász-szertartásra december 12-én került sor. Őt is a pozsonyi dóm kriptájába helyezték örök nyugalomra. A templom hajójában felállított ravatal háromlépcsős emelvény fölé magasodó páros oszlopokon áll. Timpanonján arannyal festett címer és bíborkalap látható. Ezenkívül 180 különböző nagyságú aranybetűs festett címet erősítettek a gyászravatalra és a templom falára.

Hosszú székiüresedés után az Estei családból származó főherceget, Károly Ambrust nevezték ki 1808-ban esztergomi érsekké.¹² A vitéz katona és kiváló főpap Tatán, a tifuszos betegek között végzett lelkipásztori teendőknél kapott fertőzés következtében 1809. szept. 2-án halt meg, 24. életévét sem töltötte be. A gyászravatal tervét And(r)ássy József készítette.¹³ A mű azt bizonyítja, hogy a *castrum doloris* itt felszabadul a félelemkeltő, halálfejes ábrázolás hatása alól és megszeli. A copf stílusú, egyiptomi stílusjegyeket viselő szfinxek és gulák, inkább a piramisok maradandóságát sugallják. A timpanonról a zöld kalap címertartóként hullik a főhercegi palástra és címerre. A gyász fekete szövete helyett a lilaszínű drapériát alkalmazzák. Az érsek mai nyughelye az esztergomi székesegyház, ahová 1850. aug. 17-én a magyar püspöki kar tanácskozása alkalmával kísérték el.¹⁴ Márványba vésett síremlékét Giuseppe Pisani modenai szobrász készítette carrarai márványból.

A gyászravatal lassan eltűnik a temetési kellékek tárából, de megmaradnak a halotti címerek. Simor János 1891. jan. 23-án elhunyt hercegprímás temetéséről Walter Gyula esztergomi kanonok tollából maradtak feljegyzések.¹⁵ A

11. Bővebben értekezett róla GALAVICS.

12. DULHÁZY Mihály: Esztei Károly Ambrus Ausztria, Magyar és Cseh Országok Örökös Királyi Herczege, Esztergomi érsek, és Magyarországi Primásnak élete Rajza. in Felsőmagyarországi Minerva 1. 1825. XIII–XVI., MESZLÉNYI 164–167.

13. Főkáptalani Levéltár. Címerek Nr. 1.

14. *Protocolum conferentiarum privatarum, quas Excellentissimi ac Illustrissimi Archiepiscopi Hungariae, Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Transylvaniae et Vojvodinae Strigonii a die 25-a usque 31-am Augusti, Anno Salutis 1850 celebrarunt.* Egyik példánya PL Scitovszky Cat. D. 1338. sz.

15. WALTER Gyula: Simor János bíbornok hercegprímás emlékezete. Esztergom, 1891. 129–130.

prímást Esztergomban, a vizivárosi templomban ravatalozták fel és a fekete posztóval letakart emelvényt gyertyatartókkal díszítették. A négy sarkot „dél-szaki növényekkel ékítve, továbbá a boldogult bíbornok czimerével”¹⁶ látták el. Vagyis teljesen eltűnt a gyászravatal addig szokásos funkciója pompájával együtt. Simor János temetéséről valóban fennmaradt az akkori címer.

A Primási Levéltár halotti címergyűjteményének minden egyes darabja hozzájárult a gyászpompához.¹⁷ Ez abból is kitűnik, hogy néhány címeren ma is ragyognak a gyertyák „könnyei”.

A halotti címerek határozottan kifejezésre juttatták a XVIII. századtól kezdve, hogy szomorú eseménynek a hirdetői. A feliratok mellett többnyire fekete-szegélyű címerek hangsúlyozzák gyászos funkciójukat. A halotti címereken olvasható feliratokra a XVI. századtól kezdve utalnak a források. Báthori Kristóf 1583. febr. 13-i temetésére előírták, hogy damaszt zászlóra „rajzoltassék le aranyfestékekkel Báthori Kristóf családfája, nevével és címerével együtt, az ő halála napjának és évének feljegyzésével.”¹⁸ A címerek valóban rendelkeznek életrajzi adatokkal, de előfordul, hogy bővítik. Ezért quasi színes, rajzos anyakönyvnek, vagy nekrológnak tekinthetők. A feliratok közlik az illető nevét, néha gondos aprólékossággal halálának pontos idejét, esetleg születésének adatait. Nem mulasztják el előnévének, címeinek és rangjának felsorolását. A kettőscímer ábrázolások itt is a házastársak egyesített címerai. Míg a férjezett vagy özvegy asszony viselte férjének címerét, addig az özvegy férj sohasem viselte nejének családi jelvényét. A nőnek a társadalomban betöltött szerepéről és helyéről tanúskodnak a halotti címerek. Ebben az esetben ugyanis a férj összes címeit és rangját felsorolták és emellett eltörpül a feleségről szóló információ. A temetési szertartások között legmegrendítőbb, amikor egy család utolsó sarját hantolták el, hiszen vele együtt a név is a múltba merült. A címertan ezt lefelé fordított pajzzsal fejezi ki. A címereink között található egy olyan ábrázolás, ahol nem a pajzs, hanem a címerállatot festették meg fejfelé lefelé.¹⁹ Egyébként a halotti címerektől nem lehet minden esetben számonkérni a mérműves és tudós ábrázolást, – helyenként a szöveg is hibás –, de ettől függetlenül nem vonhatjuk kétségbe hitelességüket.

Összegezeként elmondhatjuk, hogy a halott szertartások a XX. századra teljesen leegyszerűsödtek. A gyászravatalok bizonyultak leginkább efemér-jellegű műfajnak, legfeljebb tervrajzok, metszetek őrzik nyomukat. Mégis atmoszférájuk képes volt bekapcsolni a jelenlévőket a természetfeletti rendbe. A címer emlékezetül maradt meg és valójában ez szolgált a profán világnak azzal az utalással, hogy végül ezeket is itt kell hagyni.

---

16. uo.

17. PL Ipolyi. Halotti címerek.

18. SZABÓ 71.

19. PL Ipolyi. Halotti címerek Nr. 62. Pierstell Mátyásról van szó.

MARGIT BEKE:

FUNERAL CEREMONIES AND COAT-OF ARMS OF THE ARISTOCRATS
IN THE XVIII-TH AND XIX-TH CENTURIES

The author describes in this paper the funeral ceremonies of the aristocrats and those of the high church dignitaries in the XVIII-th and XIX-th centuries. The funeral and preliminary ceremonies and the remaining funeral coat-of-arms of prince-primates Ferenc Barkóczy, József Batthyányi and János Simor to be found in the Primicial Archives of Esztergom have been analyzed by the author with a special consideration.

MÉSZÁROS ISTVÁN

KÖZÉPKORI ÖRÖKSÉG PROTESTÁNS KOLLÉGIUMAINKBAN

Széleskörű, kiterjedt szakirodalom foglalkozott az elmúlt száz esztendőben a hazai református és evangélikus kollégiumokkal, kisebbekkel-nagyobbakkal egyaránt. A kollégiumok történetét kutató szakemberek legtöbbször – régen is, ma is – inkább ezeknek a kollégiumoknak a minden megelőző intézménytől való másságát hangsúlyozta, az azoktól való teljesen *eltérő voltukat* emelte ki.

A tények azonban azt mutatják, hogy ezek a kollégiumok igen sok szállal kapcsolódtak a 16. század közepét megelőző hazai iskolai valósághoz. Érdeemes ezért a *megszakítatlan fejlődés* néhány vonatkozására is ráirányítani a figyelmet.

1. ALAPÍTÁS.

Ma már egyetlen kutató sem állítja azt, hogy a debreceni református kollégiumot 1538-ban „alapították”; de azt sem, hogy 1549-ben, ahogyan ezt az 1945 előtti debreceni református gimnáziumi értesítők címlapján lehetett olvasni. Jól tudjuk, hogy különféle okai voltak, hogy annak idején a sárospataki, a pápai és a debreceni kollégium lehetőleg pontos évre, s természetesen minél korábbi évre lokalizálja ezt a feltételezett „alapítási” évet.

Hogy mit jelent az „alapítás” kifejezés a mai magyar köznyelvben és szaknyelvben, az benne van az értelmező szótárban. E kollégiumok esetében nyilvánvalóan nem ez, *nem alapítás történt*. Ma már kezd elfogadottá válni az a nézet, amelyet mintegy két évtizede hangoztatok (s amelyet 1945 előtt számos protestáns kutató is képviselt): ezeket a kollégiumokat nem „alapították”, hanem a *korábbi helyi városi-plébániai iskola életét folytatták tovább*, protestáns-sá vált vezetés alatt, protestáns szellemben.

2. SZIMBOLIKUS ÉVSZÁM.

Készséggel elfogadom azonban az „alapítás” címén említett évszámot (ha az hitelesen bizonyítható *iskolatörténeti* tényről rögzít), de természetesen nem az alapítás évszámául, hanem egy másik, igen fontos iskolatörténeti tény rögzítéseként: ez szimbolikus éve a meglévő helyi plébániai iskola protestáns-sá válása *kezdetének*.

Az iskola – akárcsak a gyülekezet - protestáns-sá válása köztudottan rövidebb-hosszabb folyamat volt. A vallásos élet hagyományos külső formáinak, illetve tartalmi elemeinek átalakulása, az emberek fejében, szívében-lelkében élő hagyományos tanítás kicserélődése nem történt, nem történhetett egyik

napról a másikra. A régi hittől eltérő, egymásnak is ellentmondó új vallási elvek, magyarázatok, értelmezések, teológiai tételek sokasága még a papok számára sem tette könnyűvé az eligazodást: akkoriban aligha tudta valaki „naprakészen” megmondani, hogy pontosan milyen vallású.

De egyébként is előbb a lutheri tanok érvényesültek, majd ezeket szorították ki – és ez sem ment könnyen! – a kálvini (vagyis református) hitelvek. Mire a debreceni Szent András templom plébániai iskolája reformátussá vált, alighanem évtizedek teltek el 1538 után.

Magam tehát úgy látom: ha bizonyító erejű az 1538-as debreceni adat az iskolára nézve (és nem másra vonatkozik), akkor ez az év a korábbi debreceni plébániai iskola protestánsná (nem reformátussá!) válása kezdetének valószínű időpontja. Kissé elgondolkodtató azonban, hogy 1933-ig a nagy debreceni kollégiumtörténetek 1549-et tekintették a fiktív alapítás évének, 1937-től pedig 1538-at, jöllehet új adat – tudomásom szerint – nem került elő 1933-1937 között.

3. PLÉBÁNIAI ISKOLA.

Persze – akármelyik évszám a helyes a kettő közül – *nem „kollégium”-má* vált a korábbi plébániai iskola: tananyagában, szervezetében, rektorában és diákságában semmi változás nem történt a 16. század középső évtizedeiben, a neve is ugyanúgy egyszerűen „schola” maradt, mint korábban, a középkorban volt.

Olyan jelentős középkorvégi városnak, mint amilyen Debrecen volt, nyilván jelentős plébániájának kellett lennie – s volt is – a 15–16. század fordulóján. Első kőtemplomát (amely pontosan ott állt 750 évvel ezelőtt, ahol a mai impozáns szépségű Nagytemplom emelkedik) még a tatárok égették fel 1241-ben. Ennek helyébe azután 1290–1300 között újat építettek, a Tiszántúl leghatalmasabb középkori gótikus kőtemplomát. (Ennek –középkori művész által faragott – szép „Agnus Dei”-domborműképe került a közelmúltig használatos ősi debreceni városcímerbe.)

S e Szent Andrásról elnevezett Debrecen-városi plébániatemplom mellett iskola: városi-plébániai iskola működött, ez volt tehát az előd-intézmény.

A városi-plébániai iskola a 15. század és a 15–16. század fordulójának Magyarországon a városi polgárság számára igen fontos iskola volt; jól ismerjük differenciált szervezetét és sokszínű, gazdag tananyagát.

A városi-plébániai iskola mindenütt *két tagozatos* volt. Legnépszerűbb alsó részlegében az olvasás-írás elemi készségeit tanulták a kisdíákok; s közülük a java került a latin nyelvtant, a latin irodalmi alkotásokat s számos más praktikus tananyagot tanulmányozó nagyobb díákok csoportjába. A 15–16. század fordulójának városi-plébániai iskolája értékes *alap- és középszintű iskola* volt.

Debrecen város hatalmas katolikus plébániatemplomának papjai a 16. század középső évtizedeiben protestánsokká váltak, nyilván ekkor, ezzel párhuzamosan, ennek következtében vált protestánsná a plébániai iskola is; ekkor vált a benne folyó oktatás-nevelés protestáns szelleművé, akárcsak az egykori katolikus plébániatemplom falai között változatlanul folyó istentiszteletek fokozatosan átalakuló liturgiája.

4. ISKOLAHÁLÓZAT.

A 16. század középső évtizedeiben – kevés kivétellel – az összes jelentős hazai városi-plébániai iskola protestánssá vált. Ezek közül a legkiemelkedőbbek a következő városok korábbi katolikus városi-plébániai iskolái: a Dunántúlon *Sopron, Pápa*, a Felvidéken *Besztercebánya, Selmecbánya, Körmöcbánya, Zólyom, Igló, Késmárk, Lőcse, Trencsén, Eperjes, Bártfa, Kassa*, Erdélyben *Beszterce, Meggyes, Szászsebes, Szászváros, Nagyszeben, Brassó, Máramarossziget, Nagybánya, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely*, a Tiszántúl pedig *Sárospatak és Debrecen*.

Ezek tehát a középkorban mind jelentős alsó- és középszintű iskolák voltak; legtöbbjük egyetemi végzettséggel, bakkalaureátussal rendelkező iskolarektor vezetésével.

Az is érdemes a figyelemre, hogy ezek közül több iskola középszintjének tananyagát a 15–16. század fordulóján a *humanizmus szellemében* oktatták a humanista képzettségű tanárok, s a latin grammatikai tanulmányok után humanista poétikát-retorikát is tanítottak. Ily módon számos városunkban létrejött a „*humán*” *gimnázium* a Mohács előtti évtizedekben.

A felsorolt iskolák tehát a 16. század középső évtizedeiben mind protestáns kézbe kerültek. Kivéve hármat: csak *Nagyszombat, Pozsony* és *Győr* humanista gimnáziuma maradt katolikus vezetés alatt.

5. KORSZAKHATÁR.

A humanizmus, ez a hatalmas intenzitású, az emberi lét minden szféráját átható eszmeáramlat egy teljesen újszerű gondolkodásmódot, az ember és a világ újfajta szemléletét jelentette. Lényegében ugyanazok az emberi-társadalmi okok, amelyek nyomán a humanizmus létrejött, bontakoztatták ki a reformációt is (ismételtem: *lényegében* ugyanazok az okok). A hitújítók a hierarchikus-tekintélyi hit helyett az individuális indítékú, egyénileg átélt valláosságot hirdették. Ennek közegebe ötvözték a nevelést is.

A reformáció nem fogalmazott meg valamiféle új pedagógiát, új didaktikát, új tananyagrendszert, hanem az örökölt humanista oktatási elveket érvényesítette – sajátos új motivációk alapján is – a vezetésével alá került iskolákban. Luther és Kálvin munkássága igen jelentős – témánkat illetően – a *vallásos* nevelésben, de konkrét iskolaszervezeti, tananyagszervezési, didaktikai újítással, változtatási szándékkal nem jelentkeztek, ilyenre nem került sor a protestantizmus rohamos elterjedése nyomán a 16. század középső évtizedeiben.

De különös hangsúlyt kapott néhány, már a 15. század végén megfogalmazott és realizált humanista pedagógiai igény a reformátorok vezetésével alá került iskolákban. Ilyen volt például az egyes ember szerepének, individualitásának hangsúlyozása, az egyéni véleményalkotás szabadságának hirdetése, a hagyományos tekintélyektől mentes, új tekintélyektől támogatott szöveginterpretáció antik klasszikus szerzők műveivel vagy vallásos szentkönyvekkel kapcsolatban egyaránt. Továbbá ezek is: a latin mellett nagy figyelem fordítása a bibliai nyelvekre, vagyis a görögre, héberre; valamint a nemzeti nyelv hasznosítása, illetve a korábbinál nagyobb szerepe az igehirdetésben, vagy a vallásos

ismeretek oktatásának megkezdése már kora kisgyermekkorban s ehhez anyanyelvű katekizmus szerkesztése az oktatók számára és számos más hasonló.

Kétségtelen, hogy a humanizmussal valami *jelentős új* kezdődött az európai nevelésügyben: ezért *a 15. század második fele, a 15–16. század fordulója kiemelkedő korszakhatár*; az itt kezdődő magyar neveléstörténeti korszak egészen 1777-ig tart. A humanizmussal kapcsolatos a reformáció meghatározó jelentősége az európai és magyar pedagógiai fejlődésben: kiszélesítette társadalmilag is a humanizmus – lényegében arisztokratikus – társadalmi dimenzióit, nemzetibbé formálódását.

S az is kétségtelen: a reformáció–ellenreformáció küzdelme olyan nagymértékben az iskolára, *az iskola szükségességére* irányította a közvélemény figyelmét, mint a korábbi korszakokban ez sohasem történt.

6. VÁROSI MAGISZTRÁTUS.

A reformátorok a hagyományos városi iskolák további fenntartását, s további ilyen iskolák szervezését sürgették, s továbbra is természetesen a városi magisztrátustól kívánták meg, hogy az iskola anyagi alapjairól s fenntartásukról gondoskodjon. Így volt ez korábban is a 14–15. században mindegyik városban, nálunk is, másutt is: a városi magisztrátus alkalmazta (és fizette) a papot és az iskolarektort. Ebben tehát nem történt változás a protestánsná válás után sem.

Új mozzanat viszont, hogy a reformátorok minden erejüket latba vetették annak érdekében, hogy a földesurak – az általuk szekularizált korábbi egyházi birtokok fejében – szervezzenek latin iskolákat kisebb településeken is. Ezek azonban – ha létrejöttek – ritkán bizonyultak huzamosabb időre életképesnek. A protestáns iskolahálózat legfőbb bázisai a középkorból átöröklött városi iskolák maradtak. Ilyen volt Debrecen iskolája is.

7. KOLLÉGIUM.

A protestánsná válás tehát lényegében nem változtatta meg a korábbi városi-plébániai iskolák szervezetét, belső struktúráját, tananyagát, tantervét. De a hitbéli felfogás, a nevelés vallásos szelleme természetesen – lassan, fokozatosan – gyökeresen átalakult, illetve igen erőteljessé vált. A reneszánszkor városi-plébániai iskoláihoz képest most teljesen a vallással átítatottá vált az iskola belső élete, ekkor alakult ki tulajdonképpen a *felekezeti* iskola.

A 16. század második felében azonban *a szervezeti változás* is bekövetkezett egyes nagyobb városi protestáns iskolában. A középkori városi-plébániai iskolákban nem oktattak vallástant, teológiát; a papképzés intézményei ekkor a káptalani iskolák voltak (bár ezek a 15–16. század fordulóján már a világi értelmiségi képzésnek is színterei).

A protestánsok viszont a vezetésük alá került nagyobb plébániai iskolákban *teológiát* is kezdtek tanítani a középszintet befejező diákoknak, mégpedig úgy, hogy a meglévő alsó- és középszintből álló iskolára – a középkori káptalani iskolák „schola maior” tagozatának mintájára – bölcsélettel alapozott teológiát oktató tagozatot szerveztek. Ezzel ezek *három tagozatosakká* váltak, mint a középkori káptalani iskolák: volt elemi-kezdő kisdiák-tagozatuk; volt közép-

szintjük, lényegében a gimnáziumi tananyagot nyújtva; és volt felső, akadémiai szintjük, ahol bölcselet-teológiát tanultak a nagydiákok. A középkorban azonban csupán az érseki, püspöki, káptalani városokban volt ilyen iskola, most viszont a protestáns iskolaszervezés következtében a legjelentősebb más – „polgári”, „civil” – városokban is léteztek, működtek.

Ezt a három tagozatos iskolát nevezik azután majd később – nem a 16. században – „kollégium”-nak.

8. ŐSI HAGYOMNÁNY.

Furcsa, szinte hihetetlen paradoxon, de így van: 17–18. századi hazai protestáns kollégiumaink szinte egészen az 1850-es évekig hűségesen megőrizték a középkori káptalani iskolák belső szervezetét, tananyagelrendezését, tagozatrendszerét, de még „kamorá”-it, teológus-tógáit is. A középkori esztergomi, nagyváradai vagy veszprémi káptalani iskolában éppen úgy kezdte az ábécétanuló kisdíák és töltötte ott életét másfél-két évtizedig, amikor teológus öregdiákként befejezte tanulmányait, mint a debreceni vagy a nagyenyedi kollégiumban a reformkor idején.

Ezzel szemben a katolikus iskolaszervezők a 16. század végén a középkor városi-plébániai és káptalani iskoláinak egyes tagozatait szervezetileg egymástól szétválasztották, s azokat korszerűsítve önálló népiskolaként, önálló gimnáziumként és önálló akadémiaként működtették. Ezt örökölte a 20. század.

Más volt elődeink történeti ismerete, történeti tudata, mint a mienk: ők azt hitték, hogy a 17–18. századi kollégium-struktúrával *ősi protestáns örökséget* őriznek, azért nem akarták megváltoztatni azt, jóllehet körülöttük mások már modernebb iskolai intézmény-szerkezeteket hoztak létre.

Analógiaként ide kívánczik a Somogy megyei Darány falu református népiskolájának iskolakezdési szokása. Itt még az 1830-as években is minden évben március 12-én, Gergely-napon volt a beiratkozás, a tanévkezdés, bár ekkor másutt mindenütt ősszel kezdődött a tanítás. A helyi gyülekezet szilárdan ragaszkodott hozzá, mint ősi protestáns hagyományhoz. Persze a március 12-én való tanévkezdés valóban ősi: középkori, 12–13. századi eredetű. A darányi református gyülekezet tehát egy több mint fél évezredes iskolai szokást őrzött meg, ragaszkodva a vélt „saját” hagyományhoz, a körülötte már teljesen megváltozott szokásrendszer közepette.

Akárcsak a darányi népiskola tanévkezdő szokása a középkori iskolai szokást, éppen úgy a református kollégiumi szervezet is a *középkori iskolai szervezetet* őrizte, örököltette át hosszú századokra. Az azonban nyilván már egy másik fejtegetés tárgya lehetne, hogy az ősi, majd nemsokára korszerűtlenné váló szervezet keretei között *milyen művelődési anyagot* közvetítettek a tanárok diákjaiknak. A lényegét ez jelentette.

9. ÖRÖKSÉG.

Középkori, reneszánszkorai örökség tehát a kollégium, mint egybefüggő, szorosan összeötvözött három tagozatos oktatási intézmény.

De a protestáns kollégiumi élet számos más vonatkozása ugyancsak a középkorból, tehát katolikus iskolákból való.

Az egyik legszembetűnőbb: a teológus-nagydiákok fekete *tógája* nem más, mint a középkori káptalani iskolák nagydiákjainak klerikus-öltözete. Tudjuk: a debreceni kollégium előjárói 1624-ben kissé élénkítették a nagydiákok eme egyenruhájának több évszázados feketeségét: a hagyományos középkori fekete reverendaszerű köntöst (vagyis a tógát) ezután sűrű, fehér varrású függőleges gombsorral gombolták, a köpeny pedig ettől kezdve zöldszínű lett a korábbi fekete helyett. 150 év múlva, 1774-ben azonban a zöld köpenyt újra feketére cserélték vissza.

Sok-sok *iskolatörvényt* ismerünk a 15. századból s a 16. század elejéről a legkülönbözőbb kisebb-nagyobb nyugati városokból. Középkori hazai iskolatörvényekre is vannak adataink. Ezek alighanem mind hatottak a hazai református kollégiumok első iskolatörvényeire is.

S hogy a törvényt aláírással, *szubszkribálással* kell tudomással venni a teológus nagydiákoknak, s ennek *rektori kézfogással* kell hitelt adni – ugyan-csak jól ismert szokás volt a középkori, reneszánszkorú európai iskolákban. Az ősminta e tekintetben nyilván az *egyetemi ars-fakultás* szokásrendje volt (tekintélyesebb középkori hazai káptalani iskoláink harmadik tagozatán is lényegében az ars-fakultás tananyagát oktatták!); de mintául szolgáltak az egyetemi nemzeti csoportok vagyis a *nációk* szervezeti formái, illetőleg a nagydiákokat befogadó középkori egyetemi-akadémiai *kollégiumok* életének keretei is.

S innen, ezekből az intézményekből származnak a *diáktisztviselők*. A 15. századból, a 16. század elejéről jól ismert a *szénior*, az *ökonómus* szerepköre; és természetesen a *coetus* is, mint a nagydiákok szervezett közössége, a diáktisztviselők irányítása alatt.

A középkori, reneszánszkorú iskolákból öröklődött át a hazai protestáns kollégiumokba – nyilván Debrecenbe is – a *preceptor*: az a nagydiák, aki maga is még tanuló az iskola harmadik, bölcséleti-teológiai szintjén, ő oktatja a középső- és alsószint kisdiákjait. Széles körben élő praktikus iskolai szokás volt ez a 15. század, a 16. század elejének európai, hazai városi iskoláiban.

A 15–16. század fordulóján itáliai humanista iskolákban találták ki az „*aemulatio*”-t, a *vetélkedést*. A tanulókat két csoportra osztották; a legjobbak az ókori római hadsereg különféle tiszti rangjait kapták (*centurio*, *decurio* stb.), a fővezér a *dux* (vagy a *rex*, *princeps*) volt. A két csapat katonái a tanulásban mérték össze erejüket, s ennek megfelelően jutottak feljebb vagy lejjebb a rangsorban. Másutt az ókori római köztársaság polgári intézményeinek tisztségeit (*consul*, *senator*, *ensor* stb.) viselték a diákok.

Efféle módszert alkalmazott Trotzendorf híres goldbergi gimnáziuma, hazai református kollégiumaink nem éltek ezzel a didaktikus játékkal, felvidéki evangélikus iskoláinkban azonban vannak nyomai.

Igen élénk volt a hazai ifjak *külföldi egyetemjárása* a 15. században, s főként a 15–16. század fordulóján. A külföldi egyetemi városból visszatérő fiatalember általában előbb iskolarektor lett valamelyik jelesebb város plébániái iskolájában, azután valamiféle jól jövedelmező plébánosi állásba igyekezett kerülni, majd került is. Mennyire ismerős ez a középkorból örökölt *pályaképséma* 17–18. századi protestáns egyházainkban!

A közelmúlt éveinek zenetörténeti kutatásai derítették fel káptalani és városi-plébániai iskoláink gazdag, változatos középkori *énekkultúráját*. Ez is méltó örökösre lelt a belőlük alakult, életüket tovább folytató protestáns kollégiumokban, azok kántusaiban.

Említhetjük még a *mendikálás*, a *rekordálás*, a *kántálás* középkori szép diákszokásait is, amelyeket a protestáns kollégiumok még hosszú századokon át tovább éltek.

•

Folytathatnánk még a sort a középkori, reneszánszkori katolikus iskolákból örökölt protestáns kollégiumi tényezők sorolását, de a lényeg így is világos. A 16. század folyamán a hazai protestáns iskolahálózat legfőbb intézményei lényegében a korábbi katolikus iskolákból alakultak ki, azok fejlődtek, gazdagodtak tovább, szervezetben is, tartalomban is, protestáns vezetés alatt. A különbségek kimutatásán túl – amelyre történetészeink eddig szinte kizárólag törekedtek – érdemes ugyanilyen figyelmet fordítani az *azonosságokra*, a *folymatosságra*, a megszakítatlan fejlődésre is.

JEGYZET

Áttekintő vázlatunkhoz részletes adatok találhatóak a következő művekben: Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium története. Debrecen 1938., A debreceni református kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp. 1988., Debrecen története. I. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1984.; Marton János: A sárospataki református főiskola története. Bp. 1931., Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. 1972., A sárospataki református kollégium. Szerk. a Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége. Bp. 1981.; A pápai kollégium története. Írta Rúzsás Lajos és munkatársai. Bp. 1981. – Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. Bp. 1985., Szelényi Ödön: A magyar evangélikus iskolák története. Pozsony 1917. – Fináczy Ernő: A renaissance kori nevelés története. Bp. 1919., uő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927., Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981., uő: Magyar iskolatípusok 996–1990. Bp. 1991., uő: Gergely-járás Darányban 1846 előtt. Ethnographia 1975. 370–374 vö: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Humanizmus és reformáció 11. kötet. Bp., 1981.

ISTVÁN MÉSZÁROS:
HERITAGES OF THE MIDDLE AGES IN OUR PROTESTANT COLLEGES

Researchers analyzing the history of the Hungarian Protestant Colleges are emphasizing that those colleges are new institutions in all respects. They are alleging that those colleges differ from the earlier instructional and educational institutions completely. The actual facts show, however, that those Protestant colleges do have many ties connecting them to the domestic Catholic school system of the time preceding the middle of the XVI-century.

The author of this paper is of the opinion that most of those colleges have not been founded as new institutions: they have been continuing the life of the earlier Catholic schools under a Protestant direction. The dates having been given in the earlier literary sources as foundation dates of the Protestant colleges of Sárospatak, Debrecen and Pápa are, practically, no dates of foundation (because actually no foundation had occurred in those years at all) but they are only symbolic dates of transforming the already existing local Catholic municipal and parish schools into Protestant ones. On the territory of the medieval Hungary an extensive network of capitular and municipal-parish schools had existed in the larger settlements. A considerable part of that school-system was transformed in the medial decades of the XVI-th century into Protestant schools in the same way how the local parishes and municipal magistrates were transformed. The inner structure of the Protestant colleges were maintaining the tripartite character of the medieval schools up to the middle of the XIX-th century: elementary schools for the school-children, middle level giving essentially the same subject-matters as the gymnasia, do and the upper level where theology was instructed with a philosophical foundation. All these three levels were comprised within the frames of one institution. (The Catholic school system, however, was modernized already in the middle of the XVI-th century: self-contained low, middle and upper levels of institutions have been established and maintained as parts of a well proven school system up to now.)

There are also many other elements in the life of the Protestant colleges that have their roots on the Middle Ages: the wearing of the gowns (togae), the accepting of the school-rules, the admission of the students in the schools only after their having signed the school-rules and after their hand-shaking with the rector, the appointing of some students to certain offices (senior, oeconomus, etc.), the appointing of senior students to assistant teachers' position (preceptor), a special form of the students' living places, that is the chamber or camora, the habits of mendicare (i. e. begging, that is to participate in collecting the financial means), cantare (to participate in the services by singing), as well as many other similar activities.

In the course of the XVI-th century the most important institutions of the domestic Protestant school network was transformed from the earlier Catholic schools: they were developed and enriched in their organization and subject-matters under a Protestant direction. Our historians were endeavoring up to now chiefly to demonstrate the special features of the Protestant colleges. It is worth to analyze with at least the same consideration those features which have not been changed, as well as the unbroken continuity.

ORBÁN IMRE

EGY ÉRDEKES KULTUSZKEVEREDÉSRŐL

(Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései)

Az Egyház történelme során sorra engedélyezte azon emberek tiszteletét, akik egész életük folyamán szerzett érdemeik és haláluk után a közbenjárásukra történt csodák miatt kiemelkedtek a hívek sorából. Kialakuló kultuszukat nevük jelentése és ezen névnek a névadásban hatásukra történő megszorodása, szent helyek védőszentjeiként való előfordulásuk, ereklyéik elterjedtsége és tisztelete, búcsújáróhelyeik, a liturgiában és a népi vallásosságban elfoglalt helyük, legendáik, a hozzájuk írt imádságok, himnuszok és más énekek, a róluk szóló szentbeszéddek és elmélkedések, illetve hol nagyobb, hol csekélyebb mennyiségben előforduló egyéb források alapján körvonalazhatjuk. Az emlékek ugyan gyakran tartalmaznak megegyező mozzanatokot, azonban ezek egyedi kapcsolódása, valamint csak az adott szentre jellemző sajátságok alapján legtöbb külön „egyéniséggént” áll előttünk. Megvan a maguk helye az Egyház tanításában és a hívő nép vallásos világgépében. Az idők folyamán azonban az azonos vagy csak pusztán azonosságot sejtető mozzanatok alapján tiszteletük gyakran érintkezett, egymásra hatást gyakorolt, olykor szorosan összefonódott. Dolgozatunkban Antiochiai Szent Margit kultuszának érintkezéseivel, különösen Árpád-házi Margittal való kapcsolatával kívánunk foglalkozni. Azonban ahhoz, hogy ezt világosan be tudjuk mutatni, előbb ismertetnünk kell röviden az Antiochiai Margit körül kialakult tisztelet lényegét.

Antiochiai Szent Margit a III. században a pisidiai Antiochiában élt keresztény szűz és vértanú. Életét csak legendáiból ismerjük. Apja egy Aedesius, más hagyomány alapján Theodosius nevű, igen előkelő származású pogány, egyes tudósítások szerint zsidó pap, aki lányát keresztény hite miatt eltaszította magától. A tizenöt éves lányt volt dajkája fogadta be, akinél bárányokat legeltetett. A provincia helytartója, Olibrius szerelemre lobbant iránta, Margit azonban hízelkedését, fenyegetőzéseit és a megtörése végett alkalmazott szörnyű kínokat semmibe véve, hitét nyíltan megvallva visszautasította közeledését, sőt a börtönében különböző rémítő alakban (sárkány) megjelenő Gonosz fölött is győzelmet aratott. Egyes tudósítások szerint a sárkány lenyelte Margitot, de mikor ő a szent kereszt jelét vetette felé, a szörny ketté repedt, más variációk szerint szétpukkadt, és a szűz sértetlenül emelkedett ki belőle. Az újból testet öltött ördögöt (tetőtől-talpig rémítő vagy éppen szépséges arcú férfiút) üstökénél megragadta, és nyakát lába alá vetette. A hitben ily szilárd

leányt Olibrius egy Malchus nevű hóhérrel fejeztette le 270 vagy 290 táján, de legvalószínűbben a Diocletianus császár alatti és utáni keresztényüldözés idején (303–307), a különböző tudósítások szerint július 5., 13. vagy 17. napján.¹

Az Egyház alakjában a szüzességéhez, a hithez haláláig hű vértanút, az ördög cselfogásainak átlátóját és leleplezőjét, a Sátán legyőzőjét ünnepelte. Az egyszerű népre inkább a hagyomány szerint kivégzése előtt mondott imádsága hatott. A vérpadon ugyanis előbb imádkozott magáért, majd az „ötet háborgatókért, ennek utána az ő hozzá ájtotossokért: ezt is hozzá tévé: hogy az gyermek szülő asszonyát: ötet ájtotosságal híván: magzatját egészségben szülné szó gyün pedig az égből hozzá mondván: szerető jegyösöm: te imádságidban meghallgattattottál: Jónél ezért: és vögyed az neköd szörzöttem koronát.”² Ennek alapján az egész középkoron át a szülő nők védőszentjének tartották.

Rendkívül gyakran ábrázolták. Ekkor kezében rendszerint egy hosszú boton lévő keresztet tart, mellyel ledöfi a lába alatt heverő, többnyire tüzet okádó, láncon tartott sárkányt. A szörny a karján is nyugodhat, és megjelenhet más alakban, emberformában, oroszlán, kígyó, ritkán medve képében is. Margit ruházata általában a kor divatját követi, fején mennyei dicsőségét jelző korona van, ritkán marad el fölüle a glória. Attributumai közé tartozik még a vértanúságára utaló pálmaág, és képein megjelenik olykor egy keresztre letelepedő fehér galamb. Főként vértanúszűzek (Borbála, Dorottya, Katalin, ritkábban Luca, Ágnes, Appolónia stb.) társaságában ábrázolják, de szívesen jelenítik meg a tizennégy segítőszent körében.

Nyugaton többször előfordul a Margit legenda képi ábrázolása Szent György életéből vett jelenetekkel párhuzamosan. Ennek magyarázata egyszerű, hisz azon túl, hogy mindketten az ókori világban, a Római Birodalomban éltek, és életüket adták Krisztusért, az ördögöt, az emberiséget rosszra vivő Sátánt sárkány alakjában győzték le. A keresztény világban György fokozatosan a lovagság példaképévé lett, így tisztelete hazánkban egy másik lovagszentével, mégpedig Szent László királyéval érintkezett. Innen van, hogy Antiochiai Szent Margitnak fennmaradt összesen nyolc legendaábrázolása közül a bögözi, gelencei, homorúdszentmártoni és a szalonnai³ Szent László király legendájával együtt fordul elő. Magyarországon tehát Szent György helyébe egy másik nálunk igen népszerű lovagszent, Szent László került. Bálint Sándor fölveti annak lehetőségét, hogy Margitnak László királyhoz hasonlóan területvédő szerepe lehetett,⁴ és ez is oka együttes megjelenésüknek. Margit és László kapcsolatához még egy további megjegyzés kívánczik. Szent László általában hamisnak tartott hahóti oklevele szerint a hahóti Margit egyházat László alapította,⁵ és ugyancsak az ő intézkedésére kerülhetett az ún. Hahóti-kódex a

1. A legendának számos változata volt forgalomban. A legfontosabb az Acta Sanctorum Julii V. Parisiis 1868. 33–39 l. található.

2. Volf György: Nyelveléktár. Régi magyar kódexek és nyomtatványok VII. Budapest, 1876. 192. l. szövegének magyarítása.

3. Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Művelődéstörténeti Füzetek. Budapest, 1974. 162. l.

4. Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 39. l.

5. Szentpéteri Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest, 1943. 12. l.

szintén általa alapított zágrábi püspökséghez.⁶ Mindezen adatok arra utalnak, hogy a két szent között talán további kapcsolatok is fölfedezhetők.

Margit keleten is a középkor egyik legnépszerűbb szentje. Ott Marinának nevezték, és a „megalomartyr” névvel illették. Ünnepét nyugattal ellentétben, ahol július 20-án tartották, ugyanezen hónap 13. napján ülték. Legjelentősebb templomai sírja fölött Antiochiában, valamint Konstantinápolyban⁷ álltak. A kultusz Margit ereklyéinek szétszóródása nyomán innen indult európai hódító útjára, melynek első nyomaival a VII. században találkozhatunk.⁸

Nyugaton tiszteletét a tizennégy segítőszent és a négy „virgines capitales” közé való sorolással hangsúlyozták, s mint a szülő nők védőszentjét ünnepelték. Kultuszában különösen fontos szerepet kapott öve, mely más szentek – Szent Erzsébet, Szent József, Szűz Mária stb. – öveihez hasonlóan, a hit szerint könnyítette a vajdó nők szenvedéseit.

Magyarországi ismertségét keleti és nyugati hatások egyaránt segítették, de később a nyugati minta vált mérvadóvá. Tiszteletére vonatkozó első adataink a XI. századból valók (Szelepchényi-kódex),⁹ s erősödését jelzik Álmos herceg különböző kolostoralapításai (Meszes, Dömös). Ezt a folyamatot segítette a szűz és vértanú fejereklyéjének Magyarországra kerülése. Margitot II. András idejétől mint „Patrona Ungariae”-t tisztelték¹⁰ amellet, hogy nálunk is a szülő nők védőszentje volt, de harc közben is biztos menedéknek számított. Sajátos tiszteletére utal a XIII. századi „Magyarországi Psalterium”, amely szerint ünnepét nálunk „Secundum Hungaros” kell megtartani, valamint nevének keresztnévként való gyakori előfordulása¹¹ és az a tény, hogy a XVI. századból legendájának négy változata is fennmaradt. (Cornides-, Erdy-, Kazinczy-, Lázár Zelma-kódex). A középkori hit szerint ezek pusztá olvasása, de már a könyv érintése is enyhítette a szülő nők fájdalmát.¹² A kultusz fokozatosan erősödött, a reformáció térhódításáig, a török háborúig folyamatosnak mondható. Csak a XVI. század viharai vetettek véget tiszteletének, de a kultusz fő vonásai kultuszkeveredéssel és az archaikus népi imádságok útján megőrződtek annak ellenére, hogy a katolicizmus újboli megerősödése után tiszteletét a magyar egyház nem állította előtérbe.

A kultuszkeveredés a mi Árpád-házi Szent Margitunk alakjával kapcsolatos, akit a középkor folyamán minden pápai intézkedés nélkül, a hagyomány alapján boldognak, illetve szentnek tartottak.

Margit IV. Béla király és Mária királyné lányaként a tatárjárás viszontagságai közt született 1242-ben. Még születése előtt ajánlották föl szülei az ország megszabadulásáért. Három és fél évesen került a veszprémi domonkos apácák

6. Kneiwald Károly: A Hahóti-kódex. Magyar Könyvszemle 1938. 98. l.

7. Acta Sanctorum, Julii V. 26. l.

8. Uo.

9. Radó Polikárp: Hazánk legrégebb liturgikus könyve a Szelepchényi-kódex. Magyar Könyvszemle, 1938. 359. l.

10. Bollandus, Joannes: Acta Sanctorum Ungariae II. Tynaviae, MDCCXLIV. 24.

11. Berrár Jolán: Női neveink 1400-ig. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványa 80. szám. Budapest, 1952, 53. l.

12. Bálint Sándor im. 37. l.

Szent Katalin kolostorába, ahol nevelését Olympiades asszony irányította. Innen 1252-ben Mihály provinciális vitte a IV. Béla által alapított nyulak szigeti – ma a róla elnevezett Margit-sziget – Szűz Mária-kolostorba.¹³ Haláláig itt élt hűségesen kitartva szerzetesi fogadalmá mellett. Lelki vezetője Marcellus atya, a rend tartományfőnöke volt.

Halála után személye körül határozott tisztelet bontakozott ki, szigeti nyugelnye az ismertté vált csodák miatt valóságos zarándokközponttá alakult. Az erősödő és egyre összetettebbé váló kultusza az évszázadok során számos helyen érintkezett más szentek tiszteletével.

Az első eset a középkor igen népszerű szentjével, Assisi Szent Ferencével kapcsolatos. Az ő és Margit életrajza közötti hasonlóságot már igen korán észrevették, és bizonynyal ez az oka a föllelhető szinkrétizmusoknak. Frater

13. Monumentum Romanum Episcopatus Vesprimiensis I. Budapestini, 1986. 290. 1.

Laurentius Pignonnál, a domonkos rend XV. században élt történetírójánál a következőket olvashatjuk: „S. Margarita Ungarica, filia regis Ungariae, quae monasterio virgo... permanens, cum stigmatibus pingitur (sicut) beatus Franciscus”¹⁴ (ki szűz maradt, és megkapta a szent sebeket, mint Szent Ferenc). Egy 1435-ben festett, a firenzei dómban lévő „Föltámadt Krisztus” képen is stigmákkal ábrázolták. Mivel legendájában stigmák nem szerepelnek, a hagyomány keletkezhetett Szent Ferenc analógiájára, de Magyarországi Boldog Ilonával való összekeverés is eredményezhette a szent sebek föltüntetését.

Boldog Ilona a XIII. század első felében élt, talán az egyetlen igazán misztikus szentünk, igaz élettörténetét csak később egészítették ki az abban szereplő rendkívüli csodákkal. Érdekességgént megjegyezhetjük, hogy Ilona stigmái sem függetlenek Szent Ferencről, hisz az első seb Ferenc ünnepének éjszakáján keletkezett jobb kezén. Ilona és Margit között egyébként is kapcsolatot tételeztek föl, melynek alapját képezte, hogy mindketten egy ideig a veszprémi Szent Katalin domonkos kolostorban éltek. Talán emiatt állítja Ranzanus – tévesen –, hogy Ilona volt Margit magistraja.¹⁵

A legizgalmasabb adatok azonban Árpád-házi Margitnak Antiochiai Szent Margittal való összekeverésére, illetve kultuszuk összefonódására vonatkoznak.

Árpád-házi Szent Margit tiszteletének központja a török előrenyomulásig a nyulak szigeti domonkos zárda volt, ahová temették. Innen a mohácsi csata-vesztés után az apácáknak menekülni kellett, és hosszú bolyongás után 1618-ban a Pozsonyban élő klarissza szűzeknél kaptak menedéket. Egy a XVIII. század elejéről ránk maradt Szent Margit-litánia erről így emlékezik meg: „Kinek egész tetemi ezután a Posonyi Klárisza Szűzeknél helyeztettek, és ott e napig nagy bötsülettel tiszteltetnek.” A domonkos apácák által hozott Margit-ereklyék közül a legbecsesebbet, a szűz fejét a kóruson helyezték el, és 1643. január 18-án tették ki először nyilvános tiszteletre.¹⁶ Ettől fogva kultusza fokozatosan terjedt és teljesen Antiochiai Szent Margit helyébe lépett. Ez utóbbi szent pozsonyi tisztelete bizonyítható. Tudunk egy elenyészett Pozsony melletti Szent Margit-templomról, melynek július 13-i búcsújára a környék népe szívesen járt. Van adat arra, hogy 1526-ban maga a pozsonyi bíró is részt vett az ünnepen.¹⁷ Miséjét természetesen a városban is megtartották. Fönnmaradt egy falképe is, mégpedig éppen a klarisszák templomából.¹⁸

Valószínű az emberek tudatában Antiochiai Szent Margit egyszerűen csak Szent Margitként élt, és az újabb – Árpád-házi-Margit jelentkezésekor könnyen azonosították a kettőt. Erre meggyőző bizonyíték egy 1689-es levélváltás. 1689. november 21-én Eszterházy Mária Magdolna pozsonyi klarissza nővér visszakérte a Batthyány gróf feleségének szüléshez kölcsön adott vezeklővet –

14. Pignon, Laurentius: *Catalogi et Cronici. Romae*, 1936. 5. l.

15. Bollandus, Joannes: *Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis*, 522. l.

16. Szyllaba Emil: *A pozsonyi klarissza templom története*. Pozsony, 1944. 44. l.

Orbán Imre: *A népi valóság tükröződése Árpád-házi Margit kanonizációs jegyzőkönyvében*. In *Egyház a változó világban*. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit, 1992. 289. l.

17. Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban*. Budapest, 1940. 134. l.

18. Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, 1954. 198. l.

Árpád-házi Margitét –, mivel azt szintén szülés megkönnyítése végett „ezen idő alatt – ti. míg az őv távol volt – néhány rendbeli úri asszonyok is kérték immár...” s „...kezünknel nem lévén oda nem adhattuk.”¹⁹ Világos tehát, Antiochiai Szent Margit fő feladatát, a szülő nők patronálását ezután, legalábbis az ereklelye hatáskörzetében Árpád-házi Margit vette át.

Árpád-házi Margit illetén való szerepeltetését elősegítették azok a csodás események, melyek a vele kapcsolatos forrásokban, a szentté avatási eljárás jegyzőkönyvében (Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. Bp., 1896) és az ún. nápolyi legendában (Magyar Sion, 1868) maradtak ránk. Ezek tanúsága szerint egyszer egy szülésre gyenge nőnek Jordanus domonkos testvér adott egy darabot „de cilicio quod fuerat in dorso sancte Margarite”, azaz Margit vezeklőéből, amit az asszony maga mellett tartott, és hitte, ennek köszönhetően tudta megszülni gyermekét. A Csák nemzetségbeli Andronicus felesége, Anasztázia pedig, aki epilepsiája miatt tizenhat éven át mindig abortuszokat szült, Margithoz folyamodó imádsága és fogadalomtétele következtében egészséges gyermeknek adott életet.

Az esetek figyelemre méltóak, de korántsem szerepelnek oly súllyal, mint a lázas betegségek orvoslása. Ezen utóbbi csodák eredményeképpen Margit Európában a lázas betegségben szenvedők patronájának számított. A fönt idézett szüléssel kapcsolatos események Margit tiszteletét kétség kívül erősíthették, de talán önmagukban mégsem elegendőek, hogy a szülő nők oltalmazójaként említsék. Ehhez szükség volt az Antiochiai Szent Margit körül kibontakozott hiedelmeknek Árpád-házi Margit személyéhez való kapcsolódásaira is.

A szülő nők védelmezésének szerepe, ha helyileg is, de határozottan hozzátartozott Árpád-házi Margit alakjához. Ezt bizonyítja egy, különböző szertartások alkalmával használt segédkönyv, mely minden kétséget kizáróan 1748 előtt készült, valószínűleg Pozsonyban. Tartalmából ítélve ferences szerzők műve, hiszen az általánosan elterjedtek mellett döntően a ferencesekhez kapcsolódó imádságokat, litániákat tartalmaz. Ezek sorában találjuk az előbb már említett „Szűz Szent Margit életéből való litániát”-t, melyben a következő könyörgés olvasható: „Ki nehezen szülő asszonyokat segítettél. Könyörögi éretünk!” A litánia részletesen föleleveníti Margit életét, és megkapó szépséggel foglalja össze a halála utáni csodákat, melyek egyszersmind az akkori tisztelet alapját jelentették:

„Ki holtod után koporsódban minden
balsamomnál jobban illatoztál.
Ki dütsőséges koporsóddhoz járulókat
megvigasztaltál.
Ki sok vakokat, némákat, sántákat
meggyógyítottál.
Ki két halottat holtod után
feltámasztottál.

Könyörögi éretünk!

19. Király Ilona: Árpádházi Szent Margit és a sziget. Budapest, 1979. 167. l.

A két szent kultuszának keveredését csak erősítette az a szokás, miszerint Árpád-házi Margit koponyáját nemcsak emléknapján, január 18-án tették ki közszemlére, hanem július 13-án, az antiochiai szent ünnepén is. Sőt a XVII. század első felében élt Ferrárius Zsigmond a szentek általános katalógusát összeállító munkájában megjegyzi, noha Veszprémben január 18-án, de „Posonii in Pannonia B. Margaritae Virginis, filiae belae Regis Ungarie, Ord. praedicatorum” július 13-án ülték meg az általa olyannyira tisztelt Árpád-házi Margit emléknapját.²⁰ Az ekkor kihelyezett relikviát virágfüzérékkel ékesítették, a város előkelői megcsókolták, a papság és a hívők rózsafüzéreikkel érintették.²¹ Megindultak a zarándoklatok, tiszteletére körmeneteket rendeztek. Ez 1713 után vált tömegessé, amikor a városban tomboló pestis megszűnését Margit közbenjárásának tulajdonították. Itt állították elő az apácák a lázas betegségek gyógyítására használt ún. Margit-vizüket.

A Margit-víz hagyománya a XIII. század végére nyúlik vissza. A források tanúsága szerint ezt a nővérek a Margit-sírházhoz zarándokló nyomorultak számára már a Nyulak szigeti kolostorban is készítették. Margit hajfűrtjeit bizonyos imádságok mellett vízbe vagy borba mártották, és ivás vagy tagjaik mosogatása végett adták a betegeknek. Gyakran gyógyszerként alkalmazták és napokon át rendszeresen ittak belőle. Midőn az apácák a török miatt Pozsonyba menekültek, nemcsak anyagi javaikat, de szokásaikat is vitték magukkal. Lassan mindenük, így hagyományaik is a befogadó kolostorra maradtak. Itt a vizet már csak a szent ünnepén készítették. Margit ereklyéit ezen a napon vízbe mártották, három Pater nostert, három Ave Mariát és egy Credot mondva készítették. A víz ivásakor az imádságot a betegnek is meg kellett ismételnie.²²

A két szent teljes összekeverésének legmeggyőzőbb bizonyítékát kapjuk egy 1847-ben, talán nem véletlenül éppen Pozsonyban megjelent „Szentek élete” című műben, „melyet a zsenge ifjúság számára írt Bedeő Pál”, az esztergomi főegyházmegye papja. A szerző ötvenkét szent és a Három Királyok történetét foglalja össze. A be-

20. Bollandus, Joannes i. m. 614. l.

21. Szyllaba Emil i. m. 43–44

22. Uo. 45. l.

mutatott szentek között szerepel a mi Árpád-házi Szent Margitunk, akinek legendáját egy imádkozó, lábával sárkányon taposó Antiochiai Szent Margit-kép illusztrálja.

Mint az előbbi rövid áttekintésben láttuk, Antiochiai Szent Margitot valóban a Gonoszt megtestesítő sárkánnyal ábrázolták, Margit legendájában azonban egyetlen mozzanat sem lelhető föl, mely ilyen módon való megjelenítését indokolná. Ezt a mű szerzője is érezhette, hiszen az Árpád-házi szentről közölt életrajz végén hozzáteszi: erényes, imádságos életet élt, „ekép törekedett legyőzni a pokolbéli sátánt, mely bennünket gonoszra szokott csábítani.”²³

Pozsony a Margit-kultusz valóságos központjává alakult, ahol több ábrázolása, szobra, és ereklyetartója volt. Ezek közül a leghíresebb a klarisszák már említett faliképe, amely későbbi szentképek mintájává vált.

Felvidéki gyűjtőutunk során rábukkantunk egy gyengén élő népi hagyományra, mely egészen odáig megy, hogy Pozsonyt jelöli meg Margit szülőhelyül. Valószínű, ilyen korai néphagyományból merítve állítja a már idézett Ferrarius, hogy Margit teste Pozsonyban van, ott, ahol élt és meghalt. (Corpus Posonii, ubi obiit anno aetatis 28, in coenobio S. Mariae Magdalенаe, in quo vixit, condito”.)

Bálint Sándor megállapítása szerint az 1944. januárjában szentté avatott Margittal kapcsolatban a „hívek már nem találtak életének olyan mozzanatára, amelyen át Margit alakja beépült volna barokkal színeződött hagyományvilágunkba. Jelen ismreteink szerint nem tudunk idézni Margit személyéhez fűződő laikus hagyományt, népi hiedelmet.”²⁴ Az utóbbi időben azonban az előbb említetten kívül is sikerült lejegyeznünk egy néphagyományt, mely állítja, hogy Margit Vágsellyén született. Ezzel kapcsolatban csak egy adatot találtunk mégpedig 1252-ből. Ebben az évben említik a helység Antiochiai Szent Margit patrocíniumát, mely a mai napig megőrződött. A hagyomány kialakulását segíthette a király itt tartózkodása, hisz IV. Béla a muhi csatából menekülven erre vette az útját. Erről maga a király is megemlékezik egy 1253-ban kelt oklevélben, miszerint a Vág menti Újhely polgárait a tatárjárás alatt tanúsított hűségükért különböző kiváltságokban részesíti.²⁵

Érdekes adatok vonatkoznak a Zniónak nevezett Turóc várára is. A vár építéséhez fűződő népmonda szerint a „jó Béla király” a tatár elől menekülven Turóc jelentéktelen kis favárához érkezett, s néhány napig ott rejtőzködött. „Csak ez a kis kunyhóm van itt a Fáttra ölen – mondta András vitéz – ... de amim van, szívesen osztom meg veled, királyom, amíg tovább nem indulsz. – Ha megsegít a magyarok Istene, s újból szabad király leszek, építek itt nagy kővárat neked – felelte a király – templomot is szépet, lenn majd a faluban kolostort és rangot, gazdag prépostságot. Be is váltotta később a király a szavát, hű maradt fogadalmához.”²⁶ Az ígért monostor 1252-ben már készen állt,

23. Bedeó Pál: Szentek élete. Pozsony, 1847. 81. l.

24. Bálint Sándor i m. I. Budapest, 1977. 160. l.

25. Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis IV/2. Budae, 129. 174. l.

26. Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra. Pozsony, 1979. 332. l.

mikoris a király birtokot, a vágssellyei révet és hídvámot, a Vág vámjainak kétötödét adományozta a kolostornak.²⁷ Hogy Turócban megfordult, azt bizonyítja 1243. január 29-én kiállított oklevele, melyben Mária királyné aranyművesét a tatárjárás alatt tett szolgálataiért a nemesek közé emeli.²⁸ Többen azon a véleményen vannak, hogy Margit itt született.

27. Fejér Georgius i. m. 135. l. és VII/5. Budae, 1841. 294. l.

28. Wenzel Gusztáv: Árpádházi Új Okmánytár XII. Pest, 1869. 131. l.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a várban nem volt ismeretlen Antiochiai Szent Margit tisztelete, amely támogathatta a szentek összekeverése révén az Árpád-házi királylányra vonatkozó hagyományok kialakulását. Itt ugyanis két szentélyt emeltek a szűz és vértanú Margitnak. Az egyik, a régebbi, a várban állt, míg a másik, az újabb – Margit állítólagos keresztelési helye – a vár alján volt. Ez utóbbihoz „...posterius populi etiam processio solenio XIII. fieri solet”,²⁹ azaz július 13-án a nép körmenetben szokott vonulni. A XIX. században a vár alján Árpád-házi Margit tiszteletére kápolnát emeltek, s a XX. század elején elkészült ottani oltárképe is.

Mindmáig megőrizték Antiochiai Szent Margit emlékét az egyházi szertartásoktól függetlenül élő archaikus népi imádságok, habár az adatközlők már nemigen tudják, imájuk melyik Margithoz kötődik. Egyszerűen csak Szent Margitról beszélnek, s nagyon is valószínű, hogy az egyházi ünnepek között sokkal inkább ismert Árpád-házi szentire gondolnak. Ezen imák gyökerei a középkorba nyúlnak vissza, hisz nem keletkezhetek az antiochiai szent kultuszának elhalványodása után. Az ország több területéről jegyezték föl ilyen imádságokat. Így Pécsről, Erdélyben Csibakfalváról, a Baranyába telepített csángók köréből, Bátáról stb. Az egyik legszebb, a bajelhárítás motívumát hordozó, csángó eredetű fohász:

„Szűz leán Szen’ Margit imácssága

Elindula szűz leán Szen’ Margit
Hónya alatt viszi arany medencéit,
Arany medencéibe Krisztus Jézusnak harminchat csepp vérit,
Bódugságos Szűz Máriának fátyolát,
Szen Benedeknek szárnyát, szárnyékját,
Szent Antalnak kötelit, hét sing olvasóját,
Megtalálkozik sátányokkal, sárkányokkal,
Kérdik a sátányok, sárkányok;
Mi dolog legyen Szűz leány Szen’ Margit, hézád nem közeledhetünk?
Felelén a Szen’ Szűz:
Hézám nem es közeledhetek, ha tiszta lelkek nem vattok,
Mert én hónyom alatt viszem arany medencéimet,
Arany medencémbe Krisztus Jézusnak harminchat csepp vérit,
A Bódugságos Szűz Máriának fátyolát,
Szen’ Benedeknek szárnyát, szárnyékját,
Szent Antalnak kötelit, hét sing olvasóját.
Ki ezeket az imácsságokat elmondgya,
Estibe lefektyibe,
Reggel felköttyibe,
Mennysország kapuja kinyittatik,
Embernek lelke bevittetik, áment.”³⁰

29. Bollandus, Joannes i. m. 23. l.

30. Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Budapest, 1976. 162. l.

Ez esetben a középkorban olyannyira népszerű motívum, a Gonosz, a sárkány, az ördög legyőzése őrződött meg. Más imádságok csak gyógyító szerepére utalnak. Ilyen egy nem rég gyűjtött bátai imádság is:

„Elindula Szüzanyám, Máriám a Jozefát völgyében.
Arra méne Szüz Szent Margit, kérdi tőle:
Mit csinálsz itt Szüzanyám Máriám?
Itt ülök, itt tartom szerelmes fiamat, a Jézus Krisztust, mert beteg.
Ergye a Sion völgybe és szedd meg a reggeli harmatot
és a fának gyümölcsét,
És töröld meg benne a te szerelmes gyermekedet,
És meggyógyul 77 féle nyavalyától, 3 féle gyilkos szentől.
Mondom Isten igéit, Szüz Mária parancsolatját,
Vegye ki ezen kisgyermek testéből, fejéből, kezéből minden fájdalmát.”³¹

A Zagyvarékasról való, vajköpüléskor használt ráolvasás egyedi módon őrizte meg Margitnak a szülő nőkhöz, várandós anyákhoz fűződő kapcsolatát:

Szüz lány, szent Margit,
vidd össze a tejfölünket,
falu végén hasas jány
írós vaját kíván.³²

Összeségében megállapíthatjuk, hogy a szentek tisztelete terén jelentkező szinkrétizmusok a magyarság vallásos életében is jelen vannak, s olykor egészen összetett rendszert alkotnak. Nézzük csak a Szent Margit–Szent György, illetve a Szent György–Szent László párhuzamok alapján létrejött Szent Margit–Szent László együtt szereplést vagy Szent Ferenc–Árpád-házi Margit–Boldog Ilona kapcsolatát. Az indítékok föltárása nem mindig könnyű, hisz forrásaink e téren többnyire szűkszavúak. Ez alól némileg kivétel Árpád-házi és Antiochiai Szent Margit alakja, akiknek éppen ezért egymáshoz fűződő viszonyuk jobban megragadható s talán a vázlatos bemutatás alapján is nyilvánvaló.

IMRE ORBÁN:

REMARKABLE INTERACTIONS OF CULTIC HONOURS (HOW HAD INFLUENCED
THE CULTIC HONOUR OF SAINT MARGARET OF ANTIOCH THE CULT
OF SAINT MARGARET OF THE ÁRPÁD-DYNASTY?)

The Catholic Church has always permitted the cultic honour of those personalities who have risen above the others by their merits deserved by their life, as well as by the miracles occurring after their deaths, as consequences of their interventions. Their honour mutually influenced each

31. Sümegi József gyűjtése, akinek a rendelkezésemre bocsátott imádságért ezúton is köszönetet mondok.

32. Pócs Éva: Szem meglátott, szív megvert. Budapest, 1986. 81. l.

other as consequence of some identical or appearingly identical elements. Moreover, their honour often has become interwoven with each other.

Such an interaction has evolved among Saint Margaret of Antioch, Saint George and our King Saint Ladislaus. Saint Margaret has often been represented in the western illustrations together with Saint George, the other dragon-defeater. In Hungary, however, our popular Knight Saint, King Ladislaus, has occupied the place having possessed by Saint George, the model of the knights. Among others, it is this cult that here, in our country, Saint Margaret of Antioch has so often been represented together with our King, Saint Ladislaus.

A similar intertwining can be detected between Saint Margaret of the Árpád-dynasty and Saint Francis. The life-ideal of Saint Margaret of the Árpád-dynasty had been similar to that of Saint Francis in many respects. Therefore, especially in the western world, she has been imagined, similarly to Saint Francis, as a Saint wearing the holy stigmas.

The most interesting intertwining has been, however, that between the two Saint Margarets. Margaret of Antioch has been regarded in the entire European history as a defender of the parents. The same role, that is the patron-saint of the parents, has been attributed in Hungary, especially in the surrounding of Pozsony, the capital of Hungary in those centuries, to Saint Margaret of the Árpád-dynasty. It is true that her legend also contains miracles having occurred in connection with births, but the discovered data (the confusion of their holidays and representations, prayers, popular traditions) have convincingly proven the influences by Saint Margaret of Antioch.

TAMÁS SZABÓ

ANTONIO POSSEVINOS BEMÜHUNGEN
UM DIE ERNEUERUNG DES KATHOLIZISMUS IN SIEBENBÜRGEN

Von der Ordenszensur verworfen, geriet das Werk *Transilvania* des Jesuitenpaters Antonio Possevino über Siebenbürgen aus dem Jahre 1583 dreihundert Jahre lang in Vergessenheit. Durch seine Beziehung zum damaligen König István Báthori und durch seine Reise nach Siebenbürgen im Frühjahr 1583 lernte Possevino die schwierige Situation der katholischen Kirche in jener Provinz kennen und entschloß sich, den Papst darüber zu unterrichten.

Die Ziele, die er damit verband, waren vielfältig: er wollte den Papst dazu anregen, daß er mit den zur Verfügung stehenden Mitteln die dortigen Katholiken unterstützen möge. Durch die Stärkung der Katholischen Kirche in Siebenbürgen, aber auch schon parallel zu ihr, wollte P.Possevino Ungarn, wo der Protestantismus immer stärker wurde, für die Kirche zurückgewinnen. Andererseits wäre für ihn Siebenbürgen ein Tor gewesen, durch das der katholische Glaube weiter nach Osten hätte gelangen können und dadurch wäre die Hoffnung gewachsen, die orientalischen Kirchen mit Rom zu vereinigen.

Um den Papst über die Lage der Katholiken in Siebenbürgen besser zu unterrichten, beschrieb Possevino zuerst die Geschichte der Provinz, vor allem die des XVI. Jahrhunderts. Außerdem stellte er vor, worin die Irrtümer der Protestanten bestanden, besonders die der Unitarier, die in Siebenbürgen einen großen Einfluß ausübten. Diese Themen sind in den ersten vier Büchern der *Transilvania* enthalten.

Unsere Arbeit stellt das fünfte Buch des Werkes dar, in dem P.Possevino in neun Kapiteln verschiedene Mittel und Wege vorschlägt, durch die der Papst, König Báthori und die Gesellschaft Jesu den Katholizismus stärken könnten. Diese Darstellung bildet den Schwerpunkt unseres Aufsatzes.

I. DIE POLITISCH-RELIGIÖSE LAGE IN SIEBENBÜRGEN IM 16. JAHRHUNDERT

In dieser Arbeit verwenden wir den Begriff in geschichtlichem Sinne, d.h. Siebenbürgen nennen wir das Fürstentum, das mit weiteren Gebieten ergänzt wurde. Solche sind die sog. Partium oder die Teile, die westlich der Westkarpaten liegen. Nach dieser Konzeption gehört auch Várad zu

Siebenbürgen. In diesem Sinne sprechen auch die Zeitgenossen, unter ihnen P.Possevino, wenn sie Siebenbürgen erwähnen.¹

1. Die politische Lage

Die Dreiteilung Ungarns

Der Prozess der Aufteilung Ungarns begann mit der verlorenen Schlacht bei Mohács 1526. Da auch der König gefallen war, wurde die Königswahl notwendig. Angesichts der Tatsache, daß schon seit 30 Jahren ein innerer Machtkampf unter den Adeligen herrschte, nimmt es nicht Wunder, daß sie sich über die Person des Königs nicht einigen konnten. Einerseits, beanspruchte Erzherzog Ferdinand Habsburg von Österreich, Bruder der verwitweten Königin, Maria, auf Grund früherer Verträge die ungarische Krone. Der andere Kandidat war János Zápolyai, Woiwode von Siebenbürgen. Er hatte große Besitzungen in ganz Ungarn und in Siebenbürgen, so daß er der mächtigste Adelige im Land war.²

Am 10. November 1526 wurde Zápolyai von den Ständen zum König gewählt. Ferdinand gewann allmählich auch an Unterstützern, von denen er am 16. Dezember zum König gewählt wurde. Nachdem János ein Bündnis mit den Türken geschlossen hatte, führte er einen Krieg gegen Ferdinand. Der Krieg, unterbrochen durch verschiedene Bemühungen um einen Friedensvertrag, dauerte beinahe bis zum Tod des Königs János 1540. Das Land wurde auf zwei Eroberungsgebiete aufgeteilt, von denen dasjenige Zápolyais zu einem freien Zugfeld der Türken wurde.

Da keine von beiden Seiten die Oberhand gewinnen konnte, blieb als Lösung nur ein Friedensvertrag übrig. Er wurde am 4. Februar 1538 in Várad geschlossen und enthielt mehrere Garantien für die Gewährleistung der Einheit Ungarns. Eine solche, die später noch weitere Probleme verursachen sollte, war die Bedingung, daß das Land nach dem Tod des János an Ferdinand übergehen sollte, unabhängig davon, ob János einen Sohn hatte oder nicht. 1539 heiratete König János Izabella, Tochter des habsburgfeindlichen polnischen Königs, um einen Nachfolger zu bekommen. Diese Tat wurde von Ferdinand für ein Brechen des Vertrags gehalten.

János vertraute das Land und den Sohn seinem Schatzmeister György Utiesenovic an, der nach seiner Mutter auch Martinuzzi, zumeist aber einfach

---

1. Eine Abbildung befindet sich in *Erdély története I-III* (Geschichte Siebenbürgens) hrsg. unter der Leitung von BÉLA KÖPECZI, Budapest 1987 438 (Weiterhin wird es nur als ET zitiert, ohne Angabe der Bände, einerseits weil die Seiten fortlaufend nummeriert sind, andererseits weil die von uns darzustellende Periode ausschließlich im ersten Band behandelt wird).

2. Sein Name wird auch als Szapolyai geschrieben, wir folgen der am meisten verbreiteten Schreibweise. Über den Titel des Woiwode vgl. unten im nächsten Punkt. Über die Besitze der Zápolyai Familie vgl. den Plan in B. HÓMAN-GY. SZEKFÜ *Magyar történet* III. Budapest 1935 33 (Weiterhin wird es als MT zitiert).

Fráter György genannt wird.³ Er wollte ehrlich die Wiedervereinigung des Landes, wollte jedoch Buda nicht Ferdinand überlassen, so daß die Stadt zu einer leichten Beute für die Türken wurde.

Nach der Eroberung der ungarischen Hauptstadt teilte der Sultan Fr. György mit, daß er die Regierungsführung der Gebiete östlich der Tisza (Theiß) und Siebenbürgens dem Sohn des Königs János Zápolyai überließe. Dafür sollte er einen jährlichen Tribut von 10.000 Forint zahlen. Er hatte keine andere Wahl, als das Angebot anzunehmen. Zur Aufteilung des Landes trug auch noch der Friedensvertrag zwischen Ferdinand und dem Sultan 1547 bei. In diesem Abkommen verzichtete Ferdinand auf den mittleren Teil Ungarns, der unter die Obergewalt der Türken geriet. Die Dreiteilung des Landes wurde mit dem Abkommen von Speyer am 10. März 1571 endgültig.

Der Friedensvertrag von 1547 zwischen Ferdinand und dem Sultan enthielt keine Verfügung über die östlichen Teile. Ferdinand wollte die Vereinigung Ungarns, die mit dem Abkommen von Nyírbátor 1549 zustande kam. Fr. György erwartete Hilfe von Ferdinand gegen die Türken, welche zu einer immer größeren Bedrohung für Siebenbürgen wurden. Der Habsburgkönig sandte auch seine Truppen, deren Befehlshaber der Markgraf von Cassano, Castaldo, war. Fr. György machte sich aber verdächtig, weil er auch nach dem Friedensvertrag den Türken weiterhin den Tribut zahlte und Geschenke schickte. Außerdem war er praktisch allmächtig in Siebenbürgen. Deshalb wurde er, mit Wissen und Willen von Ferdinand, am 17. Dezember 1551 in Alvinc (Vințul de Jos) ermordet. So geriet Siebenbürgen für 5 Jahre unter die Regierung des Habsburgkönigs.

Dessen Regierung war jedoch sehr schwach. Auf der anderen Seite wollten die Türken die Gewalt über Siebenbürgen zurückerlangen. Gegen diese ständige Gefahr konnte Ferdinand keine Hilfe gewähren, die Türken aber forderten, daß die siebenbürgischen Nationen den Zápolyaikönig zurückrufen. Der Landtag von Torda Ende Januar 1556 rief dann Izabella mit dem jungen König nach Siebenbürgen zurück. Ferdinand selbst verzichtete im Juni auf die Provinz zu Gunsten János Zsigmonds. Aber schon die Diät von Torda am 12. März verabschiedete den Beschluß: "Deshalb nahmen wir am heutigen Tag einmütig das Kind unseres Herrn, den Sohn des Königs János als Fürst und König an, dem wir, als unserem Herrn, seiner Würde gebührend, treu sein werden und auch sind."⁴ Die Rückkehr von János Zsigmond war nicht leicht, weil einige Adelige Ferdinand treu blieben. Die darauffolgenden 15 Jahren vergingen in inneren Kämpfen, Spaltungen und Angriffen sowohl seitens der Habsburger,⁵ als auch seitens der Türken.

---

3. MT III 40 nennt ihn Utyeszenics, wir verwenden die Schreibweise, die in ET gebraucht wurde.

4. Vgl. in ET 436.

5. 1564 starb Ferdinand, auf ihn folgte sein Sohn Maximilian II. als Römischer Kaiser und König von Ungarn.

Kurz nach dem Abkommen von Speyer starb János Zsigmond am 14. März 1571. Der Vertrag bot zwar die Gelegenheit an, die zwei Teile Ungarns zu vereinigen, die Stände trafen aber eine andere Entscheidung. Der Landtag von Gyulafehérvár 1567 verabschiedete ein Gesetz über die freie Fürstenwahl. Am 25. Mai wählten die Stände István Báthori zum Fürsten von Siebenbürgen. Die Wahl war zum Teil der Unterstützung der Türken zu verdanken. Um Maximilian zu beruhigen gebrauchte er offiziell nur den Titel des Woiwoden.

Nachdem István Báthori 15. Dezember 1575 den polnischen Thron bestiegen hatte, ernannte er am 28. Januar 1576 seinen Bruder Kristóf zum Woiwoden Siebenbürgens. Die Selbständigkeit des Fürstentums war infolgedessen ziemlich begrenzt. In den außenpolitischen Angelegenheiten traf der königliche Hof, der entweder in Krakau oder in Wilna weilte, die Entscheidungen. Die Innenpolitik wurde vom Woiwoden Kristóf geführt, der aber relativ bald 1581 starb. An seiner Stelle wählten die Stände seinen unmündigen Sohn Zsigmond, welchem eine von István ernannte Regierung beistand. Diese Lage führte zur weiteren Beschränkung der Autonomie, die Regierung wurde praktisch zum Vollzugsorgan der königlichen Entscheidungen.

2. Die religiöse Lage

An dieser Stelle möchten wir uns auf die Schilderung der Situation in Siebenbürgen beschränken.

Der Verbreitung der Reformation konnte nicht einmal Fr. György einen Damm entgegensetzen. Noch während seines Lebens erreichte man 1550 die Bekenntnisfreiheit für die Lutheraner.⁶ Der Fürst János Zsigmond, der zwar bis 1563 formal katholisch blieb, stand schon unter protestantischen Einfluß. So wurden 1556 die kirchlichen Güter beschlagnahmt und die Ordenshäuser geschlossen. Der Bischof von Siebenbürgen mußte das Land verlassen und der von Várad durfte sein Amt nicht antreten. Ein Jahr später sanktionierte der Landtag von Torda die freie Ausübung der Religion für die Lutheraner, womit sie mit den Katholiken gleichgestellt wurden. 1564 wurde auch der Calvinismus als *religio recepta* anerkannt.

Zwei Jahre später gab der Landtag von Torda der Katholischen Kirche den Gnadenstoß: man wies die katholischen Geistlichen aus Siebenbürgen aus und säkularisierte das Kapitel von Várad.⁷ Noch ein weiterer Schritt wurde getan:

---

6. Vgl. K. SZÁNTÓ *A katolikus Egyház története* II. (Geschichte der katholischen Kirche) Budapest 1985 97. ET 472 schreibt dies dem Landtag von 1548 zu. Wir unterscheiden zwischen der Bekenntnisfreiheit, die eine praktische Toleranz ist, und der freien Ausübung der Religion, der sog. *religio recepta*, die eine rechtliche Anerkennung bedeutet.

7. Über die Ausweisung der Priester stimmen die Manuale nicht überein. MT III 313 behauptet, da die Geistlichen Siebenbürgen verlassen muten. Dasselbe finden wir in L. LUKACS hrsg. *Monumenta Antiquae Hungariae* I. (Monumenta Historica S.I. Bd. 101)

1568 deklarierten die Stände die unbeschränkte Religionsfreiheit, auch für die Antitrinitarier, und verboten den katholischen Priestern, in die ungarischen Partium zu gehen. Da aber die protestantischen, vor allem antitrinitarischen, Sekten in zu großem Maße zahlreicher wurden, schränkte der Landtag von 1570 das Recht auf freie Verkündigung jedweder religiösen Idee ein. Trotzdem wurden die Antitrinitarier, allerdings ausschließlich in der sich nach den Ideen von Blandrata richtenden Form, 1576 als *religio recepta* anerkannt.⁸

Lutheranismus

Die erste der reformierten Konfessionen, die sich in Siebenbürgen verbreitete, war die lutheranische. Den *Evangelisten Siebenbürgens* nennt man János Honterus (+1549), der seine Tätigkeit unter den Sachsen ausübte. Nachdem er im Ausland studierte, eröffnete er 1538-39 eine Druckerei in seiner Geburtsstadt Brassó (Braşov, Kronstadt) und verbreitete mit großem Erfolg seine theologische Werke. Die Sachsen entschieden sich endgültig 1541 für den Lutheranismus.

Nachdem die Sachsen sich für die lutherische Reformation entschieden hatten, wollten sie auch ihre kirchliche Organisation aufstellen. Die Verbreiter der Reformation waren die Prediger, die sich immer wieder zu Kirchentagen versammelten. Dort bildeten sie verschiedene Glaubensformeln, liturgische Regeln und kirchliche Gesetze aus. Als erster Schritt verabschiedeten sie ihre von Honterus verfassten Kirchenstatuten. Zur Leitung der Kirchenorganisation wurde ein Bischof, oder, wie sie ihn nannten, ein Superintendent gewählt.

Kalvinismus

Die Calvinisten gewannen erst Boden, als der größere Teil der Bevölkerung des Landes bereits lutheranisch geworden war. Die Verbreitung wurde u.a. von jenen ungarischen Adligen unterstützt, die Ferdinand gegenüber feindliche Gefühle pflegten und alles, was mit den Deutschen zu tun hatten, ablehnten. Außerdem traten die Prediger mit sehr großem Einsatz und Erfolg auf. Das Zentrum und der Ausgangsort der Verkündigung war Debrecen in den Partium.

Zunächst gab es einen kräftigen Widerstand seitens der Lutheraner. Dann versuchten sie 1563 auf dem Kirchentag von Nagyenyed die zwei Konfessionen zu versöhnen, aber ohne Erfolg: die Calvinisten bildeten ihre eigene Superintendentur. Im Jahre 1564 wurde die helvetische Konfession beim Landtag von Torda als *religio recepta* anerkannt.

Romae 1969 6* (Weiterhin zitieren wir die Bände mit der Abkürzung MAH). Dagegen schreibt K. SZÁNTÓ a.a.O. II. 97, daß die Priester aus den Gebieten des Fürsten ausgewiesen wurden (falls es nicht um einen Druckfehler geht!).

8. Mehr über Blandrata siehe weiter unten.

Die antitrinitarische Konfession

Die antitrinitarischen oder unitarischen Ideen kamen durch den italienischen Arzt Giorgio Blandrata nach Siebenbürgen. Er war seit 1563 Hausarzt und Berater des jungen Fürsten János Zsigmond.

Die vom Landtag von Torda 1568 deklarierte Religionsfreiheit förderte auch die Unitarier, die aber sehr unterschiedliche Lehren verkündeten. Die Einschränkung der verschiedenen neuen Lehren kam zwei Jahre später. Die Unitarische Konfession wurde 1571 provisorisch, 1576 endgültig zur *religio recepta*. Ferenc Dávid, der seine Lehre bis zum Äußersten trieb, wurde festgenommen, vor Gericht gestellt und starb 1579 im Gefängnis.

In Siebenbürgen gab es eine eigenartige Situation, die anders war als die der anderen europäischen Länder. Hier hatte das Prinzip *cuius regio* keine Geltung, weil die Vertreter der verschiedenen Konfessionen unter einem einzigen Fürsten gemischt miteinander lebten.

In dieser Lage wurde István Báthori 1571 zum Fürsten von Siebenbürgen gewählt. Er stammte aus der katholischen Linie seiner Familie und versuchte den Katholizismus zu stärken. Einen wichtigen Schritt konnte er jedoch erst als polnischer König tun, als er einige Jesuiten im Land ansiedeln ließ. Er lernte die Jesuiten wahrscheinlich 1565 kennen, als er als Gesandter von János Zsigmond in Wien weilte.

Die ersten Jesuiten kamen im Oktober 1579 an. Sie ließen sich neben Kolozsvár in Kolozsmonostor nieder, wo sie in einem verlassenen Benediktinerkloster schon im Jahr darauf eine Schule eröffneten. König Báthori wollte noch weitere Schulen und Kollegien öffnen. Der nächste Schritt, die Gründung eines Kollegs in Kolozsvár, gestaltete sich schwieriger, da die Führung der Stadt in den Händen der Unitarier lag. Der König konnte sich aber durchsetzen und das Kolleg wurde im Frühjahr 1581 mit einem feierlichen Disput eröffnet.

Die Patres wurden auch in Gyulafehérvár angesiedelt, und einer von ihnen, P. Leleszi, wurde mit der Erziehung von Zsigmond Báthori beauftragt. Einige der Jesuiten, unter ihnen der ungarische Pater István Szántó Arator, reisten ins Seklerland und nach Várad, um dort zu predigen und die Sakramente zu spenden. Im ganzen Land gab es einen großen Priestermangel, den die Gesellschaft Jesu durch die Ausbildung in dem von P. Possevino 1583 gegründete päpstlich-königliche Seminar zu mildern versuchte.

II. ANTONIO POSSEVINO UND SIEBENBÜRGEN

1. Antonio Possevino, István Báthori und Siebenbürgen

Antonio Possevino wurde 1533 oder 34 in Mantova als Sohn eines Goldschmiedes geboren.⁹ Im Alter von 26 Jahren entschloß er sich, in die

---

9. Über seine eventuelle jüdische Abstammung vgl. J. P. DONNELLY *Antonio Possevino and Jesuits of Jewish Ancestry* in AHSI 55(1986) 3ff. Eine solche Abstammung wird von L. Lukács angezweifelt, vgl. MAH II 768 Anm. 4.

Gesellschaft Jesu einzutreten. Er wurde bald darauf nach Piemont geschickt, um an einem Religionsstreit teilzunehmen.¹⁰ Dort wurde er 1561 zum Priester geweiht. Zwischen 1563 und 1573 war er in Südfrankreich tätig, besonders in Avignon und Lyon, wo er einige Jesuitenkollegien gründete und sie als Rektor leitete.¹¹ Diese Jahre dürften für ihn entscheidend gewesen sein, weil ihm die Ausbildung der Jugend und der Priester in seinem ganzen weiteren Leben am Herzen lag.

Von 1573 an arbeitete er vier Jahre lang in Rom als Sekretär des Jesuitenordens. In diese Periode fällt sein erster Kontakt zu Siebenbürgen. In seinem Brief an P.Szántó Arator vom 8. September 1574 zeigt er eine besondere Interesse an jene Provinz.¹² Wahrscheinlich war es ein Brief dieses ungarischen Paters, der ihn auf diese Provinz aufmerksam gemacht hatte. Am 15. Juli 1574 berichtete P.Szántó dem P.General Everardo Mercurian über den Eifer des Fürsten von Siebenbürgen István Báthori, bei den Bemühungen den Katholizismus zu stärken und darüber, daß der Fürst für diese Arbeit um die Hilfe der Jesuiten gebeten habe.¹³

Ein weiterer Beweis für seine Interesse an Siebenbürgen ist ein Bericht an den General über die griechische Situation aus dem Jahre 1576. Dort schreibt er: "Schon seit vielen Jahren habe ich den Wunsch, dem Osten zu helfen...nachdem ich Exerzitien gemacht und die Generalbeichte abgelegt habe, bitte ich Sie, Pater General, schon seit zwei Jahren darum, mich nach Siebenbürgen zu schicken, weil ich hoffe, daß man dadurch mit der Hilfe Gottes noch weiter nach Osten, in die Richtung der Türkei kommen könnte."¹⁴

P.Possevino wurde 1578 zum Päpstlichen Legaten ernannt und mußte als solcher verschiedene Reisen unternehmen. Er lernte Báthori im Frühjahr 1579 kennen, während er zum zweiten Mal nach Schweden reiste. P.Possevino trug viel dazu bei, daß Báthori in Oktober 12 Jesuiten nach Siebenbürgen schicken konnte.¹⁵

Zwei Jahre später trafen sie sich wieder, als P.Possevino vom Papst Gregor XIII. nach Moskau geschickt wurde. Er sollte zwischen Báthori und dem Zaren Iwan dem Schrecklichen den Frieden vermitteln. Der Papst hoffte, den Zaren als Verbündeten in einer christlichen Allianz gegen die Türken gewinnen zu können. Der Friede wurde geschlossen, der Allianzplan aber scheiterte. Bei dieser Gelegenheit stellte Báthori P.Possevino die Lage in Siebenbürgen ausführlich vor, und nannte einige Mittel, mit denen man den dortigen Katholizismus stärken könnte.¹⁶

---

10. Vgl. C. CRIVELLI *La disputa di Antonio Possevino con i valdesi (20 luglio 1560). Da una relazione inedita del medesimo* in AHSl 7(1938) 79-91.

11. Dazu vgl. M. VENARD *L'apostolat di P. Antonio Possevino en France (1562-1570) in Les Jésuits parmi les hommes aux XVI. et XVII. siècles* Clermont-Ferrand 1987 247-256.

12. Vgl. in MAH I 441.

13. Vgl. in MAH I 411ff.

14. MAH I 441 Anm. 2.

15. Vgl. E. HERMANN *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn bis 1914) = *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* I., München 1973 225.

16. Siehe den Bericht von Possevino an den Kardinalssekretär vom 27. Mai 1582 in MAH II

Im Sommer 1582 reiste P.Possevino nach Augsburg, um in einem Gebietsstreit zwischen dem Kaiser und Báthori zu vermitteln.¹⁷ Im September finden wir ihn wieder in Rom, wo er sich von neuem um Siebenbürgen kümmert. Wenn wir bedenken, daß er sich bereits einen Tag nach seiner Ankunft in Rom mit dem zu gründenden Seminar und mit der Ernennung eines Bischofs in Siebenbürgen beschäftigte, können wir bei ihm ein besonderes Interesse an dieser Angelegenheit feststellen.¹⁸

Im Oktober machte er sich wieder auf den Weg, um erneut im Gebietsstreit zwischen dem Kaiser und dem König Báthori zu vermitteln. Zu seinen Aufträgen zählte auch die Gründung neuer Seminarien, von denen eines in Siebenbürgen entstehen sollte.¹⁹ Vor seiner Abreise übertrug ihm sogar der Kardinalssekretär Ptolomeo Galli seine eigene Aufgabe als Protektor der sog. nordischen Seminarien. Er wurde ebenso vom General der Jesuiten mit besonderen Befugnissen bezüglich der Seminarien versehen.²⁰

Aus einem Brief des polnischen Provinzials vom 7. Dezember 1582 an den P.General können wir darauf schließen, daß er P.Possevino mit seiner Vertretung bei der Gründung des Seminars von Kolozsvár beauftragte, da er schreibt: "er geht für mich nach Siebenbürgen."²¹ Er als Provinzial hätte nämlich bei der Gründung anwesend sein sollen, weil die Leitung an die Jesuiten anvertraut wurde und die Seminaristen ihr Studium im Kolleg machten. Der Provinzial überlegte sich, ob er Possevino auch mit der Visitation des Kollegs beauftragen sollte. Als er seinen Brief an den P.General schrieb, war er allerdings noch nicht entschieden: "Ich habe noch Bedenken, ob ich ihn [P.Possevino] die Befugnis gebe, das Kolleg an meiner Stelle zu visitieren, weil ich sehe, daß sie eher sich vor ihm fürchten als ihn mögen."²² Eine solche Beauftragung, die der Provinzial hätte schriftlich geben müssen, haben wir in den Quellen nicht gefunden. Laut des Zeugnis von P.Sailly, dem Begleiter von P.Possevino, bat der Provinzial den Pater nur um den dortigen Jesuiten einige Exhortationen zu halten.²³

Über weitere Zwecke seines Besuches in Siebenbürgen finden wir Hinweise im Brief des Nuntius in Polen Bolognetti vom 20. Januar 1583 an den Kardinal Philippo Gustavillani.²⁴ Über die schon erwähnte Gründung von Seminarien hinaus sollte er auch die Einsetzung eines Bischofs besprechen. In Vertretung des Papstes sollte er den Jungen Fürsten Zsigmond Báthori

---

268ff.

17. Mehr darüber vgl. V. FRAKNOI Egy jezsuita diplomata hazánkban 1583-1584 (Ein Jesuitendiplomat in Ungarn) in *Katholikus Szemle* 16(1902) 585ff 685ff 796ff.

18. Vgl. MAH II 297ff.

19. Vgl. L. LUKACS Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino 1577-1587 in *AHSI* 24(1955) 56.

20. Vgl. MAH II 396 bzw. 424. Unter dem Begriff nordische Seminarien versteht man jene, die nördlich von den Alpen sind.

21. "Ibit ipse pro me in Transylvaniam" MAH II 329.

22. Ebd.

23. Vgl. seinen Bericht vom 4. September 1583 über die Reise in MAH II 519ff, Zitat an der Seite 526.

24. Vgl. in MAH II 364ff. Über Gustavillani siehe: G. GULIK-C. EUBEL *Hierarchia catholica medii aevi III*. Münster 1910 50.

besuchen, um ihn über die Unterstützung der Kirche zu sichern, und ihn in der Ehrfurcht dem Apostolischen Stuhl gegenüber zu stärken.

Vor seiner Abreise schrieb P.Possevino am 13. Februar 1583 einen längeren Brief an den Kardinalssekretär, in dem er erwähnt, daß der König ihn noch zweimal gerufen hätte, um mit ihm über seine Vorhaben bezüglich Siebenbürgens zu sprechen. Possevino trat seine Reise am 16. Februar an.²⁵ P.Thomas Saily, der während der ganzen Mission sein Begleiter war, schrieb zwei Berichte über die Reise: einen am 4. September 1583, einen anderen, wesentlich kürzeren, Anfang 1585.²⁶ Wir beschreiben ihre Reise nur kurz.

Sie reisten über Bártfa (Bardejov), Ecsed und Somlyó. In diesen letzten beiden Städten besuchten sie die Verwandten von István Báthori. Ende des Monats kamen sie in Kolozsvár an, wo sie drei Tage blieben. Nachher fuhren sie, zusammen mit dem Rektor des Kollegs P.Wujek, über Enyed nach Gyulafehérvár, wo sie am 6. März ankamen. Possevino wurde mit gebührender Ehre empfangen und traf mit dem Fürsten und mit der Regierung zusammen.

Vom Fürstensitz unternahm er in Begleitung des Kanzlers Kovacsóczy eine Rundreise in die südlichen Teilen, wo sie Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt) und die Umgebung des Flusses Maros (Mureş) besuchten. Dann kehrten sie über Gyulafehérvár nach Kolozsvár zurück. Dort gründete P.Possevino das Päpstlich-Königliche Seminar und hinterließ ihm nicht nur den päpstlichen und den königlichen Unterhalt, sondern auch die Statuten.²⁷

Von Kolozsvár machten sie sich auf den Weg nach Várád, wo sie die erbärmliche Lage kennenlernen konnten, in der sich die pastorale Versorgung der Katholiken befand. In der Stadt gab es nur einen Priester, der das Ungarische zwar verstand, es aber nicht sprechen konnte. Es ist mit Sicherheit auch P.Possevino zu verdanken, daß die Jesuiten hier Anfang 1584 eine Residenz mit zwei Patres und einem Bruder gründeten.²⁸ Nachdem sie am 2. April nach Krakau zurückgekehrt waren, erhielt P.Possevino von Báthori einen jährlichen Betrag von 300 Taler für Várád, um einen katholischen Geistlichen bekommen und unterhalten zu können.²⁹

Dies war die einzige Reise, die P.Possevino nach Siebenbürgen machte. Aber wie wir gesehen haben, hatte seine Beziehung zu diesem Land schon in früheren Zeiten ihren Anfang genommen. Nach der Reise hatte Possevino viele andere Aufgaben, doch Siebenbürgen kommt immer wieder in seinen Briefen und Schriften vor. So versuchte er z.B., Alumnus ins neue Seminar in Kolozsvár zu schicken.³⁰ Er arbeitete auch auf Bestreben des Königs Báthori an einem Plan für eine zweite Siebenbürgenreise, bei der auch Moldau und die Walachei besuchen wollte. Dieser Plan wurde jedoch nicht mehr realisiert.³¹

---

25. Vgl. MAH II 403 Anm. 2.

26. Vgl. MAH II 519ff und 731ff.

27. Vgl. MAH II 439f, bzw. 423-438.

28. Vgl. MAH II 12*.

29. Vgl. seinen Brief an den Kardinalssekretär vom 17. April 1583 in MAH II 463.

30. Vgl. seinen Bericht über den Besuch einer Gesandtschaft des Bischofs von Eger (Erlau), die ihn in die Diözese lud. Er gab ihnen in Antwort, daß er, falls er nach Eger käme, einige Jungen aussuchen würde, um sie ins Seminar von Kolozsvár zu schicken, in MAH II 551.

31. Vgl. den Brief von P.Possevino an den Kardinalssekretär vom 16. Juli 1583 in MAH II 499.

2. Die Entstehung der "Transilvania"

Gleich den anderen Ordensleuten, die in einer bestimmten Provinz residierten oder eine Reise unternahmen, verfasste auch P.Possevino Berichte über seine Reisen und über die Länder, die er besuchte. So kennen wir seine *Kommentare* über Schweden, Livland, Rußland und über Ungarn. In Kenntnis dieser Tradition und des Interesses des Paters war es beinahe selbstverständlich, daß er auch über Siebenbürgen einen Kommentar schrieb.

Vor ihm wurden schon einige Schriften verfasst, welche die Situation in Ungarn und Siebenbürgen beschrieben und Mittel vorschlugen, um den dortigen Katholizismus zu stärken. P.Szántó Arator schrieb schon 1574 einen Bericht über die Lage des Katholizismus in Ungarn und Siebenbürgen und schlug eine Mission nach Siebenbürgen für das kommende Jahr vor.³² 1580 verfasste P.Undó, der später im Kolleg von Kolozsvár lehrte, einen kurzen Bericht über die politische und religiöse Lage in Ungarn.³³ P.Possevino selbst schrieb im April 1583 eine Denkschrift an den Papst, in der er einige Mittel vorschlägt, wie man die Position des Katholizismus in Livland und in Siebenbürgen stärken könnte.³⁴

Für uns ist das Schriftstück von P.Thomány, der in der Zeit des Besuchs von P.Possevino in Kolozsvár Prokurator des Kollegs war, besonders interessant.³⁵ Auf der einen Seite wurde es nämlich im März 1583 verfaßt, das heißt während des Besuchs von Possevino. Andererseits tragen die Originalfolien im römischen Archiv der Gesellschaft Jesu viele Randbemerkungen von P.Possevino. Es ist anzunehmen, daß er diese Folien von P.Thomány bei seinem Besuch in Siebenbürgen erhielt. Auf der anderen Seite scheint es wahrscheinlich, daß er bei der Arbeit an der *Transilvania* dieses Schriftstück vorliegen hatte. In ihm finden wir nämlich mehrere Mittel genannt, die auch im von uns im folgenden vorzustellenden fünften Buch der *Transilvania* vorkommen. Solche sind: die Tätigkeit der Gesellschaft Jesu, der Eifer des Königs Báthori, die Notwendigkeit der Ernennung eines Bischofs, ein Seminar für Moldau und die Walachei.

Wie wir schon erörtert haben, hatte P.Possevino vor seiner Reise nach Siebenbürgen mehrere Beratungen mit Báthori. Als er dem Kardinalssekretär von einer Unterredung mit dem König berichtet, erwähnt er, daß Báthori ihm gegenüber den Wunsch geäußert habe, daß der Papst besser über die wahre Situation von Siebenbürgen unterrichtet werden sollte. Es scheint begründet zu sein, daß, wie L.Lukács in MAH bemerkt, Possevino bei diesem Gespräch auf den Gedanken gekommen sein dürfte, einen Kommentar über jenes Land zu schreiben.³⁶

Konkret erwähnt er diese Idee zum ersten mal im Brief an den Kardinalssekretär vom 6. März 1583. In diesem Brief fügt er noch seinen

---

32. Vgl. MAH I 460ff.

33. Vgl. MAH II 95f.

34. Vgl. MAH II 469ff.

35. Siehe in MAH II 442ff.

36. Vgl. MAH II 372 Anm. 5.

früheren Wunsch an, durch Siebenbürgen bis nach Konstantinopel zu gelangen.³⁷ In welcher Form er Kommentare zu schreiben pflegte, setzte er dem Nuntius beim Kaiser Bonomi in einem Brief am 10. Februar 1583 auseinander. Zunächst stelle er die Situation dar, in der sich die Provinz befunden habe, als sie noch katholisch war, danach den Fall des rechten Glaubens. Außerdem schlage er Wege und Mittel vor, durch die man den Katholizismus wiederherstellen könne. Dem Kommentar werde noch die Liste der katholischen Familien hinzugefügt, um herauszustellen, welche Personen gefördert werden sollten.³⁸

Possevino arbeitete im Jahre 1583 an der *Transilvania*; den größten Teil stellte er während seines viermonatigen Aufenthaltes in Kassa (Košice, Kaschau) ab September 1583 fertig.³⁹ Über das Werk erhalten wir mehrere Informationen aus seinem Brief vom 20. Oktober an den Nuntius in Polen Bolognetti.⁴⁰ Eine seiner Hauptquellen war die Geschichte von J.M. Bruto (1517-1592), des italienischen Geschichtsschreibers des Königs Báthori, welche er auf Verordnung des Königs ausgehändigt bekam.⁴¹ Da aber Bruto protestantisch war, erhielt sein Werk viele Kritik von P.Possevino, weil manche Ereignisse und Personen tendenziös und von katholischem Standpunkt her verfälscht dargestellt worden seien.⁴² Diese Tatsache bewegte Possevino noch mehr dazu, einen ausführlichen Kommentar über Siebenbürgen zu schreiben.

In dem Brief, mit dem P.Possevino den Kommentar an den Kardinalssekretär schickte, zählt er die Motive auf, welche ihn zur Verfertigung des Kommentars bewegt hatten.⁴³ Außer der schon erwähnten Korrektur der Geschichte des Bruto nennt er drei andere Hauptgründe. Mit dem Werk wolle er den König dazu anspornen, daß er in einigen besonders wichtigen Fragen die Verfügungen sehr umsichtig treffe. Weiterhin wolle er versuchen, - wie es ihm gelingen möge - gleichzeitig über die Religion und über die Mittel zu schreiben, mit denen man den Katholizismus stärken, die Häresie aber austreiben könne. Das alles könne, zusammen mit der Geschichte, dem König und dem Fürsten helfen, die angemessenen Maßnahmen zu ihrem eigenen Wohl und zu dem der Völker zu ergreifen. Schließlich wolle er den Papst und den Kardinalssekretär über die Situation in Siebenbürgen unterrichten, damit auch sie entsprechend handeln könnten.

Ursprünglich verfasste P.Possevino vier Bücher, mit denen er Mitte Oktober fertig wurde; später, noch vor dem 10. Dezember, fügte er das fünfte Buch dazu.⁴⁴ Weiterhin erfahren wir noch, daß er das Werk auf Italienisch

---

37. Den Brief siehe in MAH II 414. Über seinen Wunsch nach Osten zu gelangen vgl. MAH I 441 Anm. 2.

38. Vgl. in MAH II 392.

39. Vgl. seinen Brief vom 12. Februar 1584 an den Kardinalssekretär in MAH II 652ff.

40. Siehe in MAH II 556ff.

41. Vgl. MAH II 558 Anm. 11.

42. Vgl. in Possevinos Brief vom 17. April 1583 an den Kardinalssekretär, in MAH II 464-466.

43. Der Brief wurde am 12. Februar 1584 datiert, in MAH II 652ff.

44. Vgl. MAH II 559 bzw. 579.

geschrieben hatte, und nach Bedarf dazu bereit gewesen wäre, es ins Lateinische zu übersetzen.

Zusammen mit einem Brief vom 12. Februar 1584 schickte P.Possevino ein Exemplar der *Transilvania* an den Kardinalssekretär, der es im April erhielt.⁴⁵ Das Original ließ er in Krakau und bat den Nuntius Bolognetti, es zu lesen und seine Bemerkungen darüber zu machen.⁴⁶ Nachdem der Kardinalssekretär das Werk dem Papst vorgelegt hatte, gab er es dem P.General Acquaviva zu Begutachtung weiter. Am 3. Mai schrieb der General einen Brief an P.Possevino, in dem er seine Meinung über die Schrift äußert.⁴⁷ Im großen und ganzen habe sie ihm gefallen, aber u.a. hätte er es für günstiger gehalten, wenn Possevino seine Anweisungen an die Gesellschaft Jesu im fünften Buch in einem eigenen Schriftstück verfaßt und nicht in ein geschichtliches Werk eingefügt hätte. Ein eigenes Buch hätte man den Jesuiten leichter an die Hand geben können, als ein umfassendes Werk.

P.Possevino drückte mehrere Male seinen Wunsch aus, daß sein Kommentar über Siebenbürgen gedruckt und verbreitet werde.⁴⁸ Dafür mußte er ihn nach den Konstitutionen der Gesellschaft Jesu durch zwei Zensoren überprüfen und begutachten lassen.⁴⁹ Einer der Zensoren war der italienische Pater Fabrizio Pallavicino, der in jener Zeit in Polen war und seine Meinung im Juli 1586 niederschrieb.⁵⁰ Der andere war der damalige deutsche Assistent Paul Hoffaeus, der seine Kritik ebenfalls im Jahre 1586 verfasst haben dürfte. Während P.Pallavicino, abgesehen von einigen Kleinigkeiten, den Kommentar approbierte, lehnte P.Hoffaeus das Werk mit scharfer Kritik ab und sprach sich gegen eine Veröffentlichung aus.⁵¹

Um die Meinung des P.Hoffaeus zu veranschaulichen, möchten wir zwei Sätze von ihm zitieren. Allgemein meint er, niemand könne ihn davon überzeugen, daß eine solche Art des Schreibens, die der Mission der Gesellschaft so schädlich sei, von Gott und nicht von einem bösen Geist eingeflüstert worden sei. Außerdem halte er es für angezeigt, das ganze fünfte Buch loszutrennen und nicht in die Hände von Außenstehenden kommen zu lassen.⁵² Obwohl der General den Kommentar nicht ablehnte, machte er sich doch die Einstellung des deutschen Assistenten insofern zu eigen, als er die Veröffentlichung mit der Begründung aufschieben ließ, daß man auf eine geeignetere Zeit warten sollte. Es mußten aber mehr als dreihundert Jahre vergehen, bis die lateinische Fassung der *Transilvania* 1913 vom prominenten ungarischen Geschichtler Endre Veress im dritten Band der *Fontes rerum Transylvanicarum* veröffentlicht worden ist. Der italienische Text ist erst

---

45. Vgl. MAH II 654 Anm. 4.

46. Vgl. seinen Brief vom 20. Februar 1584 in MAH II 657f

47. Siehe in MAH II 696f.

48. Siehe z.B. seinen Brief vom 20. Oktober 1583 an Bolognetti: "forse un giorno questa mia fatica uscirà in luce" in MAH II 558.

49. Vgl. MAH II 953.

50. Den Text siehe in MAH II 954f.

51. Vgl. dazu B.SCHNEIDER *Der Konflikt zwischen Claudius Acquaviva und Paul Hoffaeus* in AHSI 26(1957) 7-8.

52. "Totus quintus liber videtur resecandus, ne veniat in manus externorum." in MAH II 958.

1931 von Giacomo Bascapè im Buch *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI* herausgegeben worden.

3. Kurze Präsentation des Werkes

Der Kommentar von Antonio Possevino über Siebenbürgen beginnt mit einer Empfehlung an den Papst Gregor XIII., die dem Inhalt nach größtenteils wortwörtlich mit dem Brief des Paters vom 12. April 1583 identisch ist. In der Empfehlung beschreibt Possevino kurz die Lage des Landes und bittet den Papst nachdrücklich darum, daß Siebenbürgen ihm besonders am Herzen liegen möge. Der Kommentar selbst besteht aus fünf Büchern.

Das erste Buch enthält sieben Kapitel und beschäftigt sich mit der Geographie, der Bevölkerung, der Religion und der Geschichte bis zu Beginn des XVI. Jahrhundert. Das erste Kapitel stellt die geographische Lage, die Flüsse, die Ergiebigkeit und die Bevölkerungsdichte vor. Im zweiten Kapitel beschäftigt sich Possevino mit der Urgeschichte, mit der römischen Eroberung und Herrschaft über Siebenbürgen. Er nennt einige Geschichtsschreiber, deren Werke er herangezogen hat und zitiert einige im Land aufgefundene römische Inschriften.⁵³

Im dritten und vierten Kapitel berichtet er über den Einzug der Ungarn ins Karpatbecken. Diesbezüglich vertritt er die Meinung seiner Zeit, welche die Ungarn mit den Hunnen identifizierte, weshalb er von einem doppelten Einzug spricht. Der Erste war der der Hunnen im vierten Jahrhundert, der andere spielte sich in der Zeit von Karl dem Großen ab. Bei diesem letzten folgt Possevino den in seiner Zeit bekannten Chroniken, die den Einzug der Ungarn um 150 Jahren früher ansetzten, als er tatsächlich stattgefunden hat.⁵⁴ Im fünften Kapitel lesen wir über die Einführung des katholischen Glaubens in Ungarn, wobei die Diskrepanz von 150 Jahren z.T. noch erhalten bleibt. Unter denjenigen, die den Katholizismus einführten wird sowohl Karl der Große, als auch der Prager Bischof Adalbert erwähnt. Im selben Kapitel wird noch das Leben und das Werk des ersten Königs István dargestellt.

In den beiden letzten Kapiteln (6-7) beschreibt P.Possevino die Geschichte Ungarns und Siebenbürgens bis zur Niederlage bei Mohács 1526. Im sechsten Kapitel finden wir noch die Ereignisse des XI. Jahrhunderts, im siebten Kapitel werden einige wichtige Geschehnisse erwähnt, wie der Tartarenzug (1241), die Blütezeit unter Lajos dem Großen (1342-82) und Mátyás Hunyadi (1458-90) und der darauffolgende Untergang.

Das zweite Buch beschreibt in neun Kapiteln die administrative Einteilung Siebenbürgens sowohl im politischen als auch im kirchlichen Sinn. In weiteren sechs Kapiteln wird die Geschichte von der Schlacht bei Mohács (1526) an bis zum Tod von Fr.György (1551) geschildert.

---

53. Über seine Quellen siehe G.BASCAPÉ *Le relazioni...* 53 Anm. (9). P.Hoffaeus bemängelt u.a. das Fehlen der Angabe der Quellen, in MAH II 956.

54. Vgl. G.BASCAPÉ a.a.O. 70 Anm. (1).

Im ersten Kapitel zählt P.Possevino die 7 Komitate innerhalb und die 5 Komitate außerhalb des in strengerem Sinne genommenen Siebenbürgens auf, außerdem die 2 Episkopate und die 3 Völker. Als Völker nennt er aber die Ungarn, die Walachen und die Sachsen.⁵⁵ Die nächsten drei Kapitel (2-4) widmet P.Possevino den sächsischen Städten, ihrer kirchlichen und administrativen Aufteilung, ihren Besitzen und Privilegien. Er stellt die sieben Städte ausführlich vor, zählt die Dörfer auf und bemerkt abschließend, daß die ganze Bevölkerung protestantisch sei.

In weiteren drei Kapiteln (5-7) beschreibt Possevino die übrigen, nicht von Sachsen bewohnten, Gebiete und Komitate und freien Städte Siebenbürgens. Im achten Kapitel stellt er die verschiedenen Amtsträger, die Steuern und die Privilegien vor, im neunten die kirchliche Lage, d.h. die freie Ausübung der Religionen und die erbärmliche Situation des Katholizismus. In den letzten sechs Kapiteln (10-15) fährt Possevino mit der Geschichte Siebenbürgens fort, angefangen von der doppelten Königswahl über den Fall von Buda (1541) bis zur politischen Tätigkeit und zum Tod von Fr.György (1551).

Das dritte Buch besteht aus zwölf Kapitel. Die ersten beiden behandeln die Jahre bis zum Tod von Izabella, der Frau von János Zápolyai (1559). In den nächsten fünf Kapiteln (3-7) werden die politische Tätigkeit und die Konversionen des Fürsten János Zsigmond dargestellt. Das achte Kapitel ist ein langer Traktat, in dem Possevino erörtert, wie und warum die antitrinitarische Konfession sich ausbreitete. Im neunten Kapitel wird die Rivalität zwischen István Báthori und Gáspár Bekes noch im Leben des Fürsten János Zsigmond und der Tod des letzteren (1571) behandelt.

In den folgenden beiden Kapiteln (10-11) handelt sich es um die Biographie und die Wahl von István Báthori, und darum, daß unter seine Regierung der Druck der Protestanten ein wenig nachließ und die Katholiken etwas aufatmen konnten. Das zwölfte und letzte Kapitel erzählt den Aufstand des Gáspár Bekes (1575) und dessen Niederschlagung. Außerdem erörtert Possevino, wie Báthori auf den polnischen Thron gewählt wurde, wie er Bekes rehabilitierte und ihn an seinen königlichen Hof kommen ließ.

Das vierte Buch enthält in dem von G.Bascapè verwendeten Kodex, der sich in der Biblioteca Ambrosiana in Milano befindet, 13 Kapitel. In der Ausgabe von Veress findet sich dagegen auch ein 14. Kapitel, welches wahrscheinlich von Possevino später hinzugefügt wurde.⁵⁶

Das erste Kapitel beschreibt die politische Lage nach der Wahl István Báthoris zum polnischen König und nachdem er Siebenbürgen verlassen hatte: wie Kristóf Báthori Woiwode wurde, wie die Türken den Tribut erhöhen wollten und wie die Situation der Katholiken sich besserte. Die darauffolgenden acht Kapitel (2-9) beschäftigen sich vorwiegend mit der Religionsfrage.

---

55. Traditionell waren die drei Nationen die Ungarn, die Sekler und die Sachsen. Vgl. MT III 287ff.

56. Vgl. G.BASCAPÉ a.a.O. 147 Anm. (1).

Das zweite erörtert, wie die Protestanten nach dem Weggang Báthoris die Stärkung des Katholizismus zu hindern versuchten, das dritte stellt das Leben, das Wirken, den Prozeß und den Tod von Ferenc Dávid dar. Im vierten und fünften Kapitel lesen wir die Geschichte der Einführung der Jesuiten, der Gründung des Kollegs in Kolozsvár und der Wahl des unmündigen Zsigmond Báthori zum Nachfolger seines Vaters. Das sechste, siebente und achte Kapitel zählen die verschiedenen Irrtümer der Antitrinitarier und anderer "Häretiker" ausführlich auf.⁵⁷ Das neunte Kapitel stellt die damalige Regierung und die Gründung des Päpstlich-königlichen Seminar in Kolozsvár dar.

Die letzten fünf Kapitel (10-14) beschäftigen sich meistens mit den Verhandlungen über Szatmár und Némethi, die eine Streitfrage zwischen dem Kaiser und Báthori war, und in der Possevino vermittelte. Einen gewissen Exkurs stellt das zwölfte Kapitel dar, in dem die Rede von den Türkeneinfällen und anderen Tätigkeiten der Türken ist, die sich während der Verhandlungen ereigneten.⁵⁸

Im fünften Buch empfiehlt P.Possevino in neun Kapiteln verschiedene konkrete Wege und Mittel, mit deren Hilfe der Papst und der König in Siebenbürgen den Katholizismus stärken könnten. Im Dritten Kapitel dieser Arbeit stellen wir diese Vorschläge ausführlich dar und versuchen ihrer eventuellen Verwirklichung nachzugehen.

III. WEGE UND MITTEL FÜR DIE ERNEUERUNG DES KATHOLIZISMUS IN SIEBENBÜRGEN

Das fünfte Buch der *Transilvania* hat den Titel: Mittel, um Siebenbürgen und durch sie Ungarn, Moldau und der Walachei zu helfen. In diesem Teil seines Werkes trägt P.Possevino in neun Kapiteln die Wege vor, die zur Stärkung des Katholizismus führen könnten.

1. Die Führung des Landes katholischen Personen anvertrauen

Im ersten Kapitel 149-152 nennt P.Possevino den Grund dafür, warum es so wichtig sei, Siebenbürgen zu erhalten. Er zitiert János Zápolya, den König von Ungarn, der zu sagen pflegte: es sei nicht schwierig, Ungarn nach einem möglichen Verlust an die Türken wiederzugewinnen, solange man noch Siebenbürgen besitze. Im umgekehrten Fall wäre es fast unmöglich, Siebenbürgen zurückzubekommen. Während der König vor allem über das Land und die Güter sprach, überträgt Possevino den Gedanken auf die religiöse Ebene. Ihm geht es vor allem um das Gewinnen und die Bewahrung

---

57. Diesen Teil wollte der Zensor P.Hoffaeus ganz auslassen: "quia scribit de haeticorum erroribus, praestat ommittere" vgl. MAH II 958.

58. Der Zensor schlug vor, das 13. und 14. Kapitel ganz auszulassen, MAH II 958.

der Seelen, in denen das Reich Gottes bestehe, alles andere komme danach. Dieses Prinzip müsse sich der jeweilige Herrscher des Landes vor Augen halten und in diesem Sinn müsse der junge Fürst unterrichtet werden. Dafür sorgte der Jesuitenpater P. Leleszi, der seit 1579 in Siebenbürgen war.⁵⁹ Er übte zunächst seelsorgliche Tätigkeiten aus, und wurde wahrscheinlich sehr bald mit der Erziehung des jungen Fürsten Zsigmond Báthori betraut.⁶⁰ Der König war mit seiner Arbeit zufrieden und bestätigte ihn nach dem Tod seines Bruders, des Woiwoden von Siebenbürgen, Kristóf Báthori, am 27. Mai 1581 in seinem Auftrag.⁶¹ Später, als die Gesundheit Leleszis immer schwächer wurde, wird in mehreren Briefen empfohlen, daß man für den jungen Fürsten einen katholischen Erzieher besorgen solle.⁶²

Diese Frage war auch insofern wichtig, weil alle drei Personen, welche dem unmündigen Fürsten in der Regierung beistanden, Protestanten waren. Kendy, Kovácsóczy und Sombori wurden vom König Báthori im März 1583 bestellt.⁶³ Auch die sonstigen führenden Persönlichkeiten und Räte waren Protestanten. Deshalb lautet der nächste Vorschlag des Possevino, daß der König auch einige Katholiken zu Senatoren ernennen solle. Auf diese Weise, so fährt Possevino fort, könnten sich die Katholiken, die von Protestanten behelligt worden sind, um Schutz und Hilfe an die katholischen Senatoren wenden. Danach nennt P. Possevino einige Beispiele für Situationen, in denen Katholiken Hilfe gebraucht hätten. Zwei protestantische Adligen setzten einen protestantischen Prediger im Seklerland in ein rein katholisches Dorf und zwangen die Einwohner, an ihn den Zehnten zu zahlen. Ein anderer griff vierzig Katholiken an, die eine Wallfahrt veranstalteten, und trieb sie aus der Kirche hinaus. Obwohl es im ersten Fall eine Korrespondenz mit den zuständigen Behörden gab, wurde den Katholiken dennoch keine Gerechtigkeit zuteil. Ein anderes Beispiel für die Benachteiligung der Katholiken war der Fall des italienischen Arzt Petrus M. Quadrio, der von P. Possevino im Herbst 1583 nach Siebenbürgen geschickt wurde. Er beklagte sich darüber, daß es für ihn, einen Katholiken, nicht möglich sei, ein anständiges Haus und ausreichenden Unterhalt zu bekommen und daß die Mitglieder der protestantischen Regierung "machen, was sie wollen".⁶⁴

Außerdem hindernten die Adligen den König oft daran, etwas anzuordnen (z.B. gegen die Türken), oder verhinderten die Durchführung seiner Verfügungen. P. Possevino schrieb am 10. Dezember 1583 einen Brief an König Báthori, in dem er dem König einen interessanten Vorschlag macht: er könne

---

59. Vgl. MAH I 29*.

60. Vgl. Die "Litterae Annuae" der polnischen Provinz aus dem Jahre 1580: "Albae Iuliae duo sunt nostri sacerdotes...Unus Principis filium, optima indolis puerum, religione, moribus et literis imbuit." MAH I 103.

61. Der König schrieb zwei Briefe am 10. und am 12. Juni an P. Leleszi, vgl. in MAH II 142-144.

62. Siehe die Briefe des Polnischen Provinzials P. Campano an den General P. Acquaviva den 27. Februar, 20. August und 15. Dezember 1584 in MAH II 670 717 und 729, außerdem den Brief des Rektors des Kollegs zu Kolozsvár P. Capeci vom 12. November 1584 in MAH II 725.

63. Vgl. MAH II 2*-3*.

64. Vgl. MAH II 577.

unter dem Vorwand der Kriegsgefahr einige Räte oder Schutzpersonal nach Siebenbürgen aussenden.⁶⁵ In einem anderen Brief vom 29. Dezember an den Apostolischen Nuntius in Polen, Bolognetti bringt er sogar die Gefahr zur Sprache, daß es dem Katholizismus ohne katholischen Senatoren so schlecht ergehen werde, daß das Evangelium durch den Koran ersetzt werden könne.⁶⁶

Trotz aller Schwierigkeiten, äußert sich Possevino mit einem gewissen Optimismus. Er gründet seine Hoffnung auf das Verhalten der Adeligen bei seinem Besuch. Er wurde von den Protestanten mit großer Ehre empfangen und angehört, obwohl allen bekannt war, daß er der Gesandte des Papstes war. Diesbezüglich erwähnt er, daß die Unitarier nicht nur das Seminar des Papstes und des Königs in Kolozsvár sofort genehmigt hätten, sondern sogar selbst ein Haus gekauft und den Jesuiten als Seminar vermietet hätten. An dieser Stelle scheint uns, daß P.Possevino den Vorgang etwas idealisiert, denn in seinem Brief an den Kardinalssekretär vom 17. April 1583 hatte er selbst geschrieben, daß die Arianer und andere Häretiker, mit denen die Stadt voll sei, sich nicht besonders beeilt hätten, um dem König zu gehorchen, und erst nach langen Diskussionen das Haus gekauft hätten.

Im selben Brief vom 17. April berichtet P.Possevino dem Kardinalssekretär, daß er dem König Báthori vorgeschlagen habe, entweder Bernhard Maciejowski oder Albert Wloszek als Gouverneur nach Siebenbürgen zu schicken.⁶⁷

Außerdem, so fährt Possevino fort, sei es dringend, einen neuen katholischen Arzt zum Fürsten zu schicken. Es sei deshalb so wichtig, weil es neben Blandrata jetzt auch noch einen anderen Arzt, Squarcialupo, gebe, der die Religion des Blandrata folge, und ständig mit dem jungen Fürsten zusammenzusein versuche.⁶⁸ In der Monumenta finden wir jedoch unterschiedliche Meinungen über Squarcialupo. Neben dieser Meinung Possevinos steht z.B. die von P.Campano, Provinzial in Polen. Am 7. Februar 1584 schreibt er an P.Possevino, daß er mit dem Arzt Squarcialupo eine geistliche Verbindung aufgenommen habe. Dabei habe er festgestellt, daß Squarcialupo, wie er drei Tage später auch den Nuntius Bolognetti mitteilt "nicht fern vom Guten" sei.⁶⁹ In seinen Briefen vom 26. und 27. Februar an den Apostolischen Nuntius, bzw. an den General P.Acquaviva berichtet er sogar, daß Squarcialupo entschieden auf dem guten Weg sei, und "anfängt gutes zu tun."⁷⁰ Von Blandrata meint jedoch auch P.Campano, daß er unverbesserlich sei.⁷¹

Was die Frage nach einem katholischen Arzt für den Fürsten betrifft, hatte Possevino selbst schon in 1583 einige Schritte unternommen. Er schrieb am 17. April einen Bericht an den Kardinalssekretär über verschiedene Angelegenheiten in Siebenbürgen. Dort lesen wir, daß er mit dem König ein Gespräch über das Aussenden von Ärzten geführt habe, weil es seiner Meinung

---

65. Vgl. MAH II 582.

66. Vgl. MAH II 607.

67. Vgl. MAH II 466.

68. Über Squarcialupo vgl. MAH II 129 Anm.16 und 632.

69. Vgl. MAH II 632 bzw. 644.

70. Vgl. MAH II 661 bzw. 667.

71. Vgl. MAH II 632.

nach ein Werk von Ärzten gewesen sei, daß Siebenbürgen zu dieser Zeit größtenteils protestantisch war.⁷² Im Juli jenes Jahres schlug er dem Nuntius Bolognetti den Arzt Vilcoski vor und bat darum, daß der Nuntius beim König seinen Vorschlag unterstützen möge.⁷³ Im Herbst 1583 sorgte er selbst für einen Arzt, den schon erwähnten Italiener Petrus M. Quadrio. Dieser traf aber gleich auf Schwierigkeiten: das Stipendium reichte ihm und seiner Frau nicht aus, und als er vorübergehend in Kolozsvár weilte, bekam er ein Lehmhaus zugewiesen. Er beklagte sich auch über den Kanzler Kovacsóczy, weil er ihn nur mit Worten unterstützte, durch sein Handeln aber er gegen ihn wirke. Deshalb bittet Quadrio Possevino in einem Brief vom 2. Dezember um Unterstützung und Fürsprache beim König dafür, daß er und seine Frau ein höheres Stipendium und ein anständiges Haus erhielten.⁷⁴ Da sich P. Possevino in jener Zeit in Kassa (Kosice, Kaschau) aufhielt, schrieb er dem Nuntius am 9. Dezember und bat ihn darum, sich beim König für den Arzt einzusetzen.⁷⁵

Danach fährt P. Possevino in seiner Schrift mit weiteren Vorschlägen fort. Einer davon ist, daß der König und der Fürst in einigen ihrer Besitze (Stadt, Schloß oder Burg) katholische Personen ansiedeln lassen sollte. Sie könnten auch die Leitung verschiedener Unternehmen (Landwirtschaft, Gruben, Handel) katholischen Ausländern anvertrauen. Weiterhin schlägt P. Possevino vor, daß man mit jenen Protestanten zusammenwirken könnte, die zwar protestantisch bleiben, aber nicht offen gegen den Katholizismus auftreten.

Über all diese Verordnungen hinaus wäre es sehr wichtig, daß der König mit Sonder- und Privathriefen die Senatoren guten Willens ermutige, sich dem Katholizismus zu nähern. Possevino führt auch einige solcher Personen namentlich an, z.B. György Apasi (Apafi?), der nicht fern vom Reich Gottes sei.⁷⁶ Bei der anderen Person guten Willens handle es sich um eines der drei Mitglieder der Regierung, László Sombori.⁷⁷ Er unterstütze die Gründung von Schulen, er habe einen seiner Söhne ins Kolleg der Jesuiten geschickt und die Augsburger Konfession, zu der er sich von Jugend an bekennt, weiche nicht sehr vom katholischen Glauben ab. Über weitere zwei Personen (Dénes Csáki und Farkas Bánffy) schreibt Possevino, daß sie zwar das Jesuitenkolleg unterstützten, nicht aber die Religion.⁷⁸ Mehr Neigung für den Katholizismus zeige János Gálfi einer der Senatoren.

---

72. Anspielung an Blandrata, der den Fürsten János Zsigmond (1559-71) durch alle Konfessionen geführt hatte, bis er Unitarier wurde. Vgl. MAH II 466 Anm. 21.

73. Vgl. MAH II 466 Anm. 22.

74. Vgl. MAH II 576ff.

75. Vgl. MAH II 579.

76. Der Name 'Apasi' dürfte ein Schreibfehler sein; es geht wahrscheinlich um ein Mitglied der Apafi Familie, die in jener Zeit an Macht und Einfluß zunahm, in ET 453.

77. Der Fürst Kristóf bzw. der König István Báthori nennen ihn in zwei verschiedenen Dokumenten: "arendator decimarum nostrarum transylvaniensium". Vgl. MAH II 73 bzw. 395.

78. Csáki war der Sohn der Schwester I. Báthoris, Zsófia B., und Mitglied der ersten Regierung neben dem unmündigen Fürsten Zsigmond B.; Farkas Bánffy war unter István Báthori Oberkönigsrichter und Rat im Seklerland, 1580 Obergespan im Komitat Doboka. Vgl. *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* V. (Ungarische Universalencyklopädie) Pest 1866, 530.

Etwas ausführlicher berichtet P.Possevino über den Kanzler Farkas Kovacsóczy. Er sei zwar vom katholischen Glauben weit entfernt und suche einer verbreiteten Meinung nach nur seinen eigenen Vorteil (quae sua sunt), aber aus dreierlei Gründen könnte er für die Unterstützung des rechten Glaubens nützlich sein. Einer dieser Gründe finde sich in seinem Charakter: Einerseits sei er nicht so sehr in seinem Glauben versteift, daß er die katholischen Glaubenswahrheiten nicht einmal hören wolle. Andererseits komme er aus einer slawonischen Familie, die vor den Türken geflüchtet war. Als ein aus einem fast "versklavten" Volk stammender Mensch, versuche er sich Güter und Macht zu erwerben und sie zu erhalten. Deshalb akzeptierte er auch, daß Siebenbürgen einen katholischen Fürsten hat.

Der zweite Grund: Kovacsóczy selbst sei sich darüber klar, daß man Siebenbürgen ohne Hilfe der katholischen Herrscher nicht gegen die Türken verteidigen könne. Dritter Grund: der Kanzler habe längere Zeit in Italien verbracht, er habe den Glanz und die Blüte der katholischen Völker gesehen. Es sei unmöglich, daß er all dies nicht zu schätzen wisse und mit dem Licht der Vernunft die Wahrheit des katholischen Glaubens von den anderen, die weder Religionen, noch katholisch seien, nicht unterscheiden könne.

Über die sonstigen Senatoren schreibt P.Possevino, daß sie alle, offen oder verschleiert, Feinde des Katholizismus seien. Manche von ihnen schickten jedoch ihre Söhne ins Jesuitenkolleg in Kolozsvár. Einige, unter ihnen der Unitarier Gáspár Békés, hätten dem König gesagt, daß er sie in Ruhe lassen solle, ihre Söhne aber im katholischen Glauben erziehen lassen könne.⁷⁹ Allerdings muß man erwähnen, daß wir am Landtag von Medgyes 1588 schon sechs katholische Adelige finden. MT schreibt diese Tatsache der Tätigkeit der Jesuiten zu.⁸⁰

2. Eine Kolonie katholischer Ausländer und eine Festung

Im zweiten Kapitel 152-154 macht P.Possevino zwei Vorschläge: man solle katholische Familien ansiedeln lassen und eine Festung an der südlichen Grenze Siebenbürgens gegen den Türken bauen. Für die Ausführung des zweiten Vorschlags möge der König um die Hilfe des Apostolischen Stuhles bitten.

In der Einleitung zu diesem Punkt schreibt Possevino, daß er die Frage schon mit dem König behandelt habe und der König ihm Kenyérmező (Cîmpul Pîinii, Ebene von Kenyér) vorgeschlagen habe. Weiterführend habe sich der Kanzler Kovacsóczy dahingehend geäußert, daß die Kolonisten die Stadt von Szászsebes (Sebeş, Mühlbach) bevölkern könnten. Daraus entstünden laut P.Possevino drei Vorteile: 1. Da die Stadt in der Nähe von Gyulafehérvár liegt, gebe es in jener Gegend mehr Katholiken, und die Bevölkerung der Stadt

---

79. Sein Name lautet Békés o. Békes in MT, in ET immer Bekes. Nach dem Mißlingen eines Aufstandes 1575 flüchtete er aus Siebenbürgen.

80. MT III 315.

würde den Fürsten unterstützen. 2. Die Stadt bilde eine Vorhut gegen die Türken, die zur Zeit praktisch bis Gyulafehérvár frei einfallen könnten. 3. Der dritte Vorteil wäre wirtschaftlicher Art: die Kolonisten könnten mit gutem Beispiel zeigen, wie man das Land bebauen, wie man fleißig arbeiten kann. Dies würde zu einer besseren Versorgung der Bevölkerung führen. Außerdem könne die sonstige Bevölkerung an die schwere Arbeit gewöhnt werden, und dadurch den Türken eventuell besseren Widerstand leisten.

Man müsse aber vorher die Konditionen sowohl mit dem König als auch mit dem Fürsten festlegen. Diese Konditionen sollten sein: alle Kolonisten, ihre militärischen und administrativen Vorsteher, ihre Schulen und Geistlichen müssen katholisch sein. Sie sollen für zehn Jahre steuerfrei sein, danach würden sie eine angemessene Steuer zahlen. Jede Familie soll ein erbliches Grundstück entsprechender Größe bekommen. Der Fürst soll ihnen für das erste Jahr Saatgut leihen. Sie sollen frei umsiedeln dürfen, falls die vorgefundenen Bedingungen nicht ihren Erwartungen entsprächen.

Wir müssen an dieser Stelle feststellen, daß dieser Vorschlag in jener Zeit nicht zur Verwirklichung kam. Possevino wollte mit diesem Plan gemeinsam für Livland und für Siebenbürgen handeln. In seinem Brief vom 13. Februar 1583 an den Kardinalssekretär erwähnte er seine Verhandlungen über die Umsiedlung von Deutschen und Italiener.⁸¹ In seinem Antwort am 9. April billigte der Kardinalssekretär die Idee der Ansiedlung von Kolonisten und meint, sie sei sehr wirksam für die Stärkung des Katholizismus. Er bezweifelt jedoch, daß Italiener dazu bereit wären, man könne eher Leute aus Bayern hinüberführen.⁸² Possevino selbst hatte, wie er dem König Báthori berichtet, diese Gegend während seiner Siebenbürgenreise gemeinsam mit dem Kanzler Kovacsóczy besucht.⁸³ Zur Verwirklichung des Planes erhoffte P.Possevino sich auch die Unterstützung des Kaisers.⁸⁴ Im Mai 1583 fuhr er nach Bayern, um Kolonisten zu erwerben, doch seine Bemühungen scheiterten.⁸⁵ Im August selben Jahres wurde ein livländischer Mann namens Fr.R.Schade vom König nach Bayern gesandt, damit er katholische Familien für Livland und für Siebenbürgen gewinne. Er fuhr, außer mit dem königlichen Mandat, auch mit einem Empfehlungsschreiben des Possevino ausgerüstet, das an den P.Oliver Mannaerts, Visitator, in der Österreichischen Provinz gerichtet war.⁸⁶

Außer der Ansiedlung von Kolonisten schlägt P.Possevino in diesem Kapitel vor, daß man im Süden Siebenbürgens eine Festung errichten solle. Die Burg von Illye, die sich im Besitz des siebenbürgischen Aristokraten Farkas Bethlen befand, biete sich für diesen Zweck an. Possevino besprach den Plan sowohl mit dem König, als auch mit Kovacsóczy, und stellt ihn folgendermaßen dar:

---

81. Vgl. in KUNTZE E. *Alberti Bolognetti, nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta II* (1583) (Monumenta Poloniae Vaticana VI.) Cracoviae 1939-48 119-121, zitiert in MAH II 452 Anm. 4.

82. Vgl. MAH II 452.

83. Siehe den Brief von Possevino vom 6. März 1583 in MAH II 411.

84. Vgl. den Brief von P.Possevino an den Apostolischen Nuntius beim Kaiserhof, J.Fr.Bonomini, vom 10. Februar 1583 in MAH II 392.

85. Vgl. FRAKNÓI a.a.O. 691.

86. Den Text siehe in MAH II 515-516.

Innerhalb von fünf Jahren könnte man die Festung aufbauen. Während dieser Zeit sei Báthori bereit, jährlich zehntausend Dukaten zu investieren, wenn der Papst die selbe Summe zur Verfügung stellte.

Nach diesem konkreten Vorschlag schildert P.Possevino ausführlich, daß sowohl das Volk, als auch der König und das ganze Christentum vom genannten Unternehmen sehr viel profitieren würden. Daher sei dessen Ausführung wichtig, wenn auch die Kosten besonders hoch seien. Der ganze Plan müsse aber mit großer Vorsicht durchgeführt werden, damit die Türken nicht glaubten, daß der König in einem Moment der Spannung mit der Stärkung des Grenzgebietes, Siebenbürgen dem Tribut entziehen wolle. Einen Teil der Kolonisten solle man auf dem genannten Berg ansiedeln lassen, aber die Festung dürfe nicht sehr auffällig sein. Der Rest solle sich in der Umgebung niederlassen.

Weiterhin solle der Papst darauf bestehen, daß der König in der Festung ausschließlich Katholiken ansiedeln läßt. Es wäre ihm von Nutzen, um den Zustand des katholischen Glaubens zu bessern. Eines sei besonders wichtig: man dürfe jenen Ort nicht in die Hände der Arianer und anderer Feinde Gottes geben, die oft schlimmer als die Türken seien.⁸⁷ Possevino macht sich hier ein wenig zum Verteidiger der bisherigen Zurückhaltung des Apostolischen Stuhles bezüglich der Ansiedlung von Kolonisten, in dem er darauf hinweist, daß bisher mehrere päpstliche finanzielle Unterstützungen nicht richtig und zweckdienlich verwendet wurden. Diesbezüglich erwähnt er als Beispiel die päpstliche Unterstützung für Karlstadt in der Steiermark.⁸⁸ Die Stadt diene laut P.Possevino im Moment eher zur Verteidigung der "Häretiker" als zu der des Katholizismus. Possevinos Meinung nach sollen ähnliche Enttäuschungen der Grund dafür gewesen sein, daß der Papst sich eher der Gründung von Seminarien gewidmet hat.

Am Ende dieses Paragraphen wiederholt Possevino, daß der König - gemeinsam mit den Ständen - die Entscheidung bald treffen solle. Und wenn der König nicht gern Ausländer ansiedeln lassen wolle, gäbe es auch andere, die man für dieses Unternehmen gewinnen könnte.

3. Gründung eines katholischen Militärseminars

Des weiteren empfiehlt P.Possevino ein katholisches Militärseminar für die jungen siebenbürgischen Adligen zu gründen. 154-155 In der Einleitung schreibt er, daß es nur wenige gebe, die Humanwissenschaften studierten. Das Volk und sogar die Kleriker von Ungarn und Siebenbürgen seien eher an den Kampf, an die militärischen Tätigkeit gewöhnt; einerseits von Natur aus,

---

87. "non si desse in mano di Ariani et di altri nimici di Dio, peggiori spesso de' Turchi". (*Transilvania* 154.)

88. Hinweise haben wir in den Dokumenten der Grazer Nunziatur gefunden: RAINER JOHANN bearb., *Nuntiatur des Germanico Malaspina, Sendung des Antonio Possevino 1580-1582* (=Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II.Abt. II.Reihe) Wien 1973 XX 9 Anm.26 102 Anm.3 200 204f 218 Anm.15 268f 363.

andererseits wegen der vielen Kämpfe im Laufe ihrer Geschichte. Deshalb könne man die Ausbildung der Jugendlichen in diesen Rahmen einordnen. Es sei sehr wichtig für Ungarn, in Siebenbürgen ein gutes professionelles Militär zu haben, da es sich hierbei um ein Grenzgebiet mit den Türken handelt.

Die Adeligen und die Befugten des Königs sollten sich bemühen, daß diejenigen, die Neigung zum militärischen Beruf verspüren, eine entsprechende Ausbildung bekommen können. Diese solle entweder in den schon bestehenden, oder in neu gegründeten und "Militärseminar" genannten Instituten vollzogen werden. Man könne auch ein Seminar für die Kleriker und ein anderes für die Laien gründen. Es scheint, daß P.Possevino hier eine militärische Ausbildung jener Kleriker meint, welche für die geistliche Formation der Berufssoldaten und für die Militärseelsorge zuständig sein sollten. Dies ergibt sich aus seiner Vorstellung über das Militärseminar, die wir im folgenden darstellen möchten.

Nachdem P.Possevino kurz den zu lehrenden Stoff aufzählt, erwähnt er, daß er seit Jahren Material sammle, um eine christliche Militärkonstitution anfertigen zu können. Diese Konstitution ist im Jahre 1603 in Venedig in Possevinos sog. *Bibliotheca Selecta* erschienen.⁸⁹ Im fünften Buch dieses Bandes schreibt Possevino über Militär-, Kleriker- und Ordensseminarien. Mit dem Thema des Militärs beschäftigt er sich in sieben Kapiteln. Wir wollen hier nur die Titel der einzelnen Kapitel nennen und nur jenes über das Militärseminar ausführlicher darstellen.

Im Kapitel I zählt der Autor die literarischen Quellen auf, aus denen man, je nach Themenkreis, Material schöpfen kann. Das Kapitel II enthält die Konstitution für ein Militärseminar. Im Kapitel III beschreibt er kurz die Geschichte der Ritterorden. Im IV. Kapitel wird zunächst die Notwendigkeit der Wiederherstellung der Disziplin in den Ritterorden betont, dann wird die Zulassungszeremonie dargestellt, zum Schluß wird der Profeßtext zitiert. Das Kapitel V enthält die Konstitution der Ritterorden. Im Kapitel VI zählt Possevino jene Werke auf, die über dieses Thema geschrieben wurden. Im VII. und letzten Kapitel kritisiert der Autor die Übersetzung des Werkes Kaisers Leons über militärische Fragen, das ursprünglich auf Griechisch verfasst und von einem Anglikaner, Johannes Checus verfälscht übertragen wurde.⁹⁰

Das zweite Kapitel also enthält eine Konstitution für ein Militärseminar. Der Titel lautet: *Leges de ratione instituendi Seminaria Militaria propositae Pio V. Pont. Max. et Philippo II. Regi Catholico, ac denique Gregorio XIII. qui ea, si vixisset, volebat instituere*. Aus dem Werk selbst ergibt sich allerdings

---

89. A.POSSEVINI *Bibliotheca Selecta de Ratione Studiorum...* Venetiis 1603 (zweite Auflage) 201-215, über das Militärseminars 204-206. Laut FELL soll P.Possevino schon 1569 im Auftrag des Papstes Pius V. ein Werk mit dem folgenden Titel: *Der christliche Soldat* angefertigt haben, "daß sowohl den Militärgeistlichen als auch den Soldaten gute Dienste leisten könnte" wie der Auftrag lautete, vgl. G.FELL *Pädagogische Schriften von Antonio Possevin S.I.* (=Bibliothek der Katholischen Pädagogik IX) Freiburg im Breisgau 1901 309.

90. Es handelt sich um die *Tactica* des Kaisers Leon VI. (886-912), Ausgabe in PG CVII 672-1120. John Cheke (1514-1557) war Professor für Griechisch und Erzieher vom Prinz Edward (dem späteren Edward VI.), seine Übertragung von *Leo, de apparatu bellico* erschien 1554 in Basel (Enciclopedia Italiana IX. Milano 1931 959).

nicht, ob Papst Pius V. auch diese Konstitutionen in Auftrag gegeben hätte, wie das Büchlein über den Christlichen Soldaten, oder ob Possevino sie von sich aus anfertigte. Die Entstehungszeit beider Schriften dürfte in eins fallen.

Im ersten Abschnitt erklärt Possevino, warum es notwendig sei, ein Militärseminar ins Leben zu rufen. Die jungen Adeligen, die eine militärische Berufung haben, sollen sowohl in den verschiedenen menschlichen und christlichen Tugenden, als auch im rechten Glauben gebildet und gestärkt werden. Danach verfaßt P.Possevino die eigentlichen Konstitutionen in 29 Punkten. Der erste handelt sich um den Rektor: er steht dem Seminar vor und alle sollen ihm gehorchen. Der Protektor des Instituts ist der Landesherr, auf dessen Gebiet es sich befindet. Die Punkte zwei bis fünf befassen sich mit den Magistern, welche die aus den besten Zöglingen ausgewählten Leiter sind. Sie müssen die Konstitutionen gut kennen und man muß ihnen eine zusätzliche militärische und spirituelle Ausbildung gewähren. Im sechsten Punkt werden Direktiven für die Aufnahme gegeben: der Kandidat müsse von sog. Konsultoren geprüft werden, bevor der Rektor ihn aufnehme. Wenn jemand nicht aufgenommen werde, müsse er mit Wohlwollen entlassen werden und der Rektor solle ihm eventuell einen anderen Weg weisen.

Die Punkte 7-11 enthalten das Programm des Studiums und des geistlichen Lebens: Humandisziplinen (Latein, Geschichte) und praktische Übungen mit den Waffen gehören zum Studium. In jedem Haus soll es eine Kapelle geben, wo die Studenten täglich an der Messe und der Litanei teilnehmen und ihre Gewissenserforschung halten. Den Schülern sollen regelmäßig Beichtväter zur Verfügung stehen. In den Punkten 12-14 werden allgemeine Anordnungen gegeben, in welchen Tugenden sich die Alumnen üben sollen: sie sollen nicht allzusehnell schwören (Mt 5,33-37), alles sollen sie ohne Gemurre und Aufruhr vollziehen, sie sollen Werke der Barmherzigkeit ausüben, ihr ganzes Verhalten soll Reife ausstrahlen. Der Punkt 15 sagt, daß der Rektor bei in der Stadt auftretenden Streitigkeiten mit zwei Alumnen zum Gerichtshof gehen, und sich mit der Autorität des Seminars um die Lösung der Affäre bemühen soll.

Die Punkte 16-22 enthalten weitere disziplinarische Anweisungen: die Sitzordnung im Refektor, Lesungen während des Essens, über den Schlafsaal und seine Überwachung, über die Kleidung. Die Alumnen dürfen keine Waffen mit sich tragen, sie dürfen nicht außerhalb des Seminars übernachten, oder jemanden besuchen, außer wenn der Rektor es erlaubt. Keine Frau, nicht einmal die Mutter, darf das Haus und den Hof betreten. In den folgenden zwei Punkten (23-24) geht es um das persönliche Eigentum der Alumnen: sie sollen es mitbringen und es, wenn sie das Seminar verlassen, wieder mitnehmen oder dem Haus zurücklassen. Wenn einer stirbt oder entlassen wird und einen Bruder hat, der ins Seminar aufgenommen werden kann, kann dieser das Eigentum des Bruders erben.

Im Punkt 25 geht es um die Bestrafung: sie solle nutzbringend zur Einübung der Tugenden sein. Jeder solle beim Eintreten darüber unterrichtet werden, daß keine Gemeinheit erlaubt werde. Eine Entlassung solle allerdings nur in ernstem Fall erfolgen. Punkt 26: die Regel des Rektors und die Konstitutionen sollen beim Tisch vorgelesen werden. Punkt 27 bestimmt, daß

die anderen für einen verstorbenen Alumnus beten, Messe hören und andere Sühnetaten vollziehen sollen. Der Punkt 28 schreibt vor, daß jene, die in den Krieg geschickt werden, mit den Zurückgebliebenen in brieflichem Kontakt bleiben sollen, um ihre Erfahrungen mit ihnen zu teilen. Im letzten Punkt (29) wünscht P.Possevino, daß der Landesherr, auf dessen Gebiet sich das Seminar befindet, das Institut väterlich überwachen, für es beten, es manchmal besuchen und ihm helfen soll.

Nach dieser Darstellung wollen wir uns wieder dem Text der *Transilvania* zuwenden. P.Possevino fährt mit weiteren Vorschlägen fort: man solle bei den Jugendlichen, die in der militärischen Ausbildung stehen, sicherstellen, daß sie befördert werden. Dadurch würden sie dazu angeregt werden, ein gut christliches Leben zu führen und so zu zuverlässigen Unterstützern des Königs zu werden. Wenn sie schon von Jugend an in einem gut christlichen Geist aufgezogen werden würden, könnten sie sich später nicht so leicht vom rechten Glauben entfernen.

Mit diesen Gedanken beschließt P.Possevino das 3. Kapitel. Über Verhandlungen oder über eine eventuelle Realisierung dieses Planes, zumindest in Siebenbürgen, haben wir in den veröffentlichten Quellen keine Nachricht gefunden.

4. Kirchengüter in protestantischen Händen

Im ersten Kapitel dieser Arbeit haben wir erörtert, wie die kirchlichen Güter Schritt für Schritt in protestantische Hände geraten sind und sowohl das Episkopat von Várad, als auch das von Gyulafehérvár für Jahrhunderte säkularisiert wurden.⁹¹ An dieser Stelle wollen wir darstellen, was P.Possevino für Wege vorschlägt, um diese Güter zurückbekommen zu können. 155-156

In der Einleitung zu diesem Kapitel betont P.Possevino, daß es nicht nur in Siebenbürgen der Fall sei, daß Kirchengüter von Protestanten usurpiert seien. Diese Leute meinten, daß es in Ordnung sei, sich noch Adlige zu nennen, aber nicht die Bereitschaft zu zeigen, in die katholische Kirche zurückzukehren. Sie versuchten den unrechtmäßigen Besitz durch Anprangerung der Verfehlungen kirchlicher Persönlichkeiten zu rechtfertigen. Sie sollten aber Gewissensbisse haben, weil sie dort ernten, wo sie nicht gesät haben.⁹² Und wenn sie an das gerechte Gericht Gottes glauben, sollten sie alles, was sie unrechtmäßig besitzen, und dessen Ertrag bis zum letzten Heller zurückgeben. Außerdem sollten sie Buße tun für alles, was sie ihrer Gier wegen an Tausenden von Seelen getan hätten. Da es aber kaum möglich scheine, diese Leute zum Verzicht auf ihre Güter zu bewegen, solle man versuchen, sie zum rechten Glauben zurückzuführen.

Diesbezüglich macht P.Possevino den folgenden Vorschlag: wie er es schon in seinem Kommentar über Livland mit der Billigung des Papstes empfohlen

---

91. Vgl. E.HERMANN a.a.O. 215.

92. Vgl. Mt 25,26.

habe, solle der Papst zulassen, daß all jene, die echte Zeichen der Umkehr erkennen lassen, ihren Besitz in Patronatsrecht für die eigene Familie umwandeln können. Der Papst solle daran aber die Bedingung knüpfen, daß einer der Söhne oder ein anderer Verwandter sich bereit erkläre, in den kirchlichen Dienst einzutreten. Es gebe eine gewisse Hoffnung dafür, daß dieser Vorschlag bei den höheren Adligen auf Zustimmung stoße, deren Beispiel sicher auch für die anderen nachahmenswert wäre. Doch zunächst müsse erreicht werden, daß der Fürst direkt vom Papst die Möglichkeit zur Umwandlung der kirchlichen Güter erbitte, um zu verhindern, daß sich die Adligen von vornherein einem solchen Ansinnen entgegenstellten. Wenn die Bewegung dann erst einmal vom Fürsten ausgegangen sei, blieben sicher nicht viele Adlige übrig, die sich dieser Bewegung verschließen würden. Die aus der Türkengefahr resultierende bedrängte Lage Siebenbürgens solle den Fürsten eigentlich davon überzeugen, daß es sich lohne, die Frage der kirchlichen Güter auf diese Weise zu klären. Possevino empfiehlt, daß der Beichtvater des Fürsten diesen dahingehend überzeugen sollte, die erforderliche Bitte direkt dem Papst zu unterbreiten, um die möglicherweise hinderliche Einflußnahme der protestantischen Adligen auf den Fürsten zu verhindern.⁹³

Im letzten Abschnitt spricht Possevino das Problem an, was mit jenen Kirchengütern geschehen soll, deren Besitzer außerhalb Siebenbürgens weilen.⁹⁴ Er schlägt vor, daß der König jeweils einen der Söhne oder der Verwandten dieser Besitzer, finanziert vom Benefizium, im katholischen Glauben erziehen lasse. Daran knüpfe sich die Hoffnung, daß sich die Herzen der Väter ihren Söhnen zuwenden.⁹⁵ Daraus ergäben sich zwei weitere Vorteile: einerseits wären diese geretteten Seelen nutzbringend für das übrige Ungarn. Andererseits würden sich die Väter dem Fürsten gegenüber nicht feindlich aufführen und nicht versuchen, einen Bund mit den Türken zu schließen.

5. Die Frage der sächsischen Städte

Vor allem möchten wir klären, was der Begriff sächsische Städte bedeutet. Traditionell hießen so sieben Städte, die am südlichen Teil Siebenbürgens lagen und in denen die Bevölkerung von deutscher Abstammung und Sprache war. In MAH I 766 Anm. 9 finden wir sie; wir nennen nur die deutschen Namen: Hermannstadt, Kronstadt, Schässburg, Mediasch, Bistritz, Broos, Mühlbach. Im zweiten Buch der *Transilvania* zählt P. Possevino Broos (Szászvár) nicht unter diese sieben Städte auf, wohl aber Kolozsvár. Er erwähnt noch, daß es auch etwa hundert deutschsprachige Dörfer gegeben habe.⁹⁶

93. In den Quellen gibt es keinen ausdrücklichen Hinweis auf einen Beichtvater (confessore), wahrscheinlich geht es um seinen Erzieher P. Leleszi.

94. Im Titel des Kapitels nennt P. Possevino Bekes.

95. Vgl. Sir 48, 10 Mal 3, 24 Lk 1, 17.

96. Vgl. seine Denkschrift von 21-6 April 1583 in MAH II 470. Über die Ansiedlung der Sachsen vgl. ET 295-301. P. Capeci behauptet in seinem Brief an den General vom 27. Februar 1584, daß sich die Sachsen in der Zeit Karl des Großen angesiedelt hätten in MAH II 672.

Nach dem Vorschlag Possevinos 156-157 müsse der erste Schritt für das Zurückführen dieser Städte in die Kirche folgender sein: man solle sie davon überzeugen, daß sie nicht verhindern dürften, ihre Söhne im Jesuitenkolleg, oder durch Privatlehrer katholisch ausbilden zu lassen. Die Hauptaufgabe sei, so P.Possevino, beharrlich zu Gott zu beten. Aber er selbst hat es nicht nur beim Gebet belassen: im Anschluß an seine Reise erwirkte er vom König, daß dieser den Städten Briefe mit der Aufforderung schrieb, das Verbot aufzuheben.⁹⁷ Außerdem schlägt er drei Wege vor, in denen er Möglichkeiten sieht, das Eis brechen und das Heil der Seelen sichern zu können.

Die erste Idee ist, daß man einige anstellige, gut ausgebildete katholische Studenten in jene deutsche Städte schicken könne, in denen Jugendliche aus Siebenbürgen studieren (Leipzig, Wittenberg, Tübingen). Diese sollten dann jene davon überzeugen, ihre Studien anderswo, an einer katholischen Fakultät fortzusetzen. Eine weitere Idee ist, daß der König, der Fürst, oder jemand anders sie für einen solchen Dienst anstellten, durch den sie zumeist mit Katholiken zusammenkämen.

Als dritten Weg gibt P.Possevino den folgenden Ratschlag: nachdem man den protestantischen Predigern versichert habe, daß sie dadurch ihr Einkommen nicht verlören, solle man sie dazu bringen, auf ihr Amt zu verzichten. Man könne sie in ihrem Amt jeweils durch einen katholischen Verwandten einsetzen, mit der Sicherstellung, daß der Prediger bis zum Ende seines Lebens seinen Unterhalt vom Benefiz decken könne. Auch wenn einige der Untertanen den katholischen Priester nicht hören wollten, so wäre er wenigstens für jene da, die sich bekehren wollen.

Schließlich schreibt Possevino, daß Gott das Herz des Königs oder des Fürsten dazu bewegen könne, daß sie mit allen gerechtfertigten Mittel die Hindernisse aus dem Weg zur Bekehrung der Seelen räumten, wie es schon in Afrika in der Zeit des Hl.Agustinus geschehen sei.⁹⁸

Wir haben keine Information darüber, ob irgendeine dieser, etwas naiven aber jedenfalls gut gemeinten Anregungen verwirklicht worden wäre. Das diese Verwirklichung eine sehr schwere Aufgabe gewesen wäre, beweisen uns andere Berichte aus den Quellen. Zum Beispiel schrieb P.Ardulph aus Kolozsvár an den General am 27 Januar 1585: jene in den deutschsprachigen Städten scheinen "härter als jeder Stein und unbeweglicher als der Fels" zu sein.⁹⁹

6. Erlaß gegen die Unitarier und Aufhebung des Dekrets gegen die Katholiken

P.Possevino bezeichnet als unitarische Konfession diejenige von Ferenc Dávid, wessen Schicksal wir schon im ersten Kapitel erörtert haben. Dávid wurde zwar festgenommen und er starb am 15. November 1579 im Gefängnis von Déva,¹⁰⁰ aber die sonstigen Dekrete, die zur Unterdrückung der Häresie

---

97. Vgl. Possevinos Brief an den Kardinalssekretär am 11. September 1583, in MAH II 546.

98. Dies ist wahrscheinlich eine Anspielung auf das nach dem Religionsgespräch von Karthago 411 erlassene Dekret des Kaisers Hadrian am 30. Januar 412, vgl. JEDIN II/1 162f.

99. "omni petra duriores et rupe immobiliores videntur" MAH II 754, das Leben von P.Ardulph siehe Ebd. 616.

100. Vgl. ET 517.

hätten führen sollen, seien noch nicht durchgeführt worden.¹⁰¹ 157-158 Man sollte die Bücher brennen, das Verbreiten verbieten, die Verbreiter oder Unterstützer bestrafen, die Güter der Unitarier beschlagnahmen.¹⁰² Nach dieser Einleitung nennt P.Possevino einige Personen, die Anhänger der Häresie sind: der Kapitän der Festung von Huszt, der Ban von Lugos, der Kapitän der fürstlichen Garde und der Graf von Kolozs. Diese Personen harrten nicht nur in der Häresie aus, sondern unterstützten auch viele andere. Man müsse gegen sie im Namen Christi auftreten.

Weiterhin schreibt Possevino noch, daß der König zwar ein Dekret zur Bestrafung der Unitarier erlassen habe, dessen Ausführung aber noch ausstehe. Einerseits deshalb, weil die Mehrheit der Adligen selbst Anhänger der Häresie sei, andererseits weil die Senatoren nicht wagten, die Durchführung zu forcieren.

P.Possevino beschreibt dann, daß er sich überlegt habe, was dem Willen Gottes entsprechen dürfte: sollte man jede Häresie verbieten, obwohl auch dadurch allein - man bedenkt den Priestermangel - der katholischen Kirche kaum geholfen wäre? Oder sollte man alle Häresien dulden, damit das Gericht Gottes über diejenigen, welche die Einheit verlassen haben, noch offensichtlicher werde? Denn diese Häretiker ergeben sich der Verschiedenheit und letztendlich erfüllen sie das Wort des Propheten: "Ihr Herz ist geteilt, jetzt müssen sie büßen".¹⁰³

Im nächsten Abschnitt erwähnt P.Possevino eine Schwierigkeit mit dem neu gegründeten Päpstlich-Königlichen Seminar in Kolozsvár. Das Seminar sollte ursprünglich in einem ehemaligen Dominikanerkloster untergebracht werden, wo aber die Unitarier nach der Vertreibung der Katholiken ihre Schule eingerichtet hatten. Wenn diese nun das Gebäude verließen, könnte man durch die positive Auswirkung des Seminars viele zum rechten Glauben gewinnen. In einem Brief am 29. Dezember 1583 forderte P.Possevino den König dazu auf, daß er mit Machtwort in die Verhandlungen eingreifen möge. Der König antwortete in seinem Brief vom 6. Januar folgenden Jahres, daß er das lieber nicht tun wolle, um bei den Feinden der Katholiken kein Ärgernis zu erregen.¹⁰⁴

Nach den mit Erfolg durchgeführten Maßnahmen gegen die Unitarier könne man sich gegen die Calvinisten wenden. Der König sollte sie durch Erlasse verbieten. Laut P.Possevino würde dadurch die Zahl der Katholiken steigen. Die Priester und die Diakone sollten versuchen zu verhindern, daß die Calvinisten sich mit den Lutheraner gegen die Katholiken verbünden.

Das zweite abzuschaffende Hindernis sei das Dekret von Kristóf Báthori gegen die Katholiken, das die Bedingung für die Wahl seines Sohnes zu seinem

---

101. Hier bezieht sich P.Possevino wahrscheinlich auf das Dekret von 1570 zur Eindämmung der weiteren Glaubenserneuerung.

102. Hier möchten wir bemerken, daß P.Possevino den König Báthori in einem Brief am 10. Dezember 1583 dazu aufforderte, er solle die Verkündigung der antitrinitarischen Ideen noch entschiedener verbieten, vgl. in MAH II 581.

103. Hos 10,2.

104. Vgl. MAH II 606 bzw. 626.

Nachfolger gewesen sein soll. Über ein solches Dekret haben wir in den Quellen keinen Hinweis gefunden. Die verschiedenen Berichte aus Siebenbürgen sprechen sogar von einer völlig einstimmigen und bedingungslosen Entscheidung der Adligen für die Wahl Zsigmonds. Einen gegenteiligen Hinweis, der aber auch nicht von einem Dekret, sondern von einer Wahlbedingung spricht, haben wir in MT gefunden. Báthori mußte versprechen, daß sein Sohn sich mit dem Erreichen der Großjährigkeit dazu verpflichten werde, die Rechte und Privilegien des Landes zu respektieren.¹⁰⁵ Wie wir aus der Geschichte wissen, reichte diese Bedingung den Protestantischen Adligen nicht mehr aus. Auf dem Landtag von Medgyes 1588 mußte Zsigmond Báthori als Bedingung für die Erklärung seiner Mündigkeit die Jesuiten für immer aus Siebenbürgen ausweisen.

Als eine Anordnung des Dekrets erwähnt Possevino das Verbot für katholische Priester, die Gebiete der Unitarier zu betreten. Deshalb gebe es sehr viele Leute, die mit dreißig Jahren nicht getauft seien und nicht einmal das Gebet des Herrn kannten. Über solch ein spezielles Verbot haben wir keinerlei Information. Es könnte sich um den Beschluß des Landtags von Torda 1566 handeln, welcher die katholischen Priester aus Siebenbürgen ausgewiesen hat.¹⁰⁶ Diese Resolution war theoretisch noch in Kraft, als die Jesuiten 1579 ins Land kamen. Ihrem Kommen stimmte der Landtag unter der Bedingung zu, daß sie sich ausschließlich mit der Ausbildung der Jugend beschäftigten.¹⁰⁷

Mit verschiedenen Aussagen bekräftigt P.Possevino die Wichtigkeit der Aufhebung des Dekrets. Weiterhin schlägt er vor, daß der König Báthori im polnischen Hof einen katholischen Sekretär für die siebenbürgischen Angelegenheiten, in der dortigen Regierung aber einige katholische Senatoren anstellen sollte. Außerdem sollte er dahinwirken, daß die Verwalter der fürstlichen Gebiete, Burgen und Dörfer den katholischen Bewohner keine protestantischen Prediger aufzwingen. Es sei eine besonders schlimme Tatsache, daß der Katholizismus gerade unter einem katholischen Herrscher zerstört werde. Am Ende des Kapitels aber gibt P.Possevino die Schuld daran, daß bis dahin wenig geschehen sei, nicht dem König. Er sieht selbst, das dieser keine entsprechenden Mittel gehabt habe, um seinen guten Willen in die Tat umzusetzen.

7. Ernennung eines Bischofs

Im siebenten Kapitel der Transilvania schneidet P.Possevino eines der größten Probleme an. 158-160 Nachdem der Landtag von Torda 1556 die Enteignung der kirchlichen Güter verordnet hatte, mußte der vom König

---

105. Vgl. MT III 311.

106. MT III 314. Vgl. die Fußnote 7 im ersten Kapitel dieses Aufsatzes.

107. Vgl. K.SZANTÓ, a.a.O. 97. Wir möchten noch bemerken, daß es auch zwischen 1542 und 1551 keinen Bischof in Gyulafehérvár gab, die Einkünfte dienten zum Unterhalt der Königin Izabella und anderen staatlichen Zwecken vgl. MT III 264.

Ferdinand 1551 ernannte Bischof Pál Bornemissza Siebenbürgen verlassen, und von da an gab es weder in Gyulafehérvár, noch in Várad einen Bischof. Der Landtag von Torda 1566 säkularisierte dann das Kapitel von Várad und wies die Priester aus Siebenbürgen aus.¹⁰⁸

Da dieses Kapitel bei Possevino etwas länger ist als die anderen, und verschiedene Probleme angesprochen werden, wollen wir es in getrennten Punkten vorstellen und gleichzeitig die einzelnen Punkte betreffenden Verhandlungen darstellen.

In der Einleitung betont P.Possevino, daß so früh wie möglich ein Bischof ernannt werden solle, weil es niemanden gebe, der in den geistlichen Angelegenheiten ein rechtmäßiger Richter wäre und Priester für das Volk Gottes weihte. Jesus Christus selbst habe zuerst die Hirten, dann das Volk bestellt. Deshalb seien es die Bischöfe, die das Volk aus dem Irrtum herausführten. Ohne Geistliche Väter werde die Kirche nicht befruchtet und das Schiff mache keinen geraden Weg ohne einen guten Kapitän.

Der Unterhalt des Bischofs

Laut P.Possevino sollte das momentan fehlende Benefiz die Ernennung nicht verhindern. Die Apostel und ihre Nachfolger seien auch ohne Einkommen gewesen. Es sollte ihnen zuerst um das Reich Gottes gehen, dann würde ihnen alles dazugegeben werden. Und sie hätten erfahren, daß die Gläubige ihnen ihre Güter zu Füßen legten.¹⁰⁹

Wo man wirklich das Reich Gottes fördere, fährt P.Possevino fort, werde es nicht an Personen fehlen, die der Kirche etwas von ihrem Besitz schenkten. Der König Báthori habe ihm sogar schon versprochen, daß er dem zukünftigen Bischof einerseits ein Schloß bei Enyed, andererseits ein jährliches Gehalt von fünf- oder sechstausend ungarischen Dukaten zur Verfügung stellen werde. Das Einkommen des Bischofs könnte mit einem Beitrag der selben Summe aus Rom erhöht werden.

Über diese Absicht des Königs schrieb P.Possevino dem Kardinalssekretär schon am 27. Mai 1582. Wir möchten beobachten, daß Possevino Enyed in der *Transilvania* zwei Meilen von Gyulafehérvár entfernt, im oben erwähnten Brief hingegen mit der selben Entfernung von Kolozsvár lokalisiert. In der Tat liegt Enyed mehr als dreißig Kilometer nördlich von Gyulafehérvár entfernt, was beinahe vier ungarische Meilen sind.¹¹⁰ Noch in einem früheren Brief meinte der Kardinalssekretär, daß der König dem Bischof sein Gehalt aus dem einmal reichen Benefiz des Episkopats gewähren sollte, das im Moment in den Händen des Fürsten sei.¹¹¹ Es war auch eine zweite Reise des P.Possevino

108. Vgl. Mt 6,33 bzw. Apg 4,35.

109. Vgl. Mt 6,33 bzw. Apg 4,35.

110. Eine ungarische Meile sind 8534 m, vgl. *A magyar nyelv értelmező szótára IV* (Etymologisches Wörterbuch der Ungarischen Sprache) Budapest 1961 1273. Den Brief von Possevino siehe MAH II 269. Daß es bei Possevino um ungarische Meilen geht, wird durch die Übereinstimmung mit dem Bericht seines Begleiters P.Sailly gestärkt. Vgl. in MAH II 527.

geplant, worüber er dem Kardinalssekretär am 16. Juli 1583 schrieb. Unter anderem hätte er vom König die Befugnis erhalten, jene Kirchengüter abzusondern, welche der König dem Bischof gewähren wollte.¹¹² Diese Reise kam aber nicht mehr zustande.

Das Ernennungsrecht

Im oben genannten Brief vom 17. Februar 1582 teilt der Kardinalssekretär die Bereitschaft des Papstes für die Bestätigung einer vom König ernannten, geeigneten Person als Bischof mit. Das führt uns zum zweiten von P.Possevino angesprochenen Thema, dem des *ius nominationis*.

P.Possevino erwähnt ein Gespräch mit dem Legaten Madruzzi und dem Nuntius am Kaiserhof, Bonomi, das im Jahr zuvor in Augsburg stattgefunden hatte.¹¹³ Im Zusammenhang mit einer eventuelle Ernennung eines Bischofs in Várad hätten sie die Befürchtung ausgesprochen, daß der Kaiser beleidigt werden könnte, wenn die Ernennung nicht er, als König von Ungarn, vornehme. Er selbst habe darauf erwidert, daß der Kaiser dies wohl kaum für sich beanspruche, weil er momentan auf eine friedliche Beziehung mit dem Polenkönig hinarbeite. Außerdem sei Báthori ein Ungar und ein König, er habe einen katholischen Neffen als Fürst von Siebenbürgen, und er sei bereit, ein Gehalt für den Bischof zu sichern. All diese Faktoren verliehen dem König die Autorität, einen Bischof in Siebenbürgen ernennen zu können.

Was im Herbst 1582 noch nicht ganz sicher war, wurde zu Beginn 1583 gewiss: der Kaiser beanspruchte das *ius nominationis* nicht. In diesem Sinne schrieb P.Possevino dem Kardinalssekretär am 13. Februar 1583, vor seinem Aufbruch nach Siebenbürgen.¹¹⁴ Aus einem Bericht des Nuntius erfahren wir, daß er eine entscheidende Rolle für die Überzeugung des Kaisers spielte. Es fällt allerdings auf, daß es nicht um einen eindeutigen Verzicht auf das Ernennungsrecht ging, sondern daß er in diesem konkreten Fall keinen Protest erhob.¹¹⁵

Die Person des Bischofs

Als Kandidat schlägt P.Possevino den Neffen des Königs, András Báthori, vor. Die Gründe sind: er könnte sich mit dem Fürsten, seinem Cousin, leichter einigen, und der Fürst hätte an ihm eine gute Hilfe. Für ihn spräche noch, daß die Adeligen schon daran gewöhnt seien, dem Haus Báthori zu gehorchen, so daß man hoffen könne, daß sie gegen seine Ernennung keinen Widerstand leisten würden. In seinem an den Kardinalssekretär gerichteten Brief vom 1.

---

111. Der Brief wurde am 17. Februar 1582 datiert in MAH II 240.

112. Vgl. MAH II 500.

113. P.Possevino fuhr im Sommer 1582 nach Augsburg, vgl. L.LUKÁCS, *Die nordischen...* 56.

114. "...Mons. di Vercelli [=Bonomi] mi ha risposto che l'Imperatore si contenterà che si ponga dal Re un vescovo in Transilvania, senza impedirne la nominatione." in MAH II 400.

115. Vgl. den Bericht des Nuntius an den Kardinalssekretär vom 18. Januar 1583 in MAH II 298 Anm. 3.

Januar 1583 nennt P.Possevino noch einen weiteren Grund: in der Person von András Báthori könnte man die Kirchengüter leichter zurückgewinnen.¹¹⁶

András Báthori wurde 1566 geboren¹¹⁷ und studierte im Jesuitenkolleg in Pultovia (Pultusk). Er war aber nicht entschieden, ob er Kleriker werden sollte. Es scheint, daß er leicht beeinflussbar war. Bolognetti, der Nuntius in Polen, berichtet, daß András sich auf Grund protestantischen Einflusses, vom Gedanken entfernt hatte, Kleriker zu werden. Der König hatte Bolognetti zu ihm schicken wollen, aber P.Possevino hatte bereits mit größerer Entschlossenheit mit ihm gesprochen und hatte dem Nuntius nur ein Wort mitgeteilt: "der Herr András macht das, was wir möchten."¹¹⁸

Ohne auf die Einzelheiten einzugehen, möchten wir den weiteren Ablauf der Ereignisse schildern. András Báthori wurde gegen Ende 1583 als Gesandter von König Báthori nach Rom geschickt, wo er am 4. Juli 1584 von Papst Gregor XIII. den Purpur erhielt.¹¹⁹ Er wurde aber nicht zum Priester geweiht und auch nicht zum Bischof von Siebenbürgen ernannt.

Die Eigenschaften des Bischofs

In diesem Abschnitt seines Werkes zählt P.Possevino all jenes auf, was er bei dem künftigen Bischof für wünschenswert hält. Nach dem Vorbild von Christus, der sich dreißig Jahre auf die Verkündigung vorbereitet hatte, solle er vor allem gut ausgebildet sein. Die erfaßte Wahrheit werde dann in ihm den Willen entzünden, die Herde zum ewigen Leben zu führen. Andernfalls blieben die Häretiker verstockt in ihrem Irrtum, und der Bischof selbst werde gehindert, auf dem guten Weg voranzuschreiten.

Weiterhin solle er die Gewohnheit aufgeben, als Bischof eine Armee zu führen und die Feinde des Glaubens auf dem Schlachtfeld zu töten. Es sei vielmehr angebracht, daß ein Bischof mit Tränen und Flehen kämpfe. So könne er mit gutem Beispiel auf dem Weg der Wiederherstellung des früheren Glaubens vorangehen. Das Studium der Bücher werde ihm helfen, die Ursachen des Unterganges von Siebenbürgen zu verstehen.

Weitere wichtige Punkte sind noch: er solle geeignete Personen als Hilfe neben sich haben, für bestimmte Fälle solle er vom Papst mit außerordentlichen Befugnissen versehen werden und das der schwierigen Situation entsprechende Temperament haben.

P.Possevino erwähnt noch, daß der König, der es für seine Gewissenspflicht halte, für einen katholischen Bischof zu sorgen, diesem als Notlösung Enyed als Residenz zuweisen wolle. Eine Notlösung deshalb, weil die Kathedrale des eigentlichen Bischofssitzes, Gyulafehérvár, in den Händen der Häretiker sei. Um zu verhindern, daß der Eindruck von zwei kirchlichen Häuptern und von

---

116. Vgl. MAH II 351.

117. *Révai Nagy Lexikona II* (Großes L.R.) Budapest ? 687. So irrt sich P.Campano, Provinzial der Jesuiten in Polen, wenn er am 29. Dezember 1582 schreibt: "Agit enim annum 21..." in MAH II 336.

118. Vgl. den Brief vom 20. Januar 1583 in MAH II 366.

119. Vgl. MAH II 722 Anm. 1.

der Überordnung der Häretiker, die ja die Kathedrale in Händen halten, über den Bischof entsteht, müsse man für den katholischen Bischofssitz einen anderen Ort suchen.

Das Episkopat von Várad

P.Possevino fragt sich noch, ob man gleichzeitig auch für das Episkopat von Várad einen residierenden Bischof ernennen solle, oder ob man warten solle, bis der jetzige Ehrenbischof sterbe. Den Titel trage im Moment Gergely Bornemissza, er habe die Bestätigung des Papstes, aber das Bistum habe er nie in Besitz genommen.¹²⁰ Ein zu lösendes Problem bliebe natürlich, daß der Bischof weder ein Einkommen, noch ein Residenz hätte. Er könnte nur außerhalb der Stadtmauer untergebracht werden. Einmal ernannt, könnte er als Rat des Kaisers und Vorstand für die Umgebung fungieren. Wer werde sonst die Verantwortung für so viele Seelen übernehmen - das bleibt die entscheidende Frage für P.Possevino.

Zum Schluß überlegt sich der Autor, ob man das Bistum nicht für eine gewisse Zeit dem Bischof von Siebenbürgen als einem Delegaten des Apostolischen Stuhls unterordnen solle. Aber wie könne dies gelingen, ohne den jetzige Titular zu beleidigen? Und wie könne man dann später die Unterordnung unter den Siebenbürgischen Bischof wieder aufheben, um Várad einen eigenen Bischof zu geben? Unter Umständen wäre es noch eine Lösung, daß man dem jetzige Titularbischof eine Pension gewähre, worauf dieser zugunsten eines anderen auf den Titel verzichte.

Mit diesen Worten schließt P.Possevino den siebenten Teil seines Werkes. Während der verschiedenen Verhandlungen entstanden noch weitere Ideen. Wir nennen nur ein Beispiel: mit der Ernennung eines Bischofs durfte man die Protestanten nicht überfallen, vor allem dadurch auch die Frage der Kirchengüter ausgesprochen war. Deshalb schlug der König durch P.Possevino im Herbst 1581 vor, daß der Papst zunächst einen Nuntiusbischof nach Siebenbürgen schicken sollte, um Priester zu weihen und sie einzusetzen. Er würde einen Auftrag vom König erhalten und könnte das Terrain für einen künftigen residierenden Bischof vorbereiten. In seiner Antwort billigte der Kardinalssekretär die Bemühungen des Königs um die Ernennung eines Bischofs, auf der anderen Seite hatte er keine konkrete Vorstellung über eine eventuelle Sendung eines Nuntiusbischofs und es scheint, daß er (bzw. der Papst) die direkte Ernennung eines Bischofs durch Báthori bevorzugte.¹²¹ Trotz der vielen Bemühungen und der Menge an Ideen zur Lösung dieser Frage, gelang es dem König Báthori nicht, einen Bischof für Siebenbürgen zu

---

120. Das Bistum Várad wurde 1556 aufgehoben, danach verliehen die ungarischen Könige den Sitz als Ehrentitel. 1673-1584 trug ihn Gergely Bornemissza, vgl. MAH I 463 Anm. 20. Ein residierende Bischof gab es erst ab 1681, vgl. *Katolikus Lexikon III* Budapest 1932 372.

121. Vgl. den Brief von P.Possevino vom 29. Oktober 1581 in MAH II 218-219, bzw. den des Kardinalssekretärs vom 17. Februar 1582 in MAH II 240.

ernennen. Der erste 1597 ernannte Bischof war Demeter Naprághy, der aber zwei Jahre später Siebenbürgen verließ.¹²²

8. Mehr gute Seelsorger

Wie wir schon erörtert haben, hatte der Landtag von Torda 1566 die katholischen Priester aus Siebenbürgen ausgewiesen. Im Jahre 1583 lebten nur noch 24 katholische Priester in Siebenbürgen. Wenn wir uns dies vor Augen halten, erscheinen die ersten Angaben von P.Possevino noch bedenklicher. 160-161

Seines Wissens nach gebe es in Siebenbürgen fünfhundert (!) protestantische Prediger: hundert Unitarier und je zweihundert Calvinisten bzw. Lutheraner. Es gebe zwar eine berechtigte Hoffnung, daß eine gute Zahl von Seelsorgern im Kolleg und im Seminar in Kolozsvár ausgebildet werden. Aber das brauche noch eine gewisse Zeit; deshalb sollte man inzwischen andere Priester besorgen, solange es vom König und vom Fürsten gefördert werde. "Alles, was deine Hand, solange du Kraft hast, zu tun vorfindet, das tu!" zitiert Possevino die Heilige Schrift.¹²³

In den nächsten Abschnitten bindet Possevino die Frage der Sendung von Seelsorgern an die Person des András Báthori, den von ihm vorgeschlagenen künftigen Bischof von Siebenbürgen. Er könnte aus dem Collegium Germanicum und aus anderen Orten geeignete Personen sammeln, die allmählich ins Land kämen, um die Katholiken seelsorglich zu betreuen. Es sei von Gottes Vorsehung, daß der König ihn nach Italien zu den Kardinälen Karl Borromäus und Paleotti geschickt habe, weil er dadurch selbst viele Erfahrungen sammeln werde.¹²⁴

Außerdem werde András hoffentlich dazu bewegt, aus dem Einkommen seiner Propstei von Micovia, die Ausbildung einiger Ungarn und Polen in der Ausbildung in Krakau zu unterstützen. So sei er trotz körperlicher Abwesenheit, in seinen guten Werken präsent. Und wenn der König den guten Willen seines Neffen sehe, werde er sicher nicht zögern, ihm das Benefiz zum Episkopat zu gewähren.

Im nächsten Absatz deutet P.Possevino den Lebensstil vieler ungarischer Priester an. Er schreibt nämlich: wenn man aus anderen Nationen noch weitere Priester besorgte, solle man sich dessen bewußt sein, daß sie umso größere Wirkung erzielen würden, je mehr sich ihre Lebensart von der einiger ungarischer Priester unterscheide.

Außerdem dürfe sich niemand durch mangelnde Sprachkenntnis zurückhalten lassen. Man könne sich entweder durch Dolmetscher verständigen, oder einfach aus ungarischen Büchern vorlesen. Übrigens sei es

122. Sein Name wird in verschiedenen Weisen geschrieben, in MT Náprágyi, in ET Napragi. Wir folgen der Schreibweise von MAH IV. Über seine Ernennung vgl. ET 517.

123. Koh 9,10a.

124. Zwei berühmte Persönlichkeiten der katholischen Erneuerung. Außer in Rom weilte András B. eine gewisse Zeit auch bei ihnen.

nicht unmöglich, die Sprache zu lernen, weil viele italienische und deutsche Kaufleute und Soldaten sie erlernt hätten, und all das für einen zeitlichen Gewinn. Es bestehe daher kein Zweifel, daß man leicht Personen finde, die sich dieser Mühe für einen ewigen Gewinn unterzögen.

Soweit die Überlegungen von Possevino. Jetzt möchten wir einige konkrete Schritte darstellen, die in diesem Bereich gemacht worden sind. In seiner Denkschrift an den Papst Gregor XIII. zählt P.Possevino die Möglichkeiten auf, woher man Seelsorger für Siebenbürgen erwerben könne: "Die Arbeiter können aus unserer Gesellschaft, aus dem Collegium Germanicum, aus dem Englischen Kolleg kommen, außerdem von den Franziskaner, weil die Türken sie achten, und auch Priester des Hl.Hieronymus oder der Vallicella."¹²⁵

P.Possevino hoffte, von den ungarischen Bischöfen oder vom Kaiser einige Priester zu bekommen. Darüber schreibt er auch dem Kardinalssekretär am 26-7. Januar 1583.¹²⁶ Im selben Brief bittet er um die Fürsprache des Papstes, um einige Priester aus dem Collegium Germanicum zu erwerben. Die Hoffnung, einige Priester aus Ungarn zu bekommen, war sehr gering. Die Bischöfe hatten selbst wenige und unter ihnen viele undisziplinierte Seelsorger.¹²⁷ Dessen war sich auch der Kardinalssekretär bewußt, als er in seiner Antwort am 12. März schreibt: er wisse, daß die Bischöfe eher einen Mangel als einen Überfluß von Priestern hätten. Dabei bemerkt er, daß er mit dem Rektor des Germanicums gesprochen habe, man aber noch abwarten müsse, ob man etwas tun könne.¹²⁸

Größere Hilfe konnte man von der Gesellschaft Jesu erhoffen. P.Possevino beschäftigt sich im 9. Kapitel seines Werkes mit den verschiedenen Mittel, mit denen die Gesellschaft helfen könnte. Die meisten Briefwechsel stammen aus dem Jahre 1583. Der König Báthori hörte nicht auf, um Jesuiten für Siebenbürgen zu bitten. Am 1. Februar schrieb er unmittelbar dem General P.Acquaviva und bat um ausgebildete Priester für Siebenbürgen.¹²⁹ Auch der Kardinalssekretär bekam in dieser Hinsicht verschiedene Briefe und hat, wie er selbst berichtet, mit dem General darüber gesprochen.¹³⁰ P.Possevino selbst unterstützte die Bitte beim Kardinalssekretär, indem er Siebenbürgen in seiner Wichtigkeit mit Indien verglich.¹³¹

Außer aus Italien hoffte man, einige Priester aus Österreich zu erwerben. Es existiert eine ausführliche Korrespondenz über die Sendung von P.Pitacic. Der Provinzial wollte ihn nicht fortlassen, und kämpfte überhaupt dagegen, daß Patres aus Österreich versetzt wurden. Später kam Pitacic im Laufe des Jahres 1585 doch nach Siebenbürgen.¹³² Auch der General P.Acquaviva war der Meinung, daß man keine Priester auf Kosten einer anderen Provinz irgendwohin schicken solle.¹³³

---

125. Die Denkschrift wurde am 12. April 1583 in Olmütz datiert, in MAH II 454-455.

126. Vgl. MAH II 371.

127. Über die Situation der Priester vgl. z.B. E.HERMANN a.a.O. 212-213.

128. Vgl. MAH II 417-418.

129. Vgl. MAH II 382-383.

130. Vgl. seinen Brief an P.Possevino vom 19. März 1583 in MAH II 439.

131. Vgl. Possevinos Brief vom 6. März in MAH II 415.

132. Vgl. MAH II 7*.

Das Eis schien gegen Ende August gebrochen zu sein. Der Kardinalssekretär besprach die Frage mit dem General, der es versprach, jemanden zu finden und zu schicken.¹³⁴ Anfang Oktober hatte der Provinzial von Polen diesbezüglich schon Nachricht bekommen, und am 13. November konnte er bereits dem Nuntius in Polen schreiben, daß er sich am übernächsten Tag mit 13 oder 14 Mitglieder der Gesellschaft nach Siebenbürgen begeben. Vier von den Jesuiten wurden aus Rom geschickt, wo sie studiert hatten.¹³⁵ Am selben Tag bedankte sich der Provinzial beim General für die Sendung der Jesuiten.¹³⁶ Die Patres und Brüder kamen am 30. Dezember 1583 nach Kolozsvár an.¹³⁷ Als ein Ergebnis dieser Sendung, konnte man am 1. Januar 1584 im Haus von Kolozsvár 27 (davon zwei in der Mission im Seklerland), in dem von Gyulafehérvár 8 und in der Mission von Várad 3, insgesamt 38 Jesuiten in Siebenbürgen zählen.¹³⁸

9. Mit welchen Mitteln könnten die Jesuiten helfen?

Dieses letzte Kapitel trägt den Titel: mit wievielen und auf welchen Weisen könnte die Gesellschaft Jesu Siebenbürgen helfen und dadurch auch Moldau, der Walachei und Ungarn? Im vorherigen Kapitel haben wir bereits erörtert, was um die Sendung von Jesuiten geschehen war. In diesem Teil beschreibt P. Possevino, welche die Mittel sind, die die Arbeit der Gesellschaft in Siebenbürgen noch fruchtbringender machen könnten. 161-163

An erster Stelle nennt er drei Prinzipien, die er für grundlegend hält. 1. die eifrige Sorge um die eigene Seele; 2. eine geistliche und körperliche Nüchternheit; 3. das Erlernen der Sprache, um den anderen helfen zu können. Weiterhin sollen sich die Jesuiten unermüdlich an die Regel halten und sich ganz der aktuellen Aufgabe widmen. Sie sollen sich das Beispiel des Noach vor Augen halten, der in hundertjahrelanger Arbeit die Arche baute, um acht Seelen zu retten. Auf diese Weise verdiente er, daß die Menschheit durch ihn erhalten worden ist.

Außerdem hätten das Kolleg und das Seminar ihre Güter, auf denen viele Untertane lebten. Sie sollten dem Glauben ihrer Grundherren folgen. Die Jesuiten dürften das geistliche Brot denen nicht entziehen, welche sich um ihre irdische Speise sorgten. Ihre guten Werke hätten dann eine Ausstrahlung auch auf die Nachbardörfern. So würden die Getreidegruben von Christus aufgefüllt werden und die Kelter der Jesuiten flößen mit spirituellem Wein über, wie es der Prophet sagt.¹³⁹

133. Vgl. seinen Brief an den Provinzial von Österreich P. Blysssem am 24. August 1583 in MAH II 516.

134. Vgl. den Brief des Kardinalssekretärs vom 3. September in MAH II 518.

135. Vgl. MAH II 570 Anm. 2.

136. Vgl. MAH II 572.

137. Vgl. den Brief von P. Capeci, Rektor des Kollegs in Kolozsvár, der selbst auch in Rom war, in MAH II 607f.

138. Vgl. MAH II 615ff.

139. Vgl. Joël 4, 13b.

Nachher spricht P.Possevino das Thema einer Druckerei an. In Kolozsvár sei ein Schriftvorrat vorhanden, den der König den Jesuiten versprochen habe. Es geht um den Schriftvorrat der ehemaligen Druckerei des sächsischen Reformators Kaspar Helth, der seine Werkstatt 1550 in der Stadt gründete.¹⁴⁰ Zur Zeit Possevinos befanden sich die Drucktypen bei der Witwe. Es ist eine allgemein bekannte Tatsache, daß die Drucksachen eine entscheidende Rolle in der Verbreitung der Reformation spielten. Aufgrund solcher Erfahrungen betonte P.Possevino an verschiedenen Stellen die Wichtigkeit der katholischen Druckereien.¹⁴¹

Die nächste Frage ist für P.Possevino, welche Bücher verbreitet werden sollten. Zunächst nennt er derer drei: den Katechismus des Petrus Canisius, die Homilien des (Titular)Bischofs von Pécs, Miklós Telegdi, und den Römischen Katechismus. Beim ersten handelt es sich um den *Cathechismus Parvus*, der 1558 erschien und bereits 1562 von Telegdi übersetzt wurde.¹⁴² Die Homilien von Telegdi erschienen 1577 in der von ihm gegründeten Druckerei in Nagyszombat (Trnava).¹⁴³ Der *Cathechismus Romanus* wurde 1566 von Papst Pius V. veröffentlicht.¹⁴⁴

Er empfiehlt noch weitere Bücher, die bereits von István Szántó auf Ungarisch geschrieben wurden.¹⁴⁵ Natürlich seien die Evangelien und die anderen Bücher der Bibel unentbehrlich, ebenso seien die verschiedenen *Vitae* der Heiligen nützlich, sowie andere Schriften, z.B. von Petrus Skarga.¹⁴⁶ Ihre Übersetzung dürfte keine Schwierigkeiten bereiten, und sie würden sowohl von den Gläubigen als auch von den Priestern dringend benötigt. Ohne nähere Spezifizierung erwähnt P.Possevino in seinem Brief vom 16. Juni 1584 an den Kardinalssekretär, daß er für Ungarn viele Bücher habe drucken lassen und daß er sie, wie er es in Siebenbürgen getan habe, verbreiten lasse.¹⁴⁷

P.Possevino hält es noch für wichtig zu erwähnen, daß der König seine Briefe an die Jesuiten mit Umsicht schreiben solle. Sie könnten nämlich leicht in die Hände seiner Feinde geraten, und diese könnten dann gegen die guten Absichten des Königs handeln. Der König könnte sich durch die Beschäftigung mit den ignatianischen geistlichen Übungen die Tugenden der Klugheit und der Liebe noch mehr zu eigen machen. Diese, vereint mit der Demut, könnten den König glaubwürdig machen. In diesem Abschnitt empfiehlt dem König P.Possevino praktisch die Ignatianischen Exerzitien. Auf etwas komplizierte Weise will er eigentlich die Exerzitien als ein besonders wirksames Mittel der Jesuiten für die Stärkung des Katholizismus in Siebenbürgen bezeichnen.

140. Vgl. ET 472.

141. Vgl. z.B. seinen Vorschlag an den Herzog von Bayern, erwähnt in L.LUKÁCS a.a.O. 45.

142. Vgl. SOMMERVOGEL II 652-653.

143. Vgl. MT III 283.

144. Vgl. LThK II 977.

145. Er verfasste biblische, katechetische Werke und Schriftstücke über die Reformation, vgl. SOMMERVOGEL I 507.

146. Er verfasste apologetische Schriften und eine *Vita Sanctorum*, teils auf Latein, teils auf Polnisch, vgl. SOMMERVOGEL VII 1264ff.

147. Vgl. in MAH II 473 bzw. 702.

Die Jesuiten sollten weiterhin im Seklerland, in Várad und im Banat von Lugos Residenzen gründen. Durch diese könnten sie Moldau und der Walachei helfen. Außer Várad gründeten sie aber bis zur ihrer Ausweisung 1588 keine weitere Residenz. Anfang 1584 wurde P.István Szántó mit einem anderen Pater und einem Bruder nach Várad geschickt.¹⁴⁸

Der König soll Possevino zwei Kirchen versprochen haben: eine in Fogaras, eine andere in Lugos. Von da aus könnte man Einfluß auf die Walachei ausüben, ohne daß die Türken Verdacht schöpften. Man könnte einige junge Walachen aus ihren Umgebung ausheben, z.B. unter dem Vorwand, daß sie als Diener angestellt werden würden, und sie nachher ins Seminar von Vilna oder in andere Seminarien schicken. Es gab auch den Vorschlag, nämlich von P.Thomány, Minister und Prokurator des Kollegs in Kolozsvár, daß man in Brassó (Braşov, Kronstadt) ein Seminar für die Walachen errichten sollte.¹⁴⁹ Im Tausch könnten Ruthenen aus Vilna nach Siebenbürgen kommen. All dies könne dazu beitragen, daß diese Jungen ihrem Glauben und ihrem Volk treu blieben. Nachher könnten sie ihre Verwandten und Bekannte gewinnen.¹⁵⁰ Dazu müßten aber zwei Dinge gewährleistet sein: zum einen die Möglichkeit der Beibehaltung ihres eigenen [orientalischen] Ritus, zum Anderen die Herstellung von Büchern in ihrer eigenen Sprache. Was die Bücher betrifft, erwartet P.Possevino einige Ausgaben auf Serbisch, die vom Papst versprochen worden seien.¹⁵¹ Was den Ritus betrifft bemerkt er, daß er darüber dem Papst einige Briefe geschrieben hätte. Er erwarte Antwort auf die Frage, ob einige Priester die Befugnis bekommen könnten, in ihrer Sprache und in ihrem Ritus zelebrieren zu dürfen.¹⁵²

Das könnte ein Anfang für weitere Missionen in Moldau, in der Walachei und in den von Türken besetzten ungarischen Gebieten sein. Diesbezüglich erwähnt er die Stadt von Gyula in Südost-Ungarn. So beginnt P.Possevino den letzten Absatz seines Werkes, in dem er kurz einige der angesprochenen Themen erwähnt: die Sendung von Priestern und von Ärzten. Das Hauptanliegen solle die katholische Erziehung des Fürsten sein, der, wie man von ihm denken solle, ein Erwählter unseres Herrn und Gottes Jesus Christus sei. Ihm sei Ehre, Ruhm und Herrlichkeit in Ewigkeit. Amen. Mit diesen Worten schließt P.Possevino den fünften Teil der *Transilvania*, in dem er verschiedenen Mittel zur Stärkung des Katholizismus in Siebenbürgen vorgestellt hat.

---

148. Vgl. MAH II 12* bzw. 620.

149. Vgl. sein Schriftstück *Media iuvandae in fide Transylvaniae* von März 1583 10 in MAH II 446-447.

150. D.h. für die Union mit Rom, vgl. die Denkschrift von P.Possevino vom 12. April 1583 an Papst Gregor XIII.: "ma come sono idioti, non habrebbono quella difficoltà in rendersi alla Chiesa catolica, la quale hanno i greci;" in MAH II 454.

151. Wir möchten bemerken, daß die Rumänen bis zum vergangenen Jahrhundert mit kyrillischen Buchstaben geschrieben haben und ihre kirchliche Sprache viele Wörter slawischer Abstammung enthält.

152. Vgl. seinen Brief vom 11. September 1583 an den Kardinalssekretär in MAH II 546.

IV. SCHLUSSBETRACHTUNG

Während der Darstellung der von P.Possevino vorgeschlagenen Mittel haben wir bereits versucht, auch ihrer Verwirklichung ein wenig nachzugehen. An dieser Stelle möchten wir dieses Thema zusammenfassend aufgreifen und erörtern, welche seiner Vorschläge während seiner Tätigkeit im Norden oder in der näheren Zukunft zustande kamen, und welche auf der Ebene der Ideen verblieben sind. Was ihre Verwirklichung betrifft, können wir die Vorschläge von Possevino in drei Gruppen einteilen. In einer sind jene, die auf der Ebene der Idee geblieben sind, von denen kein Versuch gemacht wurde, sie zustande zu bringen. In einer zweiten Gruppe sind jene Vorschläge, die man, allerdings ohne Erfolg, durchzuführen versuchte. In einer dritten finden wir schließlich jene, deren Verwirklichung entweder noch während der Tätigkeit von P.Possevino im Norden, oder nicht viel später gelungen ist.

Vorschläge, die auf der Ebene der Idee geblieben sind

Báthori ernannte, abgesehen von dem italienischen Arzt, keine weiteren katholischen Senatoren und kein Hofpersonal, vor allem deshalb, weil keine geeigneten Personen vorhanden waren. Bis auf einige Familien waren die Adeligen Protestanten, Báthori hatte niemanden in seiner eigenen Familie, den er in die Regierung hätte berufen können. Laut P.Szántó gab es in Siebenbürgen im Jahre 1574 außer der Báthoris höchstens noch 5 oder 6 katholische Adelsfamilien.¹⁵³ Angesichts dieser Situation sollten wir die Tatsache, daß am Landtag von 1588 sechs katholische Adelige teilnahmen, schon für einen Fortschritt halten.¹⁵⁴ Es gab auch die Idee, daß man einige Adelige aus Polen in die Regierung oder auf die Besitzungen des Fürsten hätte berufen können. Doch dieses Vorhaben wäre bestimmt am Widerstand der siebenbürgischen Adeligen gescheitert. So blieb die Situation diesbezüglich während und nach der Regierung von István Báthori unverändert.

Es gibt auch keinen Hinweis darauf, daß man im Hinblick auf die im zweiten Kapitel erwähnte Festung bei Illye konkrete Schritte unternommen hätte. Ebenso blieb die Gründung eines katholischen Militärseminars unausgeführt. Was die Frage der sächsischen Städte anbelangt, wurde keine Fortschritte gemacht, bis auf einige Briefe, die Báthori wahrscheinlich Ende 1583 an sie richtete, um sie aufzufordern, jenes Verbot aufzuheben, mit dem sie ihren Söhnen den Besuch des Jesuitenkollegs untersagten. Über eine positive Auswirkung dieser Briefe haben wir keine Hinweise gefunden.

Auf ähnliche Weise wurde das im 6. Kapitel vorgeschlagene Verbot gegen die Unitarier nicht erlassen, und die Lage des Königs blieb praktisch bis zum Ende seiner Regierung (1586) unverändert so, wie es P.Possevino in diesem

---

153. Vgl. sein 1574 verfasstes Werk über die Situation in Ungarn und Siebenbürgen in MAH I 465.

154. Vgl. MT III 315.

Kapitel beschrieb: er war nicht im Besitz entsprechender Mittel, um seinen Willen in die Tat umsetzen zu können.

Gescheiterte Versuche

In einigen Punkten gab es Verhandlungen, um den von P.Possevino vorgeschlagenen Weg einzuschlagen, aber die Bemühungen waren nicht von Erfolg gekrönt. Wir haben z.B. gesehen, daß sowohl der Beauftragte des Königs, als auch Possevino selbst nach Deutschland gereist sind, um über die Ansiedlung katholischer Kolonisten in Siebenbürgen zu verhandeln. Diese Idee wurde aber nicht mehr weitergeführt.

Unseres Wissens nach blieben die königlichen Briefe ohne Wirkung, die erreichen wollten, daß die Sachsen ihre Söhne im Jesuitenkolleg studieren ließen. Sowohl der König, als auch Possevino versuchten vergeblich einige Priester aus Ungarn oder aus einem der römischen Kollegien für Siebenbürgen zu erwerben.

Durchgeführte Vorschläge

In einigen Bereichen hingegen wurden die Bemühungen mit Erfolg gekrönt. Schon im Herbst 1583 konnte P.Possevino den italienischen Arzt Petrus M. Quadrio nach Siebenbürgen schicken, der allerdings in der ersten Zeit Schwierigkeiten mit der Unterkunft und mit seinem Stipendium hatte. Bis zu einem gewissen Grad gelang auch der Plan des Possevino, daß man die protestantischen Familien durch eine katholische Ausbildung der Söhne in die Kirche zurückführen könnte. E.HERMANN erwähnt, daß allein im Jahre 1597 dreißig junge Adelige zum katholischen Glauben übertraten, was der Verfasser der Tätigkeit der Jesuiten zuschreibt.¹⁵⁵

Eines der größten Probleme, das der Ernennung eines Bischofs, fand nur eine vorübergehende Lösung. Zsigmond Báthori ernannte 1597 Demeter Naprághy zum Bischof von Siebenbürgen, aber zwei Jahre später wurde er nach einem Aufenthalt als Gesandter in Prag daran gehindert, ins Land zurückzukehren. Danach gab es mehr als hundert Jahre lang keinen residierenden Bischof in Siebenbürgen, und erst der 1713 ernannte Bischof György Martonffy konnte sich 1716 in Gyulafehérvár niederlassen. Karl III. gab ihm die Kathedrale und einen Teil der Bischofsgüter zurück und stellte das Kapitel wieder her.¹⁵⁶

Wie wir schon erörtert haben, gelang es nicht, aus Ungarn und aus römischen Kollegien Priester für Siebenbürgen erwerben. Nach langen Bemühungen erreichte man aber, daß etwa 13 Mitglieder der Gesellschaft Jesu (Patres und Brüder) noch Ende 1583 ins Land geschickt wurden. So konnte man Anfang 1584 die Residenz von Várad gründen und die Lehrtätigkeit in

---

155. Leider nennt er die Quelle dieser Information nicht.

156. Vgl. *Katolikus Lexikon* II. Budapest 1931 31. bzw. E.HERMANN a.a.O. 347.

Kolozsvár mit größerer Wirkung fortsetzen. Bald meldeten sich Kandidaten sowohl fürs Priestertum, als auch für den Eintritt in die Gesellschaft.¹⁵⁷

Possevino schlug vor, eine Druckerei zu gründen, weil die Protestanten bereits mehrere davon besaßen und die Druckereien eine wichtige Rolle in der Verbreitung der Reformation gespielt hatten. Deshalb wurde es dringend, daß die Katholiken in diesem Bereich "konkurrenzfähig" würden, weil die Protestanten hier ganz das Übergewicht gewonnen hatten. Im XVI. Jahrhundert hatten die Protestanten in Ungarn und Siebenbürgen 29 Druckereien, während die Katholiken nur eine einzige ihr eigen nannten. Von den in dem Jahrhundert erschienenen 275 Bücher wurden insgesamt 31 von katholischen Personen verfasst, die übrigen 244 von Protestanten.¹⁵⁸ P.Possevino erkannte richtig, daß die Bedeutung des Buchdrucks mit der Zeit immer mehr zunehmen würde, aber den Jesuiten gelang es erst Ende des Jahrhunderts, eine Druckerei in Kolozsvár zu gründen, die sie allerdings nach der zweiten Ausweisung 1607 wieder verloren. In dieser Druckerei wurde z.B. 1599 die Katechese des Jesuitenpaters Gergely Vásárhelyi gedruckt.¹⁵⁹

Possevino hielt es außerdem für wichtig, daß die Jesuiten im Seklerland, wo die Mehrheit der Bevölkerung katholisch blieb, Missionen gründeten. Bis zur ersten Ausweisung 1588 gelang dies nicht, aber nachdem die Jesuiten drei Jahre später zurückkehren durften, gingen 1593 vier Patres in verschiedene Missionen. Einer von ihnen begann in Székelyudvarhely (Odorhei Secuiesc, Hofmarkt) zu arbeiten, ein anderer ging nach Szászfenes (Floreşti, Fenesch), und zwei weitere ließen sich in Gyulafehérvár nieder.¹⁶⁰

Im fünften Buch der *Transilvania* schreibt P.Possevino noch darüber, daß man die Rumänen für eine Union mit Rom gewinnen sollte, allerdings sollte man ihren Ritus belassen. Diese Union kam ein Jahrhundert später, 1697, zustande, und zwar mit unter wirksamer Mitarbeit der Jesuiten.¹⁶¹

Wir können feststellen, daß P.Possevino die wirklichen Nöte Siebenbürgens erkannte und dementsprechend Lösungen anbieten wollte. Aber nur sehr wenige seiner Vorschläge konnten in kurzer Zeit verwirklicht werden. Es gab mindestens vier Ereignisse, welche eine rasche Durchführung seiner Vorschläge hinderten, bzw. zu einem Mißerfolg derselben führten. Zunächst wurde 1585 P.Possevino aus der öffentlichen Tätigkeit entfernt, danach wurde ihm die Sorge um die Nordischen Seminarien genommen. Im Spätsommer-Herbst 1586 suchte eine Pestseuche Siebenbürgen heim, demzufolge etwa zwei Drittel der Jesuiten starben. Am 12. Dezember des selben Jahres starb König István Báthori und hinterließ das Land dem noch unmündigen Zsigmond Báthori. Als Bedingung der Erklärung seiner

---

157. Vgl. MAH II 10*.

158. K.SZANTÓ, a.a.O. 105.

159. Vgl. E.HERMANN a.a.O. 226. Über die Katechese von Gergely Vásárhelyi vgl. SOMMERVOGEL VIII. 480, über den Pater vgl. HOLL B. *Vásárhelyi Gergely pályája (1560-1623)* in *Irodalomtörténeti Közlemények* 87(1983) 150-162.

160. Vgl. MAH IV 29.

161. Vgl. ET 886ff.

Mündigkeit wies Zsigmond im Herbst 1588 die Mitglieder der Gesellschaft Jesu aus Siebenbürgen aus.

SZABÓ TAMÁS

ANTONIO POSSEVINO TEVÉKENYSÉGE AZ ERDÉLYI KATOLICIZMUS MEGÚJÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

Jelen tanulmány alapját egy Rómában a Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Fakultásán készített licenciadolgozat képezi. A tanulmány Erdély 16. századi történelméről tárgyal egy sajátos témát: egy olasz jezsuita, Antonio Possevino (1533/34–1611) által az erdélyi katolicizmus megsegítésére tett javaslatokat és erőfeszítéseket ismerteti. Az ismertetés alapja P. Possevino-nak XIII. Gergely számára Erdélyről írt *Transilvania* c. munkájának utolsó fejezete. Az első négy részben P. Possevino Erdély történetét írja le, még az ötödik rész címe: AZÖK az utak, amelyeken Erdélynek, s rajta keresztül Magyarországnak, Moldvának és Valachiának lehetne segíteni.

A tanulmány első része bemutatja Erdély politikai és vallási helyzetét a 16. század második felében. Utalás történik Erdély egyre növekvő autonómiájára, valamint a vallási téren kialakult különleges helyzetre: a négy vallás egymás mellett élésére. A második rész arról szól, hogyan került kapcsolatba P. Possevino Erdéllyel. 1582-ben P. Possevino az ún. Északi (az Alpoktól északra fekvő) Szemináriumoknak protektora lett. Ebben a minőségben kapott megbízást arra, hogy Kolozsvárott megalapítsa a szemináriumot, amely a Pápa és Báthori által közösen fenntartott intézmény volt.

A *Transilvania* c. írását P. Possevino nem sokkal erdélyi utazása előtt készítette el. Szándéka az volt, hogy a könyvet kinyomtatja és nagyobb körben is terjeszti. Erre azonban a rendi cenzúra miatt nem kerülhetett sor. A cenzorok főleg azt kifogásolták, hogy Possevino túl részletesen ír az Erdélyben honos „eretnkségekről”. Az egyik cenzor az egész, tanulmányunk tárgyát képező ötödik könyvet törlésre javasolta. A *Transilvania* kinyomtatására csak jó háromszáz év elmúltával került sor.

Erdély megmentésétől P. Possevino azt remélte, hogy azután könnyebb lesz Magyarországot visszanyerni a töröktől. Melyek azok az utak és eszközök, amelyek révén P. Possevino az erdélyi katolicizmuson segíteni szándékozott? Mindenekelőtt azt javasolta, hogy az ország vezetését katolikus személyekre kell bízni. Erre azért is volt nagy szükség, mert az országot a kiskorú Báthori Zsigmond helyett kormányzótestület vezette, amelynek tagjai egytől egyig protestánsok voltak.

Második helyen Possevino katolikus külföldiek betelepítését javasolta, valamint egy a déli határon felállítandó erődítményt. A betelepítés helyéül a Kenyérmezőt jelöli meg. Kikötésként szerepel, hogy az erődítménybe is kizárólag katolikusokat lehessen telepíteni. Nagyon érdekes a harmadik javaslat: katolikus katonai szeminárium létesítése. A páter éveken keresztül dialógolt egy katonai szeminárium alapszabályzatán, amely végül 1603-ban Velencében jelent meg. A katolicizmus megerősödésének egyik akadályáról szól a negyedik pont, arról, hogy számos egyházi javadalom, így az erdélyi püspökség is, protestáns kézben van. Mivel reménytelennek látszik, hogy a protestánsok a jogtalanul birtokolt javakról lemondjanak, P. Possevino szerint az tűnik jó megoldásnak, ha őket az igaz hitre visszavezetik.

Az ötödik kérdés a száz városok helyzetének tárgyalása. Possevino őket is vissza kívánja vezetni az egyházba. Ennek fő útja: meg kell győzni a száz protestánsokat, hogy legalább egy fiúkat engedjék a jezsuiták kollégiumában tanulni, vagy magánúton katolikus képzésben részesíteni őket. A katolicizmus megerősítésének hatodik útja egy az unitáriusok elleni határozat kiadása a katolikusok jogait korlátozó határozat visszavonása. Jóóllehet Báthori István kiadott egy rendeletet az unitáriusok ellen, de annak végrehajtásától vonakodtak az erdélyi vezetők, akik nagy rész maga is unitárius volt. A hetedik pontban P. Possevino Erdély számára egy püspök kinevezését tartja szükségesnek.

A katolicizmus megerősítéséhez több jó papra van szükség, hangzik a nyolcadik javaslat. Mivel a kolozsvári szemináriumból csak hosszab idő elteltével várható utánpótlás, Báthori Andrásnak, az általa püspöknek javasolt személynek kellene pl. a Római Collegium Germanicum-

Hungaricumból és máshonnan papokat behívni az országba. A Jézus Társaságtól issegítseget remél Possevino. Az utolsó pontban Possevino arról ír, milyen módon tudna segíteni Erdélynek a Jézus Társaság. A tagok buzgósága, lekipásztori tevékenysége, egy nyomda felállítása a legfontosabb. A nyomdában elsősorban a Szentírást és a katekizmust kell előállítani és terjeszteni.

A tanulmány elsődleges célja az, hogy az Antonio Possevinoról kialakított képet kissé árnyaltabbá tegye. A múlt század végétől ugyanis egyre másra jelentek meg könyvek s tanulmányok, amelyek Possevinot, mint jezsuita diplomatát mutatták be és méltatták. Igaz, hogy emellett több olyan írás is napvilágot látott, amelyben a szerzők rámutatnak Possevino lekipásztori beállítottságára. Ez utóbbi jellemvonást kívánja kihangsúlyozni ez a tanulmány is. Be akarja mutatni az igazi jezsuitát, nem a hatalommal és befolyással rendelkező szürke eminenciást, hanem a lelkekért és Isten Országáért buzgólkodó szerzetest.

TAMÁS SZABO:

ANTONIO POSSEVINO'S ACTIVITIES TO FURTHER THE RENEWAL OF THE CATHOLICISM IN TRANSYLVANIA

This paper has been drawn up on the basis of a licenciate's dissertation written in the Papal Gregorian University's Faculty of Church History in Rome. The subject-matter is a very peculiar story selected from the XVI-th century of Transylvania.

Antonio Possevino (1533/34–1611), an Italian Jesuit, made certain proposals and efforts to reinforce the catholicism in Transylvania. These proposals and efforts have been described in the dissertation. The basis of the description was the last chapter of the work *Transylvania* written by P. Possevino for Pope Gregory XIII. The first chapters contain the history of Transylvania in compliance with P. Possevino's knowledges. The fifth chapter has the title, as follows: The ways to be used for helping Transylvania, and through it, Hungary, Moldavia and Walachia.

Part I of the paper describes the political and religious situation of Transylvania in the second half of the XVI-th century. The author mentions that the autonomy in Transylvania was increasing, and a peculiar situation had been developed in the religious life: four religions were living side by side. Part II describes how P. Possevino had become in connection with Transylvania. In 1582 he became the protector of the so called Northern (northward from the Alps) Seminaries. In this position he was commissioned to establish a seminary in Kolozsvár (Cluj) to be maintained jointly by the Pope and by the Prince of Transylvania, Báthori.

P. Possevino was writing his work not long after his journey to that region. His intention was to have the book printed, as well as to publish it in a broader circle of the readers. His order's censorship, however, has prevented him in accomplishing this aim. The censors' principal objection had been that he had described the heresy in Transylvania unduly exhaustively. One of the censors wanted to achieve that the entire Part V comprising the subject-matter of our paper be deleted. Transylvania was printed only more than three hundred years later.

P. Possevino was hoping to rescue Transylvania with the aim of liberating Hungary from the Turkish rule. Now, let us see the way and instructions proposed by P. Possevino to be used for supporting the Transylvanian catholicism. First of all he proposed to commission Catholic personalities with the leadership of the country. It would have been urgently necessary because the country was being governed instead of the minor Sigismund Báthori by a cabinet-council consisting of exclusively Protestant members.

Possevino's second proposal was to settle down foreigners, as well as to construct a fortress along the southern frontier. As place of the settling he recommended the region of Kenyérmező. As a precondition of his proposal he demanded to settle in the fortress exclusively Catholic population. Very interesting was his third proposal: the establishment of a Catholic military seminary. He was working for several years to draw up the rules of the military seminary. Those rules were published, finally, in Venice in the year 1603. In the fourth point he described an severe obstacle hindering the reinforcement of the catholicism: several church properties, and so those of the Transylvanian episcopate, too, had been in Protestant possession. He was of the opinion

that there were no hopes to achieve a Protestant renouncing of the unlawfully possessed properties. Therefore, his proposed solution was to bring the Protestants back into the Catholic community, to reconvert them to the true faith.

The fifth question was the problem of the Transylvanian Saxon towns. Possevino wanted to reconvert also that population to the Catholic religion. As an effective means of that aspiration was according to him to convince the Saxon Protestants that it would be very advantageous for them if they permitted at least one of their sons to study in the Jesuits' college, or if they provided for them the Catholic education by private channels. The sixth way of reinforcing the catholicism was to issue a decree against the Unitarians, and to withdraw the decree limiting the rights of the Catholic population. Although Steven Báthori had issued a decree against the Unitarians but the Transylvanian leaders were reluctant to enforce those rules because many of them were followers of that religion. In his seventh point P. Possevino demanded to appoint a bishop for Transylvania.

The eighth proposal declared that the reinforcement of the catholicism required more good priests. Because the seminary of Kolozsvár (Cluj) would have been able to provide for the replacement required only with a rather lengthy delay Andreas Báthori, who had been proposed by him to be appointed as bishop, should have called in priests for instance from the Collegium Germanicum-Hungaricum of Rome or from some other places. Possevino was hoping the necessary help from the Society of Jesus, too. In the last point Possevino described the way to be followed by the Society of Jesus if they actually had wanted to help Transylvania. The devotion of the members, the pastoral activities and the establishment of a printing shop were the most important requirements. He regarded the printing and publishing of Holy Scriptures and catechisms as most urgent activities of the printing shop.

The primary aim of the author has been to characterize Antonio Possevino in more details. Since the end of the last century different books and papers have been published, and those works have characterized Possevino as a Jesuit diplomat. It is true that in some other writings he has been presented in his pastoral activities, too. This paper has been written with the purpose to emphasize this latter characteristic of him. The author intends to present the true Jesuit, the monk working for the souls and for the world of God, in contrary to the grey eminence disposing with power and influences.

JAMES L. JOHN*

GABRIEL L. ASZTRIK ÉLETE ÉS TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

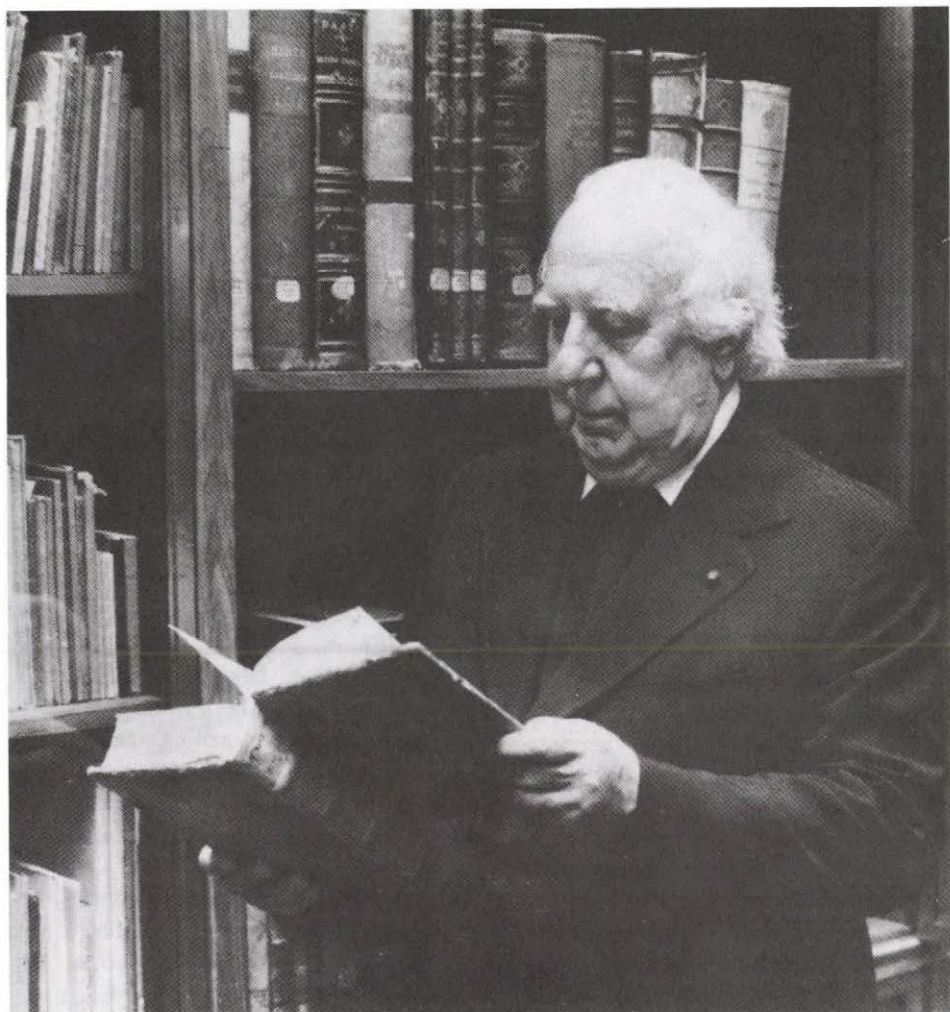
1992. december 10-én tölti be Gabriel Asztrik professzor 85. évét. Az itt közölt összeállítás a közelmúltban angolul megjelent méltatásokból készült. Ezzel köszöntjük a kiváló tudóst, jó egészséget és további eredményes munkát kívánva.

* * *

A nyolcvanas éveit taposó Gabriel L. Asztrik professzor csodálatra méltó következetességű életpályát járt be annak ellenére, hogy hosszú élete során seregnyi megrázkódtatással kellett szembenéznie, beleértve a 20. század csaknem valamennyi politikai felfordulását. 1914 nyarán még sejteni sem lehetett, hogy a sors mit tartogat az akkor iskoláit kezdő hatéves gyermek számára. Ki láthatta volna előre akkor az Osztrák–Magyar Monarchia küszöbönálló szét-hullását, azokat a politikai megpróbátatásokat, amelyekkel Magyarországnak a második világháború előtt, alatt és azt követően meg kellett birkóznia, valamint azokat a napjainkban felcsillanó jeleket, amelyek végre egy új korszak eljövetelét ígérhetik? Még a második világháború utáni zűrzavarban sem jósolhatta volna meg senki, hogy egy elismert magyar tudóst életének több mint a fele, tudományos tevékenységének pedig még ennél is nagyobb része az Amerikai Egyesült Államokhoz fogja kötni. Bár igaz, életének bizonyos mozzanatai nem a gondviselészerű tervezésnek megfelelően alakultak, Gabriel professzor azonban sohasem volt a 20. századi kiszámíthatatlan és kegyetlen sors merő áldozata. Végzetét saját maga határozta meg – nem egyszerűen csak engedelmeskedett annak –, az a végzet pedig, amit magának választott és ami mellett tűzön-vízen át állhatatosan kitartott, a tudományos élet volt, azon belül elsősorban a középkori oktatás története.

Úgy tűnik, a professzor már életének korai szakaszában magáévá tette a középkori pedagógiai bölcsességnek azt az elemét, amely a külföldön (terra aliena) való tartózkodást a sikeres tanulmányok egyik feltételeként előnyben részesítette. A 20. század politikai viharai nélkül is mélyen beleivódott valami a vándoridiák tulajdonságaiból Gabriel professzor természetébe. Egyetemi hall-

* James, L. John a Cornell University, Ithaca, New York, U.S.A. professzorának angol nyelvű írását (Asztrik L. Gabriel. *His Academic Career and Publications*, 1992) a szerző engedélyével Petrovics István magyar fordításában közöljük.

GABRIEL L. Asztrik

gatóként Párizst választotta tanulmányai színhelyéül, elismert tudósként Amerikába jött, s azóta sem hagyott fel az utazással.

Amerikába érkezteivel Gabriel professzor maga is a középkori translatio studii 20. századi megtestesítői közé tartozik. Az 1930-as és 40-es éveknek ez a translatio-ja természetesen nem azt jelenti, hogy európai egyetemeket teljes egészükben áthelyezték volna az Újvilágba, ahol mindaddig ilyen jellegű intézmények nem működtek volna. Inkább a tudósok Európából történő tömeges kivándorlásáról beszélhetünk, akik aztán tevékenységükkel Amerika szerte megélénkítették és felpozsztították a már meglevő egyetemek életét, mindamellett ez a különbség nem csökkenti az áthelyezés jelentőségét. Visszatekintve mégis elmondható: Gabriel professzor, aki maga is egyike az átplántált tudósoknak, sokban különbözik másoktól. Hazája elhagyására vonatkozó döntése

azt eredményezte, hogy Gabriel professzor igen figyelemre méltó mértékben járult hozzá a humán tudományok amerikai fejlődéséhez. Tevékenysége különösen a humán tudományok „öntudatát” fokozta, mivelhogy kutatásai elsősorban az egyetemek keletkezésére és fejlődésére összpontosultak, azon intézményekre tehát, amelyek évszázadok óta csaknem valamennyi tudományág vonatkozásában a megismerés, illetve az új ismeretek elterjesztésének eszközei voltak. Természetesen az első amerikai egyetemek történetében is találunk kiemelkedő, helyi születésű tudósokat. Megemlíthetjük Charles Homer Haskins, Louis John Paetow, Lynn Thorndike, Gray C. Boyce és Pearl Kibre nevét, csak hogy néhány olyan személyre utaljunk, akik már sajnos nincsenek közöttünk. Bármilyen kiváló elmék is voltak az említettek, azért talán nem tűnik méltánytalannak egy megjegyzés: közülük senki sem szentelte magát Gabriel professzorhoz fogható céltudatossággal a témának, s nem járult hozzá oly mértékben, illetve oly sokoldalúan ahhoz, hogy ismereteink az egyetemek, e fontos nyugati intézmények történetéről egyre tökéletesebbek legyenek.

Amennyire mély benyomást kelt Gabriel professzor az elkötelezett, témája mellett tántoríthatatlanul kitartó, az önként vállalt száműzetésben is hatékonyan dolgozó tudós megtestesítőjeként, legalább annyira megkapó emberi oldala is, amelyet az a meggyőződés vezet, hogy az egyén társas lény. Az ő esetében a tudósi és a társas létforma együtt létezik, gyakorlatilag ideális szimbiózist megvalósítva. Ha a munkája külföldre szólítja, mindenhol otthon érzi magát, amit remek kapcsolatteremtő képességének köszönhet. A szó legnemesebb értelmében vett kozmopolitaként, megáldva azzal a többnyelvűséggel, amit ez megkövetel, barátokra tett szert a világ minden részében és a társadalom valamennyi rétegéből. Szívélyes házigazda, lebilincselő vacsoravendég, kifogyhatatlan anekdotázó, akinek minden alkalomra legalább egy tucat találó középkori adoma lapul a tarsolyában. Barátaihoz hű és nagylelkű, olyan ember, akiről bizton tudható: rendíthetetlenül kiáll azok mellett az elvek mellett, amelyekben hisz. Határtalan energiája és elfojthatatlan kíváncsisága gyakorlatias bölcsességgel párosul, ami lehetővé teszi dédelgetett terveinek megvalósítását. Minden ember külön egyéniség, de bárki, aki ismeri őt, készséggel bevallja: Gabriel professzor a maga nemében páratlan személyiség.

Gabriel L. Asztrik 1907. december 10-én született Boross Mária és Gabriel Alojz legidősebb gyermekeként Pécsen (Quinqueecclesiae, Fünfkirchen), a nagy múltú magyar városban, ahol 1926-ban summa cum laude minősítéssel végezte el a Széchenyi Reálgimnáziumot. Azt követően, hogy 1926-ban belépett a premontrei kanonokok rendjébe, három évet a jászói premontrei szerzetesek „Studium Theologicum”-án (Hittudományi Főiskoláján) töltött. 1929 őszén beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol 1936-ban „summa cum laude” doktorált. Budapesti tanárai közé olyan kiváló tudósok tartoztak, mint a francia civilizáció történetét oktató Eckhardt Sándor, a nyelvész Gombocz Zoltán, és a mediévista Horváth János. A doktorátus előtti négy évet valójában Párizsban töltötte, ahol az École Pratique des Hautes Études ösztöndíjasa volt, de előadásokat hallgatott a Sorbonne-on, az École Nationale des Chartes-on és a Collège de France-on is. Párizsban számos tekintélyes tudós egyengette az útját, akik később barátságukkal is kitüntették.

Ófrancia irodalomból Joseph Bédier, Gustave Cohen és Clovis Brunel voltak a tanárai. Részben Cohen Teofil csodáiról tartott inspiráló előadásai adják a magyarázatát annak, hogy Gabriel részt vett a Teofil Színjátszókör munkájában, s annak egy 1933. évi prokukciójában eljátszotta a Kelet egyik alakjának, Szaladinnak a szerepét. Középkori történelemből Paul Hassard előadásait hallgatta, míg paleográfiai ismeretekre Alain De Bouärd és Charles Samaran oktatták. Samaran a legközelebbi barátja maradt egészen 1982-ig, 102 éves korában bekövetkezett haláláig.

Gabriel professzor 1938-ban alapító igazgatója lett a gödöllői francia gimnáziumnak, amely posztot 1947-ig töltötte be. Ezzel egyidejűleg 1941-től előbb magántanárként, majd professzorként a budapesti egyetemen is tanított. Miután könyveitől és jegyzeteitől megfosztva 1947-ben elmenekült Magyarországról, Etienne Gilson professzor meghívásának köszönhetően – akinek előadásait egykor a Collège de France-on látogatta – az 1947/48-as tanévben vendégtanárként a torontói Középkori Tanulmányok Pontifikális Intézetében lelt menedékre. Egy évvel később az USA-ba jött, ahol 1953-ban megkapta az állampolgárságot, s ahol sorsa ettől kezdve jó időre összefonódott a Notre Dame Egyetem akkoriban alapított Középkori Intézetének életével. Philip S. Moore, az Intézet alapítója, valamint Gerald B. Phelan, a Középkori Intézet első igazgatója felajánlottak neki egy professzori állást az ófrancia irodalom és a középkori oktatás történetének művelésére. Gabriel professzor 1973-ban bekövetkezett nyugdíjazása, valamint a Középkori Intézet éléről 1975-ben történő távozása után a Frank M. Folsom Ambrosiana Mikrofilm és Fényképgyűjtemény igazgatójaként tevékenykedett. A Notre Dame Egyetemen eltöltött évek során számos egyéb feladatot is ellátott: 1950–51, valamint 1979–80 között kinevezték a princetoni *Felsőfokú Tanulmányok Intézetének* munkatársává, ahol Erwin Panofsky, E. A. Lowe, Kenneth Setton, továbbá Marshall Claggett pártfogását és barátságát élvezte, 1963–64 között pedig – George Huntston Williams-szel és Heiko Obermannal együttműködve – a Harvard Egyetem Római Katolikus Studiumain tanított Charles Chauncey Stillman professzúrával. Fulbright csereoktatóként Luxembourgban (International University of Luxembourg, 1958), Münchenben (1962), valamint Párizsban (1967) tanított rövidebb ideig. Előadásokat tartott számos más európai egyetemen (Bochum, Köln, Freiburg im Breisgau, Löwen, Milánó, Oxford, Róma, Stockholm, Bécs), továbbá igen sok amerikai felsőoktatási intézményben, nem beszélve a különböző nemzetközi kongresszusokról, konferenciákról és összejövetelekről.

Nem könnyű felsorolni mindazt, amivel Gabriel professzor hozzájárult a Notre Dame Egyetem Középkori Intézetének fejlődéséhez azalatt az emberöltőnyi hosszúságú idő alatt, amíg azzal kapcsolatban állott. Segített megszilárdítani az Intézet anyagi helyzetét azzal, hogy megnyerte azoknak a pénzügyi forrásoknak az állandó elkötelezettségét, amelyek végül járadékot biztosítottak a középkori stúdiumok Michael P. Grace tanszékének. Az ember csak azt sajnálja, hogy maga Gabriel professzor soha nem foglalta el azt a katedrát. A középkori oktatás történetével kapcsolatosan általa létrehozott párját ritkító könyvtári gyűjtemény, amely többek között 3 000 mikrofilmnyi eddig publiká-

latlan kódexet és dokumentumot tartalmaz, oly mértékben elősegítette a középkori universitas-ok történetének tanulmányozását, hogy példának okáért a középkori párizsi egyetem történetét sokkal kényelmesebben és eredményesebben megírhatja bárki a Notre Dame Egyetem Theodore M. Hesburgh Könyvtárának 7. emeletén, ahol a Középkori Intézet impozáns egységei találhatók, mintha történetesen Párizsban dolgozna. A Középkori Intézet Frank M. Folsen Ambrosiana Mikrofilm- és Fényképgyűjteménye számára – amelynek hihetetlen gazdagsága óriási áldás Amerika minden rendű és rangú történészének – nemcsak a tényleges fotózási munkákat irányította, hanem különböző alapítványoktól igen jelentős pénzügyi támogatást is szerzett (Samuel H. Kress Foundation, National Science Foundation, Natinal Endowment for the Humanities – hogy csak a legfontosabbakat említsük). Sikertült továbbá megnyernie a milánói Biblioteca Ambrosiana kiváló szakembereinek, elsősorban az intézmény igazgatójának és prefektusnak, dr. Angelo Paredinek a felbecsülhetetlen értékű együttműködését. Az említett gyűjtemény 25 000 kézirat reprodukcióját tartalmazza 17 000 tekercs mikrofilmen, valamint 15 000 remek fényképet, 2 500 színes diapozitivet és 500 echtachrome-ot. Végezetül érdemes megjegyezni, hogy Gabriel professzor tanítványai – akiknek boldogulása és pályafutása mindig is a mester legszemélyesebb gondjai közé tartozott – az ország minden zegzugába eljutva különféle tudományos intézetekben dolgoznak. A professzor magáévá tette a középkori pedagógiai bölcsességnek azt az elemét, ami szerint tanítvány boldogulása a mestert dicséri.

Mivel Gabriel L. Asztrik gazdag publikációs tevékenységének teljes listája a jelen kötet végén mellékletként megtalálható, ezért itt nem is vállalkozunk műveinek felsorolására, néhányat azonban mégis kiemelnénk, megjegyezve, hogy a publikációk zöme a professzor Amerikában történt letelepedése után született. A „Diákélet az Ave Maria Kollégiumban. A középkori Párizs, az egyetem története és chartulariuma” című, 1955-ben megjelent munkája (a mellékelt lista 63-as tétele) egy évvel később, 1956-ban elnyerte a francia Történet- és Széptudományi Akadémia Thôrlet díját. A Heinrich Denifle és Émile Chatelain által útrabocsátott, a párizsi egyetem történetére vonatkozó alapvető fontosságú forrásokat tartalmazó sorozatnak, az Auctarium-nak VI. kötetként 1964-ben látott napvilágot a professzornak „A párizsi egyetem angol (német) nemzete receptorainak könyve” című műve (a listán 96-os számmal jelölve), amely 1965-ben elnyerte az említett akadémia Dourlans díját.

Külön említést érdemel a „Források és tanulmányok a középkori oktatás történetéről” című sorozat, amelyet Gabriel L. Asztrik alapított és szerkesztett, kezdetben az azóta elhunyt Joseph N. Garvinnal, s amelyet most Paul E. Beichnerrel együttműködve gondoz. A sorozat eddig megjelent, illetve sajtó alatt levő 19 kötetéből hatot (69., 80., 125., 154. számú jelzet a mellékelt listán, illetőleg a jelen kötet) maga Gabriel professzor írt, míg további három tanítványainak – az I. kötet James J. Johnnak, a XI. kötet Leslie S. Domonkosnak és Robert J. Schneidernek, a XIII. kötet pedig David Sonderlinnek – a munkája. 1956-ban dr. Joseph N. Garvin tisztelendő úrral együtt megörökölte az alapító szerkesztőtől, Philip S. Moore-tól a Notre Dame Egyetem kiadványának, a „Publikációk a középkori tanulmányok köréből” című sorozatnak az

irányítását. Uthalatnánk továbbá arra is, hogy a cikkeinek egy korábbi gyűjteményes kötete „Garlandia. Tanulmányok a középkori egyetem történetéről” címmel 1969-ben jelent meg.

Eltekintve a korábban már említett irodalmi díjaktól, Gabriel professzor munkásságának megbecsülését és elismerését jelzi az is, hogy számos nemzeti akadémia, illetve tudós társaság tagjává, valamint tisztségszolgálatjává választották meg, továbbá különböző kitüntetések és díjakat nyert el, amelyeknek, természetesen, csak egy töredékére utalhatunk itt. A Société de l'Histoire de France 1956-ban választotta tagjává, ezt követően 1961-ben Londonban a Royal Historical Society, 1962-ben Párizsban az Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1966-ban a Medieval Academy of America, 1972-ben Münchenben pedig a Bayerische Akademie der Wissenschaften tagja lett. Gabriel professzor és E. A. Lowe volt az első két amerikai, akiket tagjává választott az exkluzív Comité International de Paleographie Latine. 1982-ben Lékai László kardinális, esztergomi érsek és Magyarország prímása, honfitársának szóló megkésett elismerés adományozásaként kinevezte Gabriel L. Asztrikot a Buda és Pest között fekvő margitszigeti Szent Mihály arkangyal oltalma alá helyezett premontrei kolostor címzetes prépostjává. Egy évvel később a Magyar Tudományos Akadémia is tiszteletbeli tagjává választotta. 1973-ban az Amerikai Katolikus Történeti Egyesület, 1974 és 1985 között pedig az Egyetemtörténeti Nemzetközi Bizottság elnökeként, valamint a Történeti Tudományok Nemzetközi Bizottságának szubszidiáriusaként tevékenykedett. 1949 óta tagja a Premontrei Kanonokok Történeti Bizottságának. A francia kormány 1950-ben neki adományozta az „Akadémiai Pálmaág” tiszti kitüntetést (officier de l'Ordre des Palmes Académiques), majd a Becsületrend tagjává avatta. Az utóbbinak 1956-ban lovagja, 1976-ban pedig tisztje lett. Az olasz kormány 1969-ben a „Commendatore nell'Ordine al Merito” címmel tüntette ki. A Szentzséktől 1974-ben a „Pro Ecclesia et Pontifice” arany érdemrendjét nyerte el. 1966-ban VI. Pál személyes kérésére a milánói Biblioteca Ambrosiana díszdoktorává avatták. Ez a kitüntetés adja a magyarázatát annak, hogy 1967-ben Domonkos S. L. és Schneider J. R. szerkesztésében emlékkönyv jelent meg Gabriel Asztrik tiszteletére „Studium Generale: Tanulmányok a Notre Dame Egyetem Középkori Intézetének egykori diákjaitól – mesterüknek” címmel. Annak az általa írt kilenc dolgozatnak, amelyeket újraközlés céljából ebben a kötetben gyűjtöttünk össze és 80. születésnapja tiszteletére adunk ki, az a közös vonása, hogy valamennyi a párizsi egyetemmel kapcsolatos. Ez volt az alkalomnak leginkább megfelelő témaválasztás, mivel Gabriel professzor nemzetközi pályafutásában Párizs tekinthető az összekötő kapocsnak. Nemcsak azért, mert diákként a párizsi egyetemen tanult, később pedig ide tért vissza előadásokat tartani és az intézmény megbecsült tanárává vált, hanem azért is, mert publikációs tevékenységének középpontjában mindenekelőtt a párizsi egyetem állt. Gabriel professzor azonban oly sokat írt Párizsról, hogy a válogatáshoz még más szempontokat is figyelembe kellett venni. Az első értekezés kivételével, amely a Sorbonne alapítójáról szól, a többi az 1970-es, illetőleg 80-as években látott eredetileg napvilágot, s a kötet így szervesen kiegészíti és követi az 1969-ben a Garlandiában közzétett tanulmány-gyűjteményt (ld. a

116. számú jelzetet a mellékelt listán). Ezen túlmenően, újfent leszámítva az első munkát, a többi a késő középkor vagy a reneszánsz szellemi örvénylésének párizsi egyetemét vizsgálja, s valamennyi tanulmány nemzetközi dimenziókba és összefüggésekbe ágyazva írja le Párizst. A dolgozatok részben azzal foglalkoznak, hogy milyenek látták külföldön Párizst (II. fejezet), részben azt vizsgálják, milyenek tűnt a német diákok és tanárok szemében a francia főváros terra aliena-ként (III., V., VII., VIII. fejezetek), továbbá a párizsi egyetem más intézményekhez – különösen a krakkói és a löweni egyetemekhez – fűződő szellemi kapcsolatait tárgyalják, s nyomon követik a párizsi egyetem német-angol nációja olyan kiváló tagjának tudományos pályafutását, mint Franciscus Ossmanus (IX. fejezet). A tanulmányokban leírt tapasztalatok önmagukban is figyelemre méltóak, de külön érdekességüket az adja, ha a szerző számos más 20. századi élményével összefüggésben látjuk azokat.

Az újraközlésre szánt valamennyi munka átdolgozásra került, közülük néhány alapos változáson ment keresztül. Ez adja a magyarázatát annak, hogy miért késett ilyen sajnálatosan sokat ennek a könyvnek a megjelenése. Az eredeti terv az volt, hogy 75. születésnapján köszöntjük vele Gabriel professzort, ezt azonban a nyolcvanadikra kellett módosítani. A régi mondás, hogy tudniillik minden könyvnek megvan a maga sorsa, igencsak helytálló ebben az esetben. Ezúttal szeretnék elnézést kérni a könyv késedelmes megjelenéséért, s egyben őszinte köszönetet mondani Gabriel professzor sok-sok barátjának, akik nagylelkűen hozzájárultak ahhoz, hogy nevük felkerüljön a Tabula Gratulatoria-ra.

*A középkor kutatója reflektorfénybe állítja a párizsi diákokat
(The Observer, 1986. január 20.)*

A Magyarországot Nyugat-Európával összekötő korai kapcsolatokat tárja fel új könyvében a Notre Dame Egyetem medievistája, aki a 15. század végén és a 16. század elején Párizsban tanuló magyar diákok életének bemutatására vállalkozott.

„A párizsi egyetem magyar diákjai és vezetői XII. Lajos, valamint I. Ferenc uralkodása idején” című könyv Gabriel L. Asztriknak, a Notre Dame Egyetem Középkori Intézete nyugalmazott igazgatójának a műve.

A párizsi egyetemet látogató magyar diákok az angol-német nemzet részét képezték, s ez esetben a náció terminus azt az érdekszövetséget vagy társaságot jelöli, amelyhez az egyén tartozott. Az angol-német nemzet diákjai Észak- és Közép-Európából, valamint Angliából, Skóciából és Írországból érkeztek. Gabriel professzor az említett nációval kapcsolatos, ez ideig kiadatlan forrásanyagra támaszkodva tárja fel a magyaroknak a kor kiváló német, angol, holland és skót tudósaihoz fűződő intellektuális kapcsolatait. A magyarok közül néhányat a náció vezető tisztségviselőjének is megválasztottak, sőt szentjeiket bejegyezték a nemzetnek abba a hivatalos kalendáriumába, amelyet a 14. században kezdtek el írni.

A nemzet tisztségviselői által a számadások sorai közé feljegyzett alkalmi információkat felhasználva Gabriel professzor vázolja a kor politikai- és történelmi eseményeit is, köztük az 1501–2-ben, valamint 1522-ben kitört pestisjárványokat, amelyeknek a párizsi magyar diákok is ki voltak téve. Gabriel professzor rámutat arra is, hogy azok a magyar diákok, akik Párizsban befejezték a tanulmányaikat, később Európa más híres egyetemeire is beiratkoztak, így feltűntek Krakkóban, Padovában és Bécsben.

A szerző megjegyzi, hogy a Magyarország és Nyugat-Európa közti virágzó kapcsolatok 1526-ban tragikus körülmények között megszakadtak, mivel az országot megszálló oszmán áradat elvágta a Párizsba tartó diákok útját.

Gabriel professzor, a középkori oktatás történetének avatott szakértője 1948 óta dolgozik a Notre Dame Egyetemen. A magyar származású tudós, aki korábban a budapesti egyetem tanára volt, levelező tagja a Francia és a Bajor Tudományos Akadémiáknak, valamint tagja az Amerikai Középkori Akadémiának. Könyve a Notre Dame Egyetem által indított „Források és Tanulmányok a középkori oktatás történetéről” című sorozat 17. köteteként jelent meg.

* * *

Notre Dame-i Hírek

A Notre Dame Egyetem Közönségszolgálati és Információs Osztálya.

Richard W. Conklin igazgatótól. Azonnali közlésre.

1988. november 11.

Gabriel L. Asztrikot, a Notre Dame Egyetem Középkori Intézetének nyugalmazott professzorát megválasztották a „Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége” elnökének. Ez a torontói székhelyű társaság irányítja és támogatja a vatikáni levéltárakban végzendő kutatásokat, folytatva a Magyarország történetére vonatkozó dokumentumok második világháború utáni publikálását. A társaság „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” címmel folyóiratot is közread. A magyar származású Gabriel L. Asztrik professzor a budapesti egyetemen szerezte doktorátusát 1936-ban.

* * *

Gabriel L. Asztrik: *The University of Paris and Ist Hungarian Students and Masters during the Reing of Louis XII and François 1er.* A párizsi egyetem magyar diákjai és vezetői XII. Lajos és I. Ferenc uralkodása idején. Források és tanulmányok a középkori oktatás történetéből 17. szám. Egyetem-történeti Kutatások Amerikai Albizottsága, Notre Dame Egyetem, Frankfurt am Main: Joseph Knecht, 1986. 238 oldal, 15 fekete-fehér és 1 színes fakszimile.

Gabriel Asztrik tudományos pályafutásának mindig is egyik maradandó témája volt a középkori párizsi egyetemet látogató német, skandináv és kelet-európai diákok társadalmi helyzete, valamint tanulásuk ügye. A Szkara házról, illetve a pécsi és pozsonyi egyetemekről írt munkái mellett Gabriel professzor még számos egyéb cikket publikált, amelyek mind az ő 1938-ban megjelent, a párizsi magyar diákéletéről szóló tanulmányától kelteződnek. A professzor jelen kötete a párizsi egyetem bölcsészeti fakultásán működő angol-német nemzet (náció) magyar diákjainak és vezetőinek pályafutását követi nyomon a 15. század utolsó éveiben és a 16. század elején.

A kronológikus és nagyrészt életrajzi szerkezetű könyv külön figyelmet szentel csaknem minden olyan magyar diáknak, akinek a neve ebben az időszakban felbukkan a *Liber receptorum*okban. Köztük találjuk Berecki Márton-t, az egyetlen magyart, akit a párizsi egyetemen rektorra választottak, továbbá a csoport legkiválóbb egyéniségét, Várdai Balázst. A szerző – a bursák tükrében – külön érdeklődéssel kíséri a diákok vagyoni helyzetét, jövedelemszintjüknek magyarországi származáshelyükhöz való viszonyát, a párizsi humanistákhoz, nyomdászokhoz, hitújítókhoz fűződő szoros kapcsolatát, az egyháznak tett szolgálataikat, a diplomáciai küldetések során kifejtett tevékenységüket, valamint a vissza-visszatérő pestisjárványoknak a diákok életére gyakorolt hatását.

A könyv utolsó két fejezete bemutatja a magyar diákok humanista kapcsolatairól tanúskodó bizonyítékokat, továbbá a hallgatók származási helyét, az universitas és az egyház szolgálatában betöltött tisztségeiket, kitér más olyan egyetemekre is, amelyeket ezek a diákok látogattak, részletezi a Párizsban kimutatható számbeli súlyukat és gyakoriságukat, illetve statisztikai összeállításokat közöl a más egyetemeken tanuló magyar diákokról.

A könyv illusztrációkban gazdag és igen aprólékos. Megtalálhatók benne, többek között, azoknak a számadásoknak a másolatai is, amelyeket az 1521/22-es tanévben receptor feladatokat ellátó Várdai Balázs vezetett, s amelyek alapján az olvasó fogalmat alkothat a 16. század elején Párizsban bölcséletet tanuló diákok anyagi helyzetéről és személyes ügyeinek bizonyos mozzanatairól. A könyvben fellelhető az 1494–1526 közötti időszak vonatkozásában az angol-német nemzet receptorainak teljes listája, valamint az említett periódusban elnyert fokozatok (baccalaureatus, licentiatatus, magister) statisztikai összegzése. A tárgyra vonatkozó források és szakirodalom bibliográfiája mellett a munka tartalmazza Gabriel professzor teljes publikációs jegyzékét is,

ami elsősorban azért fontos, mert a professzor számos műve kevésbé ismert folyóiratokban látott napvilágot.

Az adott közelségtől és a kapcsolatoktól eltekintve, a szerző – valószínűleg a források ezirányú hallgatása miatt – nem részletezi a reformáció és a humanizmus szélesebb kulturális áramlatainak a Párizsban tanuló magyar diákok pályafutására gyakorolt hatását. A könyv által bemutatott bizonyítékok valójában inkább azt sugallják, hogy a humanizmus csupán szerény, a reformáció eszméi pedig szinte semmiféle hatást nem fejtettek ki a diákokra. Feltehető, hogy az említett szempontok némelyikét majd részletesebben tekinti át az, a tárgyalt tanulmányhoz kapcsolódó kísérőkötet, amely az 1493–1531 közötti időszakban Párizsban tanult angol–német nemzet teljes történetét fogja át. Ami pedig a 15. század végének és a 16. század elejének magyarországi diákjait illeti, az olvasó az utolsó fejezetben közölt statisztikai összeállításnál jóval többet szeretne tudni arról, hogy milyen volt a Párizsban tanulók helyzete a Krakkóban, valamint Bécsben tanulmányokat folytatókéhoz képest. A magyar származású tanárok, főleg a hittudósok, figyelemre méltó hatást gyakoroltak a 15. század második felében az európai intellektuális életre, elsősorban a német nyelvű országokban. Mindenekelőtt a ferences Temesvári Pelbártra gondolunk. Milyen szerepet játszottak a reformáció előestéjén a Párizsban tanuló magyar diákok a vallási és intellektuális kapcsolatok rendszerében? Az angol–német náció feljegyzései természetesen csak egy kis darabkáját mutathatják meg annak, hogy mi is történt valójában ekkoriban Párizsban, akárcsak a tágabb értelemben vett kulturális összefüggéseknek. Ez a téma azonban már egy másik könyv anyaga lehetne. Amit Gabriel professzor jelen kötete nyújt, az az információk tárháza azokról a diákokról, akik tanulmányaikat a szerző által választott időhatárok között folytatták, és így Párizsban szembesülhettek egy kritikus időszak szellemi és egyetemi életének problémáival.

*William J. Courtenay,
University of Wisconsin*

*A Magyar Egyháztörténet Enciklopédia Munkaközösségének
Gabriel L. Asztrik-díja*

A Magyar Egyháztörténet Enciklopédia Munkaközösségének Nemzetközi Társasága első elnöke iránti tisztelettől vezérelve megalapította a „METEM Gabriel L. Asztrik-díjat”, amelyet a magyar egyháztörténet tárgykörében született kiváló dolgozatok szerzőinek adományoznak. A díjat – egy külön szakértői testület javaslatára – a magas szakmai színvonalról tanúbizonyságot tevő munkák nyerhetik el.

Gabriel Asztrik, Budapest Margitszigeti címzetes premontrei prépostot, a Francia, Bajor Tudományos Akadémiák levelező, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagját – Dr. Antall József, Magyarország miniszterelnökének előterjesztésére, a kormány a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki.

Dr. Tar Pál, a Magyar Köztársaság nagykövete személyesen adta át az érdemrendet a Washington D.C.-i Magyar Nagykövetségen. Gabriel Asztrik, aki negyvenöt éve él az Egyesült Államokban, és a Francia Becsületrend Tisztje, az Olasz Érdemkereszt parancsnoka (Commendatore). Ez volt az első alkalom, hogy a tudós a követség kapuját átlépte.

Gabriel Asztrik nemrég tért vissza Írországból, ahol a Dublini Egyetem 400 éves évfordulóján az amerikai Notre Dame Egyetemet képviselte. Az ünnepségek alatt alkalma volt Írország újonnan választott elnökével, Mary Robinsonnal találkozni az Egyetem 400 éves évforduló díszvacsora keretében.

A magyar származású professzor az ünnepségek alatt rendezett Kongresszus keretében a Dublini James Ussher Színházban a Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek által 1635-ben alapított Nagyszombati jezsuita egyetem történetéről adott elő, amely a mai budapesti Egyetem (volt Pázmány Péter Tudományegyetem) jogelődje.

GÁBRIEL L. ASZTRIK MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA IDŐRENDI FELSOROLÁSBAN*

1934

1. Breviárium-típusú kódexek. Függelékül a Lányi-kódex latin szövege. = Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Gödöllő, 1934. [Klly. is: Bp. 1934. Sárkány ny. 70 p.]

1936

2. Gosztonyi püspök és párizsi mestere. = Egyetemes Philológiai Közlöny (Archivum Philologicum) (60) 1936. 15–27. p. [Francia nyelvű kivonattal: 28–29. p. - Klly. is: Bp. 1936. Egyetemi ny. 15 p.]
3. Index romain et littérature française à l'époque romantique. (Ed.) Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. Bp. (1936). 91 p.
4. A római index és a francia romantika. Bp. 1936. 34 p.

---

* Az eredeti angol bibliográfiát átdolgozta és magyarra fordította Mader Béla

1937

5. A középkori gondolat újabb tudományos irodalma Franciaországban. = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (61) 1937. 284–289. p. [Francia nyelvű kivonattal.]
6. A középkori kéziratok identifikációja és lokalizációja. = Magyar Könyvszemle (64) 1937. 298–312. [Francia nyelvű kivonattal: 368–369. p. - Klny. is: Bp. 1937. Egyetemi ny.]
7. Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. = Regnum 1937. 80–96. p.

1938

8. Descartes. Bp. 1938. Tipográfiai Múint. [Klny. is.]
9. A középkori kéziratok kormeghatározása. = Magyar Könyvszemle (62) 1938. 355–364 p. [Német nyelvű kivonattal: 406. p. - Klny. is: Bp. 1938. Egyetemi ny. 13 p.]
10. Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (62) 1938. 182–207 p. [Francia nyelvű kivonattal: 207–210. p. - Klny. is: Bp. 1938. Egyetemi ny. 31 p.]
11. A premontreiek Szent István tisztelete a középkorban. = A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1938 év-könyve. Pécs, 1938. [Klny. is.]
12. Actuarium Chartularii Universitatis Parisiensis ... T. 3. Liber Procuratorum Nationis Alemanniae (1466–1492). Ed. Ch. Samaran et Ae. Van Moé. Paris, 1935. H. Didier. [Ismertetés.] = Századok (72) 1938. 388–389. p.

1939

13. Nagy Gábor, Otrokócsi: A misztika kódexirodalmunkban. Debrecen, 1937. [Ismertetés.] = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (63) 1939. 95–98. p. [Francia nyelvű kivonattal.]
14. Egy 14. századi magyar pontificále Párizsban. = Theologia (6) 1939. 174–177. p.

1940

15. Cantiques spirituels traduits de l'allemand en françois, à l'usage des colonies de Lorraine dans le Banat de Temesvár, par M. le Chanoine de Róka. Pest, 1786. A magyarországi francia telepések irodalmi emléke. Les cantiques spirituels. Bp. 1940. 39 p. [Facsimile kiad.]
16. Fest Sándor: Skóciai Szent Margit magyar származása. Debrecen, 1939. [Ismertetés.] = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (64) 1940. 267–268. p. [Francia nyelvű kivonattal.]
17. A pozsonyi kódex eredeti kézirata. = Magyar Könyvszemle (64) 1940. 333–334. p. [Francia nyelvű kivonattal: 444. p. - Klny. is: Bp. 1940. Egyetemi ny. 15 p.]

18. Le premier imprimé français de Pest. = Nouvelle Revue de Hongrie (63) 1940. 432–434. p. [Klly. is: Bp. 1940. Athenaeum, 3 p.]
19. Szent Erzsébet tisztelete a középkori Spanyolországban. = A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1939–40 évkönyve. Pécs, 1940. [Klly. is: Pécs, 1940. Egyetemi ny. 11 p.]
20. La vie des étudiants Hongrois dans le Paris du moyen-âge. = Nouvelle Revue de Hongrie (62) 1940. 29–34., 185–193. p. [Klly. is: Les Hongrois et la Sorbonne médiévale. Bp. 1940. Athenaeum, 17 p.]

1941

21. Magyarországi Jákob "eretneksége" a XIII. századi Franciaországban. = A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1940–41 évkönyve. Pécs, 1941. [Klly. is: Pécs, 1941. Dunántúl ny. 31 p.]
22. Magyarországi Sándor mester, a középkori Sorbonne tanára. = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (64) 1941. 22–40 p. [Klly. is: Bp. 1941. Egyetemi ny. Francia nyelvű kivonattal.]
23. Francia nevelésügyi reformtörekvések. = Magyar Paedagogia (50) 1941. 190–197. p. [Klly. is: Bp. 1941. Ábrahám ny. 8 p.]
24. Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. [Ismertetés.] = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (65) 1941. 327–331. p. [Klly. is.]

1942

25. Abélard. = A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1941–42 évkönyve. Pécs, 1942. [Klly. is: Gödöllő, 1942. 33 p.]
26. Abélard és Héloïse (1142–1942). = Katolikus Szemle (56) 1942. 324–328. p.
27. Blaise de Várda, humaniste hongrois à Paris. = Archivum Europae Centro-Orientalis (7) 1941. 527–540. p. [Klly. is: Bp. 1941. Sárkány ny. 14 p. /Étude sur l'Europe Centre-Orientale. No. 36./ és Bp. 1942. 14 p.]
28. A debreceni könyvtár kéziratai. = Magyar Könyvszemle (66) 1942. 345–363. p. [Francia nyelvű kivonattal: 469. p. - Klly. is: Bp. 1943. Egyetemi ny. 22 p.]
29. A francia nevelésügy reformja felé. = A jászóvári Premontrei Kanonokrend Szent Norbert Gimnázium Francia Tagozatának évkönyve az 1941–42 tanévről. Gödöllő, 1942. 11–17. p. [Klly. is: Bibliothèque du Lycée Français de Gödöllő, Hongrie. No. 1. Bp., Egyetemi ny. 9 p.]
30. Maître Jacques de Hongrie. = Nouvelle Revue de Hongrie (67) 1942. 148–159. p. [Klly. is: Bp. 1942. Athenaeum. 14 p.]
31. Várdai Balázs a humanista Párizsban. = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (66) 1942. 26–47. p. [Francia nyelvű kivonattal: 47–48. p. - Klly. is: Bp. 1942. Egyetemi ny. 22 p.]

1943

32. Alexandre de Hongrie, maître régent à l'Université de Paris (vers 1300). = *Revue d'Histoire Comparée* (21 új s. 1) 1943. No. 3–4. 505–514. p. [Klly. is: Bp. 1943. Athenaeum. 12 p.]
33. Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd-gyűjteménye. = *Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum)* (67) 1943. 164–195. p. [Klly. is: Bp. 1943. Egyetemi ny. 32 p. Francia nyelvű kivonattal: 30–32. p.]
34. Magyar vélemény egy középkori párisi dispután. = *A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1942–1943 évkönyve*. Pécs, 1943. [Klly. is: Pécs, 1943. 15 p.]
35. *Nürnberger Handschriften in Ungarn.* = *Archivum Europae Centro-Orientalis* (9–10) 1943–44. 395–410. p. [Klly. is: Bp. 1944. Sárkány ny. /Ostmitteleuropäische Bibliothek. 52./]
36. *A premontrei kódexirodalom.* = *Új Magyar Múzeum* (4) 1943. [Klly. is: Kassa, 1933. Wiko ny. 23 p.]
37. Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864.* Bp. 1941. [Ismertetés.] = *Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum)* (67) 1943. 97–100. p. [Francia nyelvű kivonattal.]
38. *Die Schatzkammer der französischen Literatur.* = *Pester Lloyd*, 1943. Febr. 28.
39. *Ungarische Bildergalerie: Der heilige Elizabeth 1207–1231.* = *Pester Lloyd*, 1943. Jan. 12.

1944

40. *Die Heilige Margarethe von Ungarn.* Bp. 1944. Posner. 47 p. 17 t. [A margón számos illusztrációval.]
41. *La Hongrie et la péninsule iberique au moyen âge.* = *Annuaire du Lycée Français de Gödöllő. Année scolaire 1942–43.* Gödöllő, 1944. [Klly. is: Bp. 1944. Egyetemi ny. 14 p.]
42. *Magyarországi Szent Margit.* Bp. [1944]. Posner. 42 p. 17 t. [A margón számos illusztrációval.]
43. *Les rapports dynastiques franco-hongrois au moyen âge.* Bp. [1944]. Impr. de l'Univ. 111 p. [Genealógiai táblával, indexszel.]
44. *Sainte Marguerite de Hongrie.* Bp. 1944]. Posner. 44. p. 17 t. [A margón számos illusztrációval.]
45. *Apor-kódex. Codices Hungarici II.* Szerk. Szabó Dénes. Kolozsvár, 1942. [Ismertetés.] = *Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum)* (68) 1944. 75–76. p. [Francia nyelvű kivonattal.]
46. *Magyar–Francia királyi udvar középkori kapcsolatai.* = *A jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1943–1944-i évkönyve*. Pécs, 1944. [Klly. is: 36 p.]

1946

47. Karsai Géza: Középkori vízkeresztí játékok. Bp. [1943]. [Ismertetés.] = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum) (69) 1946. 115–116. p. [Francia nyelvű kivonattal.]

1947

48. The practice of charity at the University of Paris during the middle ages: Ave Maria College. = Traditio (5) 1947. 335–339. p. [Klly is: New York, [1947]. Cosmopolitan Sciences and Arts Service Co.]

1949

49. English masters and students in Paris during the XIIth century. = Analecta Praemonstratensia (25) 1949. 51–95. p. [Klly is: Tongerlo, 1949. Sint Norbertusdrukkerij. 51 p.]
50. Pearl Kibre: The nations in the mediaeval universities. Cambridge, Mass. 1948. [Ismertetés.] = The Catholic Historical Review (35) 1949. 186–187. p.

1950

51. La protection d'étudiants à l'Université de Paris au XIIIe siècle. = Revue de l'Université d'Ottawa (20) 1950. 48–69. p. [Klly is: Ottawa, 1950. Leclerc. 24 p.]
52. Louis Halphen, et al.: Aspects de l'Université de Paris. [Ismertetés.] = The Catholic Historical Review (36) 1950. 307–308. p.

1951

53. The preparatory teaching in the parisian colleges during the XIVth century. = Revue de l'Université d'Ottawa (21) 1951. 449–483. p. [Klly is: Ottawa, 1951. Leclerc. 39 p.]
54. The spirituality of St. Margaret of Hungary. = Cross and Crown (3) 1951. 298–309. p.

1952

55. El culto de Santa Isabel de Hungria en España durante la edad media. = Estudios (5) 1952. 15–26. p. [Klly is: Notre Dame, Ind. [1952]. Mediaeval Inst.]

1953

56. Robert de Sorbonne. = *Revue de l'Université d'Ottawa* (23) 1953. 473–514. p. [Klny. is: Ottawa, 1953. Leclerc.]
57. The spiritual portrayal of Robert de Sorbonne. = *The Septicentennial Celebration of the Founding of the Sorbonne College in the University of Paris*, held at Chapel Hill, February 1953. 13–22. p. [Klny. is: Chapel Hill, 1954.]
58. Angelus Walz, O.P.: Saint Thomas Aquinas. A biographical study. English transl. by Sebastian Bullough, O.P. Westminster, Maryland. 1951. [Ismer-tetés.] = *The Catholic Historical Review* (38) 1953, 414–415. p.
59. Meta Harrsen: The Néksei Lipócz Bible. A fourteenth century manuscript from Hungary in the Library of Congress. Washington, 1949. [Ismer-tetés.] = *Corvina* (Firenze). Series III.2. 1953. 172–175. p.

1954

60. Virágos Pannónia. A magyar szentek élete. Cleveland, 1954. 66 p. 14 t.
61. A középkori tanulmányok jelentősége. = *Magyar Szemle* (1) 1954. 28–29. p.
62. A.-C. Crombie: Augustine to Galileo: The history of science A.D. 400–1650. (New York, 1953). [Ismer-tetés.] = *The Catholic Historical Review* (40) 1954. 220–221. p.

1955

63. Student life in Ave Maria College, Mediaeval Paris, History and chartu-lary of the College. Notre Dame, Ind. 1955. XX,460 p. 28 t. /Publications in Mediaeval Studies. 14./
64. Les livres de receveurs de la Nation Anglo-Allemande à l'Université de Paris au XVe siècle. = *Acedémie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comp-tes Rendus des Séances de l'Année 1955 (Avril-Juin)*. 264–271. p.
65. The O antiphons celebration in a mediaeval college. = *Scriptorium* (9) 1955. 217–221. p. 2 t. [Klny. is: Brussels, 1955.]
66. The educational ideas of Christine de Pisan. = *Journal of the History of Ideas* (16) 1955. 3–21. p. [Klny. is.]
67. Peter d'Ailly and the new statutes of Ave Marie College. = *Recueil de Travaux offert à M. Clovis Brunel* 1955. 476–489. p. [Klny is: Paris, 1955.]
68. Az apostoli Pásztor. = *Hungaria* (8) 1955. 1–2. p.

1956

69. The educational ideas of Vincent of Beauvais. Notre Dame, Ind. 1956. 62 p. 8 t. /Texts and Studies in the History of Mediaeval Education. No. IV./ [Klny is: 1962. Külön előszóval.]

70. Martin de Bereck, receptor, proctor and rector at the University of Paris (1423–1432). Roma, [1956.] 20 p. 2 t.
71. Robert de Sorbonne at the University of Paris. = *The American Ecclesiastical Review* (134) 1956. 73–86. p.
72. René Gandilhon: *Sigillographie des universités de France*. Paris, 1952. [Ismertetés.] = *Speculum* (31) 1956. 509–513. p.

1957

73. Hungria y la peninsula Ibérica en la edad media. = *Oriente Europeo* (7) 1957. 297–307. p. [Klny. is.]
74. The letters of John of Salisbury. Vol. I. The early letters (1153–1161). Ed. by W.J. Millor, S.J; H.E. Butler. rev. by C.N.L. Brooks. New York–London, 1955. = *The Catholic Historical Review* (42) 1957. 476–478. p.
75. [Megjegyzések a Történettudományok Nemzetközi Kongresszusa rendkívüli ülésén, 1955. máj. 9.] = *Atti del X Congresso internazionale Roma* 4–11 Settembre 1955. Roma, (1957). Giunta Centrale per Gli Studi Storici.

1958

76. The source of the anecdote of the inconstant scholar. = *Classica et Mediaevalia* (19) 1958. 152–176. p. [Klny. is: Copenhagen, 1958. Gyldebdal. 31 p.]

1959

77. Angol-magyar kultúrkapcsolatok a párisi egyetemen. = *Új Hungária Európa Évkönyve* 1959. [München,] 1959. 73–75. p.
78. Les étudiants étrangers à l'Université de Paris au XIVe siècle. = *Annales de l'Université de Paris* (29) 1959. 377–400. p. [Klny. is: Paris, (1959,) 24 p.]
79. The foundation of Johannes Heuven de Arnhem for the College of Sorbonne. = *Middle Ages-Reformation, Volkskunde, Festschrift for John G. Kunstmann*. Chapel Hill, 1959. 83–94. p. [Klny is: Chapel Hill, 1959. 12 p.]

1960

80. Skara House at the mediaeval University of Paris. History, topography and chartulary. Notre Dame, Ind. 1960. 195 p. 30 t. /*Texts and Studies in the History of Mediaeval Education*. No, IX./ [Francia és svéd nyelvű kivonattal.]
81. Le Collège Skara à l'Université de Paris au Moyen Age. = *Bulletin de l'Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres* 1960 June.
82. Foreign students, members of the English-German nation at the University of Paris in the fifteenth century. = *Résumés des Communications*.

- Comité International des Sciences Historiques. XIe Congrès International des Sciences Historiques. Stockholm, 21–29 Août 1960. Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960. 220–222. p.
83. Les Prémontrés dans les universités médiévales dans l'Allemagne du Nord-Est. = *Analecta Praemonstratensia* (36) 1960. 5–15. p. [Klny. is: 1960. 13 p. 2 t.]
84. Walter Paatz: *Sceptrum Universitatis: Die europäischen Universitätszepter*. Heidelberg, 1953. /*Heidelberger Kunstgeschichtliche Abhandlungen*. Bd. 2./ [Ismertetés.] = *Speculum* 1960. 650–652. p.
85. Johannes Kerer: *Statuta Collegii Sapientiae – Satzungen des Collegium Sapientiae zu Freiburg im Breisgau 1497*. Faksimile-Ausgabe. Mit einer Einführung hrsg. v. Josef Hermann Beckmann. Lateinischer Text besorgt und ins Deutsch übersetzt v. Robert Feger. Lindau and Constance, 1957. – Johannes Kerer: *Statuta Collegii sapientiae: The statutes of the Collegium Sapientiae in Freiburg University*. Freiburg, Breisgau, 1497. Ed. by Josef Hermann Beckmann. Lindau and Constance, 1957. [Ismertetés.] = *Speculum* (35) 1960. 616–618. p.
86. Die Matrikel der Universität Basel. I.: 1460–1529. Ed. Hans Georg Wackernagel. Basel, 1951. – Die Matrikel der Universität Basel. II.: 1532/330–1600/01. Ed. Hans Georg Wackernagel, Marc Sieber und Hans Sutter. Basel, 1956. [Ismertetés.] = *Speculum* (35) 1960. 497–501 p.
87. Cyril E. Smith: *The University of Toulouse in the middle ages. Its origins and growth to 1500 A.D.* Milwaukee, 1958. [Ismertetés.] = *The Catholic Historical Review* (46) 1960. 84. p.

1961

88. Jacques Paquet: *Salaires et prébendes des professeurs de l'Université de Louvain au XVIe siècle*. Léopoldville, Congo, 1958. /*Studia Universitatis Lovanium, Faculté de Philosophie et Lettres*. II./ [Ismertetés.] = *Speculum* (36) 1961. 157–158. p.
89. Die Matrikel der Universität Wien im Auftrage des akademischen Senates herausgegeben von Institut für österreichische Geschichtsforschung. Graz and Cologne, 1954–1959. /*Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. VI. Reihe./ I.Bd. (1377–1450). 1. Lieferung (1954.) 282 p.; 2. Lief. (Register der Personen und Ortsnamen. 1956.) 712, XXVI p.; II. Bd. (1451–1518/I.). 1. Lief. (1959.) 454 p.; III. Bd. (1518/II–1579/I.). 1. Lief. (1959.) 176 p. [Ismertetés.] = *Speculum* (36) 1961. 149–151. p.

1962

90. *The college system in the fourteenth-century universities*. = *The Forward Movement of the Fourteenth Century*. Ed. by Francis Lee Utley. Columbus, 1961. 79–124. p. 5 t. [Klny. is: Baltimore, (1962) 46 p. 5 t.]

91. The conversion of Hungary to Christianity. = The Polish Review (6) 1961. 31–43. p. [Klny. is: New York, (1962). 15 p.]

1963

92. The Liber receptorum of the English-German nation at the University of Paris. = The American Philosophical Society Year Book, 1962. Philadelphia, 1963. 537–538. p.
93. Metaphysics in the curriculum of studies of the mediaeval universities. = Die Metaphysik im Mittelalter: Ihr Ursprung und ihre Bedeutung (Miscellanea Mediaevalia. 2.) 1963. 92–102. p. [Klny. is: Berlin, (1963). 15 p.]
94. Paris: Kollegien. = Lexikon für Theologie und Kirche. Vol. VIII. Freiburg i. Br., 1963. 96–97. c.
95. Robert de Sorbon. = Lexikon für Theologie und Kirche. Vol. VIII. Freiburg i. Br., 1963. 1342. c.

1964

96. Liber receptorum Nationis Anglicanae (Alemanniae) in Universitate Parisiensi (Actuarium Chartularii Universitatis Parisiensis Tom. VI.) Parisiis, 1964. LIV, 837 p. 2 t.
97. Les écoles de la Cathédrale de Notre-Dame et le commencement de l'Université de Paris. = Revue d'histoire de l'Église de France (50) 1964. 73–98 p. [Klny. is.]
98. Motivation of the founders of mediaeval colleges. = Beiträge zum Berufsbewusstsein des mittelalterlichen Menschen (Miscellanea Mediaevalia. 3.) 1964. 61–72. p. [Klny. is: Berlin, (1964). 12 p.]
99. Robert de Sorbon. = Dictionnaire des Lettres Françaises – Le Moyen Age. Paris, 1964. 642. p.
100. Bataille des sept arts. = Dictionnaire des Lettres Françaises – Le Moyen Age. Paris, 1964. 103. p.
101. P. Andrieu-Guitrancourt: Introduction sommaire à l'étude du droit en général et du droit canonique contemporain en particulier. Paris, 1963. Sirey. [Ismertetés.] = The American Journal of Comparative Law (13) 1964. 478–479. p.

1965

102. Res quaedam notatu dignae Nationem Anglicanam (Alemanniae) Parisiensem saeculo XV spectans. (Latinra ford. Joseph N. Garvin). Paris, 1965. 50 p. 2 t.
103. The Ambrosiana microfilming project. = Folia Ambrosiana (1) 1965. 7–17. p. 7 t. [Klny. is.]
104. Mediaeval universities. = The Catholic Encyclopedia for School and Home. Vol. VII. New York – San Francisco – London, etc. [1965.] 42–48. p.

105. Robert de Sorbonne. = The Catholic Encyclopedia for School and Home. Vol. X. New York – San Francisco – London, etc. [1965.] 230–231. p.
106. Vincent of Beauvais. = The Catholic Encyclopedia for School and Home. Vol. XI. New York – San Francisco – London, etc. [1965.] 482–483. p.

1966

107. The significance of the book in medieval university Coats of Arms. = Medieval and Renaissance Studies (1) 1966. 60–82. p. [Klny. is: North Carolina, (1967.) 27 p.
108. C.A. Macartney: Hungary. A short history. Chicago, 1962. [Ismertetés.] = The Catholic Historical Review (52) 1966. 279–281. p.
109. Oxford Studies presented to Daniel Callus. (Oxford Historical Society, N. S. Vol. XVI.) Oxford, Clarendon P. 1964. [Ismertetés.] = Medium Aevum (35) 1966. 90–92. p.
110. Foreign students, members of the English-German nation at the University of Paris in the fifteenth century. = Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. 1966. [Klny. is.]
111. Le doyen de la Faculté de Décret à l'Université médiévale de Paris. = L'année canonique (11) 1966. 39–56. p.
112. Paul E. Beichner: Aurora. Petri Rigae Biblia versificata. A verse commentary on the Bible. Notre Dame, 1965. [Ismertetés.] = Analecta Praemonstratensia (42) 1966. 355–356. p.

1967

113. Vinzenz von Beauvais, ein mittelalterlicher Erzieher. Frankfurt am Main, 1967. Josef Knecht. 108 p. 8 t.
114. La Hongrie et le 'Livre des receveurs' de la nation Anglo-Allemande. 1425–1494. = Études Finno-Ougriennes (4) 1967. 42–60. p. [Klny. is: Paris, (1967.) 10 p. 1 t.]

1968

115. A summary catalogue of microfilms of one thousand manuscripts in the Ambrosiana. = Notre Dame, Ind. 1968. 439 p. 10 t.
116. P. Glorieux: Aux origines de la Sorbonne. Vol. I.: Robert de Sorbon. L'homme – Le Collège – Les documents. Vol. II.: Le cartulaire. (Paris, 1966, 1965. J. Vrin. 345; 600 p.) /Études de Philosophie Médiévale. Numers LIII and LIV./ [Ismertetés.] = The Catholic Historical Review (54) 1968. 487–489. p.

1969

117. The mediaeval universities of Pécs and Pozsony. Notre Dame, Ind. – Frankfurt am Main, 1969. The Mediaeval Institute – Josef Knecht. [104]87 p. 17 t.
118. Garlandia. - Studies in the history of the mediaeval university. Notre Dame, Ind. – Frankfurt am Main, 1969. The Mediaeval Institute – Josef Knecht. 287 p. 40 t.
119. The Spanish College at Bologna in the fourteenth century. Edition and translation of its statutes with introduction and notes by Berthe M. Marti. (Philadelphia, 1966. Univ of Pennsylvania Pr. 393 p.) [Ismertetés.] = The Catholic Historical Review (55) 1969. 284–285.

1970

120. Saint Stephen of Hungary – King and legislator. = Catholic Hungarian's Sunday. 1970. (Vol. 77). No. X. 8. p.

1971

121. Les Collèges Parisiens et le recrutement des canonistes. = L'Année Canonique (15) 1971. 233–248. p.
122. The role of the canons of Prémontré in the intellectual movements of the twelfth and thirteenth centuries. = Gedenkboek Orde van Prémontré 1121–1971. [Turnhout], 1971. 199–225. p.

1972

123. Un fragment d'un tympan provenant de l'Abbaye de la Case-Dieu. = *Analecta Praemonstratensia* (48) 1972. 142–143. p.

1973

124. Les origines de la Faculté de Décret de l'ancienne Université de Paris. = *Mélanges offerts à Pierre Andrieu-Guitrancourt*. L'Année Canonique (17) 1973. 507–531 p.

1974

125. Summary bibliography of the history of the universities of Great Britain and Ireland up to 1800 covering publications between 1900 and 1968. Notre Dame, Ind. (1974), Mediaeval Inst. XII, 150 p. /Texts and Studies in the History of Mediaeval Education No. XIV./
126. 'Via antiqua' and 'Via moderna' and the migration of Paris students and masters to the German universities in the fifteenth century. = *Antiqui und Moderni*, 1974. 339–483. p. /*Miscellanea Mediaevalia* 9./

127. The ideal master of the mediaeval university. = *The Catholic Historical Review* (60) 1974. 1–40. p. 3 t.
128. The house of poor German students at the mediaeval university of Paris. = *Geschichte der Gesellschaft. Festschrift für Karl Bosl*. Ed. F. Prinz, F.J. Schmale, F. Seibt etc. Stuttgart, 1974. Hiersemann. 50–78 p. 2 t.
129. Astrik L. Gabriel – Paul Oskar Kristeller – Richard P. McKeon: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Jacques Maritain. = *Speculum* (49) 1974. 606. p.

1975

130. The conflict between the chancellor and the university of masters and students at Paris during the middle ages. = *Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII Jahrhundert*. (10) 1975. 106–154. p. /*Miscellanea Mediaevalia* 10./ [Klny. is: Berlin, 1976. 48 p.]
131. Brian Tierney – Astrik L. Gabriel – Stephan Kuttner: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Michael David Knowles. = *Speculum* (50) 1975. 566–567. p.

1976

132. [Előszó.] = *Bibliographie internationale de l'histoire des universités II.*, Portugal – Leiden – Pécs – Franeker – Basel par A. Moreira de Sá, R. Ekkart, M. Fényes, A. de Kalbermatten, L. Haerberli. Genève, 1976. Droz. VII–X. p. /Section de l'Histoire de la Faculté des Lettres. No. 10./
133. Hivatás és feladatok. Az akadémia fogalma. = *Proceedings of the XV Annual Congress of Hungarian Scientific, Literary and Artistic Association*. Cleveland, 1976. Árpád. 137–141. p.
134. The Ambrosiana Collection at the University of Notre Dame. An exhibition of selected manuscript leaves and miniatures from the 9th to the 16th centuries, master drawings from the 15th to the 17th centuries. A photographic documentation. Catalog. (Chicago, 1976). 64,2 p. 102 ill.
135. The academic career of Blasius de Várda, Hungarian humanist at the University of Paris. = *Manuscripta* (20) 1976. 218–243. p.

1977

136. The economic and material frame of the mediaeval university. Ed., preface – -. *Proceedings of the International Commission for the History of Universities held in San Francisco, California (USA), August 27. 1975. International Congress of Historical Sciences. Notre Dame, Ind. 1977.* 85 p. /*Texts and Studies in the History of Mediaeval Education*. No. XV./

1978

137. Intellectual relations between the University of Louvain and the University of Paris in the 15th century. = *Universities in the Late Middle Ages*. Ed. J. Ijsewijn, J. Paquet. Louvain, 1978. *Inst. d'Études Médiévales U.C.L.* 82–132. p. /*Publ. de l'Inst. d'Études Médiévales. 2 ser. Vol. 2.*
138. Petrus Caesaris Wagner and Johannes Stoll: Fifteenth-century printers at the University of Paris. Notre Dame, Ind. 1978. *Int. Comm. for the Hist. of Universities.* 37 p. 4 t. /*Texts and Studies in the History of Mediaeval Education. No. XVI.*

1979

139. Astrik L. Gabriel – Gerhart B. Ladner – John F. Leyerle: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Anton C. Pegis. = *Speculum* (54) 1979. 657–658. p.
140. [Előszó.] = *History of European universities. Work in progress and publications*. Birmingham, 1978. Univ. of Aston. I–II. p.
141. [Előszó.] = *Incunabula tyhographica. Catalog of fifteenth-century books*. Ed. A.C. Masin, D.E. Sparks. Notre Dame, [Ind.] 1979. *Notre Dame Pr.* XI–XII. p. /*Notre Dame Library Series in Bibliography. 2.*
142. A statute book of the Order of Saint Michael in the Pierpoint Morgan Library, New York City. = *Miscellanea Codicologica F. Masai Dicata II.*, Gand, 1979. E. Story-Scientia S.P.R.L. 481–489. p. 3 t. /No. 63, 64, 65./

1980

143. A.B. Cobban: *The mediaeval universities: Their development and organization*. London, 1975. Methuen. X, 264 p. [Ismertetés.] = *Speculum* (55) 1980. 545–548. p.
144. D.E.R. Watt: *A biographical dictionary of Scottish graduates to A.D. 1410*. Oxford – New York, 1977. Clarendon – Oxford Univ. P. XLIV, 607 p. [Ismertetés.] = *Speculum* (55) 1980. 857–858. p.

1981

145. *Facultas S. Theologiae Lovaniensis 1432–1797. Bijdragen tot haar geschiedenis. Contributions to its history. Contributions à son histoire*. Ed. Edmond J.M. Van Eijl. Leuven, 1977. Univ. P. /*Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium.* 45./ [Ismertetés.] = *The Catholic Historical Review* (67) 1981. 71–74. p.
146. Intellectual relations between the University of Paris and the University of Cracow in the 15th century. = *Studia Źródłoznawcze. Commentationes* (25) 1980 [1981]. 37–63. p.

1982

147. The mediaeval university. = *Humanities* (3) 1982. 12–13. .p. 5 ill.
148. The decorated initials of IXth–Xth century manuscripts from Bobbio in the Ambrosiana Library, Milano. = *Paläographie*, 1981. Colloquium du Comité International de Paléographie. München, 15–18. September 1981. Referate. Ed. Gabriel Silagi. München, 1982. Argeo-Gesellschaft. 159–183. p. /Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung. No. 32./
149. Gellért. = *Testvéreink a szentek. Második Sorozat*. Eisenstadt, 1982. Prugg. 140–144. p.
150. Astrik L. Gabriel – Pearl Kibre – Richard H. Rouse: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Palemon Glorieux. = *Speculum* (57) 1982. 705–706. p.

1983

151. Astrik L. Gabriel – Pearl Kibre – Paul O. Kristeller: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Charles Maxime Donatien Samaran. = *Speculum* (58) 1983. 873–875. p.

1984

152. Heinrich von Langenstein - Theoretiker und Reformator der mittelalterlichen Universität. = *Die Geschichte der Universitäten und Ihre Erforschung. Theorie–Empirie–Methode. Beiträge der Leipziger Tagung vom 10–11. Oktober 1982*. Leipzig, 1984. Karl-Marx-Univ. 25–36. p.

1985

153. German receptors, 'reformators' and proctors at the University of Paris 1495–1525. = *Rapports II. Sections Chronologiques (II) Tables Rondes, Organismes Affiliés et Commissions Internes*. Ed. August Nirschke. Stuttgart, 1985. 761–767. p. Comité International des Sciences Historiques. XVIe Congrès International des Sciences Historiques. Stuttgart du 25 août au 1 septembre, 1985.

1986

154. The University of Paris and its Hungarian students and masters during the reign of Louis XII and François Ier. Notre Dame, Ind. – Frankfurt am Main, 1986. U.S. Subcommission for the History of Universities – Josef Knecht. 238 p. 15 t. /*Texts and Studies in the History of Mediaeval Education*. No. XVII./
155. Astrik L. Gabriel – Edward Grant – Paul O. Kristeller: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Pearl Kibre. = *Speculum* (61) 1986. 761–763. p.

156. William J. Courtenay – Astrik L. Gabriel – Paul Oskar Kristeller: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Richard Peter McKeon. = *Speculum* (61) 1986. 764–765. p.
157. *Translatio studii*. = *Fälschungen im Mittelalter*. Internationaler Kongress der *Monumenta Germaniae Historica*. Zusammenfassungen. München, 1986. 28–29. p.
158. The academic career of Gervasius Wain, abbot in commendam of Cuissy. = *Analecta Praemonstratensia* (63) 1986. 35–53. p.

1987

159. Paris, University of. = *Dictionary of the Middle Ages*. Ed. Joseph R. Strayer. Vol. 9. New York, 1987. Ch. Scribner's Sons. 408–410. p.

1988

160. Franciscus Ossmanus, a popular officer of the English-German nation in great demand at the University of Paris (1515–1524). = *Mélanges de la Bibliothèque de la Sorbonne offerts à André Tuilier, directeur honoraire de la Bibliothèque de la Sorbonne*. (Paris 1988), 142–157. p.
161. *Translatio studii*. Spurious dates of foundation of some early universities. = *Fälschungen im Mittelalter*. Teil 1. Kongressdaten und Festvorträge Literatur und Fälschung. Hannover, 1988. 601–620. p. 2 t. /*Monumenta Germaniae Historica*. Bd. 33,I./
162. Georgius Wolff (†1499), printer and officer of the English-German nation at the University of Paris. His social, professional and academical connections. = *Gesellschaftsgeschichte*. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag. Hrsg. im Auftrag des Collegium Carolinum von Ferdinand Seibt. Bd. 2. München, 1988. Oldenbourg. 91–114. p. 2 t.
163. Marcus Mark de Kémes: Hungarian master at the University of Paris ca. 1521–1523. = *Triumph in Adversity*. Studies in Hungarian Civilization in Honor of Professor Ferenc Somogyi, on the Occasion of his 80th birthday. New York, 1988. Columbia Univ. 113–124. p. /*East European Monography*./

1989

164. Universities. = *Dictionary of Middle Ages*. Ed. Joseph R. Strayer. Vol. 12. New York, Ch. Scribner's Sons. 282–300. p.
165. Hungarian students and masters who attended both the universities of Vienna and Paris. = *Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum*. Budapest – Wien, 1989. Nemzetközi Magyar Filológiai Társ. 474–485. p.
166. Astrik L. Gabriel – Ruth J. Dean – David C. Lindberg: *Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America*. Karol Górski. = *Speculum* (64) 1989. 803–804. p.

1990

167. University career of Matheus de Loreyo. Academic Liaison between Jodocus Clichtoveus and humanist bishop Johannes Gosztonyi. = Hungarian Studies 1987 [1990]. 41–45. p.

1991

168. William J. Courtenay – Marcia L. Colish – Astrik L. Gabriel: Memoirs of fellows and corresponding fellows of the Mediaeval Academy of America. Marie-Dominique Chenu O.P.. = Speculum (66) 1991. 722–723. p.

1992

169. The Paris studium. Robert of Sorbonne and his legacy. Interuniversity exchange between the German, Cracow and Louvain universities and that of Paris in the late mediaeval and humanistic period. Selected Studies. Preface J.J. John. Notre Dame, Ind. – Frankfurt am Main, 1992. U.S. Subcommission for the History of Universities – Joseph Knecht. 541 p. 33 t. /Texts and Studies in the History of Mediaeval Education. No. XIX./

PROF. ASTRIK L. GABRIEL:

PRIEST, UNIVERSITY PROFESSOR, RESEARCHER, AUTHOR, TRAVELER, SPEAKER,
CONVERSATIONALIST, HUNGARIAN, INTERNATIONAL
AND AUTHENTIC FRIEND OF EVERYONE HE MET

Prof. Astrik Gabriel, University of Notre Dame, Notre Dame, IN, U.S.A., first president of the METEM - International, has celebrated not long ago his fiftieth year as university professor and sixtieth as priest. Along with his over 160 publications of essays and books he established an impressive collection of books, journals and microfilms of about two thousand manuscripts from 132 university - and research libraries of Europe and United States. Being his field specialization, the history of medieval universities, he has made an outstanding contribution to Hungarian Medieval Studies by making up an exhaustive bibliographical file of all the students of Hungarian origin studying at European Universities of the Middle Ages. In his preface to Prof. Gabriel's recent book entitled *The Paris Studium. Robert of Sorbonne and His Legacy*. 1992. Frankfurt a. M.: Verlag Joseph Knecht, pp. 15-20, Prof. James J. John, Cornell University, Ithaca, N. Y., U.S.A., captured very well the personality of our first METEM Award recipient and. We present the text for the first time in Hungarian translated by István Petrovics.

ASTRIK L. GABRIEL METEM PRIZE

To honor its first president METEM - International has founded the Gabriel L. Astrik METEM Prize to be given for outstanding essays in Hungarian Medieval Church History. It will be adjudicated at the recommendation of a special board of assessors to works of high scholarly standard.

SZÁNTÓ KONRÁD

BOGYAY TAMÁS EGYHÁZTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA
(Kiegészítés)

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. számában (7–15) megjelent életrajz és bibliográfia kiegészítése. Az ugyanis csak 1980-ig tekintette át az életművet, a jelenlegi kiegészítés 1992-ig. A Szerkesztőség helyesnek vélte a bibliográfia korábban leközölt részét most ismét megjelentetni – a kiegészítéssel együtt. Az életrajzi és bibliográfiai pontosítások Bogay Tamástól származnak, akinek ezúton mondok köszönetet.

Kiegészítésre szorul Bogay Tamás édesapját illető megállapítás. E szerint édesapja Nagykanizsán, a katonai lönyilvántartó parancsnok tisztséget töltött be, amely intézménynek a feladata háború esetén a hadsereg számára a polgári lovak biztosítása volt.

Bogay Tamás doktori értekezésének címe helyesen a következő: „A művész a korai középkorban.” A kérdés egyébként Horváth János irodalomtörténeti óráján merült fel a szerzőben, amikor arról beszélt, hogy érdemes volna megvizsgálni, mit is jelentett a középkorban költőnek lenni. Ami Bogay Tamás Eötvös Kollégiumi tevékenységét illeti, itt a következőket kell megjegyezni. Nem azért ment oda mintha tanár szeretett volna lenni, ugyanis véleménye szerint soha nem lett volna belőle jó tanár. Nem szeretett parancsolni, nem szeretett irányítani és nem sokat adott a tekintélyelvre sem. Mint Eötvös kollégistának természetesen meg kellett szerezni a diplomát, hisz másként nem kapta volna meg az ösztöndíjat és nem is végezhetné volna el az egyetemet. De a diploma megszerzése után nem törte magát a tanári állás után, épp a fentebb elmondottak miatt. Mindenáron a tudományos pályát kereste, aminek azonban akkor semmi lehetősége nem volt, hisz nem voltak a maihoz hasonló akadémiai kutató intézetek, a múzeumokban pedig alig volt üresedés, Hóman Bálint kultuszminisztersége alatt egyébként is a Gerevich tanítványok voltak előnyben. Ezért Bogay inkább díjtalan gyakornok lett a Hekler-féle tanszéken és magánórákkal kereste pénzét. 1935-ben a tanügyi igazgatás átszervezése során 40 új állást hoztak létre, így került Bogay Zalaegerszegre, a királyi tanfelügyelőséghez, ahonnan 1940 elején helyezték át Budapestre, a VKM Népiszkolai Ügyosztályához. Csak később kerélt először az újonnan szervezett szakotatási, majd végül a művészeti ügyosztályra. Meg kell jegyezni még, hogy Zalaegerszegen nem térképezte föl a megye középkori műemlékeit, annyi történt mindössze, hogy Pehm József, amikor megtudta a nála tett tiszteletlátogatáskor, hogy Bogay Tamás művészetörténész, akit főként az Árpád-kor

érdekli, kitűnő tippeket adott a fiatal kutatónak, hogy milyen együtteseket vizsgáljon meg.

Friedrich Gerke, aki az 1940 áprilisában hirtelen meghalt Hekler Antal helyére jött vendégprofesszornak, Berlinben a keresztény régészet, majd a háború után Mainzban a művészettörténet professzora volt.

Bogyay Tamás jáki templomról írt művének pontos címe: „A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna. Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.” A Gerke-féle „seminarium doctorum” keretében Bogyay Tamás egyszer tartott előadást a III. Béla-kori bizánci-magyar kapcsolatokról és ebből lett a bibliográfiában a 20-as szám alatt szereplő francia nyelvű tanulmány. A Szekfű Gyula és Balanyi György vezette katolikus történészek munkaközösségében egyszer edott elő Bogyay Tamás, 1941-ben „A magyar nemzettudat jelentkezése a vendvidék középkori művészeti emlékeiben” címmel. Ebből az előadásból később a cikkek egész sora született. Viszont meg kell jegyezni, hogy az előző bibliográfiában említett két másik előadás címe tévesen szerepel, ugyanis az oltárdíszítéssel kapcsolatos cikk azonos a bibliográfiában 14-es szám alatt szereplő tétellel, amely a *Regnum* 1942–43-as számában megjelent cikk. A szintén Bogyaynak tulajdonított másik egyetemi előadás is téves, ez azonos az 1941-es előadással és az ebből készült cikkek egyike a bibliográfia 19-es tétele, majd több, 1979 után keletkezett cikk, amelyek a mostani kiegészítésben szerepelnek.

Ami a magyar műkincsszállítmányban való részvételét illeti, a leltározásban és a kiszállításban csak mint beosztott szakember vett részt, tehát az egészet nem Bogyay Tamás intézte, illetve vezette. A tárgyakról készült leltárt az amerikaiak valóban tőle kapták meg, de szabályos átvételre nem került sor. Bogyay szerint a szállítmány pontos története megtalálható Hahn Sándor „A Szent Korona útja és sorsa 1944-1978.” (New York, 1984.) című könyvében, a 144-156. oldalon.

A staudachi munka kapcsán pontosítani kell. Bogyay először a feleségével együtt mint munkás dolgozott egy „iparművészeti fémműhelyben”, amelyet a magyar honvédség négy ott maradt katonája, három erdélyi és egy budapesti vésnök alapított, majd Bogyay mint a levelezőjük és könyvelőjük működött egészen a pénzreformig, amikor ez is, mint minden ilyen vállalkozás tönkrement.

Az Új Magyar Útnak nem a szerkesztését végezte, hanem csak tagja volt a szerkesztőségnek. Münchenbe mint a Szabad Európa Rádió munkatársa került és ezt az állását az UMU kiadójának köszönhetette. Meg kell jegyezni még, az előző cikk 10. oldalán az utolsó bekezdésben szereplő megjegyzés kapcsán, hogy a „Történelmünk útja” rádiósorozatnak készült és az is maradt, könyv nem készült belőle. Kiadását többen javasolták a szerzőnek, de a teljes kézirat-sorozatot nem sikerült összeszedni. A 11. oldal második bekezdése kapcsán szintén helyesbíteni kell, a „Die heiligen Könige” kötetben a szerző nem végzett fordítást, hanem azt Silagi Gabriel és Bak János fordította németre. Bogyay Tamás szerepe itt a szerkesztés, részben a bevezetés és a jegyzetek készítése volt. Végül korrigálni kell az angol rezümében szereplő, 1940-es esküvői dátumot, ami helyesen 1939. Feleségének neve Wilhelmina, hanem Vilma volt, amelyet azonban sem ő, sem más a családban nem kedvelt. Mimi néven ismerték és így szerepelt a gyászjelentésben is.

Egyéni munkái

1. A művész a korai középkorban. (L'artiste dans la première moitié du moyen âge). Budapest 1932.
2. *A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna* (Die Abteikirche und Jakobskapelle zu Ják). Szombathely é.n. (1944).
3. *Karolingische Skulpture am Chiemsee*. Nachrichten des Deutschen Instituts f. merowing.-karoling. Kunstforschung, Erlangen 1953.
4. *Lechfeld. Ende und Anfang*. München 1955.
5. *Kép és látomás. Egy fejezet a magyar romantika történetéből* (Bild und Vision. Ein Kapitel aus der Geschichte der ungarischen Romantik. Illustrationen der Zeitgenossen zum Werk Vörösmarty). Köln 1962.
6. *Bayern und die Kunst Ungarns*. München 1964 *Studia Hungarica 1)
7. *Grundzüge der Geschichte Ungarns*. Darmstadt 1967. 2. Auflage 1973. 3. überarbeitete und um ein Register vermehrte Auflage 1977.
8. *Stephanus rex. Versuch einer Biographie*. Wien-München 1975.
9. *Stephanus rex*. (ungarische Ausgabe.) uo. 1976.
10. *Stephanus rex*. Ecclesia, Budapest, 1988.

*Tanulmányok és előadászövegek periodikákban,
emlékkönyvekben és kongresszusaktákban
(Válogatás)*

1. *Mauriac katolicizmusa* (Der Katholizismus von Mauriac). Ön: Élet XXII (1931).
2. *A modern vallásos művészet dilemmája* (Sad Dilemma der modernen religiösen Kunst.) In: Magyar Kultúra XXI (1934).
3. *Nouveaux documents relatifs aux rapports de la cour de Gotha avec les artistes français I. Laurent Guiard et Gotha*. In: Bulletin de la Société de l'Histoire de l'art français 1934.
4. *Nouveaux documents etc. II. Houdon et Gotha. Ses projets pour le mausolée de la duchesse Louise-Dorothée*. Ebd. 1935.
5. *Houdon a Weimar*. In Gazette des Beaux-Arts 77e Année (1935).
6. *A szentmihályfai templom* (Die Kirche von Szentmihályfa). In: A Magyar Mérnök-és Építészeti-Egylet Közlönye (LXXI (1937).
7. *A kapornaki egykori bencés apátság bazilikája* (Die Basilika der ehemaligen Benediktinerabtei von Kapornak). In: Történetírás II (1938).
8. *A kallosdi kerek templom* (Die Rundkirche von Kallosd). In: Dunántúli Szemle VII (1940).
9. *Isten báránya. Adatok az Árpád-kori templomkapuk ímeződíszítéseinek ikonográfájához* (Lamm Gottes. Beiträge zur Ikonographie der Tympanondekorationen der Kirchenportale in der Arpedenzeit). In: Regnum (Jahrbuch für Kirchengeschichte) 1940/41.
10. *Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban* (Ein Altarfragment aus dem 11. Jahrhundert im Museum zu Szombathely). In Dunántúli Szemle VIII (1941).
11. *Két Árpád-kori timpanondombormű Zala megyéből* (Zwei Tympanonreliefs der Árpádenzeit aus dem Komitat Zala). In: Technika 1941. Nr. 6.
12. *Heidnische Erbe und christlicher Glaube in der frühen ungarischen Kunst*. Ungarische Frömmigkeit in der Kunst des späten Mittelalters. In: Die Kunst der Kirchen XIX (1942).

13. Vom Taschenblech zur Basilika. Inhalt und Ausdrucksform der ungarischen Kunst des späten Mittelalters. In: Vom Geist der ungarischen Kunst. Berlin 1942 (Das Bildwerk. Kunst im Geist und Leben der Völker 1).
14. *Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der mittelalterlichen ungarischen Altardekorationskunst). In: Regnum (Jahrbuch für Kirchengeschichte) 1942/1943 Festschrift Gyula Szekfű.
15. *A Szent György-hegyi Szent Kereszt-képolna* (Die Heiligenkreuzkapelle am Berg Szent György). In: Technika 1943 Nr. 4.
16. *Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén (Untergegangene und umgebaute mittelalterliche Kirchen im Balaton-Gebeit)*. In: Szemle II (1943), II (1944).
17. *Az ákosi református templom* (Die kalvinistische Kirche von Ákos). In: Magyar Építőművészet 1944 Nr. 3.
18. *Tíz év középkori ásataásainak művészettörténeti eredményei* (Kunstgeschichtliche Ergebnisse der Ausgrabungen eines Jahrzehntes). In: Századok 78 (1944).
19. *Donatorska slika iz 1. 1383 v Turniscu II. Koga kazejo podobne donatorjev na turniski sliki?* (Stifterbilder aus dem Jahre 1383) in Turnische II. (Wenn stellen die Stifterfiguren des Bildes in Turnisce dar?). In: Zbornik za umetnostno zgodovino (Ljubljana) I (1951).
20. *L'iconographie de la „Porta Speciosa” d'Esztergom et ses sources d'inspiration*. In: Revue des Études Byzantines VIII (1950).
21. *A szent korona eredete – kérdések és válaszok* (Die Herkunft der Heilige Krone) – Fragen und Antworten). In: Új Magyar Út III (1952).
22. *Ausgrabungen in Ungarn 1934-1944. Kunstgeschichtliche Ergebnisse*. (Dt. Fassung des in Századok 1944 erschienenen Berichtes). In: Kunst im Osten und Norden. Mitteilungen der Nord- und Ostabteilung beim Forschungsinstitut für Kunstgeschichte Marburg/Lahn. Lief. Nr. 10, März 1952.
23. *Izkopavanja u Zavaláru in njihova zgodovina razlaga* (De Ausgrabungen in Zala-vár und ihre historische Erklärung). In: Zbornik za umetnostno zgodovino (Ljubljana) II (1952).
24. *Normannische Invasion – Wiener Bauhütte – Ungarische Romanik*. In: Forschungen zur Kunstgeschichte christliche Archäologie II. Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter. Baden-Baden 1953.
25. *Die kunst- und kirchengeschichtliche Bedeutung der Ausgrabungen von Mosapure-Zalavár*. (Referat an der Internationalen Tagung zur Kunstgeschichte des 1. Jahrtausends n. Chr. in Mainz 1950.) In: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie I. Neu Beiträge zur Kunst des 1. Jahrtausends. 2. Halbband: Frühmittelalter. Baden-Baden 1954.
26. *Mosapure und Zalavár. Eine Auswertung der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen*. In: Südost-Forschungen XIV (1955).
27. *Forschungen zur Urgeschichte der Ungarn nach dem 2. Weltkrieg*. In: Ural-Altaische Jahrbücher XXIX (1957).
28. *Zum Problem der Flechtwerksteine*. In: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie III. Karolingische und ottonische Kunst. Werden – Wesen – Wirkung, Wiesbaden 1957.
29. *Die Reiternomaden in Donaauraum des Frühmittelalters*. (Vortrag an der 1. Internationalen Hochschullehrerwoche der Südosteuropa-Gesellschaft 1954 Herrenchiemsee). In: Völker und Kulturen Südosteuropas. München 1958.
30. *Der Löwe mit dem Kreuz. Das Tympanon von Domanjovci (Domonkosfa) und verwandte Denkmäler*. In: Zbornik za umetnostno zgodovino (Ljubljana) V/VI (1959) Stele-Festschrift.
31. *Observations sur une miniature du manuscrit B. N. Lat. 17716. Une pratique d'origine française de quelques chantiers romans en Europe Centrale et Centre-Ori-*

- entale. In: Actes du XIXe Congrès international d'histoire de l'art Paris 1958. Paris 1959.
32. *Der Eintritt des Ungarntums in die christlicheuropäische Kulturgemeinschaft im Lichte der Kunstgeschichte* (Vortrag an der 2. Internationalen Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft 1955 Herrenchiemsee.) In: Südost-Forschungen XVIII (1959).
  33. *Bild und Gedicht. Die zeitgenössen Illustratoren Vörösmartys. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Romantik.* In: Ural-Altaische Jahrbücher XXXI (1959) Gedendband Julius von Farkas.
  34. *Zur Geschichte der Hetoimasie.* In: Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958 München. München 1960.
  35. *Eine karolingische Schrankenplatte von der Fraueninsel im Chiemsee.* In: Das Münster 13 (1960). Die Kirchenorte der Conversio Bagoaiorum et Carantanorum. Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. Südost-Forschungen 19. (1960). pp. 52–70.
  36. *A magyarok eredete és őstörténete – Ahogy a kutatók a második világháború után látják* (Herkunft und Urgeschichte der Ungarn – Wie die Forscher sie nach dem zweite Weltkrieg sehen). in: Új látóhatár III (1960).
  37. *Karolingisches aus Benediktbeuern.* In: Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Frühmittelalters. Akten zum VIII. Internationalen Kongress für Frühmittelalterforschung 1958 Wien. Graz-Köln-Wien 1961.
  38. *Research into the Origin and Ancient History of the Hungarian Nation after the Second World War.* In: The Hungarian Quarterly Vol. 3. 1962.
  39. *Die Bedeutung Bayerns für die Kunst im alten Ungarn* (Vortrag an der Jahrestagung der Südostdeutschen Historischen Kommission 1961 Passau). In: Südostdeutsches Archiv 5 (1962).
  40. *Studien zu Jean Antoine Houdons Werk in Deutschland.* In: Zeitschrift für Kunstgeschichte 27 (1964).
  41. *Die Barockforschung in Ungarn nach dem zweiten Weltkrieg. Probleme – Methoden – Ergebnisse.* In: Südostdeutsches Archiv 7 (1964).
  42. *Neuere Ansichten über die geographische Lage der finnisch-ungarischen Urheimat.* In: Ural-Altaische Jahrbücher XXXVI (1965).
  43. *Continuitätsprobleme im karolingischen Unterpannonien. Mehodios' Wirken in Mosapure im Lichte der Quellen und Funde.* In: Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963. celebrati. Wiesbaden 1966.
  44. *L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises* (Contribution à la 12e grande réunion annuelle de l'Académie Internationale Libre des sciences et des lettres à Paris 1963.) In: Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. Modena 1966.
  45. *Déisis und Eschatologie.* In Polychordia. Festschrift Franz Dölger II. Amsterdam 1967. Dass. auch in: Byzantinische Forschungen II (1969).
  46. *Selbstbildnisse des Malers Johannes Aquila aus de Jahren 1378 und 1392.* In: Stil und Überlieferung in der Kunst des Abendlandes. Akten des 21. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte in Bonn 1964. Band III. Berlin 1967.
  47. *Honfoglaló magyarok és szlávok* (Landnehmende Ungarn und Slawen). In: Katolikus Szemle XX (1968).
  48. *Problémák Szent István és koronája körül* (Probleme um den hl. Stephan und seine Krone). In: Új látóhatár XIII/XXI (1970).
  49. *Urgeschichtliche Wunderdinge* (Vortrag am Martinus Vogelius Symposion 1969 Hamburg). In: Ural-Altaische Jahrbücher 41 (1969).
  50. *Die Kunst der corvinischen Renaissance. Bemerkungen zum Problem ihrer Entstehung, Wesenzüge und Nachwirkungen* (Vortrag an der Jahrestagung der Südost-

- deutschen Historischen Kommission 1969 Linz). In: Südostdeutsches Archiv 13 (1970).
51. *Über Herkunft, Gesellschaft und Recht der Székler* (Vortrag im Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1965 Ansbach). In: Ungarn-Jahrbuch 2 (1970).
  52. *Újabb Szent István-kutatók* (neuere Sankt Stephan-Forschungen). In: Katolikus Szemle XXIII (1971).
  53. *L'adoption de la Déisis dans l'art en Europe centrale et occidentale*. (Referat am XIII. Internationalen Byzantinisten-Kongress 1966 Oxford) In: Mélanges Szabolcs de Vajay, Braga 1971.
  54. *Der Sarkophag des hl. Stephan und seine Ikonographie*. In: Das Münster XXV (1972).
  55. *A hétszázötven éves Aranybulla* (Die 750 Jahre alte Goldene Bulle). In: Mit ér az ember, ha magyar? Magyar Pax Romana Kongresszus (Was ist der Mensch wert, wenn er ein Ungar ist? Der 14. Ungarische Pax Romana Kongress 1972 Zangberg). Rom 1972. Dass. auch in: Katolikus Szemle XXIV (1972).
  56. *Bemerkungen zum Problem der ersten byzantisch-ungarischen Berührungen*. In: Überlieferung und Auftrag. Festschrift Michael de Ferdinandy. Wiesbaden 1972.
  57. *Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan*. In: Ungarn Jahrbuch 7 (1977)
  58. *Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quelleninterpretation* In: Ungarn Jahrbuch 7 (1977).
  59. *Az ország és koronája* (Das Land und seine Krone). In: Katolikus Szemle XXX (1978).
  60. *Das Schicksal der östlichen Ungarn im Lichte moderner Forschungen*. In: Ural-Altaische Jahrbücher 50 (1978).
  61. *Történetírás – történetkutatás* (Geschichtsschreibung - Geschichtsforschung). In: Magyar Mérleg I. SMIKK, Zürich 1979.
  62. *Zum Stand der Sankt-Stephan-Forschung. Bemerkungen zu Györffys „István király és műve“*. In: Südost-Forschungen XXXVIII (1979).

*Kiegészítés Bogyay Tamás írásainak jegyzékéhez
(Válogatás)*

63. Ungarns Heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. Ungarn-Jahrbuch 9. 1978. (erschienen 1980) 207–235.
64. Történetírás – történetkutatás. *Magyar Mérleg I. SMIKK Zürich 1979. 7–29. Új Látóhatár XXX. 1979. 189–211.*
65. Nemzetteremtő eszme – politikai propagandafegyver – történelem? (A dákoromán elméletéről) *Magyar Mérleg III. SMIKK Zürich 1980. 67–83. Új Látóhatár XXXII. 1981. 159–175.*
66. Wittelsbachok és magyarok. *Katolikus Szemle XXXII. 1980. 332–340.*
67. Die gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Grundlagen der Renaissancekunst mit besonderer Berücksichtigung der Architektur in Ungarn. *Ungarn-Jahrbuch 10. 1979 (erschienen 1981). 121–132.*
68. Sankt Elisabeth – Fürstin – Dienerin – Heilige. Aufsätze, Dokumentation. Katalog. Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1981. A marburgi kiállítás katalógusában a következő címszavak: Die ungarischen Vorgahren der hl. Elisabeth (319–322). – 3. Die Krönung Andreas' II (322–323). – 4. Siegel König Andreas' II. (324). – 6. Burg und Burgkapelle von Esztergom (325–328). – 9. Burg Sárospatak (328–329). –14. Burg Pressburg (339–341). 15. Urkunde König Bélas IV. (341).
69. Néhány gondolat a középkor megértéséről, *Szolgálat 51. sz. 1981. Kisboldogasszony 32–36.*

70. Eine Grenzprovinz byzantinischer Kunst im Donauraum? XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten II/5. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/I. Wien 1982. 149-157.
71. Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. *Insignia Regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn.* Budapest 1983. 65-89.
72. A szent korona mint a magyar történelem forrása és szereplője. *Gesta Hungarorum I.* SMIKK Zürich 1984. 88-104. Nyugati magyar esszéfrók antológiája. Válogatta és szerkesztette Borbándi Gyula. Protestáns Magyar Szabadegyetem Bern 1986. 35-54.
73. Die Salzburger Mission in Pannonien aus der Sicht der Archäologie und der Namenkunde. Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Beiträge des internationalen Symposions vom 20. bis 22. September 1985 in Salzburg. Salzburg 1986. 273-290. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126. 1986. 273-290.
74. A magyarság mint Nyugat védőbástyája. *Katolikus Szemle XXXVIII.* 1986. 101-114.
75. Des gesellschaftliche Hintergrund der Ladislauslegende von Turnišće (Toronyhely – Bántornya). Ein Beitrag zur Geschichte des Ladislauskultes zur Zeit Ludwigs des Grossen und der Königin Maria. *Louis the Great King of Hungary and Poland*, edited by S. B. Vardy & G. Grosschmid & L. S. Domonkos. New York: Columbia University Press 1986. 237-250.
76. A bántornyai falképek donátorairól. *Ars Hungarica XIV.* 1985. 147-158.
77. A 72. sz. alatti frást közölte a szegedi AETAS 5. 1987/1. 80-97.
78. Domajševci – Domonkosfa. Eigenkirche eines slawischen Herrn oder Gotteshaus „westlicher Szekler“? Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. I. München 1987. 225-240.
79. Kaiser Sigismund und seine Zeit in der Kunst. Eine Ausstellung des Museums für Geschichte der Stadt Budapest unter Mitwirkung des Instituts für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 29. Mai – November 1987. *Kunstchronik* 41. 1988. 281-288.
80. Bayern und die Kunst Ungarns im Mittelalter. Bayern und Ungarn – Tausend Jahre einige Beziehungen. Beiträge eines Symposiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Osteuropa-Instituts Regensburg-Passau. Passau 17.-19. April 1986. Regensburg 1988. 23-27.
81. Ungarnzüge gegen und für Byzanz. Bemerkungen zu neueren Forschungen. *Ural-Altaische Jahrbücher* 60. 1988. 27-38.
82. Szent István és Szent Adalbert prágai püspök. Szent István és kora. Szerkesztette Glatz Ferenc és Kardos József. Budapest 1988. 156-160.
83. Bemerkungen zur Deesis-Forschung. Festschrift für Klaus Wessel zum 70. Geburtstag in Memoriam herausgegeben von Marcell Restle München 1988. 49-55.
84. Dénes Tibor, a kutató. Arcok és eszmék – a nyugati magyar irodalomban. Szerk. Saáry Éva. Szeged-Zürich 1989. 117-129.
85. A 65. sz. alatti frást közli Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tege-rentúli magyar tanulmányírók. Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzete-ke-t írta Pomogáts Béla. Budapest 1991. 253-272.
86. Megjegyzés Mosapure-Zalavár kérdéséhez és a pannóniai kontinuitás-kutatás módszertanához. *Századok* 1989. (megjelent 1991. augusztus) 123. évf. 489-493. A Századok 1948 évi kötetéből, amelyet Andics Erzsébet nem engedett megjelenni.
87. Kritikai tallózás a szentkorona körül. *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* 1991. 31-37.

1. *Ungarische Bibliographie 1945–19550*. Mit Gertrud Krallert-Sattler. In: Südosteuropa-Bibliographie I/2. München 1959.
2. Julius von farkas: *Die Kultur der Ungarn*. Mit Beiträgen von T. v. B. In: Die Kultur der eurasischen Völker. Frankfurt/M. 1968 (Handbuch der Kulturgeschichte, neu hrsg. v. Eugen Thurner).

* * *

További 44 kisebb cikk folyóiratokban és évkönyvekben, 46 szócikk két szaklexikonban, 261 könyvismertetés periodikákban.

KONRÁD SZÁNTÓ

THE CHURCH HISTORICAL WORK OF TAMÁS BOGYAY

Konrád Szántó introduces the 80 years old Tanás Bogyay from three perspectives: reviews his career, evaluates his scientific work, and finally describes his personality.

1. He accomplished his high-school studies at the Piaristes in Nagykanizsa. His father was a cavalry lieutenant, his mother descended from the well-known Pauler family, that had a great impact on his career. After graduation (1927), he continued his studies at the Eötvös College majoring in Hungarian, french and Art History. He presented his doctoral dissertation in 1932. It received the qualification *summa cum laude*. He subsequently spent one semester in Berlin, and one in Rome as a scholarship-holder. In 1935, he was appointed to the School Council in Zalaegerszeg. After getting married in 1940, he was appointed to the Ministry of Education with the help of professor Hekler. His work on the history of art started here and was inspired by his relations to professor Hekler. During autumn 1944, he took an active part in the transportation of art works of the Museum of Fine Arts to the West. He also stayed abroad. He lived in Bavaria for years under bad financial circumstances, and in 1952 he became a member of the editorial board of the cultural journal called „New Hungarian Way” there.

2. The number of his publications is nearly 400. He is one of the outstanding researchers of the Hungarian history of art and of the archeology of the middle ages. He wrote his inspiring work in 1955 on the 1000 ear anniversary of the battle at Lech-field: *Lechfeld, Ende und Anfang*. Several of his papers deal with Saint Stephen, the book of Györfly György, and arguing with it. In connection with this he especially calls attention on the role of Saint Adalbert, Bishop of Prague, in conversion of the Hungarians. Bogyay is one of the acknowledged experts on the Saint Crown's research. His outstanding and comprehensive work on the complete Hungarian history: *Grundzüge der Geschichte Ungarn*. He prepared his book titled „Our History' Path” for high-school education. About 150 major studies of his were published in different languages in scientific journals. Let's not mention the immense book-reviews and vocabulary entries in lexikons. Not only the number of his works is high, but their quality is also excellent. Besides these he had a great impact in the establishment of the "Hungarian Institute", which exists since 1962 in Munich. He is also editor of the "Studia Hungarica" series, since 1962. He is the associate editor of "Ungarn Jahrbuch". He is also editor of one section of the Styria-Verlag at Graz. His book "Die heilige Könige" was published here. In general, it can be concluded, that the strong critical attitude is very characteristic of Tamás Bogyay.

3. First of all, the search for truth is very typical of his personality. His deep catholic belief can't be separated from his search for justice. His unselfish readiness to help, his modesty and his intuition are probably the most sympathetic features of his.

JEGÓ ÉZSIÁS OFM

ÉN ITT MARADTAM

(Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből¹)*Közzéteszi: Sávai János*

A Csongrád Megyei Levéltár (CsML) egyházi gyűjteményében található két kis füzet (XII.4 b/2. „1800–1881” levélcsomóban), az alsóvárosi kolostorból kerültek ide. Az A/5-ös méretű, keménykarton borítású naplók eleinte magánjellegű feljegyzéseként íródtak. Később mint krónikás, számít arra, hogy mások kezébe is kerülhetnek följegyzései: igyekszik olyan információkkal, illetve összefoglalással szolgálni, amelyek egyéni reflexiókként válaszolnak az élet sokféle kihívására.

Az első füzet (1821–1839) 49, a második (1840–1849) 79 oldalon foglalja össze az eseményeket. Első feljegyzéseit latinul kezdte írni, ezért ennek tartalmát kivonatossan közöljük. Nem világot rengető eseményeket elemez, hanem a mindennapok gondjairól és örömeiről készít néhány sornyi feljegyzést. Természeti katasztrófák, háborúk, emberi sorsok tragédiái játszódnak le egy szegény barát előtt, aki Szent Ferenc lelkületének egyszerűségével veszi, hogy előljárói időnként áthelyezik, máskor évekig egy helyen hagyják.

Ézsiás páter kora teli van feszültségekkel: a 19. század eleji forradalmak nyugtalanító előjelei mutatkoznak a természet erőinek összecsapásában is. Pontos képet nyújt az időjárás, a termés és a közélet viszonyairól. Sejtethetjük a sokat emlegetett „közvélemény” érdeklődésének alakulását, a nagy horderejű eseményekről alkotott felfogását. Kossuth Lajos „három személyű” kormánya leírása mellé így kerülhet ez a megjegyzés: „a régi köpönyegemet ujjal cseréltem ki”. Érdekes, hogy a magyar öntudat ébredésével szimpatizál, de az új magyar kormányt kételkedve fogadja.

P. Jegó Szegeden kezdte szerzetesi életét és hosszú távollét után ismét ide kerül vissza idős szerzetesként. Sokszor leírja naplójában ezt a rövidke megjegyzést: „Én itt maradtam”. Ez az „itt” jelentette azt a helyet és azokat az embereket, akiknek szolgálatára rendelték. Csak sejteni lehet egy-egy meg-

1 A szegedi alsóvárosi ferences rendház levéltára főként a történelmi anyaga szerzetesrendek szétzilálásakor részben a Csongrád Megyei Levéltárhoz, részben pedig magánkézbe került, vagy megsemmisült. A régi anyag listázását, illetve mikrofilmre vitelét most végzi a Szegedi Hittudományi Főiskola. Ezúton is köszönetet mondunk a Szegedért Alapítványnak, mert támogatásukkal ennek a fontos dokumentumgyűjteménynek feldolgozásához foghattunk.

jegyzéséből, hogy bizonyos helyeken sokat szenvedett, de a hűség odakötötte: „én itt maradtam”. Egy tiszta lelkű ember egyszerű vallomásai, mindennapi gondolatai tárulnak elénk: a történelem alulnézetben. Nem ahogyan a történészek megírják az ún. jelentős eseményeket, hanem ahogyan az emberek megélik azokat: azok az emberek, akiknek a feje fölött mások „csinálják” a történelmet. Ez a csinált történelem érthetetlen, mert pontosan azok hiányoznak belőle, akik lényegében a főszereplők: az emberek, akik minden látványos vihar ellenére „itt maradnak”.

Önmagában a napló nyelvezete nagyon egyszerűnek, majdhogynem igénytelennek tűnik. Elbeszélésének sajátos szűkszavúsága érthetetlen lenne, ha csupán azért szánta volna a „nagyérdemű olvasó” figyelmébe, hogy az időjárás furcsaságairól, a természeti jelenségekről és katasztrófákról tudósítson. Több-ször megjegyzi, hogy a tudományos értékelését olvashatjuk a korabeli újságokból. Ézsaiás atya „foglalkozása”, pontosabban hivatása: népszónok. Kifinomult stílusa, jó előadó tehetsége lehetett, mert általában ebben a tevékenységben találjuk minden állomáshelyén. Szegedre kerülve, öreg korában is itt szónokol, járja a falvakat, tanyasi templomokat. Nem részletezi, elemzi a politikai eseményeket, hanem a szegény ember bölcsességével érzi, hogy a világban nincs minden rendjén. Ennek az érzésnek ad kifejezést mindazok nevében, akik nem „az idők jeleiből”: az őket körülvevő csillagos égből, a fák rügyezéséből, a folyómedrek nyugtalanságából olvassák a jelent és a rájuk váró jövő mikéntjét. „Az idén általában jó termés, sok gyümölcs és Isten kegyelméből minden volt a Szegény Magyar számára, csak egység nem” – írja 1843 végén, majd folytatja – „Egdörgés kevesebb, mint Száj és Szívdörgés”. Külön értéke a naplónak a természeti jelenségek, az időjárás pontos feljegyzése, a mindennapok életének, a megélhetés alakulásának figyelemmel kísérése.

1. A napló latin szövege

P. Jegó Ézsaiás 1804. január 4-én, hajnali négy órakor látta meg a napvilágot. Születési helyét nem jelöli, de valószínű, hogy Gyöngyösön, mert édesanyja itt él, illetve itt van családi házuk. (1835-ben az édesapja hagyatékából maradt házban néniének alakít ki lakást.) Apja, Jegó József, 1813-ban halt meg, édesanyja másodszor is házasságot köt egy Fábri György nevű férfival (†1843. május 5-én). Édesanyja 1838. május 12-én bekövetkezett halálát megrendítő szeretettel mondja el: éppen akkor érkezett haza, amikor anyja utolsó perceit élte és fiához ezek voltak utolsó szavai: „Misézz értem, fiam!”

Három fiútestvére szintén pap lett: József nevű bátyja 1820-ban mondta Gyöngyösön első miséjét, Ignác nevű fiatalabb testvére 1832. február 26-án Egerben, Alajos nevű piarista öccse pedig Gyöngyösön, 1830-ban primiciázott. P.Ézsaiást Rozsnyón szentelte föl Scitovszky János püspök 1828. június 13-án, Páduai Szent Antal ünnepén. Egyetlen lánytestvéréről emlékezik meg, nővérééről, de mindez nem zárja ki, hogy többen voltak testvérek, akik talán korábban meghaltak. A testvérek között nagy szeretet és egyetértés lehetett, mert még a diszkrét közlésekből is kitűnik az egymás iránti gondoskodó figyelmes-

ség. Ugyanakkor ez a testvéri összetartozás egyiküket sem akadályozta, hogy teljes odaadással a hivatásuknak éljenek. Különösen József bátyja iránt érez hálát, akinek talán éppen hivatása kibontakozását is köszönhetette, és aki később is annyi figyelmességgel kíséri apró termetű öccse életútját.

1821-ben kezdte meg a noviciátust Szécsényben, ahol május 8-án öltötte magára a ferencesek habitusát. Filozófiai tanulmányait előbb a kecskeméti, majd a gyöngyösi házukban végzi. 1825-ben szentelték szubdiákonussá és a négy ú.n. kisebb rendet is akkor vette föl. Érdekes, hogy ugyanekkor bérmlakozott is. Szegedre kerül teológiai tanulmányokra 1825. szeptember 13-án. 1826. szeptember 22-én lesz diákonus.

1827. június 4-én (Szegeden), a Palánkban nagy tűzvész pusztít: délután négy óra tájban 25–30 ház pusztul el. A tragédia ugyanitt 4 nap múlva megismétlődik.

Első prédikációját 1827. szeptember 9-én, Mária nevenapján mondja Alsóvároson, a következőt pedig Szőregen, október 7-én.

1828. május 16-án Rozsnyóra utazik, ahol a pappászentelésére készül.

Az 1828. június 13-i pappá szentelése után Gyöngyösön mutatja be első miséjét. Kézvezetője az akkori tartományfőnök, P. Honza Cézár, az ünnepi szónok pedig P. Kudelka István volt.

Fiatalként Kecskemétre kerül és kisegítőként Csongrádra is átjár. Kecskeméten az első beszédet a Pünkösdi utáni 17. vasárnap mondta. Az itt tartózkodás tragikus eseménye, hogy szeptember 12-én éjjel egy villámcsapás porig égetett házakat. Első gyónója egy idős, igen egyszerű személy, aki még a Mi-atyánkot sem tudta. Ebben az évben a tél igen korán (október 31-én) köszöntött be nagy hóval és hideggel.

Október 22-től Szolnokra került, ahol magánórákat ad a következő diákoknak: Magyar József, Horgas József és István, Raskó János, Farkas István, Deme Mihály, Sipos Ignác és János, Bodor Frigyes és Hitter József. A gyerekek egyike-másika után fizettek valamit, de volt, akit szívességből tanított.

1829-ben Radnára zárandokol P. Fóris Ferdinánd lektor, Agnelli Ferenc gyógyszerész és Klampeczki sebészorvos társaságában.

Október 2-án papszentelésre megy Vácra, majd a fővárost látogatja meg. Az újabb helyezések ismét itt hagyják.

1830. szeptember 8-án Alajos nevű testvérének első miséjén ő az ünnepi szónok.

Az 1829–30-as tél igen kemény volt. Karácsony másnapjától március közepéig nagyon kemény fagyok voltak: a fák, a szőlők szinte szétfagytak. A hőmérséklet -23 fokig süllyedt. A Tisza jegén még március 20-án is át lehetett gyalogolni. Igaz, volt némi kis áradás, de nagy szárazság következett: májustól augusztusig talán kétszer esett egy kis eső. Szeptember elejétől esni kezdett, majd amikor hidegre fordult, térdig érő hó hullott. P. Jegő alacsonyabb természetű lévén, alig bírta a nagy hóban járni, amikor prédikálni hívták.

Az 1831-es esztendő szomorú eseménye, hogy Szolnokon kolera járvány tör ki: július 4-től egy hónapon át szedi áldozatait mindkét nemből. Kilencszázan pusztultak el a városban, de a barátok közül senki nem halt meg, bár néhányan nagyon közel kerültek a végveszélyhez. Sok beteget ápoltak és volt nap, hogy negyvenet temettek.

Szeptember 30-án ismét Kecskemétre küldik kíséret szónoknak.

1832. február 26-án mondja első miséjét Ignác nevű öccse, aki egri főegyház-megyes pap.

Augusztus 26-án Jászberénybe helyezik kíséretnek.

1833-ban Gyöngyösre helyezik, ahol szónok és katekéta.

1834. esztendő szárazsággal és korai tavasszal kezdődik, már február közepén virágoznak a gyümölcsfák. Márciusban a hatalmas szélvihar háztetőket bont és a Szent Bertalan templom tetejét is megrongálja. Március 29, 30: erőteljes havazás, amely a Mátrában még április első hetében is tartotta magát. A nyár igen meleg és Pünkösdtől augusztus 13-ig nem volt eső. Mátraverebélyre zárandokol, ahol Nagyboldogasszony napján búcsúi szónok.

Ez év október 15-én erős földrengés rázza meg az ország középső részét. Főként a szegényebb házakban tesz kárt a természeti csapás.

1835-től magyarul írja tovább feljegyzéseit.

A napló 1849. május 17-el zárul. Az alsóváros kolostor Historia Domus-a szerint (CSML XII. b/7, f.325) P. Jegó 1881. augusztus 3-án délután Kecskemétről Szegedre költözött. Mint „kiérdemesült” szónok és aranymisés pap került ide. Szeptember 3-án Zöldfásnál, 18-án pedig Csorván prédikál. 1882. március 8-án és 27-én Földeákon tart beszédet. Későbbi följegyzéseket nem találunk róla.

A napló végén közöljük Ézsaiás atyának Vácról Szegedre hozott három följegyzését, melyeket az 1849.július 17–18-i orosz megszállás után készített. A Vácot megszálló orosz katonaság a ferencesek zárdáját sem kímélte meg: ami fogható volt, azt magukhoz vették. P. Jegó feljegyzéseiben sorra veszi az okozott károkat.

2. *Értékelés*

A napló írója egyszerű szerzetes, igen jó szellemi adottságokkal. A vizsgáit és a rábízott feladatokat mindig pontosan, lelkiismeretesen elvégzi. Naplójának közlését nem annak különös irodalmi értéke teszi indokolttá, hanem a mindennapok eseményeinek közvetlen regisztrálása, ahogyan azt az egyszerű emberek megélik. A rendkívüli események ugyan nem közömbösek számára, de nem is ragadtatja el magát. Az 1848-as szabadságharc eseményeit inkább félelemmel és aggodással fogadja, mint lelkesedéssel: a véres események borzalmát nem tudja győzelemnek elkönyvelni. Megdöbbenéssel jegyzi le a délvidéken kegyetlenül vérengző magyar katonák tetteit: az ilyen népiirtás nem válthat ki mást irántunk, mint gyűlöletet és bosszúvágyat.

Szegényes, egyszerű napló, amelyben az időjárás, a posztóárak és a termés alakulása váltogatják egymást a politikai eseményekkel. „Nem előre megfontolt szándékkal” íródott, ezért a maga egyszerűségében hiteles pillanatfölvétel.

A napló átírásában követtük az eredeti szöveget. Csak ott tettünk ki írásjeleket, ahol annak hiánya nehezíti a megértést. A rövidítések feloldásában szintén csupán a kevésbé érthető rövidítéseket írtuk ki teljesen. P.Jegó a nevek

írásában nem mindig következetes, ill. a köznyelvben használatos módon írja azokat.

A szövegben a következő jelzéseket használtuk:

[ ] P. Jegő lapszéli jegyzetei

( ) P. Jegő által zárójelbe tett szöveg

// a kézirat oldalszámát jelzi.

1. FÜZET

/1/

Connotationes quaeprim inchoatae ab anno Dni 1825 die 28 Junii Gyöngyösini per Isaiam Jegő athuc qua 1-i anni Theologum et professum tantum.

/2/

Quaeprim Reflexiones.

[Anno 1821] Ordinem hunc ingressus sum. Indutus sum Die 8 Mai anni eiusdem in Novitiatu fui Setsenii.

[1822] Inde descendi Szolnokinum pro repetendis studiis Minoribus seu gravioribus, ubi 4 menses inplevi.

[1823] Inde ivi pro Philosophia Ketskemetinum, post hoc absoluta Philosophia Gyöngyösinum. [1824]

[1825] Sacram professionem elicui die 13 Januarii Gyöngyösini.

Fratri Salamoni Dunyák novitio dedi 18 Sermones ex Philophia 8 ex Pragmatica R. H. 10.- die 6. Feb. 1825

Cistam meam commutavi cum P. Emerico Megyess d 29 Februarii superaddo 1 Imperiale.

Sacrum S. Deaconatus ordinationem cum Confirmatione et quatuor minoribus suscepi die 13 et 14 Jun., quos contulit Excellentissimus Dominus Madarasiensis episcopus Josephus Vurum Agriae. 1825 (In confirmatione assumsi Nomen Ludovici)

Natus sum Anno M. [1804 d. q. Ian mane hor. 4.] Dominus Genitor Meus Josephus fati cessit [1813].

[3] Gyöngyösini in Theologia, dum nimirum fuissem 1-i anni Lectores habui P. P. Thomam Dubetz et Augustinum Balogh, quorum ultimus exspiravit die 17 Februarii eiusque vices gessit R.P. Ambrosius Hulsták gvard. et Consultor A. Provinciae [Anno 1825].

[Anno utroque 1823 et 4.] In Philosophia Joannem Hess Melicher, et Thomam Daftsik.

[Anno 1825] Gyöngyösino, pro continuanda Theologia descendi Szegedinum die 13 Septembris (Terci enim et 4-iani translati sunt Gyöngyösinum et Szegedinum, ita ut media pars uniuscuiusque classis esset Gyöngyösini, media autem Szegedini. Agriam autem locum Theologorum dispositi sunt Philosophi).

[Anno 1826] Jubileum, seu remissio omnium peccatorum, servabatur dum Szegedini fuissem 2 anni Theologus. Mepimus autem die 14 Mai, ita ut singulis feriis 4 6, et Sabbato per decursum duarum septimanarum cum processione

ivimus excurrere aliam Ecclesiam. Prima processio ducta est in nostram, altera in Minortarum, tertia ad Rochum.

/4/ Diaconatum Suscepi die 22 Mensis Septembris Anno Domini 1826.

Makovii contulit Ladislaus Köszögi Episcopus Csanadiensis.

Qua II et I mi: Lectores mihi fuerunt P. Remigius Gedrák L. mor. et P. Franc Xavierius Dudás Herm L. Szegedini. anno videlicet 1826.

Qua III. anni habui P. Demetrium Paulovics, Moralem qui tradidit et cursus Remigium praefati cognominis; ibidem. anno 1827.

Eodem anno nempe 1827 cepit reedificari tectum turris inferioris Civitatis cruxque eius deposita fuit die 23 Martii hora 3 quadrata post 9-a matutina. Cuius pars valido ventuflaute maior deiecta est, ita ut nonnisi trabes crucem sustentantes remansere; idque contigit die 16 Marcii circa 10 Vespertinam.

/5/ [1827. Szegedini.] Tecta 12 et 1/2 orgiarum nec erecto eadem autiqua sed aliquantulum terra flava pingata crux imposita fuit die 22 Aprilis Dominica in albis hora 4 pomeridiana maxima cum solennitate musicis concionem distrahentibus inter tormentorum sonitum.

[Ibidem] (Die 4 Junii In Palanka incendium solenne iuxta consensum populi 25 aut aut alii referunt forte 30 domus exarsere, tempore pomendiano hora 4.

Die autem 8 mensis eiusdem itidem in Palanka non procul a nuper igne deletis domibus hora 2 quadra pro 3 noctis 2-ae domus et fors etiam tertia, sed non totaliter idem fatum subiere. Primum incendium in Civitate Mora dicta iuxta lacum Tseperke. Alterum enim penes domum Vödrösianam non procul a vicina domo.

[1827 die 30 Julii] P. Tómas Szerentsés discessit. hinc Szegedino Vacium pro condiscenda die 30 Julii arte graphidis.

/6/ [1827] Primam sermonem humileticum ad populum in Cathedra Szegediensi D. Virgnis habui die 9-a Septembris in Festo SS. Nom. Mariae.

Alterum dixi in Pago Söreg 7-a Octobris. [eodem]

[1828 Szegedini] 14 Martii itidem in Superiori civitate ad finem ut fertur circiter 12, aut 14 domus exarsere.

Lectores habui ultimo anno Theologiae 4-o Demetrium Paulovits et Bonaventuram Ritzó Iuris Canonici. [1828]

[1828] 16 Mai in Festo S. Joannis Nep. movi Szegedino pro ordinatione Rosnaviam cum obedientialibus litteris, ibique 13 Junii in festo S. Antonii Paduani suscepi S. Presbyteratum ordinem, eamque contulit Illustrissimus dominus Joan baptista Scitovszkij Episcopus Rosusi, ego fui ille felix, cui prima vice contulit S. hunc ordinem. Inde descendi 16 Junii cum P. Gvardian etate Protasio Magyar primitias celebrandi causa.

/7/ [1828] Primitias celebravi 22 Junii Gyöngyösini, Dominica 4 post Pentecostes in festo S. Juliana Falcon V. Manuctorem habui Admodum R. P. Provincialem Superioris partis Caesareum Honza, qui tunc hic Canonice visitabat fratres suos.

Adstiterunt sequentes:

PP. Deaconus Philippus Moiss et Leopoldus Kurtz S. Diaconus
Caerimoniarius F. Stephanus Speth.

Acoliti:

FF. Ludovicus Szalmási et
Mathias Veispek.

Thuriferi:

FF. Blasias Fabanai et
Samuel Hortalányi
Spectabilis Spethanus S. Diaconus,
Ludovicus Diaconus
Blasius Diaconus.
Samuel Diaconus.
Mathias Professus.

Ex Presbyteram Episcopus Rosusis solus examinavit 12 Junii a media sexta usque septimam vespertinam non nihil ex objectis etiam theologicis hinc inde praesentium

[N. B. Concionabatur P. Stephanus Kudelka Lec. Act. Theol.]

/8/ [1828] Die 26 Junii Unum Sacrum absolvi pro parte cetus Spiritus Sancti Gyöngyösi.

Finitis ibidem primitiis obedientiales accepi litteras Ketskemetinum pro Comitatus Procuratore et Coadiutore Csongradini.

Tabula Universalis anni 1828-vi fuit perlecta Die 6 Septembris ante caenam lata per MVP Secretarium Provinciae Xaverium Dudás. In hac tabula rursus hic mansi in eodem officio.

Pro quinque manutergiis emi relatum a Fratre Georgio bosnensi 11 gros, unam talerum die 19 Septembris. [1828]

Petostacum alenari curavi 5 fl. semiserie anno eodem, praepararunt autem pro die 20 Sept. Unam cordam a Fratre Joanne bosnet emi die 18 Sep. 1. vigesimum in argent. [1828]

Finitis studiis primam contionem die 24 Aug Dominica 13 post Pentecostes N. Körösi dixi ut Parochi suprens. [1828]

Ketskemetini qua Coadiutor prima mea Concio fuit Dominica 17 post Pentecostes In festo Nom. Mariae post 12 Noctis magna fuit tempestas, etiam fulmen incussit in quandam domum calvinianam et exarsit pulcherrime. Ketskemetini.

/9/ [1828 Ketskemetini die circiter 29 Julii.] Primum Paenitentem habui unum simplicissimum senem rusticum, qui prout infimae sortis, ita etiam exigui intellectus videbatur, vix fuit gnarus orationis Dominicae. Quem in sede confessuali debui instruere.

[1828] Ketskemetino veni Szolnokinum pro Docente normalii die 22. Octobris in locum Domini Kasza, cum ille nulnerit acceptare, et ille trasmutatis ad meum locum Csongradinum.

[1828] Die 31 Octbris Szolnokini magnae nives cadebant et frigora intensa fuere.

[1828] Die 11 Decembris curavi dentem extrahi secundum a posteriore superius in parte dextra. Szolnokini.

[1828] Szolnokini in fine anni Te Deum induxit P. Thomas Dubecz Administrator, quod in posterum quoque servabitur cum expositione Eucharistiae, et fit litania de SSo Nom. Jesu, ultima anni die hora 5 vespertina.

/10/ [24 Junii solv 30 fl. solvit 24 et 10 gr. solvit 6 fl.] Privatistas 1828/9 habeo sequentes: Josephum Magyar solvit ad libit. Josep. et Stephan Horgas; etiam ad lib; Joanes Raskó venit in Januario. Farkas Stephan solvet 18. eq. Jan. Deme Mihály solvet 25. Ignázt Sipos, et Joan. etiam fors aliquid (solvit nihil) saltem profiteor in nomine Domini Post p. venerunt Frid Bodor, et Jos. Hitter. solvet 5 f et alter 5 fl.

Annus 1829

[Szolnokini] Die 4-a Aprilis iam cadebant glacies avellanam magnitudinem adaequantes, quas antecessit tempus nubilosum, fulgur et tonitrua, circa horam 2-am pomeridianam sed nonnisi per medium durabat quadrantem. Examina in Schola vernacula nostra Szolnokiensi habimus sequenti ordine: 11 Aprilis mane habuit P. Norbertus in maiori classe ex Doctrina et Scriptura novi Testamenti, iterum 13 mensis eiusdem mane habuit ex aliis omnibus. Ego vero habui semel tamen ex omnibus post meridiem eadem die, videlicet 13.

/11/ Ex morali pro 1-a Jurisdictione examinavit Praepositus Félégyháziensis Andreas Che, quod duravit per integras duas horas Anno 1828 circiter 10 Julii. Adsuefecit ex delegatione Episcopi Vaciensis Francisci Nádasdi, nam secus iluc fuisset mihi eundum, sed ob miserum statum Comitatus Kecskemetis non potuit acessionem conducere, quare Ladislaus Magócsi tunc gvardian expeciit adeo, ut denominet hic aliquem in procul a Conventu.

Die 27 Julii Farkas Step. Priolista solvit 7 fl. ex quibus 1. pro sacro dedit.

Ex pecunia Scholastica, quam pro Classificatione tulerunt excepi 2 fl et 17 grossos. Exsolvi.

[1829] Tabulam universalem percepimus die 2-a Septembris circa 4-am, id est secundo quadrante pro quinta pomeridiana. In qua rursus mansi in eodem officio.

Pannum pro habitu emi die 2-a Sepbris 1829. 5 ulnas a 6 fl et 5 gr.

[Anno eodem] Cum P. Lectore Ferdinando Fóris Apothecario Francisco Agnelli, et cum Chirurgo Klampeczki fui Radnae.

/12/ Hinc Szolnokino movimus die 16 Septembris et 24, hora 6 vespertina rediimus.

Secunda autem Octobris anno eodem movimus Vaczium cum Patre Edmundo Szabó et Gerardo Simonfalvai Sub Diacono et Diacono pro ordinatione, finita ordinatione cum Patre Edmundo Vacio transivi Pestinum et Budam. Gerardus autem sub hoc tempore visitavit suos parentes. Et sic illi descendebant Theresiopolim primicias celebraturi. Ego vero cum P. Gvardiano Thoma Dubecz, qui tunc pro nundinis comparuit 13 Octobris redi.

[1829] Pestini die 9 Octobris emi petasum sericeum (ad Ladislaum Regem 11 fl in platea sic nominata Dominarum.

[1829 Novembr.] A P. Lectore Ferdinando levavi 20 fl. et 10 gr. die 26 Octobris. Verum iam exolvi die 9-a mensis novembris Bundam vulgo (Csurape) dictam curavi Szolnokini die 12 Novembris tulerunt domum. Constat 58 florenorum [Anno 1829].

Szolnokini die 11 Novembris per funes detraxerunt crucem turris cum media parte eiusdem, usque maiorem prominentiam, verum crux una cum globo contusa etc. [1829]

/13/ [1829] Pro parte caetus S. Sancti absolvi duo Sacra in Festo Nativitatis Domini Nostri Jesu Christi.

Anno 1830

Curavi Docketum vulgo superpelliceum, quod constat 15 flor, die 28 Januarii ut primum fuit paratum illico curavi benedici per P. Gvardianum Thomam Dubecz Szolnokini.

N. B. Alterum Jubilaeum Servabatur anno 1829. quod promulgari curavit tum neoelectus summus Pontifex Pius Octavus. Verum non in quavis Dioecesi eodem tempore; nos hic Szolnokini 15 Novembris incepimus in festo S. Leopoldi et durabat usque dominicam 1-am adventus. Processiones ducere aliena in aliam ecclesiam non; verum confiteri et sacram solummodo synaxim summere obligabamur.

[1830] Visitationem canonicam A. R. P. Provincialis hoc anno (Caesarius Honza) consultori Provinciae Ungariae R. Patri Adalberto Gyüre commissit, quam ille hic Szolnokini die 4. Junii servavit. Verum saltem in aliquibus inferioris partis contionibus.

/14/ [1830] Venerabile Capitulum Servabatur 8-a Augusti. Tabula adlata fuit 13 circiter 3-a quadrante pro 10 vespertina. Nunc iterum mansi hic Magister Sch. rationalium nempe Szolnokini. Provincialis electus Adalbertus Gyüre.

Hac nocte id est 2-da noctis hic Szolnokini exarsit Diversorii sic nominati Zöldfa stabulum, faenum, currus Epocillatoris, qui ibidem erat. Et solum aedificium mansit intactum.

[1830] Reverendo fratri Aloysio dixi occasione primitiarum Contionem 8 Septembris in festo Nataliciae Gyöngyösini in Parochia superiori.

Hoc anno nempe 1829/30 erat hyems immanis; frigora intensissima, nives communiter ubique, a Festo S. Stephani Martyris usque circiter 14-am Martii genutenus erant. Arbores complures gelabant praelimis frigore in silvis, vineis, hortis (quod subinde etiam 23, 24 graduum excessit). In Tibisco autem adhuc 20 Martii solus vidi per glaciem transeuntes, qui ibi Alexandro Török pineas serrabant pro asseribus. Quam crudelem hyemem sequebatur dein nimia exundatio, hic in nostro horto aqua extendebatur usque puteum /15/ quae partim per murum, partim per portam ex Tibisco intravit, post exundationem, quae, ut omnibus ademitt foenum, nonnullis vero etiam segetes; sequebatur magna ariditas, Tibiscus ferme ex toto exaruit, et omnia vegetabilia tristem induebant formam, si quidem a Mense Maio usque medium Augusti vix semel vel adsummum bis habuimus pluviam. Ad Initium Septembris iterum abundanter pluebat, adeo ut vix homo potuerit ingressum figere extra suum cubile, quod pluviosum tempus versus tale frigus exceperit, quod sine tunica interiori

haud vero vix poteramus tolerare. Ah sed quid dixi, quod nives usque genua tantum fuere, ubi recordor me vix potuisse ad arcem ascendisse cum contione in istis altis nivibus, quae mihi humilis staturae homini etiam lumbum usque pertingebant, ubi non erant nives pala aut scopa expurgatae. Omnia haec Szolnokini anno praefato, videlicet 1829/30.

/16/ Duo sacra Caetus S. Sancti in Festo Nativitatis Domini Nostri Jesu Christi absolvi pro anno 1830-o. Szolnokini.

Anno 1831-a

Szolnokini cum ex morbo cholerae in ephemeridibus totius nominatae tandem ad nos perlatae numerosi ex utroque sexu adeo decessissent, ut iam antiquum coemeterium eos capere nequiret; acceptor cum omnis communicatis Vice A. diaconum inter et nos seclusa fuisset ab Episcopo Comite Nádasd facultate: P. Administrator Thomas Dubecz adstantibus nobis videlicet: Leopoldo Reikovics, caerimoniario Cornel Lencsés item duobus clericis temporibus N. Camillo N. Adalberto. Novum post antiquum illico benedixit die 27 Julii, in idque statim sequenti die sepelivimus Barbaram Móra Emerici Fülöp Assessoris consortem. Hoc est primum cadaver in cemeterio novo.

/17/ [1831] Pro albis vestibus, et pro cothurnis novis accepi a Pater Gvardiano Thoma Dubecz die 9 Augusti 27. florenos. Anno priori pro his solum 13 fl.

Cholera Szolnokini grassabatur a die 4-6 circiter Julii anni 831-um et duravit usque Transfigurationis festum. Te Deum servabatur in festo Natae Virginis. Ex comunitate nostra nullus decessit, licet Cornelius Lencsés Zvaratkó Dani, et Ferdinandus Laicus aegri lugebant ad mortem usque cholerae morbum, ab ea tamen liberati fuere. Hic infirmos habuimus ad initium 14, 18, 20, dein 29, 36, 42, usque 80 dietim. Una die sepelivimus adsemel subinde 30, 39. Emortui sunt eo tempore hinc circiter 900 cum falcatoribus aliisque extraneis, qui huc laboris causa venerant.

/18/ Qui plura de hac re scire cupit, videat Historiam Domus Szolnokensis Religiosae. Sufficit hunc infamem morbum per universum Regnum Nostrum Marianum crudeliter grassatum fuisse. Ac propter vigilias viarumque praecclusiones diversis in locis rebellionis causam exstitisse. Adeo ut fors a tempore Belae 4-ti, et Ferdinandi I-mi tantas si fuit passa Hungaria calamitates, quantae nunc praesertim ob egestatem miseris perferendae erant.

Die 30 Septembris, dum tabulariter dispositus fuissem Szolnokino Ketskemetinum descendi. Pro Coadiutore Contionis Quadragesimalis nunc pro directioni viae crucis.

Leopoldus Kurcz apud me habet 22 flornos volus. Exsolvi. Szepessi Aloysium. Jung Ejczaka Nováki Josephum Lesznanszky Concinatores. Emi Pestini 1831-o die 20 Septembris.

/19/ [1831] Ketskemethini a P. Gvardiano Carolo Csikány accepimus omnes honestissimum unum par albarum vestium die 3-a Novembris.

1832

[Pallium hoc vendidi Szegedini 1837-o.] Pallium Seculare curavi, quod pro 5 Febr. praeparavit sartor Ketskemetini, costat autem 64 florenos.

Hoc anno fecerunt Filagoriam in Quadragesima Ketskemetini in maiori horto sub gvardianatu P. Caroli Csikány.

Anno hoc fui Ketskemetini quadragesimalis.

Domino Fratri Josepho die litteras misi in negotio certo 30 Martii.

/20/ Fratres mei germani ab eodem Patre et Matre Primitias celebrarunt Sequenti ordine. Duo presbyteri Seculares: Josephus natu Senior celebravit Gyöngyösini in Capella passionis Cristi in Calvaria anno 1820, in festo Assumptae. (Hi Presbyteri sunt Dioeceseos Agriensis.)

Ignatius natu Minimus Agriae, cuius Primitias servavit Reverendissimus Dominus N. Gégel Canonius Agriensis Anno D. S. 1832 Die 26 Februarii, dixit sacrum solenne.

Aloysius e Scholis Piis celebravit Gyöngyösini, aequae Cantatum dixit Sacrum in Ecclesia D. Bartholomaei anno 1830. In festo Nativio B. V. Mariae, cuius ego solus fui Concionator. Servarunt autem primitias soli Parentes.

/21/ [1832] Ad initium huius anni currentis barbas Servitarum ob certas causas Franciscus I. Rex Hungariae deponi curavit.

Superpelliceum aliud curavi Ketskemetini, domum latum est die 24 Mai.

Congregatio fuit 26 Augusti. Nunc tabulariter J. Berénium sum dispositus rursus pro Coadiutore. Quo ascendi die 3 Septembris.

[Die 15 Octobris] In hac (videlicet A. Dioecesi Agriensi ad iurisdictionem impetrandam ad semel tres deposimus examen hic J. Berenii ut patre Paulus Partéli. Ego et Isacus Blaho, quod tribus durabat horis Examinarunt bini. Reverendissimus Dmns Canonius honoris "rokszáásiensis Német, dein Josephus Stipla Abbas et Ecclesiae huniacis Parochus.

Huius currentis mensis die 10 dum Parochum Infirmum in Lórintz Káta sepelivissem circa 7 et 8 vespertinam immanes erant Corruscationes fulgura, et tonitrua.

/22/ Status et Ordines Regni dietaliter congregati sunt Posonii die 16 Decembris, hoc est Dominica 3. Adventus. Durabat usque 2. Mai anni 1836-ti.

Annus 1833

Cistam istam minimam curavi per J. Valentinum Kauffman J. Berenii, praeparavit autem pro die 18 Januarii.

A. R. P. Provincialis Adalbertus Gyüre visitabat nos die 6 Mai et hic morabatur usque 13 huius, verum non cano - sed tantum amice.

Thecas exteriores ex materia cerulescente pulvinaris a Nicolao Graeco emptas curavi ad finem mensis Martii.

A Reverendo Patre Consultore ex parte Comitatus accepi materiam pro albis vestibus sciliet uno indusio et personate J. Berenii die 25 Junii.

/23/ Ibidem ab eodem accepi cothurnos quoque (unum par) ad finem Januarii.

Ex Theologia Morali examen triennale ex parte Provinciae terminavimus die 11 Julii J. Berenii. Examinavit R. P. Consultor articulis Xav. Franc. Dudás.

Jubilaeum a Gregorio 16 datum in Dioecesi Vacziensi servabatur a die Pentecostes usque Dominicam III Post pentecostes inclusive.

Hoc anno capitulum servabatur Galgóczi die 18 Aug. Jasz Berénii Tabulam perlegimus die 24. iuxta quam veni Gyöngyösinum pro Concionatore actuali, Quadragesimali, Directoris viae crucis, Catechista, Confessore FF. in hoc Capitulo factus sum igitur. Multum volus etc. Ascendi Gyönsinum die 29 Augusti.

A tertia 4 Septembris ferme quotidie, die nocuque pluebat usque finem mensis, die autem huius 23. Ingentes corruscationes fulgura tonitrum circa tempus vespertium cum mibre(?) plurima.

/24/ Iubilaeum a Gregorio 16 promulgatum in A. Dioecesi Agriensi servabatur a Dominica I Adventus usque 4-am inclusive.

Circa finem, hoc est mense Decembri continuo ita dicendo pluebat, nives usque annum sequentem nonnisi semel cadebant eacque exiguae et illico solutae.

Annus 1834

Nunc scribit Vienna frater meus dilectus Josephus, quod 4-ta huius nempe Januarii fulmen incusserit in turrin S. Stephani ibidem, nihil tamen, prout dicit, nocuit, sed neque hic fuit hucdam ullum frigus pluviae, nebulae et venti, etc.

Pallium religiosum accepi hic Gyöngyösini die 24 Januarii 1834 ab A. R. P. Provinciae Stephano Magócsy. [novum]

/25/ Anni huius integer Februarius siccus sine pluvia, sine nivibus frigidis, utcumque tempora sine nubibus, continuo serenus. Curiosum vero plane miraculosum fuit videre circa medium mensis huius amygdalos communes in hortis iam efflorescere, imo e vineis quoque D. Matris Meae tuli iam plene efflorentem amygdali ramum 4 Martii, qui eflorere potuit adhuc circa finem praeterlapsi mensis.

Ingens saeviit ventus 11 Martii, qui Xenodochii turris crucem decutiens, etiam scandalorum Ecclesiae Domini Bartholomei magnam partem deiecit, quin imo tecta domorum multis in locis decomposuit Gyöngyösini.

/26/ 16 et 17 nives sat magnae Martii et frigora.

18 Martii Curavi dentem ultimum partis superioris lateris sinistri extrahi per D. Chirurgum N. Goth.

Ipsa die Ressurrectionis 29 Martii et 30 magnae cadebant nives, quin imo utraque festi die ninxit selenriter. Mons Matra 7 et 8-va Aprilis athuc nivibus erat sine inde obductus.

Crucem novam ferream per D. Gruber factam e turri Xenodochii per ventum 11 Martii saevitatem deiectam apposuerunt die 28 Mai.

Tectum domus Matris meae ceperunt novis scandalis obducere die 16 Mai, duravitque labor operariorum usque 3. Junii inclusive.

/27/ Hoc anno iam 2. Mai fulgurabat. Et mensis hic vehementer erat caldus sine pluvia, nonnisi die Pentecosten erat exigua. Junius similiter valde caldus et pluvia carens. Attamen fors bis pluebat, sed saltem roris instar. Siccitas durabat usque circiter 13 Aug.

Congregatio, quoniam hic Gyöngyösini ob siccam aeris temperiem nulla seni ferat procreatio, translata fuit Szétsénium, ibique die 27 Julii celebrabatur.

Septem ulnas telae communis pro albis vestibus accepi die ultima Junii ab A. R. P. Step. Magócsy Gvardiano Gyöngyösiensi.

Tabulam anni huius perlegimus statim die sequenti 28, iuxta quam rursus hic mansi Gyöngyösini Cooperator Inf. Par., sed iam non Quadragesimalis.

Hoc anno visitavi S. Fontem in Matra Verebili, ibique ad concionem dixi in Festo Assumptionis.

/28/ Gyöngyösini vindemiae inchoatae fuere die 15 Septembris, et finitae circiter 5. Octobris.

Octobris die 15 me in Erdőkövesd existente terraemotum observavit circiter prius quadrante pro octava matutina integra prout tunc audivimus Hungaria, quinimo potuerunt experiri etiam exterae regionis. Damna quae causavit pro ratione locorum iam maiora, iam minora fuere, in aliquibus locis etiam domus humiliores corruisse dicebantur, in maioribus aedificiis vero una pars ab alia divulsa, fissuris et caementi diruptione fuit debilitata: homines tamen per ruinam domorum enecatos fuisse non audivimus, sed caminos aut alias aliquas prominentias aedificiorum, fornicaturas, etc. corruisse, commune fuit audire.

Annus 1835

Szeretett fejedelmünk amint a Posonyi diákújság elő adja éjelen esztő Febr 24-dikén forró hideglelésben esvén hat napi betegsége után, minekutánna ön kívánata szerint a'végső Szentségekkel ellátatott volna ugyan ez holnap 26-kán; Martius holnap másodikán éjczaka 1 és 2 óra között éjfélt után halhatatlan lelkét az ő Teremtőjének (kit hallatlan buzgósággal imádot) vissza adta. S ím ekép hirdeti az 1835-diki Posonyi diák újság halálát:

[Első Ferentz Magyar Ország Királlya.] Heri ante meridiem hora 11-ma lugubre omnino pro universa Monarchia huc adlatum est nuncium quod repente totam Civitatem per eadem luctu omnes complevit: Maiestatem Imperatorem ac Regem Nostrum desideratissimum circa praecedentis noctis inter 1. mam, et 2 am Martii horam primam morbo, quo correptus fuit succubuisse, et vitam caducam ast immortalis memoriae cum aeterna constantis gloriae permutasse, millionum qua benedictionem secum accipisse.

/30/ Uralkodott, amint jól tudjuk a'legnagyobb viszontagságok között 43 esztenőig. Élete pedig tartott egész 67-ig. Áldás az elfelejthetetlen Fejedelem hamvainak!!!

E kegyes Fejedelmünkért az engesztelő áldozatot a'Fő Egri Megye meg hagyásából Martius 30-kán, 31-kén, és 1-ő Aprilben tartottuk mind a' két Parochiánn. Tartatott érette három Requiem egymás után énekelve. Azon felül minden pap akár szerzetes, akár világi három, három misét tartozott érette mondani, az említett három énekes Requiemen kívül.

A Gyöngyösi klastrom udvarát reformáltatni kezdette N. T. P. Magócsy István mint Prov. Pater és helybeli Gvárdián 1-ő Juniusba 1835-be. A régi kaput mely a' Templom felé nyílt által tétette az utza felé. Az elhánytatott Laboratorium vagy Fraterék mihely háza helyen pedig egy kutat ásatott, s új istállót csináltatott behánytatván a'régi udvar közepén lévő kutat, valamint a'bárányos kertben lévőtis. A régi istállót pedig mihely házzá változtattatta.

/31/ Az édes Atyámról maradt hátúlsó házban a' Néném számára egy kis

szobát ki csinosítottam be boltoztattam, reá ajtót, s ablakokat csináltattam szóval egészen lakhatóvá tettem 1835 esztendőnek Julius hónapjában, azaz 6-diktól fogva 22-dikig, s ugyan ekkor a' felső ház konyhájatis újra ki téglázattam. Amikre Jósef Testvérem 150 v. ftokat resolvált.

Julius 8-kán voltak Gyöngyösön az egri Deputatusok a' leendő V. Megyeház helyének kinézése s el rendelése felől.

Ez az esztendő egész Augustus hónapjáig igen kövér volt, sok szép essők jártak. Széna búza elég lett, a'szöllő tők igen gazdagon hoztak, de az augustusi szárazság ezeket már igen megfonnyasztotta. Csodálatos volt a'kanikula kezdete, mert a'hideg szelek végett majd be fütettünk.

Ezen esztendőbeli Congregatio tartatott Szakolczán Pünkösöd után 10. vasárnap.

/32/

S a'táblát olvastuk 21-ik Augustba (Gyöngyösön olvastuk) melly szerént Szegedre rendeltettem Concionatornak, Catechetanak, Kereszt út directornak etc. Le jöttem Szegedre 27-ik Augustusba indulván; 2-dik Septemberbe, sőt elsőbe 8 órakor estve.

Itt a'Gyóntatási tárgyakból (Moralis) Lonovics ö Méltóságnak rendeléséből háromman úgymint L. Evarist Pasztyinszki, Alex. Petróczi és én September 22.dikén tettünk próbát (examen) és a' valóságos Jurisdictio megérkezéséjig írásban nyertünk papi hatalmat. S ez a'proba a'Fő Parochian Palánkba történt, examinátoraink voltak az Ifiabb Kremminger helbeli Esperess Úr mint Plebanus is, és a'Sőregi Plebanus.

1836. Esztendő

A Jelenkor Újság 13-dik száma ugyan ezen Esztendőben a következőket mondja a'többi között Szőlős Györkről. Februar /33/ 10-kén különös és borzasztó tüneményei lévén e'tái éghajlatnak: sietek azokat közleni: Tegnap reggel el kezdvén a'havazás szakadni, délig másfél lábnyinál magasbra növekedett. Ezüdü alatt a'Balaton szörnyű morajjal és hullámmazzal zajongott. Dél felé azomban le csillapúlt a' hánykódás s rögtön meleg déli szél támadtt, melly a'hó fuvatókat, mellyek marhákat is borítanak el, egyszerre mintegy elfűtta, és sok marha lábra kelt. Mintegy három óra körül pedig irtóztató mennydörgés, s hóval és darával vegyes szélvész kerekedvén 3 embert sujta le a'villám, egyet az útban a'berki lapály szélén, kettőt pedig a'tűzhelynél, kik ott pipáztak a'konyhában; 5. óra tájban minden le csendesült, s levegő moczanás sem volt, mig a'nagy zúgáss, és földindulás ki szalasztta mindent lakhelyéből; igen sok ház meg repedtt, sőt néhány be is omlott. A Balaton fekete földdel volt, sőt még most is van boritva, vize níhol forrongani láttzott, s a'mi különös ki hányt igen sok fogástis döglötten az éjjel. Mindezeknél azomban borzasztóbb az, hogy a'latrányi és tári völgyet, oda hagyák marháikkal a' lakosok, mert a'tegnap földindulás óta igen vastag, és bűdös gőz lépé el vidékjeket; sőt néhol lángot is láttanak föllobogni a'lapályból. Itt el vagyunk rémulve; a'Balaton ismét hullámszik (reggeli 9 órakor), s megsem foghatjuk e'borzasztó jelenetek okát.

/34/ Szegedini novum habitum accepi die 3-a Februarii. Corhutnos ibidem novos e fischléder 10 florenorum, accepi 14 Februarii.

Ebben az esztendőben csináltattam Szegeden egy selem kalapot, mely 16-dik Aprilisra lett kész. 9. fl. v.

E jeleni esztendőben Apilis végén már a'kaiszin vagyis a'nyári baraszok egy kisebb szerű dió nagyságú volt, kisebb nagyobb, közönségesen mint egy jónagy szemű váradi cseresznye. Martius, Aprilis mind esőtelen és igen száraz, legfellyebb a'két hónapba kétszer esett de csak igen csekély esőtske. Maius pedig, ugyan hideg szelekkel s üdövel kedvesskedett ám úgy annyira hogy 11-kén ami hallatlan a'Tavasznak annyi sok forró napjai után, két fertály héttől estve felé egész 8 óráig igen nagy és sűrű hó esett, és a' levegő egész téli hidegségben öltözött. Ugyan ez történt 12-kén is délután.

Szegeden 3. Augustusba dél előtt 3 ház, délután ismét valami 50. Hanem ebből igen nagy gyújtogatás származott, úgy annyira hogy Szeptember 8-áig /35/ az imént említett naptól bezárólag, imitt amott mind a négy Parochián úgy valami 164 ház lett a tűz martalékjává a'nélkül hogy a' gyújtogatókat kinyomozhatták volna. Többnyire elhányt levelekben előre meg írták a'tűz mikori létéét. Ez volt az a'keserves nyár mellyben majd minden királyi városokat s mellettek levő falvakat össze vissza gyújtogatták, sótt sok helett kaptak ebből akeserű pohárból még a' mező városok is; kerestette minden helyt, minden törvényhatóság a' gyújtogató gonosz csoportot, de csak gyanúból fogattattak bé néhol néhol egynehanyam, s minden siker nélkül, mert akikre leg nagyobb gyanú volt se vallottak semmit, és így imitt amott szüntelen égett az ország.

[Hoc anno cum Sebastianus Gajdos quia Vicarius e Capellania Palvaensi non potuerit iurare, ego terminavi Conciones quadragesimales Szegedini.]

Ennél szörnyebb esztendőt még a'száznál több esztendőket érő emberek sem tudtak, az a'borzastó sok tűz és egész nyáron általi szörnyű szárazság egész éhvel halová tette a'föld népét.

/36/ A szőlő közönségesen az egész országban elfagyott még Majusban. A búza néhol csak fél, néhol egy, néhol pedig csak két szemet v. magot termett; kukoritza, kolompér, bab, és minden más enni való el száradt és semmi sem termett, épen egy kis alma és körtve forgott közöttünk de az is iztelen, és minden szaft nélkül, mert soha semmi nedvessége sem volt; széna, zab semmi, az ördög látott illy keserves nyarat, szüntelen csak a' port hordó szelekkel küszködünk, ha néha kerekedett is egy kis felhő a szél azonnal el söprötte előlünk.

Az új habitusomat bolti posztóból csináltattam Augustus végén, s fel vettem először September 8-kán. Melly mindenestől 31. fl. váltoba és 40 kr. Hanem maradt még belőle valami 5. sapkára való.

Hoc anno (videlicet 1836) Capitulum celebrabatur Gyöngyösi Die 14 Augusti. Nostri Szegedini Tabulam perlegimus 30 Aug. iuxta quam rursum hic mansi Concionator actualis.

[Anno hoc autem Capitulum e Morali examinavit nos P. Gvardianus Joannes Nep. Melicher.]

/37/

1837.ik Esztendő

Minthogy itt Szegeden a'püspöki javaslat szerint a'helybeli előljáró P. Melicher Nep. János mind Administratora mindennapi prédikációt el kezdette

a'nagy böjtben, a'Fő Tdó. P. Provincialis őt a' pénteki beszédektől fel mentvén, engemet nevezett ki azoknak elvégzésére.

Telünk egész Matius 3káig igen száraz és tavaszi volt, csak úgy néha néha esett egy kis hó vagy eső, és valami 3 nap kemény zúzos fagy, egyéb eránt lág, de kivált Februárba sok köd etc. s a'fen nevezett napon legtöbb hó esett széllle, de több az is elolvadt mingyárt.

Januárus végén kaptunk a'P. Gvárdiánytól 10 forintot fehér ruhára váltóba s ugyan erre az esztendőre egy pár uj fisch léder csizmát is kaptam ugyantsak a'háztól.

Martius 6-kára viradóra igen keményen befagytak ablakaink, s ezt 5kén egy igen nagy hó előzte meg.

Három egész uj vánkust csináltattam Februarius végén, melyek Marcziusnak hatodikára lettek készen. S minthogy máskép egyszerre nem lehetett, először - de már jó régen a'belső toll tokot szerzettem meg. /38/ Kevés üdő múlva azután a'kilső haját, és úgy végre a'tollat ujat mind a'háromba. Miután már ezek mind be voltak szerevezve akkor állítottam őket öszve az imént említett hó-napokban. Sokba kerültek ugyan de talán elég lesz míg élek.

Toll van benne 13 for. és 20 kr vál. de tsak kettőben; mert egybe a Convent adott cserébe.

Belső tolltartó tokja 9. fl. 30 kr. külső haja 6. fl.

Varrása 3 fl: tehát került 31 fr. 50 krba. Első Maiusba ismét vettem a'kék síkos tokokat három került 5 fl 1/2 vált. Varrása 3. peng húszas. Tehát most van mindenestől 36 1/2 forintban.

Ezen esztendőnek tele amint fellyebb érintém száraz volt ugyan, de bezzeg a Máiusi temérdek sok esső ki pótolta minden téli szárazságot, úgy hogy minden folyók nemcsak meg teltek, sőt igen nagy ki öntések is lettek és az egész föld színét tengerré változtatták a'Tisza és Maruss mentében, s előntvén a'gyönyörű termést nagy károkat is okozott sok helyen. etc. Jegyzésre méltók ezen holnapban még a'hallatlan zivatarok is, melyek a'leg hidegebb széllle dühöngvén, házakat, s egyéb épületeket is le omlasztottak elég helyen.

/39/ Az Egri új Székes Templom felszenteltetett Maius 7-dikén ő Excellenciaja Pirker Patriarcha és ugyan Egri érsek által, melly pompás Egyházi Szer-tártáson magam is megjelentem Szegedről valami Kalmár Antal alsó városi polgárral.

Fő Tisztelendő Magócsi István Provincialisunk nálunk Szegeden törvényes látogatását végezte 22-ik, 23, 24, és 25 ik Aprilisban. S innen Szolnokba költözött az Egri új Templom fel szentelésére menendő.

Ezen nyár igen essős volt egész Augustusig. Augustus egészen száraz forró és poros volt, de September elején ismét eleget esett.

A Táblát az idén 14-ik September olvastuk el Szegeden. Congregatio pedig 27-ik Augustban volt Galgócson. S ezen itten csinált Tábla szerint Szolnokba rendeltettem Concionatori hivatalra s egyszersmint nagy böjti Conc. et Catechetának, hová 17-ik September dél után 5 órakor érkeztem meg. Gvardiányunk lett Máté Péter.

1838-ik Esztendő

Az idei tél (melly már December elején derekasan beállott) nem sokat enged a'29, vagy 30.diki fellyebb említett télnek, sőt bátran azt merem /40/ ide jegyezni, hogy talán még több havunk és keményebb hidegünk volt.

Sok helyről hallatott hogy a'hó fuvatagok 3 ölnyi magasságúak is voltak kivált az erdős helyeken, hol a'fáknak csak szélső tetejéni gallyai láttattakki a'hóból, a'kereskedési közlekedés, és posta járás egészen meg volt a'nagy (közönségesen 2 lábnyi hó) végett akadályoztatva egy darab ideig. Magam is egésznap jöttem Jézus neve után való napon más fél órányi járásról (azaz J. Püspökiből haza Szolnakra, mert imitt amott hasig is be esett a'ló a'hóba, törés meg seholsem volt. Ehel épen mikor ezt írom 19-ik Febr. még leg dermesztőbb s legirtóztatóbb hidegünk van, sőt a'nap, és a' fák zúzzai megsem morczannak a'fákról, mintha tiszta üdő sem volna. Úgy vagyon temérdek hó esés, és zúzmara és zivataros szelek, és meg minden amit csak szörnyű télnek lehet mondani, volt ebben az esztendőben. [Sok gyalog utazók elvesztek a'hóban, meg fagytak, és késün találtattak meg, sokak pedig farkasok eledeli lettek.] Az újságokból pedig, nevezetesen Februariusiakból minden felül csak a'nagy föld dörmögéseket, kemény föld indulásokat rengéseket olvastuk; kivált szegény erdélyiek ugyan sok föld indulásoknak voltak tanúi, hol Templomok, tornyok, épületek összeverogytak. (Jelenkor. 13 szám.) Leg nevezetesebb az hogy Budán Advent 4-ik vasárnapja táján olly víz áradás volt, hogy a'pinczék mind teli lettek. etc.

/41/ [Szolnok] Január 8-kán vettem Donner festő Úrtól fehér ruhának való rumburgert 27 rőföt lett belőle 6 lábravaló, két ing, és két törülköző, melyeket 13.ik Febr. készített el a'varróné. Volt pedig az egész darab 30 v. frt. varrásért fizettem 4 v. frt és 20 kr.

A temérdek sok hó után vizes sok lett az idén úgy annyira hogy nem férvén Dunánk a'maga medrébe jég induláskor: Marcius 13, 14, 15, és 16-án egészen ki öntötte a'Pestieket, Esztergomiakat, Kalocsaiakat, és egyéb Duna melléki kisebb nagyobb helységeket, házaik öszve dölledeztek s mindenik e'nevezetes özőn víz áldozati lettek, etc. olvasd az ekkori újságokat. Pesten a'víz néhol 2 1/2 öli magas volt a'városban, sőt néhol 3-romis volt, hol a'házak mélyebb helyeken álltak, József és Vizi városok mind össze omlottak és még egyébholis pinczék boltozatok kanálisok össze vissza szakadoztak, s haszontalanokká lettek, sírt jajgatott a' nép, s segedelemért kiáltott a'mindenétől meg fosztatott. Sok ember és marha, kisebb nagyobb nemű házi állatok elvesztek, s az özőn-víz mártaléki lettek.

/42/ S ami leg borzasztóbb volt épen setét éjczaka érte őket ez a' nagy veszedelem, éjfélnél tört be a'víz a'Nagy Theatrum mellett. 14, és 15-ik közötti éjczakájok leg borzasztóbb volt amint a'Társalkodó 30-ik száma jelenti. etc.

Általában valamint a'tél, úgy a'kikelet is szörnyű volt ebben az esztendőben. Folyvást nagy hidegek és fagyok voltak egész Maiusig, havas, szeles zúrzavaros volt az egész tavasz, Maius essős, Junius hasonlóképen, melynek 8-kán, 9-én, 10-11-kén míg a'fűtés is fel illett volna, ámbár ezelőtt már úgy néha néha égető melegek voltakis. Tiszánk még mái napig is itt Szolnokon egész kertünk faláig ki van áradva, holott máskor már ilyenkor egészen a

maga árkába vonult vissza. De a' föld árja is általjában egész országban nagy volt az idén, telve voltak minden pinczék vízzel. Gyümölcsös fáink pedig csak igen gyéren virágoztak, azért gyümölcsünk is allig volt. etc.

Fő Tdó. Magócsi Provinciálisunk az idén szinte meglátogatott bennünket, s itt Maius 31-étől Junius 5-éig mulatott.

[1838-ban két lepedőt csináltattam Maius közepén, jött 7 vfrt és 9. krba.]

/43/ [1838] Az Anyám e' folyó eszdő Maiusnak 12-dikén estve két fertály 7tre költözött által a' boldogabb életre. Eltemettetett adstancziával 6. Sz Misével 9. óraker ugyan e' hó 14-dikén. Szerzetes atyafiak 13-man voltak a' temetésén. Nyugodjon békével. Szerencsésnek tartom annyiból magamat, hogy Szolnokból látogatásokra akarván menni s őt épen végső vonaglásain érvén, legalább utoljára háladatossan meg csókolhattam. Ez volt leg utolsó szava hozzám: misézz értem Fiam! S ezt el nem felejem még élek!!!

Az idén szerzetesi gyűlés (Congregatio) Gyöngyösön tartatott 12 Augustusban. S ennek következtésében ismét itt maradtam Szolnokban Conc. act. quad. és Catecheta. A táblát 16-kán olvastuk reggel 7 óraker.

Ebben az esztendőben vettem magamnak a' másik paplant Gyöngyösön Bertalan vásárker, volt 5 pengő frt.

Úgy nevezett bőr gylcsból Aug. közepén csináltattam két inget. Jött varrásával együtt 7 v. frt és 32 krba.

/44/ Valamint a' nyár kezdete igen essős, úgy a' közepe igen száraz és folyvást hideg szelekkel folyt. Volt ugyan úgy néha néha igen nagy forróság is, de többnyire kivált a' mi csudálatos a' kánikula folyvást hives, és jó hives volt pedig. Nagy ég dörgésre az idén csak egyszer emlékezem Augustus hó közepén, mellyker T. Gorove Ur juhászati épületében egy embert, egy asszonyt és egy gyermeket agyon sújtott az égi villám, az Asszonyban pedig mivel terhes is volt, a' negyediket is ki végezte. S eddig így folyván az üdő, már September eleje ismét igen forró és széltelen.

Az idén Szol-Abanyban S. István királyker én magasztaltam a' Templom védszentjét ugyancsak D. S. Istvánt.

Gyöngyösön, amint az onnan ide jövő Tanítók (Professorok) mondták Julius végén Sz. Anna hetiben olyan hives volt a' levegő hogy még hó is szállongott melly ugyan azonnal elolvadt mihelyt a' földre ért.

Új szerzetes köntöst 13 Decemben kaptam, mellyet ugyan ezen hó 16.kán vettem fel először.

/45/ A háztól kapott, sótt mellyre itt Szolnokban a' város szokott a' szónoknak pénzt adni, új csizmámat (kordoványt) elkészítették 4. Novemberre, vagys November elején. a' háztól 2 esztendő alatt csizmát nem kaptam, ha 2 pár igen közönséges fehér ruhát. [A háztul egy feljellest mégis kaptam. n. b.]

Ezen esztendő végén nemigen volt telünk, talán egyszer esett egy kis hó az is mingyárt elolvadt. Az egész Octoberban, November, December mind száraz fagyos, sáros, néha essős, de nem havas.

1839-ik Esztendő

[Szolnokban] Ma, azaz 2.ik Januárban először életemben kereszteltem három egy testvért, vagys Ikreket egy attyától egy anyától, úgymint Kersmayer

Jószeftől (suszter) és Katona Rozáliától származottakat, kik a' Szent Kereszt-ségben Gáspár, Menyhárd, és Boldizsár neveket nyertek.

A bécsi szövésű ágy terítőt, melyet egy József nevű vörös zsidó 25 forintért kínált, 5 váltó forintért sózta nyakamban 29. Jan.

/46/ Az idei tavasz, valamint a'tél eleje, száraz volt, kivált Aprilis hónap: már Maiusban és Junius elején sok is volt az eső etc. Különös pedig az az idei tavaszon, hogy nem csak kerti s egyetemben a'gyümölcs fákön, hanem még mezei s az erdei fákön is rendkívül sok hernyó volt, úgy annyira hogy még három, négy letisztítás után is lekoppasztották a' fákat. Sok kertekben s szőlőkben lehetett egészen tenkretett fákat látni, melyek úgy néztek ki épen mint December, vagy Január közepén minden levél vagy fakadás nélkül, ámbár egyéberánt elég virágossak voltak is eleintén. Az idén is valamint taval igen késűn nyílt ki az űdő, sokáig tartott a'fagy. A Tisza pedig igen nagy volt.

A minden harmadik esztendőben történni szokott moralisboli próbát Szolnokban 11-ik Juniushban végeztük. Kérdés feladók P. Simon Károsi Theol. Lector és Foris Ferdinand voltak.

/47/ Ebben az esztendőben a'szerzetesi gyűlés (Capitulum) Galgóczon tartott 18 Augustushban. A táblát maga hozta le magával a' P. Gvardián Máté Péter 26-ik Aug. melly azonnal el is olvastatott. Provincialis lett Erneyei Amb-rúzs. Magyar részi Tanátsnok (Consoltor) Hulyák Ambruzs. Ezen rendelkezés s nevek el lajstromzása szerént én ismét itt maradtam Szolnokban szónok, és Nagyböjtinek, meg Catecheta - keresztút vezetőnek.

A köpönyegnek való posztót vettem e'jelen év Augustus 29-kén. A posztónak röfe 6 fl. 15 kr. A P. Foris Ferdinand részére is ugyan ebből vettem. Van egyikbe, egyikbe 7. rőf. A posztó szélessége 7. fertályos volt. Ugyan ekkor vettem 5 1/2. fl. a kávé szín nadrágnak valót is. Ebben van 1. rőf és 1 fertály. A köpönyeg a nadrággal együtt el készült 8-ik Septemberre. A köpönyeg varrásért, mivel a szabó adott kemény vásznat zsebnek és gallér belsejének fizettem 6. váltó forintot. [Béllés alatt 6. rőf, mellynek röfe 30. váltó kajczár volt.]

/48/ A nadrág 1 tallér, azaz 30 vörös garas. Röviden az árjegyzés:

Posztó (csak a'köpönyeg posztó) van 43 frnt 15 garasban.

Varrás _ _ _ _ _ 6 frt.

Béllés _ _ _ _ _ 3 frt.

Zsinór akasztó előrűl _ _ _ _ _ 16 garas 2kr:

Tehát mindenestűl 53 forint és 35 váltó krba van.

A Vaiszpek Matyi szerencsétlen esete (a'városban egy Dézsi nevezetű szabadságos katona által bottal meg veretett – s miért? az maradjon bennünk) történt e'jelen év 11.ik Septemberen, ki is ennek következtében J. Berénybe az akkori Consultorhoz küldetvén mingyárt délután az nap, onnan vissza idéztetett mint méltatlan a'máshová szállításra; de a' helybeli Elöljáró és egyéb szerzetes társai igen jóltudván Szegény Matyi Barátunk tetemes hibáját ismét vissza küldetett Jász Berénybe mint olyan ki itt már többé semmi egyházi szolgálatot nem tehetett.

Ezen évben September elején kaptam a'háztul egy pár fehér ruhára való közönséges vásznat. Csizmát pedig October közepén.

/49/ [1839] October napjaiban csináltattam három lábra valót és egy lepedőt, került 12 váltfrt és 51 krba.

Az idei őskezdede igen száraz volt ugyan, de azután October közepétől olta egész December elejéig szüntelen esett, és nagy sarak voltak a'nélkül hogy 5-ik 6-dik Decemberig csak egyszeris fagyott volna, s ehhez az után jó formán beszorított bennünket a'fagyos üdő, és ami noha a szőlő és fák levele mind addig le nem hult, de sótt még most sem láttunk egy szál havat is eddig, pedig ma már 12-ik December van. Szüret és termés az idén általjában az egész országban mint a'hirlapokból tudjuk középszerű volt, a'jég ugyan néhol elverte a'szőlő hegy darabokat, de ez még a' nagy egészre nézve nem tett épen tetemes kárt.

Szerzetes köntöst épen ezen esztendő utolsó napján kaptam s új esztendő elsején vettem fel először.

2. FÜZET

/1/

Connotationes quaeprim inchoatae Ano Domini 1840.

/2/

1840

Tél haván (Januarisban) valamint is Tél után (Februarban) kevés havunk volt. Marcius száraz – April hasonlóképen – Maius Junius Julius mind szeles és igen száraz, csak igen ritkán vigasztaltatunk meg egy kis esővel (Szolnokban). Máshol ellenben, mint nevezetesen a'hegyes tartományokban olly rettentő felhő szakadások voltak, hogy még a'házakat is elhordta a'víz. Gyöngyösről kiváltképen megmondhatatlan károkat téte. S emellett a'jég majd minden Szőlő hegyeiket elverte vala illy vizi viszonyoknak még más több hely is kitéve, mint a'hirlapok említik hogy van, noha jó későn annyira megnőtt Tiszánk, hogy minden kaszálóinkat elönté, s mintha valami nagy havas telünk lett volna, szinte kertfalunkat mosá a'víz, mi még Julius 6-kán is csak illy nagy vala, holott máskor ilyenkor már, habár mi nagy lett volna is, Tiszánk mind eltakardott, és csak az árkába folya valami kevés, még a'malmokat is allig hajthatá. Juniusban néha még igen hideg reggelünk, s estvéink voltak, habár különben nappal nagy forróság vala is. Ugyan e'hó 25-kén kivált reggel olly hideg szél fúja, következésképen /3/ a'levegő is olly hives lett, hogy fűteni is lehetett volna. Szóval illyen változékony évet csak gondolni sem lehet. A gabona mind azonáltal, mivel őszkor jól megázott s meglehetősen megtartotta a'föld nedvességet; mégis csak tűrhető. De a széna dolgából ugyan szűköl környékünk a'szárazság és sok kiöntések miatt. Gyümölcs az idén igen kevés. Valamint betegek is sokkal kevesebbek mint máskor, minek nem lehet más oka, hanem az a'sok levegőtisztító szél, mi még a'gabonát is megőrzötte a'sok hőség általi leégéstül.

József Pap testvéremtől e'folyó év 13-ik Áprilisán fehér ruhára, s egyre másra kaptam 30 Váltó forintot.

A Mustoha Atyámtul, kedves Anyám elhunytá után alamizsna gyanánt mintegy hereditásul segedelem pénzt kaptam 50 V. frt. 28. Maiusban, azzal az ígérettel, hogy még ő él, többre is számot tarthatok.

[Mind az öt rőf fölmene rá; mért szálával lefelé hagyatott, a' posztó szélesége 7. fertályos vala.]

Ugyanez évben, minthogy már meglehetősen segedelmet vettem az érintettek-től, száz V. forintos gácsi posztóból csináltattam egy új szerzetes köntöst, mely mindenestül 38 V. frt /4/ és 30 Krba került. Legelőször Urnapján vettem föl, azaz 18-ik Juniushan.

Fő Tisztelő Erneyi Ambrus Szerzetes Megyénk Provincialisa törvényes látogatását ez évben nálunk (Szolnokban) Junius 26-ikának estvéjétől fogva 30-ikig tartotta bezárolag, s ez napon tőlünk Kaplony felé vette útját.

A legnagyobb ládát csináltattam Szolnokban, mely e' jelen év Juliusának végén készült meg. A famunka volt 5. V.frt. A vas pedig 6 szinte Váltó frt.

Ez évben nevezetesen 12-ik Augustus a'Conventul két pár fehér ruhát kaptam.

A fehér pikét ujas laibli Augustusban készült, melyre az öreg L-né adott költséget.

Az idei tábla elolvastatott 19-ik Augustusban. Mely szerint Szolnokból Jász. Berénybe rendeltettem Helyettesnek (Vicariusnak); szerzetesi gyűlés 16. Augustusban tartatott Gyöngyösön.

/5/ Ezen által tételésem következtében Szolnokból feljöttem Jász Berénybe Augustus 24-kén, Bertalan napján.

Az albát csináltattam az arra adott pénzből October közepetáján J. Berényben. Varrásán kívül került 12 Váltó forintba. Van benne 10. rőf. Varródott ötödfél szélbe. A rajta lévő tilanglénak 15 garas volt rőfe. Maga a'materia vagyis gyalcs 10. garas rőfe. [A Nosztits Regentens Papnak 3 pengőn adtam el.]

Az ezüst kupakú tajték vagy massa pipát vettem Molnár Mihály Gyöngyösi Tanitótól 16.ik Novemberben 5 váltó forinton ugyanott.

Telünk igen hamar bejött. Novber végén már kemény fagyások és igen hideg szelek fújtak. Lucza Napján pedig elkezdett havazni, s egész karácsonyig, sőt új esztendőig annyira szaporodott hogy sok helyt térdig is ért. /6/ Új esztendőben az üdő meglágyulván, s essőkre változván a'sok hó mind elenyészett, és egyszerre sok kiöntések is lettek holitt, holamott és pedig károsak is, s az üdőnek ezen lágy folyamata tartott vagy 2 1/2 hétig: ekkor ismég keményre változott; sok az az hasonló nagyságú hó esett már ekkor, már amakkor, s a'havas tél hidege zúzos napokban 16. fokú volt közönségesen; így folyt az üdő 16-ik Februariusig, mely már a'következő év második hónapja.

1841

Ezen év első hónapjának végén készült el tökéletesen a'három fiókú ezüst színre festett sublótom vagy kasznyim; készítette Ferenczy Antal asztalos Jász Berényben 18. váltó forintért. [Onnan eljöttömkor a'ház megváltotta.]

A mustoha Atyámtól 19 Febrban kaptam 10 váltó forintot Gyöngyösön létemkor.

/7/ Idei második vagy pláne már harmadik nagy havunk csak Szent Józsefre olvadt el tökéletesen, de a'Mátra még most is tele van hóval.

Sz. József, azaz Marcius 19-kén estve 8 és 9 óra között egész nyári villámlás és mennydörgés volt, mit aztán egy még lehets zápor követett.

Első Áprilisben pedig szinte kemény mennydörgés volt háromszor napjában, és ugyanannyiszor jégeső, délelőtt, délután és estve 8 óra tájban. A régiek azt tartják hogy ha ezen a napon mennydörög, nem lesz többé dér.

Marcius Április igen száraz. Még Maius elője is.

A Conventul kaptam 10 váltó forintot csizmára s fehér ruhára, 18 Maiusban.

A sárga czvicz vánkus hajakat csináltattam Maius napjaiban 22. garas volt rőfe, 2 1/2 rőf van egyen.

/8/ Maius végétől kezdve Junius végéig gyakori essőnk járt, úgyhogy azt a'kis szénánkat is allig haza takaritatni. Julius elején szinte jó, sőt igen nagy essőnk volt.

Julius 17.kén olly forróság volt, hogy ember nem emlékezhetik olyanra, az a'kis szelecske melly akkor fúja 2-3-e 4 óra között délután, olly meleg s olly perkelő volt, mintha csak a'jól befűtött kemenczéből jött volna ki. Csudáltuk, hogy minden lángot nem vetett. A meleg nap alatt 41 grad. az árnyékban 32. Volt ugyan ezelőtti napokban is forróság, de ez a'nap kiváltképen forróbb volt minden előbbeni meleg napoknál, mert talán ha kiállott volna az ember a'napra, még a'haja is leperkelődött volna. Magam hallottam Mizsei István J. Berényi előkelő lakos Urtól hogy épen akkor a'Cziglédi vásáron voltak, ahol a marhák már dülledeztek széjjel, azaz egy tanyán megfúltak a nagy forróságban szemeláttára, mit nem vévén a'majd hasonló szerencsétlenséget szenvedő árúsok tréfára, a még életben levő marhájukat kútvízzel öntözgették.

E folyó hó 27-kén vettem 8 rőf slézingert a'J. Berényi boltban 2 ingnek, rőfe 14 garas volt. A nagy szárazság álhatatosan tart.

/9/ A Lőrincz káta Templom napjára az idén én voltam megszólítva szent beszédre. Mellyet 15 Augustusban ugyanott el is mondtam.

Bomlott kis Augustus volt az idén – a szárazság rendkívüli forrósággal – a legsűrűbb, a'legvastagabb s legtüdőrehatóbb levegő úgy elcsűfítá a'lát közt, hogy reggel kivált, ált nem hathatott rajta a' Nap sugára. Se felyhő semmi, a'Nap régen feljött s nem süthet. Így küszködött a'ködös, poros és romlott levegővel estvénként a'vér színt mutató hold is. Melly egészségtelen lég következésében ugy elhultak az apró marhák is, hogy allig birtunk pecsenyére szert tenni, s ezen szárnyas állati dög még most Szeperben is tart. Tart még végén is Septembernek. Ehel most meg már valóságos Decemberi igen bűdös és legsetétebb, legsűrűbb köd pedig még 24 és 25.ik September van. Illy igen ködös vala á 26-ik nap is. October 6-kán nagy égzengés és villámlás déltől estvéig. Komor s borult.

/10/ Ezen évben Congregatio 15 Aug. volt Galgóczon, mellynek végzése szerint ismét itt maradtam Berényben mint Vicarius Concionator actualis és quadragesimalis.

Ugyancsak 6-kán estve 8-túl valami 9-ig ismét még tizszer nagyobb villámlás

és oly rettenetes mennydörgés, millyet nyár közepén is ritkán halhatni, és ez vegyes iszonyú nagy záporral.

A repetúr asztali sárga alakú órát Pesten vettem valami Fellner József órásmestertől a Ferencziek piacán a Fel. Curia ház mellett Novber 3-kán 1841-ben. Adtam érte 23 pengő, azaz 57 1/2 forintot, s ezt az Atyáimtól maradt kis sommácskából, kikért még élek Szent Miseáldozatomban, sőt egyébkor is háládatos emlékezetet teendek, s poraikat fiúi szeretettel csókolandom!

Haljuk mikor, s hogyan kezdődött e'jelen évi tél? November 16-kán délben elkezdett a hó esni derekasan, és estefelé megszűnt. Ejczakára ismét esett másnap, azaz 17-ik délig. Délben kitisztult és olvadt. Bokán felül erő hó volt. Hanem ez egy hét múlva mind elenyészett s vége lett a'gazdákat borzadásba hozó első télnek. Ez üdőtől olta többnyire essük, és gyenge üdők jártak. /11/ Néha ki is tisztult egy egy darabig egészen, de ismét csak beborult és esett, s ez minden fagy vagy dér nélkül egészen gyenge üdőjárás volt, ugyhogy a'Canadai nyárfák majd egészen kileveleztek. S illy üdőjárás egész Luczáig, azaz 13-ik Decemberig járt. Az ejczakák sokszor igen tiszták és Csillagosak voltak. Most már dére s fagyra változott. De azonban Luczának mind éjje, mind nappala derült és tiszta. Dél felé mégis beborult és ugy is maradt.

December 16-kán délután oly rettenetes sötét köd volt valami 3 1/2 órátul kezdve, hogy két ölynnyire embert nem lehetett volna megismerni. Egyébiránt felül a'levegő felhőtlen s tiszta volt a'Nap egész kerekiségében látható és igen vörös volt.

1842

Ezen uj évtől kezdve Marczius elejeig középszerű, kis havú, s néha kemény hidegü telünk volt. Ekkor 2-ik és 3-ik napon meglágyult esső és középszerű szél uralkodott. /12/ A'közepétől kezdve ezen holnapnak egész végéig szép tiszta és meglehetősen meleg napok jártak egész Április 9-ikéig, de bezzeg ezen napnak virradójára miután már ezt az előtte való két nap esső előzte volna meg, igen havas télé változott, ugyhogy 9-kén egész nap folyvást sűrű és nagy szál havak estek, bizonyosan lett volna térdig való hó, ha alatt víz és sár nem lett volna. Jó hogy a'fák előtte ki nem virágoztak, de még a'mandulafa sem, ámbár jóformán megindult.

Ez után egész Maius 5-kéig mindég igen hideg, nagyon szeles, és néha egy kis eső. Később észére jött az üdő, és jó meleg lett. A'fák csak ezen hó 7-ik s 8-ikátul kezdve indultak meg és virágoztak, ezen napok előtt mind téliesen nézett még ki. Maius 4-kén, 5-kén még dér volt.

A Szerzetes háztul 10 váltó forintot kaptam csizmára Maius 6-kán N.T.P. Hulyák Ambrus Consulor által. S ő alatta ez volt egész esztendei bérünk. /13/

Ezen 10 forintcskához adtam még egynehányat, s csináltattam rajta 3 pár fehér ruhát, melly jött mindössze varratásával együtt 19 for. 58 krba.

Az idén Április közepétől olta egész Junius 9-ikéig majd minden másod, harmadnap esett az eső. De nem valami hirtelen zápor, hanem a'legcsendesebb ezen havas esők voltak, millyenek őszkor szoktak lenni. Minek következtében csakugyan gazdagon is mutatja minden magát. Valamint pedig a'sok esős és

hives üdők megváltoztak: úgy mi is az ezeket követő rekkent melegek miatt kéntelenek lettünk csak igen könnyen öltözni.

Ezen évnek Junius 23-kán olly nagy köd volt, hogy talán 3 ölynyire sem ismerhette volna meg az ember egymást. S ez még éjfél után kezdődött, és csak 10 órára tisztult ki, holott az előtte való estve legtisztábban világított a'hold, és igen szép nyári estvét idézett elő. Már csak ugyan igaz, hogy: Tempora mutantur etc. – mert illy üdőjárást fiatalabb koromban sohasem tapasztaltam.

/14/ A moralisi triennale nálunk Jász Berényben 7-ik Juliusban volt. Károly Simon, és Kardos Mihály ministerek előtt.

A Julius 8-diki napfogyatkozás nálunk reggel 6 1/2 órától valami 7 1/2-ig nagy setéséget csinált kivált valami 5 percig egész ejczakai setéség volt. Kár hogy egy kissé felyhös üdő volt. A napbul csak egy kis foltnyi maradtt épen. Junius közepétül egész Augustus elejéig nem volt eső, azaz 6 hétig volt szárazság, melly ámbár a tavaszi sok esső mindent széppé, s elevenné tett is, mégis végre mindent kiszáraztott, úgyhogy allig maradtt csak reménségünk is a kukoricza és bab terméshez. Gabona ugyan mivel ezt jókor érte a'sok esső, elég lett valamint széna annyi, hogy ritka ember emlékezett ennél többre. Augustus elején azután mégis szép essővel vigasztaltattunk meg.

Az idén a Capitulum Gyöngyösön tartatott 14 Augustusban. Miszerint itt Jász Berényben maradtam Vicarius.

/15/ A főntebb említett üdő után September 7-kén egy fiók zápor, és ismég semmi, mi csak egy jó harmathoz hasonlított.

1842.dik évben

Jász Berényben a'Szentkúti uj Templom tornya keresztjét Kisasszony napján, azaz 8-dik September tették föl.Mellynek megnézésére Nemzetes Szele Gábor akkori Senator, Kárdos Mihály 1-a Huttis Professor és Hánzéi Benedek 2-a Huttis Professorokkal mentem ki egy társsaságban.

Ugyanazon Templomot, ugyanazon hó 11-kén, azaz Maria Neve Napján fölszentelte Főtisztelendő Stipula Jósef helybeli Apát Ur, s ugyancsak ő mondott benne maga legelőször is Nagy Misét és prédicatiót temérdek nagy számú nép jelenlétében, hol mi is mint szerzetestagok superpelliceumban voltunk jelen. Szokás szerént a'nép közt búcsúval menvén oda ki. Egyébiránt se kereszt-föltevéskor, se most valami pompa, ágyúzás mi egyéb /16/ nem történt, hanem a'keresztfelhúzás mégis muzsikával ment végbe, s a csigát fehérbe öltözött hajadon leányok húzták, kik közé azután sok fel nem öltözöttek, azaz oda nem rendeltettek is vegyültek, kétségkívül emlékezet okáért.

Septben 7-kétül olta nagy szárazság. De ugyanezen hó 18-kától kezdve több napokig igen sok esső lehullott úgy annyira, hogy még pro Serenitate is kellett imádkoznunk. Allig volt ismét egy kis napunk tiszta már megest rákezdedt az eső, úgy hogy nehéz volt betakarítani bor, s kukoriczáunkat is. Nevezetes volt pedig az év napjaiban October 24-dike, mellynek estvéjén kemény égdörgések és borzasztó villamlások történtek, ugyannyira hogy nyári szokás szerént még felhő elejibe is harangoztattunk mert az igen veszedelmesnek lázott. Ezt kö-

vette újra a'sok eső, komor s borult idők. Holott még minden zöldségek ásatlanok, pedig már ezelőtt jeges fagyok is voltak.

/17/ Ma már 7-ik December van, és mégis mindeddig nedves napok járnak, ámbár ezt egykét pár tiszta nap is megelőzte. Gyenge s fagyatlan mindaddig, és igen nagy sár. Ezen holnapnak egyéb részei hol tiszta s gyenge napok voltak, hol pedig igen ködösek, de hó, vagy eső nem volt egész végéig. Következőleg Karácsonyunk is fekete volt a'közmonda szerint.

1843

Ezen évnek első hónapja inkább tavaszi volt mint téli, hótalan, s néha esős. Februarius pedig egészen tavaszi volt, meleg szelek, s majd minden nap tiszta. Áprilisa már száraz. Majus mérsékelt essős. de közepétől igen száraz egész Junius 10, 11-kéig. Hanem azután kiváló szénakaszláláskor temérdek sok és hideg esső.

/18/ Az idén egy különös tűneményt láttunk az égen, melly a'csillagokkal jövén fel, déltől napnyugatfelé nyúltolt olly igenes vonalban mint egy temérdek nagy fenyő szál, a'kaszástúl egy kevéssé a'vekonyabb vége felé nyugatra hajolva. Színe szürke volt, mint a'tejúté. Láttatta magát 16-ik Martiustól egész ugyanazon hó 31-kéig minden nap, de már az utolsó napokban alig volt valami kevés belüle, s allig láthattuk. Ugyanezen üdők alatt nyugat és észak között valami nagy világosság is láttzatott, mintha arrafelé valami falu égett volna. S a tűneménnyel ez is elenyészett. Az Európai ujságírók közönségesen úgy nyilatkoztak fölötte a'Csillagvizsgáló mindenhonnan értekezések következtében, hogy az nem lehetett egyéb mint egy kimondhatatlan nagyságú üstökös, melly ezelőtt tudokra valami 70 évek előtt mutatta magát, s hogy ugyanannyi évek után ismét csak visszajő.

/19/ Fő tisztú Magócsy István Szerzetes megyénk Provincialisa törvényes szemlét tartta Junius 7-ik és 8-kán, 9-ikbe pedig tovább folytatá Berényből útját.

Istenben boldogult természetes Atyám eladott vagyonából Testvéreim gondoskodása által segedelmül ismét kaptam 50 váltót, fehér ruhára s más egyéb szükségeimre. 1843-ik évnek Augustus 8-kán ismét 50. váltót.

E folyó év 7-ik és 8-ik Augustusán rettentő hideg szél fűjt, sőt ezt a'következendő napon ennél még hidegebb esső követte, úgyhogy a'fültés igazán beillett volna (Caniculában). Holott előtte való napokban majd meg gyúltunk a'nagy forróságban, sőt mi több az esső között hó is szállongott, valamint ugyanez év Julius 26-kán szárazon esső nélkül, ámbár csak ritkán, elég hogy hó esett.

Az idei Congregatio Augustus 27-kén, azaz Dom. 12 p. Pent.(20)

Jász Berényben; a'táblát 6-ik Sepberben olvastuk, melly szerint által tétetem Egerbe, szinte Vicariusnak, hová Jászberényből 13 Septemberben költöztem által.

Az idén Lőrinczkátán ismét én áltam fel Szentbeszéddel Templom napján az odavaló Nagyon Tisztelendő Plebanus Ur meghívására. a Solemnitas utánna való Dominikán történik, hacsak Lőrincz napja vasárnapra nem esik. Notatu dignum

Anni huius die 16-a Martii [1843]. Phoenomenon quoddam oblongum apparuit in astris infra sic dictum Kaszás ab oriente occidentem versus protensum. Praefatum hoc phoenomenon fuerat album pini instar horizontaliter iacens cuius cuspis occidentem respiciens aliquantulum erat tenuior et magis deorsum pendens.

[Ex inadvertentia bis descriptum.]

/21/ Post tres quatorve dies decrescerat adeo ut iam 30-a eiusdem vix videbatur. – Ab occidente vero eodem tempore, sed non dierete versus hocce nominatum phoenomenon, verum paulo remotius versus Septemtrionem illuminatis quaedam eo tempore quotidie videbatur, quasi illac vicorum quidam arsisset.

+

Fábri György mostoha atyánk elhunyt e'folyó év Maiusának 5-kén s hetedikén el is temettük, kinek tisztos eltakarításán a'testvérek közül csak magam voltam jelen Jász Berénybül.

1844

Ezen év elején hol esső, hol hó egymást felváltva elegendő volt. A'tavaszkésőn állt be, még József után való héten is jó hideg üdők jártak. Az egész nyár igen kövér volt. Eger tájékán essős, mérsékelt meleg, de az alföldön szárazságról panaszkodtak.

/22/ Egerben a'Szerzetes ház Elöljáróját N. T. Paulovics Demeter Atyát a gutaütés, vagyis a hirtelen halál kiragadván társaságunkból, én neveztettem Praesidensnek 5-ik Áprilisban, melly hivatalt a'következő szerzetesi gyűlésig Congregatioig viseltem. Ekkor Gvárdiánnak neveztetett ki T. Toldi Miklós, kinek a'ház dolgát, ha jól emlékezem, 22-ik Augustusban adtam által. Magam pedig az ekkori rendeletek következtében ismét Vicarius maradtam itt Egerben.

Julius 3-kán az idén olly rettenetes üdő volt délután, millyet életemben még sohasem láttam! Az üdő soha nem láttatott rémisztő fekete és setétzöld felhők által annyira besötétült, hogy könyüből olvasni nem lehetett volna. Szélvész olly nagy volt, hogy az embereket az uttán földhöz verte, a'házak, Templomok, s egyéb

/23/ épületek tetejét sok helyen felbontotta s leszaggatta, ablakokat mind sorra tördelte, élő nagy fákat tövestül kicsavart, hol utjában volt. Ezen nagy szélvést követte azután egy rettenetes zápor, melly középszerű jéggel vegyest hullongott, s verdesődött be a'kitörött ablakokon az épületekben levő szobákba. Eö Extellicziája Pirker János László Egri Érsek és Patriarcha épen ezen üdőpontban (a Posonyi országgyűlésről hazafelé jövé) a'Balpüspöki Csárdának állása alá akart behajtatni mind menedékhekyre, de szerencséjére amint komornyikja az állás kapujával küszködött volna kalapját elkapá a'szörnyű orkán s még utánna hasztalan szaladt (mert Isten tudja hová vitte), addig az állás a Nagy Ur hintaja előtt összeroskadt falastul mindenestül, mellynek ha jókor ki /24/ bírta volna nyitni az érintett komornyik kapuját, bizonyosan Ő Exellenciáját hintóstul, lovastul, szolgástól együtt mind agyonnyomta s ütötte volna, s így legfellyebb is csak az történt vele, hogy lovai a'szörnyű ropogásra megret-

tentvén megugrottak s őt hintóstul együtt elkapák (ki mint maga mondá nékünk) csak úgy hempergett a'hintóba mintha hordóba lett volna zárva, míg végre az összezúzott hintóból akarátja ellenére is kipottyant Szényai Ur Titoknokával. Ó osztán a Vicarius Fő Sz. bíró Úr hintaján volt kéntelen hazajönni, melly akkor éppen arra jött valahonnan, s estve 9. óra tájon ért harangok zúgása közt haza. Nevezetes még az is, hogy ott a'Balpüspöki Csárdánál a'völgy oldalán ismértem még gyermek koromban is egy igen nagy tarabélyes cserfát, mellynek dereka lehetett olyan vastag, mint egy öt akós hordó, /25/ és mégis ezt is kidöntötte, és tövestül kifacsarván egészen a földre feketette, miután már kétfelé hajló izmos nagy ágait ketté hasította volna. Ebből képzeld tehát érdemes olvasó, hogy milly borzasztó szélvész lehetett ez, ha egyszer már két, háromszáz éves fákat is kidöntött.

Az Ország gyűlés idén végződött be a legnagyobb zűrzavarok közt. November 10-kén Károly Fő Herczeg zárta be, kivel hogy milly mostohán bánt a nemzet, ezen alkalommal bizonyítják az akkor ott jelenlévők, nevezetesen a'Magyar Országai Püspökök. Szegény Szent István ha látta volna! Milly piszokká, milly utálat tárgyává lett ott az ő általa megajándokoztatott magyar Clerus, hol csak kevésben múlt, hogy Püspökeinknek nyakokból az arany keresztet le nem tépdelték a'papi jószág után ásítozó magyarok, s mi több a'Jézus

/26/ Zászlója alá hódított, s pogányból lett Haza Attyai; eszébe sem jutván hogy: Omnia Regnum in se divisum desolabitur. Haec et similia a privatis Posonio ad me latis. Ezen országgyűlés (déta) kezdődött 1843. évben Maius hó 14-kén.

Az idén általjában jó termés, sok gyümölcs, és Isten kegyelméből minden volt a'Szegény Magyar számára, csak egység nem. Égdörgés sokkal kevesebb, mint Száj és Szívdörgés. Esső elég ott, ahol, de mégsem mindenütt kielégítőleg. Őszi napok szépek, végén temérdek sok esső, azután egy kis fagy, havunk egész az új évig semmi.

1845

A múlt évből kimaradt az Egri Tisztújításnak (restauratio) bejegyzése, ezt pedig kár volna kihagyni.

/27/ Ő Nagysága Almásy Gedeon mint Heves Megye Fő Ispányi Helytartó a múlt 1844-ik évi Tisztújításnak restaurationak napját ezen év December 16-kára tűzte ki valami két héttel előbb a'restauratio napjánál, kétségkívül hogy nagy corteskedések ne történjenek, ami azonban mégis megtörtént.

Blaskovics főbíró, Pupi Tábliró, és Földváry György volt sok szóban a'nép között az alispányi Székre kitűzendők. Előre minden hallatzott, de az legtöbbször, hogy Pukit bizonyos okoknál fogva nem fogja candidálni, s így Kanyó generalis Perceptor lépett fel. A'párt mindazonáltal két részre oszlott: Blaskovich-Pukis, és Földváry-Kanyó. Az első párt Cortessei veres pantlikások voltak ezeké pedig kék, és mind a'két párt /28/ kalapja, vagy sapkájánál fehér kakastollú. Feszés állásban volt mind a'két párt, melly többnyire amint kivettük igen egyenlő számmal volt. De mivel a kékek jókor reggel elfoglalták a'megyeház udvarát és az épület kapualját, s elejét, úgy hogy amazok már be

nem mehettek, kétségkívül az Administrator, minthogy maga körül mind csak Földvárit értette hangoztatni, s mindenütt csak kékeket látott: őt, azaz Földvárit nevezte ki Alispánnak, másodalispánnak pedig Kanyó Gábort, ami végett véghetetlen nagy vérontás származott volna, ha a' nagy számú lovas és gyalog katonaság az uttzán fegyverben nem állott volna készen a' negédesek s nyughatatlanok tiszteletére, mert a' két első mellett véghetetlenül buzogtak a' veresek. Elég az, hogy ámidőn az Első Alispán Földváry kineveztetett, dühbe jöven a veresek fejei, úgymint: Almásy Felix, Manó, Német Berczi, Pap Pali és több lovasok a' magok népit a' Parochia térére vezetvén, s ott az Administratort, Gábort amúgy magyarosan szidván s átkozván, ráparancsoltak a veres salagos népre, hogy hunczvutolná össze az Administratort, kik szót fogadva miután amazok elkezdtek, teljes torokkal hunczvutolák a' fő Ispányi helytartót, nem csak az érintett téren, hanem onnan visszatértekben még a' Megyeház előtt is, az egész világ hallattára. Cortesi Zászlók különféle feliratokkal több volt (ha jól emlékezem húsznál). Másnap a' megválasztott új tisztek közül lemondtak valami 18-an. Becsületszavát adta tudniillik előtte a' /30/ fönnevezett Helytartó, hogy voksra fogja bocsájtani a' kinevezendőket s ezt, minthogy temérdek kéket látott maga körül, tellyesítette; ez volt a' szörnyű bosszuállás legfőbb oka. A' magát megsértettnek vélő fél aztán már a Palatinushoz, már a Magyar Királyi Cancellariához, már ő Felségéhez folyamodván, Plathy Mihály Referendariust nyerte királyi biztosi eligazgatásul a' kormánytól, ki farsang végén meg is érkezett.

[Iam hoc anno 1845.]

Gyűléseket, inquisitiót mit tartott; hozzánk is küldött 9 pontot, melyekre kinek kinek írásban és a' maga személyében kellett felelni. Mán hogy miképen fog a' dolog kiütni, majd meglátjuk. Ma már 5-ik Marczius van, és mégsem tudunk semmit, holott még Febr. elején elkezdte őket a' kir. biztos összeegyeztetni, de semmibe sem akartak beleegyezni, csak restauratiót kíván mind az ellenfél.

/31/ Februar elején, azaz 2-kán nagy villamlások és komor égdöngések voltak estve 7. és 8. óra között. Hó ezen télen csak Februar végén esett egy egy kicsiny, azokat is nagy kemény fagy előzte meg, de már Marczius 5-én bokán felül érő hó esett.

(Bundának való posztót, mellynek szélessége 7 fertály, vettem 16-ik Aprilisben 5 for váltó rőfe. Vettem 6. rőf és 1 fertályt.) (ezeket a' sorokat később áthúzta) Mivel ez a próba után vitriolba egészen megveresedett (melly kétségkívül esztendő múlva épenugy hagyta volna meg a' színét) másnap visszavitettem, és setétkéket vettem 5 1/2 rőfös per 7. for.

[Ezen posztóból megmaradt még 1 1/2 rőf, és csak 4 rőf ment a' bundába, 7 fertályosnál több.]

Ezen évben a' nagyobb tél csak Marcziusra szorítkozott; mert ezen holnapban majd mindennap nagy hó esett. Ha ma példának okáért elolvadt, már másnap ismét csak nagy hó lett. Az üdö csak Aprilis elején nyílt ki.

/32/ A Szerzetes ház részéről csizmára kaptam 5. váltó fortot Maius 16-án. Ez a' holnap az idén igen híves volt, és majd mindennap esős. Tekéntetes Jász és Kún Kerületek Nemzeti Ünnepe.

E folyó év, azaz 1845-iknek 20-ik Majusán, (melly nap mégis az essős napok között is igen szép tiszta és kedvező volt) tartotta a'Jász és Kún testvér Nemzet Jász Berényben, mint kerületök fő Városában Szabadsága (Redemptionis) Százados Ünnepét, hol, mint a'nemzetnek Fő Bírója és Grófja, az ország Náadora, József is jelen volt József Károly 12 éves fiával. Jelen voltak ez Nemzeti Ünnepen tőlünk az Egri Zárdából ketten, ugymint: Toldy Miklós akkori Gvárdián és Kardos Mihály Atya theol. tanító /33/. Az Egri Káptalan részéről pedig kik kétségkívül hivatalosak voltak, szinte jelen voltak: Fő Tdő. Lévai Sándor és Lipovniczky János. Hogy hogyan, s miképen ment végbe ezen Nemzeti emlékezetes pompa, s Ünnep? Azzal nem akarom itt ezen kis könyvet egészen beírni annál is inkább, minthogy azt az akkori ujságokból tökéletesen lehet tudni. Elég ha azt mondom, hogy mindazok kik csak ott voltak s szemeikkel látták az egész pompát, azt mondták, hogy soha életekben még annál szebb, gazdagabb és díszesebb pompát s Ünnepet nem láttak. Nagy Misét mondotta háladá-súl valami Sággy, Váczi Nagy Praepost. Az Ünnephez alkalmazott Szentbeszédet pedig mondotta Fő Tdő Stipula ottani, helybeli Apátúr. /34/ Ő Főnsége a'Nádor elfogadása, mint mondják, igen jeles és díszes volt. A'Nemzet ereklý-jét, a'Jászkürtöt (volt Lehelét) nyakába s vállán fűgve fehér lovon vitte a'Jász és Kun Kerületek Fő Kapitánnya, Szuha Imre igen diszes magyar öltözetben parduczbőrrel felékítve. A'Nádor ő Főnsége hintáját pedig szinte e'Nemzetből, akkorra készült vörös magyar gárda ruhában öltözött válogatott Jász Urak vették körül. S vezették befelé a'Városba szinte lóháton, kiket temérdek sok lovasság előzött meg sorba magyar öltözetikben. Ezen bejöveteli csapatot kivont karddal igen díszes jász, magyar öltözetben vezető Vágó Ignác Jászker. Kapitány Apátiban, /35/ az üdőben Zeneszóval késére a'nagy kört az akkor Ketskeményen szállásoló könnyűlovas kurazírok hangászkara ugyancsak azon alkalomra készült kék, nemzeti magyar egyenruhába lóháton. Jelen volt ugyanezen Ünnepi pompán amaz Országsszert elhírült Bunkó muzsika bandaja is szinte a'Jászoktól felszólítva, ki egyéb íránt akkor Gyarmaton tartotta laká-sát. Megvendégelt ezen igen emlékezetes napon a'Jászkúnkerületek öszvege több mint 1000 embert. Az ebéd volt a'kerületi a'városháznál, Parochián és a'helybeni Tdő Ferenczi Atyák Zárdájában mind a'Nemzet költségén. Minde-nekfölött legnevezetesebnek látzot, hogy a'kis József Károly herczeg az ünnep napján maga verbuvált be néhány ifjonczot /36/ katonának, kiket egy egy Kör-möczi aranyal ajándékozván meg, neveiket mind felírta maga, s azzal biztatá a'kezet adókat, hogy különös godja lészen reájuk. Veretett ő Főnsége a'Nádor ez alkalomra ezüst és arany emlékpénzeket is mintegy két forintos nagyságú-akat, s az ő asztalánál mindenik vendégnek tányérjára volt téve egy egy, hogy azokat kiki vigye magának örök emlékül. Néhány Szorgalmatosabb s jelesebb Elöljárókat nagyobb szerű arany érdempénzre is méltatott ő Főnsége a'Nádor, kiknek azokat maga akasztotta föl minyájoknak folyvást és nyilván hordhatási joggal. Egyéb köznapi pompás diszelgéseket s lakomákat és mulatságaikat ol-vasd az akkori ujságokból.

/37/ Majus 7-kén, ámbár mindég az hallattzott, hogy nem lesz uj restauratio, késübben pedig hogy már csakugyan lesz, de csak részletes: mégis lett, és pedig általlyányos annyira, hogya voltakból Makkay Perceptornál egyebet nem is

hagytak meg. A'Kir. Biztos Plathy Mihály tudniillik sok szép jövendővel kecségtetvén a'két volt Alispánt nagynehezen rávette, hogy resignáljanak; mit meg is tett mind a'kettő, de Földváry jóval is előbb mint Kanyó Gábor. Új, és pedig általános restauratio Hevesben ugyanazon évben Majus 8-kán. Az új restauration aztán, mint írák, 7-ik vagy talán ha nem tévesztem 8-ik maiusban első al-Ispánnak választatott (minden ellenféleni cortesok nélkül) Almásy Pál, másod al-Ispannak Blaskovich Gyula. Csak a'veres szalagosak jelentek meg, kék már egy sem volt, minthogy lelépett az ellenfél, és így a'restauratio könnyen is végbement ideleenn a'megyeház udvarán. S másnap a Kir. Biztos is eltűnt.

/38/ Junius valamint Maius még mind essős 15-ikéig. Detto 17-be ismét szörnyű nagy és hosszú zápor. Tartott az illy üdő még mindaddig, azaz Julius 14-kéig.

A Szerzetes Rend Feje Magócsy István egyházi Szemlét tartandó megérkezett Julius 9-kén estve 2. fer. 9-re s itt mulatott 14-ikeig.

A Szerzetes Káptalan előtt tartani szokott moralisi próbák examentot letették ezen évben Julius 15-kén Egerben. Examinált Kardos Theol. Lect. Gyüre Béla Prov. Pater és Mórocz Márton. Mindössze is csak ketten voltunk kik a'próbát kiáltuk: Kailinger Sándor és én. Mindketten utoljára, azaz papságunk 18-ik évében.

A fekete bélésű uj setétkék bunda, megkészült Julius 21-kén. Készítette Egerben Juhász Ferencz magyar szücs. A'szabómunkát pedig véghezvitte Videnka ugyanott szabó mester. /39/ Van benne nem egészen nyolcz fertályos posztóból 4 rőf. A reáfordított költségek e'következendők:

A'szücsnek fekete bőrökre adtam, a'prémet is oda érte – 50. f. váltót.

Négy rőf posztó per	7 frt 28 frt.
Kanavász 2 1/2 rőf, és viaszkosvászon gallérba,	
és amaz az allyába	2f.6kr.
Zsinórért 12 rőfért	3 for.
Előre zsinór akasztóért	45 kr.
Szabó munka	4 frt.
Szücs munka csupán a'bebérlés és kiprémezés	7 f. 30 kr.
Öszvesen:	95 frt. 21 kr.

De minthogy posztót sokat találtam venni, azaz 5 1/2 rőföt: tehát azt is oda tudva, költöttem rá mindössze 105 frt 51 kr. váltóban. A hazahozó inasnak adtam 3. garast: tehát épen 106 frt.ban van egész czakompakostol. Sőt az áldomás még ezeken felül 2 pengő huszasomba került. 107 frt 40 kr.

/40/ A vánkások tokja vagyis belseje mosatott 4-ik Augustban 1845.

Az idei Capitulum tartatott Gyöngyösön August 17-kén melyben lett végzés szerént Egerből (ön közbenjárásomra) Vácra rendeltettem Vicariusnak, miután itt igen feszes állasom volt. Honnan eljönni mégis igen nehezemre esett, mivel ott lakó Paptestvéremet el kelle hagynom, de hijába mentsen Isten minden embert az olly Környülállástól, millyenben Egerben laktam egy évig.

Egerből Váczra jöttem 29-ik Augustus 1845-ben Vicariusnak és Quadrastának. Feljövetelemben szerencsés voltam mert az akkori sok essőzés után igen szép és kellemetes üdő volt utazásom közben.

Váczra jöttem után jutott eszembe hogy: Julius 18-kán 1845-ben a'sok essőzés után olly rettenetes nagy víz lett Egerben, hogy még a'föld alól is bugyogván fel a'víz temérdek károkat tett.

/41/ Nevezetesen az Egerben a'Czifrahóstyán több házakat leroskasztott, s a'házaknak ablakait ugyanazon hóstyán hol ellepte, hol fellyebb, hol alább volt a'víz. A'gátfalnak ugyanott a'Czifrahóstyán oldalán is futott által a'víz. Az ugynevezett Czifra kapun úgy rohant be a'víz mint a'tenger, s alattai bezuhánásakor a'kapu üregének majd felét foglalta el boltozata felé, melly iszonyú zuhatag az érintett kapu küszöbe előtt valami másfél ölnyi medret vájott ki, be A'város felé való oldalán, hová a'víz rohant be. Leroskasztotta és nagyobbbrészt elhozta az előtte levő katona strázsa házat is. A'sütő háznak udvara szinte a konyhaajtóig volt telve vízzel, valamint ottani kertünknek fele vízben úszott. A'mellettünk lévő káptalani exactoratus lak térdén felül, sőt udvarán egész kötözködésig vízben volt, mi hordtuk ki cselédjeinkel együtt az Exactor Urunk Babócsainak minden holmiát szerencsétlen lakából szinte kötözködésig úszkálván minden ruhástól együtt a'nagy vízben. /42/ S minthogy részerint sütő házunkba, részerint fel a'Zárdába hordtuk holmiját; Ő maga is ott, tud.illik a'sütő háznál tartózkodott nejével együtt mindaddig, még máshol kapot lakhelyet. A'Káptalan Archivumát én hordtam onnan által Rajner Károly Püspök Ő Méltóságának kocsiján ugyancsak a'püspöki udvarba, vagyis a'Nagy Préposti lakba én is szinte övedzésik úszkálván Toldy Miklós Gvárdiánnal és akkori Boznyák Clericusainkal a'kis özönvízben.

Az idei őszi napok igen szépek voltak, néha egy kis esső és szél czirarázta egyébiránt kellemes őszi napjainkat. Havat itt Váczon még nem láttunk 8-ik Decemberig kivévn azt a'kicsit mi a'hegyekben itt ott előtünedezet s egy óra negyed életű volt.

Hó ezen évban allig volt valami csekély December vége körül, többnyire essős üdők jártak, fagy is kevés volt.

Eö Excellenciaja Gróf Nádasdy Ferencz Váczról az érseki szék elfoglalására Kalocsára költözött /43/ December hó 18-kán minden külpompa nélkül, épen csak két püspöki huszár lovagolt négylovas hintaja előtt: kapuja alatt Tisztjeitől és egyéb más ottan lévőktől kik között mi is jelen voltunk: s igen érzékenyen vált el. Kalocsán installáltatott Marczius 16-kán 1846-ban.

Múlt évünk többnyire nagy szelekkel végződött, és gyakori essővel.

1846

Ezen év szinte essős napokkal és szelesekkel köszöntött be, volt néha fagy is és hó is egy egy kevés, de nem sok, az üdő már Február végén kinyílt. Marczius elején mandulafáink már virágoztak. Ma, tegnap és tegnapelőtt is, azaz Marczius 14, 15, 16-ban folyvást nagy, és híves szelek fújtak. Nem tudom, nem fogjuk-e később megbánni a' lány telet: mert pl: s még csak be sem pillézett a' Duna ezen télen.

/44/ Szent József napján villámlás és vagy két nagy égduroanás, több apróbb égduroanásokkal, utána esső de kurta, kitisztult, ismét beborul, s ez 1 1/2 óra alatt mind, délután két fertály háromtól négyig.

*

Váci Szerzets házunk részére N. T. Farkas László e'jelen évbeni őrnök Atya által Pesten csináltatott Nyugmísei bársony fekete öltözet arany paszomántra és nagy arany házfűgőkkel hazahozatott a'gőzösön Váradi József (valaha szerzetünkben lévő) Szakács Ur által Marcius hó 22-kén. Első szolgálat tetézett benne e'jelen év Nagypéntekén. Az egész egyházi öltözet, ugymint: Misemondó (casula) két Dalmatica, két stóla, két manipulus, a'kehelyi egész készület és a'két arany függő került 370. váltó forintba. Mely öltözet árába Ő Méltósága Gosztonyi Pál Septemvir 100 váltó forintot adott. 50-et pedig mások a'többi a'ház pénzén.

/45/ Ezen év tavasza olly kellemetes és tenyésztő volt, mintha csak magunk kormányoztuk volna az üdőjárást. Kikelet korán kezdődött és igen jelesen viselte magát valamint Marcius vagy Aprilis.

Aprilis 24-dike egy kicsinyt ránkriasztott. Délután 5 és 6. közt olly borzasztó égháború volt, hogy allig remélheténk földőni megmaradhatásunkat. Első szörnyű durranás után kisszerű jég essővel vegyest. Második után megest nagyobb szemű. A harmadik durranás ollyan volt, millyet még éltemben sohasem hallottam. Melly csakugyan meglehető kárt tett Templomunk és Zárdánk falain. A Templomban ugyanis az ugynevezett Kis Jézus oltárjának szegletét lecsapta s mellette a'13-ik statios képnek ramája szegletét és alsó czirádait mind lerombolta. Sz. Ferencz oltárán mit tett mit nem, nem látzott, de az oltár asztala mégis teli volt leszórt malterral. (45) Onnan által futott keresztelő János oltárjára, azaz épen melléje s ott a'szélén a'falon két likat ütött, maltert s a falból követ is kiütött, ezután felszaladott a'felső ambitusra, hol a'Templomba szolgáló ablak oldalánál ismét csinált egy likat. S maltert szórt szélt. Innen megént a'bibliotheca melleti Conservatorium irányában levő s' quadrumra szolgáló ablak boltozatán kóválygott, s' ott is likat ütött a' falon, és az ablak malterát jóformán ledörzsölte. De hála Istennek mégsem gyújtott semmit. Ugyanekkor leütött a'vasút mellett is, az ottan dolgozó embereket körülfutotta, néhányan egy kissé megsántultak, de nagyobb kárt ott sem tett, sem valami égés nem volt. Szölleink épen ekkor kezdtek levélkébe jönni, de nagy kárt mégsem igen tett, itt ott a' már apró gyümölcselel díszlő fákat egy kissé megvagdalta, de dézsmája mégis türhető volt.

Az idei búzaszentelés alkalmával olly nagy volt már a' búza, hogy szintén kint volt már kalásza is kivált a' jobb földekben.

/47/ Régen feltett szándékomat teljesíteni akarván e'folyó év Majus hó 11-kén P. Nepom. Pecsner rendünkbeli atyával csakugyan általrándultam Esztergomba innen Váczról. Maria Anna gőzösün az ország legfőbb Temploma megtekintésére. mellyet kívül belül nem csak összejártam, sőt meg is mértem. Hasonlóképen az ottan dolgozók után felügyelő kőműves Pallért megkérvén, magunknak általa a'kriptát is felnyittattuk és mind összejártuk azt is, hol a borzasztó nagy korintiai és másféle oszlopok elrendezése s beállítását még

jobban csudáltuk mint az egész külső nagy épületet, melyen részemről azt tartom legnevezetesebbnek hogy az úgynevezett igen magas Cupulát környező bálványoszlopok, melyek mondom a Cupula külfalát körülölelve egyforma mennyiségre állván egymástól oly nagyok a' magassághoz képest, hogy allig lehet hinni végettök a'Templom oldalfalainak állandóságokat; mivel mindenik általmérője, azaz keresztbe nézve egy egész öl vastagságú, s közöttök és a'Cupula fala között járkalni is lehet, kinek jó feje van, mivel azok már igen magosant vannak, ámbár vassal körül lesznek korlátolva. /48/ Ezt tehát és a'város nagyobb részeit megtekéntvén következő nap, azaz 12-ik Maius délután az ottani kikötőhöz érkező gőzösön, mely Francz Karl nevet viselte, öt fertály alatt Váczon termettünk. Oda pedig, azaz innen felfelé két óra és egy fertály alatt értünk. Felfelé fizettünk Váczról két két pengő huszast, lefelé pedig egy egy harmadfelet. Az egész úton és ottlétünkben igen kedvező üdönk volt. Egy éjczaki szállásra a'Marianus Atyafiakhoz kértük be magunkat szállásra, kiknek tiszteletreméltó magamkorú Praesidense mindkettőnket igen szívesen látott.

A Római Szentséges Pápa 16-ik Gergely állítólag egy heti betegsége után kimúlt, életének 82-ik évében 1846 Junius hó elsején. Uralkodott 15 évig, és négy holnapig. Béke hamvaira! A Religio és Nevelés 47. száma szerint. A Szent Atya ki 1765-ben September 18-kán Bellunóban született, s Capellári Mór név alatt a'Camalduli Szent Benedek Szerzetének volt tagja, s pápának 1831-ben Febr 2. megválasztva, alacsony zömök termetű, ősz, de épen nem ritka hajú, mélyszavú s vidám arcú volt.

/49/

Új Pápa

Junius 14-kén 1846-ban ötven Bibornok által Pápának választatott a'szokott mód szerint Mastai Ferretti János Maria presbyter-cardinal, s IX-ik Pius nevet vett fel.

Született Sinigagliában 1792. Maius 13-kán, Eö Szentsége 16. Gergely által cardinálisságra emeltetett 1840. Dec.14-kén egyszersmind Érsek és imolai püspök lévén. Éljen sokáig, és kormányozza az nagy Anyaszentegyházat szerencsésen. Eö Szentsége Mastai Ferretti, mint az 1846-iki Rel. Nev. Egyházi Folyóirat másodfélvi 2. számnak 14-ik lapján mondja „nem ugyan rendkívül gazdag, de azért jó bitoku ősrégi, grófi családból vevén származását. Három férfitestvére és Édes Anyja még életben voltak, amidőn megválasztatott.”

Váczon megnyitott és minden nap járhatóvá tétetett a'vasút 1846. Évnek Julius hó 15-kén, melynek megnyitásán maga Jósef Fő Herczeg Palatinus is jelen volt egész /50/ magas családjával több főuraknak kíséretében. Igen megzavarta ezen nemzeti forma Ünnepet az épen akkor kiütött tűzvész, midőn ő Főnsége (Jósef) Nádorunk érkezett a'gőzkocsin, ki azonnal odaszaladt a'tűzhöz gyalog a'tisztelkedéseket el sem fogadva. Megégett ekkor Váczon a'nyakapán innen 46 ház. Miután már Junius hó 28-kán a Duna szélén valami 7. elporhanyult.

Április végétől szüntelen szárazság épen egyszer egy kis kurta esső, és talán háromszor harmat. Ma pedig már Julius 17-ik van, mégsem eredt meg az esső. Mindenféle zöldségnek vége minden öntözés mellett is, mivel kiálthatatlan for-

róság uralkodik. Istennek hála! ki többszöri könyörgésünket mégis meghalgtatva Jul 27-kén 28 és 29-ik napjában felséges csendes és igen sűrű, minden égháború nélküli essővel vigasztalta meg a' föld népet, s újra éledtt minden.

/51/ Az idei Galgócson tartott congregatioi táblát lehozván magokkal Fő Tiszt. Magócsy Prov. P. és Károsi Simon Zsoldos Gábor Titoknokkal azonnal elolvastuk még aznap, azaz Aug 13-kán miután a' Corgregatio ugyanezen hó 9-kén megtörtént volna. Ezen itten tett rendeletek szerént tehát ismét itt maradtam Vácson Vicarius és quadragesimalistának.

Toldy Miklós, a' gonoszlelkű megbukván mint Egri Gvárdián, a Provinciátul kiszabott büntetése elől megszökött, és Pesten protestansá lett circiter Julius elején 1846-ik évben. Kikerülte a' földi büntetést, hogy jövőben annál többen részesülhessen. Szomorú gondolat! Szerencsétlen logica!

Valamint a' fellyebb érintett három holnapos szárazság miatt minden reménységünkől megfosztattunk, úgy a' szárazság utáni igen kövér üdőjárás a legjobb jövendővel élleszté bennünket. Lett is Istennek hála minden, ámbár a' szárazság által kisoványult buza /52/ nemigen fizethetett is. De amit aratás után kellett felés összeszednünk a' kukoriczán és krumplin kívül, azokra allig lehetett panaszunk. Sarju néhol háromszor is kaszáltatott, bor igen jó és elegendő. Az ősz hasonlóképen igen kellemetesen viselte magát. A tél jókor bejött 13-ik Decemberben már jóforma hó esett.

1847

Ezen évnek első két hónapja mérsékelt hideg, és közben közben középserű havas volt. Marczius száraz és szívós hideg, úgyhogy még az egész hónapban igen beillett a' fűtés, sőt még Aprilis 17-kén is fűtettünk egy kicsinyt, noha már háromszor is elhagytuk. Aprilis közepe felé essős, nedves és itt ott szeles. Ez évi első égdörgés történt Marczius 30-kán délbenegy kis essővel.

Szerzetesi kurta palástot ujat kaptam Vácson ezen év elején. N. Tdó. P. Farkas László őrnöksége alatt.

/53/

Jósef

Magyar Ország Nádora elhunyt e' jelen év 13-kán Január 13-kán tud. illik reggeli 9. órakor, miután halálos ágyán Herczeg fiait arra intette volna többek jelenlétében, hogy a' katolikus Religio iránt mély tisztelettel viseltessenek, annak hív őrjei legyenek halálokig. Koporsóba tétetett ugyan e' hó 15-kén. Lélek-hüvelye Budán a' királyi kriptába 18-ik Jan. tétetett le. Nyugodjon békével igen tudós Lelke!

Eö Fő Királyi Herczagsége méllyen tisztelt István főherczeg az elhunynak fia mint Cseh Országi Alkirály azonnal magyar Nádori helyettesnek (Administratornak) neveztetett ki Bécsben.

Itt Vácson a' Duna általjában befagyott, és járhatóvá lett gyalogoknak Jézus neve napjára virradóra. Ezen a' napon mentek által rajta gyalog emberek először igen sokan, s a' következő napokon már terhelt kocsik és szekerek is. Hanem a' mult 1846-ik évben nemhogy befagyott volna, sőt még csak be sem pillézett.

Febr. 21-kén pedig pánczélja megrepedvén a'sűrű lágy szelektől ugyancsak aznap 9. órakor délelőtt álgyu durrogások /54/ között útnak is indult, úgyhogy délután már hajózhatóvá lett a'nagy anyavíz, ámbár jégtablák kisebbek nagyobbak még egy hétig is jövägettek rajta felülről, s a'város felőli részén szélétől csak későbbben távozott a'jég.

Az imént lefolyt télen igen nagy szükség, éhség és ínség uralkodott a'szegénység közt, úgyhogy még most is allig tudunk tőlük szabadulni, kivált a'felső tót vidékekről temérdek sokan lejöttek az alföldre imide amoda nagy rongyosan s az éhségtől elcsigázottan; holott a'közönséges adakozások mellett még társaságok, s vármegyék, püspökök, káptalanok és mások is adakoztak és pedig tetemes összegeket a'szegénység táplálására.

Április 30-án a'napnak reggel 8 óra tálon igen nagy köre, udvara volt.

Nota. Következendő nap és utána éjjel nappal esett két nap, közben közben megszűnván: talán a'nap udvara alaklmasint essős napokat jelentett.

/55/ Uj szerzetes köntöst csináltattam Április végén, melly elkészült Maius 5-kére. Vettem 5 rőf posztót 6 forintyával mellynek szélessége nem egészen két rőf volt, maradt belőle 4 sapkára való (Camaóra), bélés damisz van benne 3 1/2 rőf. 8 garassával. Mindössze (mivel a'varró fráternek is adtam 2 pengő huszast) került 33 frt 10 kr váltóba.

Főtisztelendő Repka Cassián Rendünk Főnöke törvényes szemlét tartott Váczon 19-ik Májusban. Ide érkezett 18-kán 1/2 11-re estve. Eltávozot 22-kén reggel 5. órakor Szécsény féle, kit helybeli őrnökünk P. Farkas László egész odáig elkésértett.

Az idei Junius igen szép essős, s mi több minden szélvész, jég vagy más kártevés nélküli essők voltak majd minden második nap, ami a'vetéseket, valamint egyebeket is igen termékennyé tett, s bő aratást hozott.

/56/ Tizenhárom évnek lefolyása után József testvéremmel egy 24 óráig mulathattam Pesten 1847. Julius 12, és 13-ik napján az ugynevezett veres ökör vendéglőben, ki másnap Báró Bedekovichnéval és annak hozzátartozandóival, azaz hetedmagával hajóra szállván Erdély felé vitorláztak Orsovát is megnézendők. Ez történt Váczon laktomban. Honnan Pestre szeretett Bátyámnak hozzám intézett előleges leveli (mellyet ő akkor Posonyból írt) következésében vas pályán mentem, valamint vissza is azon jöttem Vácra Bátyámtól megválásom után. Adott emlékezetül egy igen jól járatu repetir órát, egy szép pikszist és 25 váltó forintot.

A Juniusi sok essőzés után igen kellemetes üdők lettek Julius elején az aratás és takarításra. Behordás után ismét minden héten volt jó esső. Azt lehet mondani: régen nem volt illy mindent termesztő nyár. Ha mi magunk kormányoztuk volna is az üdőjárást, már jobb nem lehetett volna.

[Éljjen Jupiter az 1847-diki planeta, ezt méltó emlékezetbe tartanunk, s jegyzetbe tennünk.]

/57/ Jegyzet. Ezen év Februarius elején készült egy karingem. Legelőször az első nagybőjti Sz. beszéd elmondására léptem fel benne. Áll 4 1/2 rőfből, 30 kr váltó; csipke az allyán 4 rőf, röfe 36 kr, ujjá végén csipke van 1 rőf 42 kr. Alatta a'két golycs 12 kr., varrása 2 peng. huszas. Került 7 frt 13 krba.

Szerzetesi gyűlés Congregatio tartatott ez évben Gyöngyösön 15-ik Augustus, mellynek végzései szerént Váczon maradtam vic. és quad. Concionator. A'névlaistromot (táblát) itt Váczon csak Szeptber 5-kén kaptuk, s olvastuk.

Ő Főnsége Császári és Királyi Fő Herczeg István e'jelen év Augustus hó 31-kén vette át törvényesen a magyar királyi helytartóságot Budán, azaz palatinusi v. nádori hivatal administratioját, addig is még reménységünként a jövő détán valóságos Nádornak neveztetend ki. Ez alkalommal Buda Pest testvér-városok olly jelesen volt estve kivilágítva, hogy kik látták mint beszéltek, olly szépet még sohasem láttak. Egyéb polgári tisztelgések is, valamint a'katona statusa is mind igen jelesek voltak.

/58/ Másnap, azaz September hó elsején megnyittatván a'Szolnoki vasút Pestről odáig. Ő Fő Herczegsége István oda rándult le az ottani ünnepélyt magas személyével dűcsöittendő. Megvendégelt a'Gőzkocsi Társaság ezúttal 600 embert. Azolta tehát már onnan is jár a'vaskocsi Pestre, s kinek tettzik onnan ismét fellyebb Vácra.

Fő Méltóságú és Fő Tiszdó Kopácsy József Magyar Ország Herczeg primása September hó 18-kán reggeli 1/2 4-kor hunyt el az Úrban, életének 72-ik évében 1847-ben.

Méltóságos és Fő Tiszdó Rutner Xav. Ferencz választott dulmi püspök és Egri nagyprépost kimúlt September 16-kán estvéli 1/2 8-kor életének 75-ik évében.

Ő Császári kir. Főherczegsége Főnséges István az elhunyt Magyar Ország Nádorának József-nek természetes fia az: 1847-diki Posenban tartatott Détán Magyar Ország Nádorának választatott November 12-kén, életének 30-ik évében.

/59/ A Váci Ferencziek Templomában lévő fekete gyász alkotmányt (Tumbát) T. Farkas László akkori Gvardián csináltatta, került 40 váltó forintba. Az asztalostól hazahozatott December 11-kén 1847-ben. Tehát ez üdőtől kezdett használtatni. Legelőször Istenben elhunyt Habala Kelemen Bártfai volt Gvardián nyugmiséje alatt tétetett ki a'Sanktuarium közepére, következőleg legelőször is P. Kailinger Sándor ezen nyugmisét végző által Szenteltetett meg December 13-án Rorate után.

P. Nepomucemus Pecsner ob certos casus inclusus fuit die 16-a Decembris Vacii. 1847. Quando libertati restituetur huc, dum ignoramus. Die 23-a Januarii anni 1848-i exiit hora 11-a a domo disciplinare expectans ulterionem dispositionem R. P. Consultoris Simonis Károsi, qui eundem huc ad usque suspensum tenet ad omni executione munerum Sacerdotalium.

Beállott a'Duna 16-ik Januariusban délután 4, 5 óra tájon egészen Jezus Neve Napján

/60/

1848

Karácsony hetétől kezdve majd mindennap esett a hó Januariusban kisebb nagyobb mértékben egész 17-ik Február ezután 20-ik Februárban lágyult meg egy kissé az üdő, de addig folyvást igen nagy tél és kemény hideg uralkodott.

Uj Szerzetes köntöst (habitus) kaptam 27 Januári napon. 20-ikban vettem föl először.

A Duna jege 13-ik Februariusban indult meg vasárnap 7. 8 óra tájon. Igen nagy kiöntéssel, a'sok víz feltolta midőn az üdő engedni kezdett, s a'másik oldalán Tót falu felé rettentő jégbástyák tornyosultak rakásra.

Február 21-kén miután már jóformán leolvadt a'Januariusi hó ismét nagy esett és egész uj telet idézett elő.

Méltóságos és Fő Tiszdó Zicsy Hipolit Kanonok és Plebánus Úr, Fő Tdő Herman Kanonok Úrral együtt Február 10-kén installáltattak a'Váczi Székes Egyházban Kanonokokká.

Tavaszeleintén száraz, de későbbben mindnyájunkat kielégítő üdő járt.

/61/ A Nemzeti átalakulás történt Marczius 15-kén. A régi Bécsi Ministerek megfosztattak az Országosan összegyűlt déta által hivataljoktól és más felelős Magyar Ministérium alakíttatott. István fő Herczeg mint már uj Nádor Alkirállyá lett ki ezen üdőtől olta az egész országot királyi hatalommal kormányozza a'magyar Ministerium segedelmével. Ministerek választattak e'következendők: Gróf Battyány Lajos miniszerelnök, Szemere Bertalan Belügy Minister, Herczeg Eszterházy Pál Külügyi minister. Ez állandóan Ő Fölsége oldala mellett van. Kossuth Lajos pénzügy (Financz) Minister, aki eszközöltt szabadság nagy mestere volt Pest megyei követ. Gróf Szécsenyi István kereskedelmi Minister. Mészáros Lázár Hadügy Minister. Bárány Eötvös József Nevelés és egyházi rendtartási Minister. Klauzál Gábor, ipar, s földmíveli Minister. Deák Ferencz Igazság Minister.

Ezen évi Détán a'clerus a'tized Királyi dézsmáról önként lemondott. Robotok s dézsmák megszűntek, némelyeken kívül mint az másokon a'9-ed megmaradt.

/62/ Ez évi Déta megszűnt Aprilis hó 10-kén azon feltétel alatt hogy, az itt alkotott új törvények értelmeként ugyanaz Pesten minél hamarább elkezdésék. Itt alkottatott a'nemzeti őrsereg felállításának törvénye is, mely fel is állíttatott országsszerre mindehol, s a'polgárok fegyvergyakorlatra járatnak az üdőtől olta gyakran. Ezeket, és azon zendüléseket melyek ezen üdő tájon történtek olvasd az évi és holnapoki újságokban.

Pesten ujonnan megkezdett, de már más alakban az országgyűlés. Más alakban mondom; mert minden városokból és helységekből mentek népképviselők: miszerént most már mindenbe belefoly általok még a'legallyasabb ivadék is. Kezdetett vagy megnyittatott 5-ik Juliusban. Ő Fölsége Insprukban Tirolisban betegeskedvén minden hatalmát általruházta István Fő Herczeg s Alkirállyra, s ő nyitotta hát meg az országgyűlést.

Essernyőt vettem Aprilis hó 11-kén 6 frt 30 kr váltón.

A háztól Maius 2-kán fehér ruhára és csizmára kaptam 25 v. frtot.

A tompa orrú fehérnyelű beretvát kaptam Farkas László Gvardiántól Maius 24. holmi fáradságom fejében.

/63/ Erdélynek Magyar országssági összekapcsolását, vagyis az Uniot megerősítette ő Fölsége Junius hó 10-kén Insprukban.

Esztergomi Primásnak Hám Jánost, Fehérvári püspöknek Karner Antalt. Szepesinek Jekelfalussy Vinczét, Csanádinak Horváth Mihályt nevezte ki ő Fölsége e'napokban.

A Váczi ház Sz. Egyházához tartozó fönnebb érintett gyászalkotmány (Tumba) kifestetett ezen év Marczius hó vége felé, és Aprilis elején tartott a'munka

valami 18 napig. Naponta a'festőművész 3 váltót húzott. Rittinger József felső városi művész festette.

[Ugyan az melly fellyebb: tehát már többbe került.]

A Horvátok nem ismériek el még mai napig is a Magyar Ministeriumot. Ellenünk fegyvert fogni készülnek. A Ráczok pedig alóról Karloviczot már ostromolták is, halljuk hogy már Zentaig jöttek Ez utóbbiak visszaverésére már több rendbeli katonaság sőt nemzeti őrseregek is sokan lementek iminnen amonnan a'Ministerium rendeléséből, olvasd ezekről, és más egyéb zendülésekről a hírlapokat.

/64/ A Szabad sajtó mit még a'múlt détán kieszközölt maga nyakára a'nemzet, ugyancsak dül ám minden felé, ugyannyira hogy se Ministeriumnak, sem királynak, sem Religionak, sem dogmáknak sem Clerusnak s Szerzetes Rendeknek, sem más tiszteletben álló embereknek nem hágy békét, hanem mind sorra piszkálja, s alacsonyítja. Ne Magyar Sajtó Szabadság! Most már tűrjed ha nyughatatlanokdát!

A Váczi Nemzet őrseregéből August hó 7-kén lementek Ráczok ellen 150-én visszajöttek September 10-kén ánélkül hogy csak egy is veszett volna közülök, de nem is csuda; mert a'veszélynak mint kiki tudja vagy nem mentek neki, vagy elszaladtak ha álgvú golyót vettek észre, mit nem csak ők hanem más magyarok is gyakorlották. Legalább az akkori újságokban úgy áll.

István Nádor Ő Főnségétől a'király Ő Felsége Ferdinand augustus hó végén minden reá ruházott hatalmat visszavett. Tehát már nem alkirály, hanem csak Nádor.

/65/ Olly sok minden talán még sohasem történt e'földön egy év alatt, mint a'jelen évben, itt a Magyar Honban. A Király a'Nemzet ellen, a Nemzet a'Király ellen fegyvert fog. A'katonaság szüntelen jár az országban fel s alá. A nemzet ha lehetne az egész világot katonává tenné, őrsereg, önkéntes, és sorkatonaság mind fegyverben, s hogy mit akar a'Király, mit a'Nemzet? tőkélletesen senki sem tudja. A Status adósságot a'Nemzet nem akarja elvállalni. A'Ministerium többnyire leköszön új bankót nyomott, a'Fejedelem haragszik, és kérdi ki hírével? Ki áll jót érte? Új ezüst huszasokat is veret, s allig látunk belőle kettőt háromat, pedig szeretnénk mert magyar felirással van. A Honi Őrsereg idejön Váczra a'kormány rendeléséből a'nyár közepén valami 6500 Julius 23. másnap innén visszaküldi őket a'hadügy Minister Mészáros Lázár. A Ráczok egész Bánátot el akarják foglalni, s a'római sánczokból se ki se be nem mennek. Itt ekkor Sz. Tamást, Uj Vidéket, Verpáczt, és a melletek fekvő helységeket /66/ mind felégették részerint a'Ráczok, részerint a'magyarok itt ott el elsettek néhányan mind a'két részről.

Itt a'hét Kápolnán túl September elejlgarban voltak Neográd és Hont megye önkéntesei, sőt később jöttek őrsereg emberei is összesen 15000. De nem mind egyszerre voltak itt, csak csapatonként, és ugy is mentek el ki erre ki amarra kapván a'parancsolatot, csak két három nap egy pár 1000 - néha négy, ötezer is.

Juniusban a'Haza szükségének pótlására temérdek ezüst holmik, és pénzbeli ajánlatok szedettek össze.

Ez évben kétféle bankó jött világra egyik bécsi német bankó 2 frtos ezüstben kijött Junius elején, a másik Magyar Misisteriumi, vagyis Kossuthi bankó,

többnyire veres, szinte 2 forintos pengőben magyar felírásokkal. Jöttek ki új magyar ezüst huszasok is illy körirattal: Sz. Maria Isten Annya Magyar Ország Védője. E két utolsó tudniillik a magyar bankó és huszas Augustus közepe táján jött létre 1848-ban.

/67/ Szerzetesi Káptalan az idén 23. Juliusban tartatott Galgóczon. Tartományi Elnök Főtiszteletű Károsi Simon lett. Egyébíránt én ismét itt maradtam Váczon vicarius és Nagybőjti szónok.

Az idei nyár igen forró volt. De azonban essők is volt elegendő mind anynyiszor kemény mennydörgések, és néha jegek is, mellyek itt ott sok szőlőt elverték. Dinnye sok, egyéb gyümölcs közepszerűen termett, gabona szinte közepszerű termés.

Váczon az idén Szerzetes házunktól az őrsereg zsoldjának kifizetésére a város valamint minden itteni lakosoktól kitől többet, kitül kevesebbet tőlünk mondom 3. pengőfortot követeltek. De azután kérelemlevelünk benyújtása következtében elhalasztatott, és nem is kaptak semmit, netalán több adót is vessenek ránk!

Az ugy nevezett pannifiniá épületet a város kimeszeltetvén katonakorháznak foglalá el, mivel már a város kórháza is tele volt beteg önkéntesekkel. Azonban mivel mind elmentek, hozzánk betegek addig nem hozattak.

/68/ A Ministerium September 11-kén mind lemondott hivataláról!

Jegyzet. A fehérselyű kerek orrú beretvámát T. Farkas László Váczi Gvárdiántól kaptam holmi fáradságomért, melly az ő kötelessége lett volna, ugyanitt Váczon mint helyetese.

Gróf Lamberg Generalis, ki István Fő Herczeg és Palatinus lemondása után ő Felsége által mint tellyes hatalmú királyi biztos Budára küldetett, Sepber hó 28-án a dunai hídon (még a régin) által akarván jönni, hintájában leszúratott, sőt onnan kivénv egészen összeszúrdaltatott a bécsi, magyarok mellett felkellő ifjuság által!

Ugyané napon estvefelé valami két fertály hatra irtóztató szélvész, szörnyű borulás, nagy villámlás, és mennydörgés volt, melly az mindössze is egy kis esső követett. Nota: népmonda mikor rendkívüli szél fúj: valakit akasztottak v. vesztek.

/69/ Gróf Zichy Ödön Fehér Megye Fő Ispánnya rajta kapatván a Jelasittsali titkos szövetségen, kinek mint Horvát Bánnak a Magyarokkali hadviselése a Bécsi Camarillától 600000 pengő forintot hozott: elitélése üdejétől olta mint hazaáruló 5 óra után felakasztatott, ezen nagy tömeg pénz pedig a Grófnak minden elrejtett kincsével együtt a magyaroktól elfoglaltatott.

October elején a Nemzet már ismét azon állapodott meg hogy az ország három Fő Személyzetű kormány által igazgattassék, melly terhes ügyvitelével Kossuth Lajos, Nyári Pál, és Madarász L. Fő Urakat bízta meg az ország. És így ujra divatba jött a régi római Triumviratus.

Octóber 16-án a régi köpönyegemet ujjal cseréltem ki Herman Dávid izsraelita Váczi kereskedő /70/ Úrtól, megtoldván 30 vfral. Színe setétkék.

Octóber 18-án estve hat és hét óra között igen nagy villámlást és égdörgést, mellyet jó pászta esső követett.

Jegő József Egri Főmegyei áldozár testvéreim bevégezvén Posonban Báró Bedekovics Ferencz mellett nevelői pályáját, megyéjébe visszatértekor itt

Vácson October hó 20-kán meglátogatott. És testvéri szeretetből egy pár darab arannyat adott, áldja meg érte az Isten! Igen sok jóval volt már hozzám.

Minthogy háborus üdő lévén az országnak sok érczekre volt szüksége, következőleg hogy a'törvényes felszollítás nyomán Váczi tornyunkban lévő harangjainkat megmenthessük, mikből álgjuk leendettek: a'többi összeszedett holmival /71/ a'nagyoltár előtt álló nagy rézlámpát is odaadtuk: ugyan azért hogy az Ur Jézus Krisztus Sz. Teste a'nagyoltáron illő imádás nélkül ne maradna, December hó 11-kén 1848-ik évben nagyobbyszerű oltár előtti pakfong lámpára atyai osztályi csekély eseményemből, járandóságomból 100 azaz száz váltó forintot adtam. Mellynek megszerzésére felmenvén a'P. Gvard. Farkas László Atyával Pestre ugyancsak meg is vettük 1100 v. forinton December 15-kén. És még azon estve feltettük rendeltetése helyére, tud. illik a'Váczi Zárdai Templomunkban.

A sárga, asztali repetir órám eladtam Vácson 50 v for. Dec 6-án a'kis-Marusi jegyzőnek.

A helett vettem egy nagy és világos fehér homlokzatu repetir asztali órát tokja nélkül Szabó Elek Váczi órától 28 v. frt. A'külséjét diófalagirra magam csináltattam 10 vfrtn. [Elkészülve hazahozatott 24. Decemberben.] Tehát Szabó Urtól csupán csak magát az órát vettem, külséje nélkül. Ha jól emlékezem épen Minden Szentek Napján vettem, és alkudtam meg.

Későbbben az igazítás közben uj fédert tetettem belé, mellyért ujra fizettem 2 f. 30krt. Tehát midőn egészen elkészült, került 50 frt és 30 kr váltóban. A pakfong Czifferplatu órám szinte ötöle vettem 17. frt. Dec. közepe táján.

/72/ A Váczi Székes Egyház legnagyobb harangját erővel levették némelly pártütő fraterok December 28-kán, miután már Advent 4-ik vasárnapján helyéből egészen kivették és a'torony ablakjában hagyták volna. S miért? Csodálatos az Isten keze (Vere digitum dei fuit hic!) Allig fogtak az érintett vasárnapon ezen Szentségtörők a'harang kilódításához, a'kezeknél lévő kötelet kevéselvén a'teher arányához képest, leszalad a'káptalan város házi jegyző, [Zottományi Mihály (primipilus). Nota: A fő Papság adott néki kenyeret és hivatalt fiatal korától olta.] a'dunai hajóhoz onnan vastagabb kötelet hozandó, amint felfelé jött volna hirtelen halállal fizette meg gonosz vallástalanságát: egyszerre összerogyott mint a'lelőtt kutya. Utolsó szava ez volt az ott működők között elmenő kanonok urak irányába: hadd nézzék még meg egyszer az ebatta, én levetetem, ha az Istené is az a'harang! Allig pottyantotta ezen mérget lehelő szavait azonnal szörnyőt halt, s a'káptalani urak egyike Megyesi János még generaliter absolválta őt, sub conditione si sis capax absolutionis. Ezt látván egy szinte katolikus gyűlölő kálvinista ijedtében hazafelé indulván (Kövesdi) felsővárosi lakos szinte hirtelen halt meg, még az után, ezt is ugy vonczolták házához mint döglött ebet. Az ácsmester pedig, ki egyébiránt nem volt semminek oka, ijedtében hagymázba esett egy gonosz procator pedig másnap majd egészen kilötte szemét.

/73/ Nem csuda tehát ha aznap félbe hagyták is a'munkát; mert ez bizony nagy benyomást tett kinek kinek. De nem nyughattak, nekik ágyu kell, azért Dec 28-kán le is vették, és általvitették Pestre, hol már akkor mint hallánk 300 is volt ott összehordva.

Ez a 'most lefolyt év ilyesztő, jelen pedig rettentő volt. Szerzetes zárdánkban Januariusban szüntelen 200, 300 katona. Aló, felül háború, és szörnyű vérontások. Lásd a 'Ház történtes könyvét Váczott ezen év Januariusban.

Kossuth Lajos, elfoglalván Herczeg Windischgracz Pest Budát, a 'mult év végén Debreczenbe vette magát Magyar társaival és a 'magyar Sz. koronát a 'Királyi Czimekkel, a 'bankjegynyomó eszközeit, valamint a haza oltárára ösz-szeszedett ezüst arany kincseket is mind elvitték – hatalmas Szabadító!

Pest Buda elfoglaltatott Január 5-kén Herczeg Windischgrác és Jellasich által.

A Duna befagyott Decber 30-kán és már Januar 23-kán elindult a sok éjjeli szél felolvasztotta.

A Váci Székes Egyházi nagyharangot Herczeg Windischgrác visszaadta mint Királyi Biztos és telles hatalmú megbízotja az austriai háznak. Haza hozták Pestről 7. Februar. /74/ Jeles muzsikaszóval kísérték be a 'városba, és azonnal fel is húzták. Midőn már közeledtek véle a 'városba Fő Tdő Szarvas Ferencz Vic. Generalis meghagyásából minden harangok zúgtak még csak volt helyére nem értek vele felkoszorúzottan.

Felljebb mint igen nevezetes dolgot kifelejtettük, hogy a 'Magyar hadsereg Alibunáron, és a 'környülötte falukon még csak egy lelket sem hagyott életben, mind felkonczolták még a 'csecsemős gyermekeket is, a 'helységeket pedig és városokat ott a 'Ráczságnál mind felégették úgyannyira, hogy csak a 'puszta helyek maradt. Ezt még November vége körül vitték véghez. Magoktól hallottam kik ezeket ott véghezvitték, midőn aztán későbbben 4-ik Január idejöttek Vácra.

Februar – Marczius – Aprilis mind csupa háború s az országban, itt ott ütközet!

Februarban Váci házunkban temérdek sok osztrák részi katonák ápolytatták, kik orvosaik is itt laktak bent a 'Zárdában. Emlékezem rá hogy egyszerre e'holnapban 130 is feküdt itt a 'Zárdában betegen.

Ezen hóban valamint Marcziusban is temérdek sok katonasággal terhelte-tett Vác városra, ha 30000 elment, holnap ismét annyi v. néha még több is jött, hol felfelé hol lefelé szüntelen jöttek mentek; ágyukkal, és más hadi tár-szekerekkel folvást teli voltak a 'placzkok.

/75/ Ezen télen igen kevés hó volt. Januárban vagy 3 hétig kegyetlen hideg volt. A'tavaszh minthogy Februar hó többnyire gyenge és meleg üdövel állt elénk; nagyon híves és igen keservesen jött elé.

A kék pántlikás burzát (Szentségghordót) Február 22-étől olta használok. Adtam érte 4. pengő huszast.

Febr 23-kán ezévben első égzengés délután 2 óratájon megdörrent vagy kétszer.

[A pakfong cziferplatu zsebórámat a'háborús üdő végett hogy netalán elra-bolják eladtam ugyanazon áron mellyen vettem Aprilis elején.]

Az Osztrákok 8-ik Januartól Aprilis 1ö-dikéig bírták Váczott. Ezen a napon nemes véreink a magyarok bevették ezen várost valami fél 12-tőtől tartott az ütközet és az osztrákok üzése délután 2. óráig. Az ütközet volt Csörög Szölö-

hegy alatt és Szöd helysége felé a megütközés után mindég bellyebb bellyebb nyomultak az osztrákok után a magyarok úgyannyira, hogy egész városon végig üzték őket szörnyű lödözések között mindaddig míg egészen a határból is egészen ki nem üzték. Ezen ütközetben elesett a többi között az osztrákok részéről Göcz Krisztián Generalis, ki a magyarok által nagy katonai pompával temettetett el. Egyébiránt a magyarok közül kevés, amazok részéről több esett el. Sok ágyút és embert fogtak el a magyarok az osztrákok részéről. Olvasd a többit a Váczi Zárda történetes könyvéből.

(75) Ezen ütközet, s Vác bevétele után igen sok beteg katonákkal terheltek meg. Egyszerre itt a Zárdában 159-czen feküdtek betegen a dunarészen lévő szobák, melyeket a volt posztógyárral együtt még az őszön elfoglaltak, és a nagykert felin való rész a szemközti szobakkal együtt, sőt ezeknek még folyosó, ambitusaik is tele voltak beteggel valamint a nagy ebédlő is (Refectorium) melyben Januar 2-kától oltá nem is voltunk, ámbár ma már 18 Aprilis vagon hogy ezeket írom.

Az imént érintett ütközet után 3, 6, 8, 10, 12 fontos ágyú golyókat szedett fel a gyepen a pór nép, és több széjel szakadt kartácsokat. Az osztrákok ágyúja épen az Akasztó előtt voltak a magyaroknak szemközt kiszégezve, ezeké pedig a Csörögi Szőlők alatt, és később idébb is. Az osztrák gyalogság közül az ugynevezett reterálás vagyis megfutas alkalmával sokan bebujdostak a kapukon, falakon v. kerítéseken az udvarokba, ki hová menekülhetett, de a magyarok által felkerestetvén, elfogadtattak, az ellenszegülők pedig mingyárt ott hol találtattak agyonlövettek.

Az Osztrákok részéről kórházi pap Dvonzák Gergely Kapisztrán rendü Atya még itt voltak Vácson, nálunk kosztolt, de megtudván a magyarok közeledését. Húsvét napjának estvén orvosaikkal, s betegeikkel együtt késűn estve mind elszökdöstek Budára.

/77/ Ezen hazai háboruk idején sok egyházi Férfiak fogadtattak el, mint honárulók mind a két részről, sőt némelyek agyon is lövettek. Így a Magyarok a Kókai Plebánost, Hernoegger Antal- és Szecsőit Mericzay Jánost fejbe lövették, egyebeket pedig börtönöztetett mind a két felekezet. Keserű üdők voltak ezek nem tudtuk melyiknek engedelmeskedjünk? Mind a két felekezet akasztófával s fejbőlövessel fenyegetett! Órizz Isten illy napoktól!

A magyarok közt sok egyháziak voltak fegyverben papok szerzetesek, kik mind Honvédek voltak. Így maradtunk a Magyarokkal egész három holnapig. Betegeikkel szüntelen tele volt Zárdánk. Kiknek felügyelőjük Landbauer Antal igen becsületes hadnagy volt. Itt a Zárdában laktak feleségestől egész Julius elejéig.

Maius elejétől egész végéig igen nagy betegségben voltam, életemhez semmi reménségem sem volt; már elláttak Szentségekkel is. De az Isten három orvosnak épen olly gyógyszereket juttasztott elmélyőkbe, melyek engemet gyakran fantazirozott egészen kigyógyítottak ezen hó végén.

/78/ Éppen azon üdő közben melyben én betegen feküdtem, összerogyott az asztalnál délben Tdó Farkas László Gvardiányunk is, és rövid betegsége után meg is halálozott, kit azonban én még betegágyamból temettettem el, Maius hó 22-én. Ő tehát már nem látta Julius 15, 16, és 17-én előbb a Csörögi Szőlők

alatt, később bent a városban (Vácban) történt rettenetes megütközését a Magyaroknak a Muszkákkal. Itt kivált a Templomunk előtt borzasztó öldöklések voltak, még a kórus ablakát is kilőtték; mi azonban bezárkózván remegve vártuk a dolog kimenetelét, mert mivel a polgárság, még felkelés lévén parancsolva, ellenek a városon kívül fegyvert fogott, azaz ki mivel mehetett, fejszével, ásóval, dorongok, vasvillákkal és a harangok is félreverettek: a várost fel akarták gyújtani a muszkák s a népet mind együtt egyik kiirtani és tűzbe hajtani. De Gróf Zichy Hipolyt Kanonok és alsóvárosi Plébános kegyelmet kért a városnak Constantin királyi Herczegtől.

[A Magyarok tehát Jul 17-én Vácra a Muszkák által egészen ki és messze üzettek, sok hult mind a két részről.]

FÜGGELÉK

Az alábbi elismervények – valószínű – P.Jegó személyes irataival kerülhettek Szegedre, az itteni kolostor iratai közé. CsML XII/4. b/2. „1800–1881”-es köteg.

f. 1. Vác, 1849. április 30. Elismervény a váci ferenceseknek adott segélyről.

Nyugtatvány

Három száz hatvan négy forint 52 1/2 krajczárról váltó czédulában, mellyeket alól írt azon 973, az az kilentz száz hetven három forintból álló évenkénti illetőségéből, melly a váci szent Ferencz renden lévő szerzetesek kolostorának az eltörlött alamizsna szedés fejében száztöli ötven forintos segedelem hozzájárultával kegyelmesen határozottatott folyó 1849. évi Február hó 1. napjától Április 30-ik napjáig számítva az országos közalapítványoknak állodalmi főpénztárából jelesen ajtatos alapítványiból hiány nélkül felvettem. Költ Vácson Április hó 30-án 1849. évben.

Jego Ezsiás mk.

váci Sz. Ferencz szerzet elnöke

f. 2. Jelentés az orosz katonák kártételéről.

A Váci Ferenczi Rend Zárdában múlt Julius hó 17-ik és 18-án az orosz katonaság által e következő károk tétettek.

1. Nevezetesen két szekér széna, amint előtte való napon bé hozatott mind egy szálk reszserént fel emésztett az udvaron levő számos lovak által, reszserént fel rakatott szekereikre. 66 frt. v.

2. Bor, azon néhány ittén kívül, mellyekért némely orosz tiszt Urak eleget tettek: a köz katonaságnak erőltetésére bádog kulatsokban, reszserént köz italra ki osztatott 10 akó. 70 frt.v.

3. A külső padlást fel törvén el vittek 18 darab bárány bőrt, és az ajtón levő lakatott. 11 frt. 15 kr.

4. A hintó bakjára való pakládát, melly erős bőrből srófokra 's vasakra volt – úgy szólván egészen új – elvitték. 35 frt.

5. Az elfoglalt kór szobákban több tábla ablakokat bé törtek, sőt még a felső folyosón levő nagy ablakon is 3 táblát. 6 frt. 30 kr.

6. A szénatartó ajtón a zárt el rontották, melyet négyszeri bezárás után, ugyan annyszor törték fel. 3 frt.

7. A ház ideiglenes Elnökét éjfélkor egy közülök nagy késsel meg támadván egy csinos alakú Spring ezüst óráját (35 frt.), és egy tajték pipáját el vitte, őt bizonyosan meg késelvén, ha a másod Elnök nem szól hozzá keményebb hangon, és őt azonnali fel adással nem fenyegeti. Etcc. 5 frt. 30 kr.

8. Két nagy, pár ittzes palaczkot, 6 darab ittzéses és mintegy 9 poharat elvittek. Öszvesen 3 frt. 8 kr.

9. Két sütés, az az 20 kenyeret meg emésztettek 25 ft. v.

10. Asztal kendőt nyolczat (8 frt. 10), kávék pakfong kanalat 7-et el pakoltak.

11. A Szakács nő kezéből a Szerzetes Család részére hozatott két napi húst (3 frt.), melly b. nra megy, erővel ki fatsarták, valamint két egész nyúzott bárányt el vettek tőle, és magoknak meg készítették: 6 f. 30 kr.

12. A fát két konyhán, két nap, két éjjel égették: 13 frt.v.

13. Két darab, esztendő malaczkot le öltek, 's meg emésztették (33 frt.). Két ludat, két tyúkot s egy kakast el fogván megették: 7 f. 20 kr.

Hogy ezek minden nagyítás nélkül így történtek, nevem alá írásáva' és még két szerzetes tanúkkal bizonyítom.

Jegó Ézsiás mk.

Ferenczi Zárda ideiglenes Elnöke

Válik Roger mk.

al Elnök

Kvaltin Dienes Hit szónok mk.

P.S. Egy kocsibavaló vesszőből kötött még jó karban lévő kast erővel el vittek. 6 frt.

f. 3. Vác, 1849. november 24. P. Jegó Ézsiás elismervényt ad egy kocsi sarjú szénáról és három akó borról.

Nyugtatvány

Azon szekér, az az egy szekér sarjúról, melly Istenben boldogult Eö Méltósága Ságbi Mihály volt Nagy Praepost Úr által a'helybeli Ferenczi Zárdának ajánlott szekér széna fejében a'Nagyságos Káptalanról ezen érintett szerzetes háznak beküldetett. És azon három akó veres borról, melyet a'Ferenczi Szerzetes Társulat alázatos folyamodása következtében a'Nagyságos Káptalan meg ajánlván, Bartal Pál Igtató Úr által tellyes köszönettel által vettem. P.Vác várossában Mind Szent hava' 24-én 1849-ik évben.

P.Jegó Ézsiás mk.

Ferenczi Zárda Elnöke

f. 3^v. Vác, 1849. november 30. Jegó Ézsiás nyugtája három akó borról és öt mérő zabról. Aláírás nélkül

Nyugtató

Azon három akó veres borról és öt ps. mérő zabról, melyet a Tekéntetes Káptalan a'helybeli Ferenczi Zárda alázatos folyamodására meg ajánlván Bartal Pál Igtató Úrtól által vettem. Mind Szent hó 30-án 1849.

P. ÉZSIÁS JEGÓ, OFM:

I HAVE BEEN STAYING HERE
(REMEMBRANCES OF A POOR FRANCISCAN FRIAR FROM THE PAST CENTRY)

Published by János Sávai

One of the features characterizing the way how the monastic communities were liquidated was that all the values possessed by these communities were taken into state property. Besides the articles of personal use and the devotional objects, the books and the materials saved in the archives were often acquired by profane persons, held in unsuitable circumstances, and later completely destroyed. Those items and articles which, finally, could be rescued, have been given into the stores of the state archives, or, after many vicissitudes, were delivered back the monastic orders concerned. Unfortunately, it happened even later several times, that the value of the partly destroyed documents was not perceived, and incompetent persons were permitted, or it had been ordered to permit them to carry out so called research work, and these researches were finished with the undesirable consequence that the so called researcher took home the documents concerned without any lending registration. After an eventual death of the researcher concerned the members of the family were regarding the documents if they would have been some family heritages. The malignity, the lack of professional skill and the negligence have caused immense damages to the historical and cultural sources which had suffered much damages even without those harms. The many vicissitudes have caused much damages to the archives saved by the Franciscan monastery of Szeged, too. The bulk of this archives was given to the church collection of the Archives of County Csongrád (CsML). Among those documents there are two diaries covered with hard cardboard of the size A/5. That diary contains the remembrances by P. Ézsiás Jegó, who was a Franciscan monk, and who was writing his remembrances in the beginning of the XIX-th century. The archival marking of the booklet is : XII. 4/b. 2. It is saved in the packet "1800-1881".

P. Jegó was born in 1804 in the village Gyögyös. His father, József Jegó had died very early (1813). The friar had three brothers and one sister. At least these data are to be found in the diary. It is probable that the education of her son had been one of the reasons having inspired the mother to get married a gentleman called George Fábri (+ 1843). P. Jegó describes his mother's death of May 12th 1833 with moving intimacy and simplicity. He just went to visit his mother who had been ill, and was breathing her last. Her last words to her son were, as follows: " My Son! Please, celebrate mass for me !" The three other sons of the deeply religious family had become God's servants, too. The elder brother, József, celebrated his first mass in 1820 in the village Gyögyös. The younger brother, Ignác, did the same in 1832 in the town Eger. His brother Alajos became a member of the Piarist order, and was ordained in 1830. P. Jegó was ordained on June 13th 1828, on the holiday of Saint Anton of Padua in the town Rozsnyó.

During his life he was returning to some places again and again. But it was not his own intention: he had to do like that, as an obedient friar, diligently attempting to be in compliance with God's will, and serving selflessly in all his life. This obedient service has become a characteristic feature of his life. He joined the Franciscan order in 1821, and began his novitiate in Szécsény. His preparatory and philosophy studies were accomplished in Szolnok, Gyöngyös and Kecskemét. Afterwards he was sent in the town Szeged (September 13th 1825) to participate in theological courses. His first preaching to the worshippers happened in Szeged on September 9th 1827 in the church of the city's lower part. His second preaching was in Szőreg. After having returned to Szeged in his declining years he was repeating the missionary work in the villages and

detached farms around Szeged with a great enthusiasm. Concerning his own person he has mentioned almost nothing: only impersonal events, removals are to be read. We can conclude of his description, however, that he was short of stature: the thick layer of snow was reaching in Szolnok to other people up to their knees, but he was in the same snow up to his middle, and he hardly was able to overcome the difficulties of the journey. He mentions, for instance, the places and persons where and from whom he was buying his small consumer goods and cloths, and how much he was paying for them, but he makes no mention concerning his successes and merits. He must have been an excellent orator. He was invited to many places, many solemn occasions, and that very important task was usually given him. He must have been very intelligent, too, because he was passing his examinations very successfully, and even later he used to overcome all the difficulties very excellently. This modest silence concerning his own person tells us more than any words. He was working in those very stormy historical years with modest and sober consciousness, as well as with firm professional duty and with respect towards other people.

Father Ézsaiás's age was full of tensions: the upheavals in the beginning of the XIX-th century have caused much anxiety all over Europe and in our country. Average people are afraid of the consequences caused by the occurring bloody events. He has given signals, too, very tactfully, that the national consciousness was burning in his soul, too: the same consciousness which was burning so ardently in the Hungarian nation in those days. But at the same time he was not an advocat of such a freedom of which the commoners, like him, could get only uncertainty and hardship.

The diary was restricted first only to brief personal remarks written in Latin. But later we can see that he was writing for the readers, too. He described, however, only such matters which were not to be read in the newspapers: everyday troubles and the echos caused by the sensational world events in the inhabitants of small towns. The natural phenomena and the disasters are the outer signals of the same disturbances which take place in the human world. P. Jegó was reading those messages, and his diary was born of them: it is a history in a view from beneath. The publishing of this diary is justified by a peculiar description of the years preceding the freedom uprising, too. That value has to be added to the cultural historical value represented by this diary. The often mentioned common people learn the history from their own experiences, and not from the newspapers. The tensions living in the nature, the stormy waters, the bubbling, muddy marsh-lands, the nights with daylight and the days with nightly darkness were some warning signals for all those people who had been always left out from the calculations. The omens of the heaven have been undisputable signals: something has not been in order, neither in the world, nor in the mankind. Those who do not obey will be killed by their own self-conceit, even if their activities apparently seem to be extraordinarily important (see the tragedy in connection with the great bell of Vác). P. Jegó respects as a sacred cause only the matter which is completely complying with intentions of the only Saint, i.e. the almighty God. His criticism concerning the events following each other has been manifested with an extraordinary delicacy. The year 1843 was summarized by him like that: This year the harvest was good, and, by God's grace, plenty of fruits was grown, and everything had been given the poor Hungarian excepting the unity. Much less was the thunder than the noises caused by mouths and anger.

"I have been staying here" – repeats father Ézsaiás in his diary several times: it is not the place that is important but the fidelity to the profession and to the poor men wishing the justice so ardently. The simple words of his diary reflect the way of thinking and feeling of those people.

We have to express our gratitude to the foundation for Szeged because of the generous support given us to research and description of our city's cultural and historical values.

JANKA GYÖRGY – LAKATOS PÁL

A MAKÓI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG CANONICA
VISITATIOJA 1844-BEN

GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG, MAKÓ

Az egyházközség egyházmegyénk központjától, Nyíregyházától 250 km. távolságra, a görög katolikus népesség által ritkán lakott Maros-vidéken fekszik. Makó egyben az e területen élő keleti szertartású katolikus népesség központja, esperesi székhely.

A vidéken nem a mi őseink voltak a keleti szertartás első képviselői. Már a honfoglalás előtt tevékenykedtek itt Bizáncból érkezett papok és szerzetesek. Királyaink nyugati orientációjú politikája nyomán azonban az előtérbe került latin szertartásrend fokozatosan visszaszorította az itt korábban meghonosított rítust. Néhány évszázad múltán pedig a török háborúk és a reformáció komplikálták a vallási viszonyokat.

Vidékünkön az oszmán uralomnak 1718-ban III. Károly király hadvezérének sorozatos győzelmei vetettek véget. A szultán békét kezdeményezett, amit meg is kötöttek, és a törökök véglegesen elhagyták ezt a területet. Ezután a makói görög katolikusok is tömörülni kezdtek. Az életben maradt, elszéledt hívek, nemcsak maguk tértek vissza ide, hanem Stanislavich Miklós csanádi püspök kérésére hívták rokonaikat is, és a püspök letelepítette őket. Így költöztek szép számmal Makóra görög katolikusok Szabolcs, Bereg és Ung megyéből, a hajdú városokból és Bihar megye magyar lakta területeiről. A helyiek oroszoknak nevezték őket, de ez nem népiségükre, hanem a szláv liturgikus nyelvre utal.

A 17. század végén tehát már jelentős görög katolikus közösség élt Makón, de nem volt sem templomuk, sem lelkészük. A hívek a makói római katolikus egyház papjának szolgálatát vették igénybe, a római katolikusok templomába jártak, az ő temetőjükbe temetkeztek. 1740-ben azonban olyan tekintélyes lett a hívek száma és vagyoni képessége, hogy a görög katolikus egyházközséget ténylegesen megalapították, és minden más egyház joghatósága alól függetlenítették. Sáfrán Demetert, alkalmazás nélküli gör. kat. lelkészt választották meg lelképásztoruknak. Imaházul a jelenlegi paróchia helyén álló épületet használták, ami egyben a lelkészlakás és iskola is volt. A hívek azon fáradoztak, hogy egy kis imaházat építsenek maguknak, különállót a lelkészi lakástól. Ehhez templomtelekre volt szükség. Elhatározták, felkeresik a kegyurat, Stanislavich püspököt és templomtelket kérnek tőle. Kérvényt írtak, és a kérvényt

1747. január 6-án Pap Mihály kántor és Pásztoriczky Ferenc gondnok gyalog menve vitte el Temesvárra a csanádi püspökhöz.

Már 1747. április havában eljött Makóra a csanádi püspök; a vármegye hatóságának jelenlétében és egyetértésével kijelölte és az egyházközségnek adományozta azt a területet, amelyen a templom ma is áll. Még ebben az évben felépítettek egy vályogfalú, zsindeletetű templomot. 1748-ban ezt betapasztották, kimeszelték, és itt végezték a liturgiát.

A hívek szívükön viselve az egyházközség gyarapodását, a megyei hatóság támogatásával ismét elmentek származási helyükre, hogy újabb rokonokat, ismerősöket hozzanak magukkal. 1747-ben már 224 családot számlált a makói egyházközség, birtokukban volt 150 zsellérház és 31 egész telek szántóföld.

Sáfrán Demeter után a Bihar megyei Acsád községből jött hozzájuk az igen idős Pap Demeter, aki csak rövid ideig teljesített közöttük szolgálatot. Gyengélkedése miatt rövidesen nyugdíjba vonult, s az egyházközség egyik filiájában, Sajtényban telepedett le. Ismét lelkész nélkül maradt az egyházközség. Ekkor a kántor, Kövesdi Mihály arra kérte a híveket, – tekintettel magasabb képzettségére –, kérvényezzék a nagyváradi püspöknél, hogy szenteljék őt pappá. A püspök ezt meg is tette. De Kövesdi sem maradt sokáig az egyházközség élén. Mivel ebben az időben telepítették Bácskeresztúrt, aminek a jelenlegi neve Ruski Krstur és a Jugoszláviában élő görög katolikusok legnagyobb paróchiája, Kövesdi 40 családdal ide költözött Makóról, és ő lett a bácskeresztúri egyházközség első paróchusa. A makói telepítésről a mai napig tanúskodik Keresztúron az ún. Makói utca. Kövesdi után egy Kozák nevű ember lesz a makóiak lelkésze, akinek a keresztnévét nem ismerjük, majd Sarkadi Matuz. Sarkadi szolgálata idejében alapítják a nagyváradi görög katolikus egyházmegyét és ebbe kebelezik be az 1776-ban kánonilag megszervezett makói egyházat.

A híveknek az volt a vágyuk, hogy szilárd anyagból építsenek maguknak templomot. Ez érthető, hiszen ekkor kezdték építeni égetett téglából a makói római katolikus és református templomokat. Az egyik adat szerint 20 makói görög katolikus férfi elszegődött két hétre a mezőhegyesi királyi birtokra kaszálni, és a kemény munka után, midőn fizetésre került volna sor, azzal álltak az intéző elé, hogy munkájukért nem kérnek fizetést, csak azt, hogy tolmácsolja a királynőnek a kérésüket, miszerint segítse hozzá az egyházközséget egy égetett téglából épülő templom felépítéséhez. Mária Terézia meghallgatta őket, és 1776-ban nekikezdhettek az új templom felépítéséhez. Az anyagiakat a királynő, a munkaerőt és a fuvart pedig a hívek adták. Két év alatt elkészült a templom. 1778. október 1-én végeztek benne először liturgiát, de csak 1786-ban jött el Makóra Drágos Mózes nagyváradi püspök, és szentelte fel a templomot az Oltalmazó Istenszülő tiszteletére. A templom 30,5 m X 11,3 méter. Száz évvel később, 1878-ban építették a sekrestyét és a toronyfeljárót, szintén ebből az évből való a kórus. 1878-ban az építkezés százéves évfordulóján Juhász György kántortanító írt egy kis összefoglalót az egyházközség történetéről. Ezidőtájt az egyházközség paróchusa a falumbeli, nagylétai születésű Kabay Sándor volt. Ő nagy küzdelmeket folytatott Papp-Szilágyi József nagyváradi püspökkel, mivel a főpásztor megtiltotta templomunkban a magyar éneklést. (Erről bővebben Dr. Pirigyi István: A görög katolikus magyarság

története című könyv, 109. oldal). Kabay 1881-ig volt az egyházközség paróchusa, amikor 51 évesen meghalt. Ő építtette saját költségén a leányiskolát. 1887-ben villám csapott a templomba, ennek nyomát láttuk a templom szentélyében a vakolatleverés során. Juhász György akkori paróchus és káplánja, Gera Sándor kölcsönt vett fel, és újrafestették a templomot, új padokat és új képállványt állítottak be. A képállvány ikonjait Gusztincsár Ferencnek, az egyházközség kántorának fia festette. Juhász György 1898-ban nagyváradai kanonok lett, de úgy rendelkezett, hogy holttestét szállítsák a makói temetőbe, és temessék a már itt nyugvó felesége mellé.

1928-ban dr. Toma László idejében festették ki újra a templomot. Ez a festés látható ma is, sajnos a salétrom nagyon károsította. A templom falképeit Groó Istvánnak, az Iparművészeti Főiskola tanárának tervei szerint Torma Imre makói festő készítette. Toma paróchussága alatt két harangot öntettek: a nagy harangot, mely 530 kg és a kis harangot, mely 176 kg. Mindkettő budapesti műhelyből való. Templomunk harmadik harangját 1904-ben készítették Aradon. Ennek súlya 296 kg.

1937–58-ig dr. Rohály Ferenc kanonok úr volt a paróchus, aki nagy görög nyelvtudásáról volt ismert. A Keleti Egyház összes liturgikus könyveit görögről magyarra ő fordította.

1978-ban, templomunk felépítésének 200. évfordulóján, kívülről tataroztatuk a templomot, új ablakokat és ajtókat állítottunk be. Templomunk új vilálmhárítót kapott, felújítottuk a templom elektromos hálózatát. A templom fűtésére 3 hőtároló villanykályhát állítottunk be.

A paróchia 1875-ben épült a kegyuraság költségén. 1980–83 között az épületet felújítottuk, alászigeteltük, új ajtókat, ablakokat és padlót kapott az épület és bevezettük a gázt. Az egyházközség tulajdonában van a temető. A ravatalozót az elmúlt évben újítottuk fel.

Az egyházközség történetében kétszer tartottak kánoni látogatást. Az elsőt 1844-ben Erdélyi Vazul nagyváradai püspök, Makó szülöttje végezte. Ennek magyar fordítását olvashatják dolgozatunk második felében. A másik kánoni látogatás 1942-ben volt, melyet dr. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök hajtott végre.

Az egyházközség filiái közül 1847-ben önállósult Nagylak és Újcsanád, Nagyszentmiklós, Valkány és Egres. 1857-ben Szemlak és Sajtény. 1937-ben anyaegyházzá lesz a szegedi egyházközség és magával viszi Tótkomlós kivételével a Csanád megyén kívüli filiákat. 1974-ben a Szentszék a Hajdúdorogi Egyházmegye püspökének joghatóságát az egész ország területére kiterjesztette, és így Makó szórványközpont lett. Makóhoz tartozik egész Békés megye, Szolnok megye déli határa és a Tisza folyó által behatárolt terület az országhatárig. Szőreget mint Szeged város külterületét a szegedi paróchiához csatolták. Területünkön a következő miséző helyek vannak: Battonya, Gyula, Békéscsaba, Orosháza, Szarvas, Szentés, Hódmezővásárhely, Kiszombor és Apátfalva.

100 évvelzelőtt a makói egyházközség helyben 2.000 lelket számlált. 6–12 éves korig 280 gyermek volt. A második világháború után a határok lezárásával, a hívek nagyobb városokba költözésével és sok család gyermektelensége miatt, a görög katolikusok száma megfogytakozott. Jelenleg a városban 550

hívó lakik, hogy a szórványterületen mennyi a számuk, erről még hozzátétőleges adataink sincsenek.

Egyházközségünk kis lélekszámú, de életképes. Épületeinket karban tudjuk tartani. Az elmúlt évben a megkereszteltek száma elérte az 1924-ben megkereszteltek számát. Ebben az évtizedben két lelkészt adott az egyházközség az egyházmegyének, és jelenleg is két növendék készül a papi szolgálatra. Bizunk abban, hogy Isten segítségével egyházközségünk lélekben és lélekszámban is megerősödik.

* * *

Az Úr 1844. évének június 4-én a főtisztelendő és méltóságos Erdélyi Vazul püspök, a görög szertartású katolikusoknak nagyváradi püspöke, a nemes Csánád vármegyéhez és a bánáti részek esperesi kerületéhez, valamint a nagyméltóságú Lonovich József csanádi püspök úr földesurasága és védnöksége alá tartozó makói plébánián canonica visitatitot tartott. Június 4-én a szentmise áldozat bemutatása és az összegyűlt néphez atyai szentbeszéd tartása után – melyben a híveit a keresztény életre oktatta – ennek a templomnak és plébániának egész belső és külső helyzetét a törvényes tanúk, valamint a védnökség részéről kiküldött személyek jelenlétében megvizsgálta.

1. A Boldogságos Szűz Mária oltalma alatt álló, 1786-ban szilárd anyagokból épült templom, melyet Drágosy Mózes püspök szentelt fel, alapos javításra szorul. Elsősorban cseréptetővel kell fedni. Ily módon védve lesz a tűzvész ellen, mivel – nem lévén cseréptetőzet – méltán lehet félni, hogy szerencsétlenség esetén az egész belső berendezés hamuvá válik, annál is inkább, mert néhány épület nagyon közel fekszik a templomhoz. – A templom tornya rossz állapotban van – a meggömbült kereszt már leesés előtt áll – annyira, hogy szükséges a torony javítása és újból való befedése. – A templom elegendően fel van szerelve az istentisztelethez és a szentségek kiszolgáltatásához használt szent eszközökkel az eme alkalommal átadott leltárkönyv szerint, mégis szükség van egy más, nagyobb tabernákulumra, amelyben a cibóriumot és a szent edényeket együtt lehet tartani. Ezen kívül kell egy aranyozott kanál a haldoklók számára az útravaló kiszolgáltatására, továbbá a jelenleg használatban lévő, de világításra alkalmatlan lámpa helyett újról kell gondoskodni, úgyszintén püspöki székről is. – Némely miseruha javításra szorul, két kehely a patakkaal együtt aranyozandó. A karhoz tartozó könyvek, többnyire a borításukig javítandók, továbbá két hasznavehetetlen liturgikus könyv helyett újakról kell gondoskodni.

Az ikonostas régi, de még megmaradhat. A templomot kívül-belül meszelni kell és a padlóburkolat helyreállítandó, sőt a templomot újonnan kell padozni. – Az elkorhadt padokat pedig ki kell javítani és valamilyen színnel befesteni. – Ebben a templomban a déli oldalkapu felett látható egy rutén nyelvű felirat, melyet önelhatározásból néhai Hutza János plébános készíttetett. Ez néhány évvel előbb e plébánia hívei számára károssá vált, mert ama felirat arról tesz tanúságot, hogy ezt a templomot a felséges Mária Terézia királynő adományá-

ból építették a magyar rutének számára, a románok kizárásával. Ezért a plébánia román hívei között izgatottság és szakadás keletkezett. Ezek lecsillapítása végett Pák János plébános a templom vezető embereivel egyetértésben bemeszeltette. De a következő napokban néhány rutén titokban belopódzva a templomba, a meszet letörölte és újra láthatóvá tette a feliratot. Mivel ez a tett a plébániához tartozó románok lelkét ismét izgalomba hozta, és a régi szakadásokat megújította, a püspök ő méltósága ezt a feliratot, mint olyant, melyet magán kezdeményezésből készítettek és nem helyén való, a lelkek egyetértésének a megszilárdítása érdekében egyszerűen letöröltette és eltüntette. – Mivel pedig ez a plébánia templom 15 öl hosszú és 5 öl széles, az e plébániához tartozó több, mint 2000 lélek számához képest nem megfelelő befogadó képességűnek tervezték, a jelen kényszerhelyzet könnyítésére szolgáljon a templom hátsó részén egy karzat felépítése, mely a hívek egy részét befogadni képes. – Ezeknek a kényszerhelyzeteknek és hiányoknak a megszüntetése érdekében kérni kell a nagyméltóságú Lonovich József csanádi püspök urat, mint patrónust, hogy az ő részéről megbízandó tisztviselők segítségével, a helyi plébánossal és a templom gondnokaival egyetértésben minél előbb gondoskodás történjék erről és költségvetési tervezetről, továbbá a számbavett hiányok, amennyiben a templom pénztára nem lenne elegendő, a védnökség költségeivel fedeztessenek. – Továbbá, mivel ez a plébániatemplom a felséges császároknak és apostoli kormányzóknak a kegyéből és bőkezűségéből a káros egyházszakadás által elkülönülteknek a katolikus egyház kebelébe való visszavezetése érdekében lett alapítva és felépítve, ezért az istentisztelet végzésével és az építkezéssel példát kell statuálni, hogy a nem egyesültek, akik ezt a templomot meglátogatják, az épületes istentisztelet látása által a katolikus vallás igazságáról meggyőződjenek és annak követésére buzduljanak. Ezért súlyt kell helyezni arra, hogy az iskolás ifjúság román szertartásban és éneklésben is nyerjen oktatást és a visszatérítés előmozdítása érdekében a harmónikus éneklésben gyakoroltassék. A nagyobb ünnepeken, vagy amíg a nem egyesült területekről idegen hallgatók ide gyülekeznek, a helyi plébános a körülményekhez képest román nyelvű szentbeszédet is tartson, amelyet a helyi plébániához tartozó románok is megértenek

2. Az egyházközség több mint 4000 váltó forintnyi tőkével rendelkezik, mely a plébániához tartozóknál és elegendő biztonsággal kiválasztott más egyénéknél van elhelyezve. Semmi sincs veszélyben. – Ezenkívül van az egyháznak szőleje, melyet a plébániához tartozó jótevők ajándékoztak, és ugyancsak a híveik művelik az egyház pénztárából fizetett munkabérért. Kb. 150 nagy hordó bor terem, melyet a napi áron adtak el. Ezen kívül jövedelme van az egyháznak a perselyezésből, továbbá a harangozási pénzből. Az egyházközség jövedelmei az érvényben lévő határozatoknak megfelelően pontosan kezeltetnek, védnökség felügyelete alatt. A számadásokat évente összegezik és revideálják.

3. A plébánia épülete égetetlen téglából készült, alacsony, szűk, sötét, ösdi, céljának meg nem felelő. Ezért kérni kell a nagyméltóságú patrónus urat, hogy eme hely tekintélye érdekében a plébánia házának megújításáról és mindenemű kíváncsatos alkalmatosságokkal való felszerelésével legkegyelmesebben gondoskodni méltóztassék. – Az újonnan bemutatott és beiktatott plébános, Balku

Ignác a hívek által szívesen fogadott, a lelkipásztori tevékenységben buzgó, a szükséges minősítésekkel el van látva. Káplánja Philip Vazul, aki ellen panaszkodott a helyi plébános, mert nem egészen engedelmes, és ezért figyelmeztetést kapott ez a káplán a plébános iránt tanúsítandó teljes engedelmesség teljesítésére. Ő a plébániához tartozóktól kap szállást.

4. A plébános a védnökség pénztárából 411 forinttal van javadalmazva a legfelsőbb királyi határozatnak a magyar királyi magas helytartótanács közvetítésével 1833. április 9-én kelt 8866. számú jóindulatú, kegyelmes említett határozata szerint, továbbá a két vékányi párbér bevételből, melyet a plébániához tartozó összes családtól, akár természetben, akár megfelelő értékben be kell szedni. A plébánosnak saját belátása szerint szabadság (szabad mennyiség) van engedélyezve, mégis úgy, hogy a következő plébánosokra ne háruljon semmi következmény. Ezen felül a plébános 12 kaszással rendelkezik a plébániához tartozók részéről, valamint az előírt stólával. – Ezen kívül deputatio címen bir a várostól a görög katolikus plébánia számára megállapodás szerint járó 13 és fél öl tűzifából 6 ölt, – 6 nagyobb hordó bort, 3-at az óborból, hármat az ideiből, – fél hízott sertést, 3 hordó káposztát és 75 font húst, melynek fele, azaz 37 és fél font, a püspöki hatóság előírása szerint az 1801. évtől kezdve a káplánnak jár, továbbá az 50 font faggyút, amelynek a fele, azaz 25 font, az említett egyházmegyei határozat szerint, hasonlóan a káplánnak jár. Ezen felül bir 5/4 földtelket, ez a plébániai földterület a Makó város területén a földesuraság által elrendelt szabályozás és juttatás (proportio) alkalmával került a plébánoshoz. A plébániai jövedelmekhez tartozik a temetőben nőni szokott fű is, melyet mégis az előző plébános, főtisztelendő Pák János úr a közönségnek adott 2 évvel ezelőtt, abból a célból, hogy építsen fel egy házat a temetőben a szegény betegek befogadására.

5. A káplán a fentemlített kegyes királyi rendelkezés 4. pontja szerint kap a védnökségtől 500 váltó forintot, a 12 köből címen pedig a consistorium által odaítélt párbéri juttatásból a megállapodás szerint évi 40 forintot. A plébánostól egy földtelket is, melyet a plébániákhoz tartozók a káplán utasítása szerint saját ekéjükkel művelnek meg, továbbá mint fentebb a 4. pontnál érintve van, a várostól 37 és fél font húst és 25 font faggyút, továbbá a 13 és fél öl tűzifából 2 ölt. – A plébánosnak és a káplánnak a javadalmazását illetően a tekintetes Nagy Lázár úr, a védnökség részéről való főügyész kijelentette, hogy a plébános javadalmazásának helyesbítése a patronátus számára van fenntartva. Mégis ennek a helyesbítésnek nem lehet helye, mivel ennek a plébániának a szabályzatában is előírt és érvényben lévő, továbbá a legmagasabb helyen jóváhagyott szabályzat (cinosura), valamint a plébánia jövedelmeinek számvetési módszere szerint változtatásnak nincs helye, annál is inkább, mivel az igazság és méltányosság egyetemesen elfogadott elvei szerint nem a lelkipásztori gondoskodás egész terhét, a nap és a hőség súlyát viselő plébánosok jövedelmeinek lefaragására kell gondolni, hanem inkább a növelésére. Ezt a makói plébános esetében annál inkább szem előtt kell tartani, mert ehhez a plébániához több, mint 10 – kb. 3–4 órányi távolságra lévő leányegyház is tartozik, az ismételt kiszállások érdekében szükséges költségekről neki kell gondoskodni, ezért az igen bőségesen dotált helyi latin rítusú plébános hasonlóságára a görög katoli-

kus plébános dotációjának is érintetlenül kell maradnia. A helyi jegyző ez alkalommal tett nyilatkozatának nincs nagyobb jelentősége, – aki azt állította, hogy a város eme plébánia templom szolgálattevőinek, miként a többi plébánia templomok alkalmazottainak és a tanítómestereknek a városi pénztárból mindeddig történő fizetésének a módosítására fog törekedni, – mivel emberemlékezet óta a város részéről történik a fizetés a templom szolgálattevői számára, és ismerje el azt is, hogy maga a város kötelezte magát az illetékes hívóktól a városi pénztárba befolyó adók kezelésére, sőt hogy a körülmények figyelembe vételével nagyobb terheknek kell a városi pénztárra hárulniok.

6. A helyi kántor el van különítve az iskolamestertől. Az iskola épülete alacsony és céljának meg nem felelő, mert az iskolás ifjúságnak alig harmadrészt képes befogadni. Ezért – mivel az ifjúság száma kb. 400-ra emelkedett – fennforog a szüksége annak, hogy másik iskola terem építsenek, és elkülönítsék a leányokat a fiúktól, a gyengébb nemből való iskolások érdekében új tanítót hozzanak. Ennek érdekében felszólították a plébániához tartozókat, hogy maguk közötti megtanácskozás után írásban nyújtsák be, kiki saját részéről mennyit akar felajánlani, mind az új iskola épület létrehozására, mind az új tanító javadalmazásához. A püspök ő méltósága a maga részéről kegyes felajánlást ígért meg. Az a remény is felcsillant, hogy a megkérlelendő patrónus úr, sőt a városi pénztár is versenyezni fog ennek a célnak a teljesítésére.

Egyébként a kántor a plébániához tartozóktól kap 200 forintot, továbbá fél földtelket, a várostól 2 öl fát és stólát. A kántori házat a plébániához tartozók vették meg.

Az iskolamester a várostól kap 150 váltó forintot, egy öl fát, a plébániához tartozóktól pedig 60 váltó forintot, 6 köből búzát, 6 font gyertyát, továbbá az iskola fűtésére annyi szalmát, amennyi szükséges.

A harangozó kap a plébániához tartozóktól 50 váltó forintot, a várostól 3 váltó forintot, 2 köből búzát, 1 öl fát, továbbá az uradalomtól 1/4 földtelket.

A templomgondnok pedig kap az egyháztól 15 váltó forintot és a várostól pénzügyi megállapodás szerint 3 forintot és egy öl tűzifát.

A helyettes gondnok pedig a közterhektől mentes, mert a harangozónak is teljesít szolgálatot.

Mint erre az alkalomra hivatalosan felkért és jelenlevő tanuk, hitelesen tanusítjuk, hogy canonica visitatio az említett makói plébánián a főtisztelendő és méltóságos püspök úr által az említett módon történt meg. Kelt Makón 1844. június 5-én.

Pók Imre sk.
uradalmi igazgató

Nagy Lázár sk.
urad. igazgató ügyész

Erdélyi Vazul
nagyváradi görög egyesült püspök

Cornely János sk.
nagyprépost, általános püspöki helynök

Posonyi Ferenc sk.
Csanád megyei főszolgabíró

Dobsa Ferdinánd sk.
Csanád megyei esküdt

CANONICA VISITATIO IN THE UNIATE CHURCH'S PARISH OF MAKÓ IN 1844

Worshippers belonging to the Christian religion of oriental liturgy have been living along both sides of the river Maros since the settling of Hungarians in our country. The worshippers of the Latin liturgy have taken over, however, always more and more territory, and the institutions of the oriental liturgy have been successively forced in the background.

The Uniate population of the town Makó began to settle there after the Turkish occupants having been driven out, chiefly at the beginning of the XVIII-th century. A greater wave of the settlers moved in the town around 1740 on the initiation of the bishop of Csanád, Miklós Stanislavich. That time they had already their own priest, moreover, their own school, too. In 1747 the community consisted of 224 families. After the diocese of Nagyvárád had been established Makó was entered in that diocese.

They began to build their existing church in 1776. The costs of the construction was covered by Queen Maria Theresa and the community jointly. The financial means were given by the Queen, the physical work and the transport were provided for by the worshippers. The church was dedicated in 1778.

Members of the Uniate Community of Makó were chiefly Hungarians, and in a smaller proportion only the Rumanians who had infiltrated into the town. The popular nomination of members of the Uniate Church had been "Russians", but that nomination had been related to the Old Slave language of the liturgy, and not to the nationality of the worshippers. The community was divided in the second half of the last century by the ardent discussions concerning the language of the liturgy (Hungarian, Rumanian or Old Slavic). These misunderstandings have been finished finally by including the community in the diocese of Hajdudorog established in 1912. As a consequence, the Hungarian language of liturgy has been recognized and accepted.

Hundred years ago the number of the community's population was over two thousand. Since then that number has decreased significantly. The reasons of that decrease were different. Today the number of the Uniate community's population is about five hundred. The tendencies of the recent years have been very encouraging, and there are signs of stopping the decrease and of the reinforcement of the community's spiritual life.

On an occasion of a visitatio by the bishop of Nagyvárád, Vazul Erdélyi, which happened on June 4th 1844, the following conclusions were drawn:

The state of the church is bad, the building has to be repaired. The sacral equipment, in general, is suitable. However, several items have to be provided for (tabernacle, sanctuary lamp, bishop's throne, etc.). The outworn and damaged equipment are to be repaired. The iconostasis is suitable. That writing mentions the tensions among the different nationalities, and contains a warning that all the claims are to be satisfied which had been risen by the worshippers of different mother tongues. The church is small. Therefore, at least a gallery was to be built. The financial situation of the community was found acceptable.

The parish building does not comply with the requirements. Therefore, a new building was to be constructed. The vicar is devout, but his chaplain is inobedient. He has to be warned to be obedient.

The incomes of the parish were analyzed, too. It was concluded the the incomes were rather to be increased than to be decreased. Ten affiliates were belonging to the mother community. A special parish choir-master and schoolmaster were employed. The building of the school was not suitable either. It was not corresponding to the requirements of accomodating four hundred children. A new school building was to be constructed.

VIDA ISTVÁN

SZOCIÁLIS IRÁNYÚ KATOLIKUS MOZGALMAK HAZÁNKBAN
(1935-1949)

EMLÉKEK ÉS REFLEXIÓK

A kalocsai kollégiumban, ahol a gimnáziumot végeztem, diákéletünk klastromízü volt ugyan, de a kor problémái felé nagyonis nyitott. Így például az érettségi előtt álló, akkor „nyolcadikos” diákok külön önképzőkörhöz tartoztak, amely az ontológia, ismeretelmélet, természet- és társadalombölcselet kérdéseivel foglalkozott. E filozófiai kört 1895-ben hívták életre az alföldi kisváros iskolájának jezsuita tanárai. Ma visszatekintve úgy vélem, hogy elhatározásukban a rendjük „Ratio studiorum” hagyománya és a Pázmány-alapította nagyszombati egyetem 18. századi katolikus felvilágosodása egyaránt kifejeződött. Ami azonban a szociológia korai felmerülését illeti, annak megvoltak az aktuális indítékai. Főként a *XIII. Leó* pápa által 1891-ben kiadott „*Rerum novarum*” kezdetű körlevél a munkások helyzetéről, de nem kevésbé az előfutárok: *Ketteler*, *Vogelsang*, *Weitling*, sőt már a 18./19. század fordulóján krisztusi szociáletikát hirdető *Baader* vagy *Saint-Simon* megnyilatkozásai. Egyikük-másikuk nevével találkoztam én is még a harmincas években Kalocsán, bár ekkor jobbára a történelmi előzményhez tartoztak.

Ifjúkorom küszöbén innen és túl (1933-ban még az *Alma Mátertől*) már nem csupán *Adam Smith*, de *Marx Károly* tételeit is tapasztalatilag vizsgálhatta a tudomány. Számomra ezeknek a vizsgálódásoknak summáját, s a belőle fakadó természetes tanulságot a *XI. Pius* által kiadott „*Quadragesimo anno*” kezdetű körlevél (1931) jelentette. Ilyen sorsszerűen kerültem a társadalomgazdasági problematika örvényébe. Sodra teljes további életemre kihatott.

A keresztények botránya

Ehhez a korszakhoz tartozik egy téli látogatás a kalocsai kubikusok egyesületében. Egy fiatal tanárunk, aki sokszor emlegette nekünk a szegények igazát, egy vasárnap délután megfogta „úri kis kezünk”, s néhányunkkal kísértelt a városszéli földmunkás-kaszinóba. Alighanem ismerték már az emberek, mert mindjárt körülvették. Mi hallgattuk a nagy társalgást, mint kinyilatkoztatást. Hazafelé jövet részletesen „kitárgyaltuk” a sokezer kubikusnak és családjának sanyarú életét. Az is felvetődött, milyen szemmel nézhet vajon a sok szegény-

ember a tágas érseki meg káptalani palotákra és hogy mindezt így képzelte-e az Ács Fia? Az akkor huszonhétéves *Kerkai Jenő*, a KALOT későbbi megalkotója, – mert ő volt a kalauzunk -, ennél is konkrétabban foglalt állást. Röpiratban ismertette *Prohászka Ottokár* szociális elveit (1898-ban már az egyházi nagybirtok tarthatatlanságát hangoztatta), vagy kikelt az olyan keresztények ellen, akik az Evangéliumot spanyolfalnak használják kizsákmányoló praktikáik leplezésére. Emiatt a helybeli érseki hatóság cenzorával ellentéte is támadt, amelyet felettesének (és szintén tanárunknak), *Csávossy Elemérnek* a fellépése döntött el – Kerkai javára.

Az epizódnak váratlan következménye volt: Csávossy páter országos visszhangot keltő jelentkezése a porondon. A Kerkai-affért követően *Horváth Győző* segédpüspök meghívta Csávossyt a papi-és iskolaváros kultúregyletbe, hogy tartson előadást a szociális kérdésről. Szövege 1931 tavaszán, még a Quadragesimo anno meghirdetése előtt Budapesten is napvilágot látott „Túlvilági hit és gyakorlati élet” címmel a Bangha-féle Magyar Kultúrában (amely alighanem ettől fogva nyitotta meg hasábjait a társadalmi reform és szociálpolitika szakemberei előtt). Miben állt lényege? Abban az őskeresztény felfogásban, hogy a hit következetes gyakorlása megköveteli a szociális igazságosságot a munkások iránt, s a szegények kizsákmányolása ugyanolyan égbekiáltó bűn, mint az ártatlanok meggyilkolása. Csoda-e, hogy a korabeli sajtó pártállástól függetlenül szenzációt csinált a dologból? A szocdem Népszava az egyház meg hasonlítását emlegette, a hivatalból katolikus Nemzeti Újság hűvösen kommentálta, a liberális Magyarország-ban *Balla Borisz* lelkesen méltatta az eseményt. Csávossy egyszerre az érdeklődés középpontjába került, további cikkeket és mindenfelől előadásokat kértek tőle a *Giesswein*, *Prohászka*, *Vass József* halála óta hervadozó keresztény társadalmi felelősség felélesztésére.

Akkor, tizenhatévesen nem tudhattam, amit Péteri János Csávossy életrajzában csak jóval később olvastam az ébresztőmunka kísérő körülményeiről. A fiatal értelmiség és a népnek az a része, mely tudomást szerzett róla, lelkesedett. Az egyházi hierarchia tartózkodóan fogadta. *Glattfelder* püspök a „hangot” kifogásolta, *Serédi* hercegprímás bizalmasan azt üzent a páternek, hogy „ne bántsa a nagyokat”. Négy év múltán Csávossy fokozatosan visszavonult a porondról. Azért-e, mert értelmetlennek tartotta a magyar katolicizmus maradi struktúráival való harcot, – vagy mert fiatalabbak kezébe adhatta ekkor már a stafétabotot? További négy évvel később zárta le azután végleg perét az establishmentnel. A „Tragikus tévedések és meghamisított kereszténység” című tanulmányát végszónak szánta (Magyar Kultura, 1939. december).

Azok közül, akik önkéntelen átvették a stafétabotot, egy másik rendhagyó alkatú jezsuita, a fiatal *Varga László* páter járult hozzá leginkább az ún. eszmei tisztázódáshoz. Alapélménye a szegedkörnyéki tanyavilágban megismert agrárproletárok és a Belgiumba szakadt magyar bányászok sorsa volt. A nincstelenek, hazátlanok szemével vizsgálta, mire jutott a „szeretet vallása”, azé a tisztességes szereteté, amelynek minimuma az igazságosságra való elszánt törekvés. A kapitalizmus válságánál és a marxizmus ingoványánál is szörnyűbbnek tartotta a keresztények botrányát (tőle származott a kifejezés), mert megszűntek a „föld sava” lenni. Amire szükség van – ismételte minduntalan – az

erkölcsi forradalom, amelyet ki-ki magán kezd, hogy *sem okozója, se tétlen tanúja mások szenvedésének* ne legyen. Hogyan képzelhető enélkül a biblia tisztaságához visszataláló kereszténység vagy országunk átrendezése, megújítása az emberség szellemében? Varga páter némi rezignációval beszélt történelmi elődeink útjáról, különösen *Lammenais, Lacordaire és Ozanam* hiábavaló küzdelméről a múlt századi Franciaországban.

Minden korban léteztek „reformkatolikusok” vagy az őskeresztény példához igazodni akaró újtók, sőt eretnekké avatottak. *Erasmus* szerint az inkvizíciók számtalan elítéltje közelebb állhatott Jézushoz, mint akik ítéleztek felette. A felebaráti szeretet lajstromba vett, de méginkább névtelen szentjeiben nagyrészt a látszólag elsikkasztott kereszténység virult. Az újkori világtörténelem jellegzetes alakja például *Affre* párisi érsek, aki az 1848-as forradalom híveként békíteni ment a barrikádokra s ott lelte halálát is. A kereszténység lényegére törők hatása azonban – a „közékor alkonya” óta – a hierarchia, papság, nemesség és polgárság rétegeiben mindig partikuláris maradt, az egyház(ak) intézményrendszerét áthatni nem volt képes. Ilymódon kétségessé vált számukra a széles néprétegekhez utat találni. Századnak magyar történelmében jól példázza ezt *Giesswein* elszigetelődése, vagy *Hock János* októberista útkeresése, és hogy *Prohászka* hatására se vált koreszmévé a keresztény humanizmus. Nagyon találó, amit *Belon Gellért* püspök fogalmazott meg *Illyés Gyula* sírjánál: „nem tudtuk megmutatni neked azt az Istent, aki van... És nem tudtunk tanúságot tenni a Krisztusban megjelenő tökéletes és teljes embersegről.” (1983. április 22.)

Kolumbusz tojását keresve

1933 őszén kerültem a pesti egyetemre, jobb híján jogásznak. Tulajdonkép a lélektani antropológia meg a gazdasági és társadalmi eszmék fejlődése izgatott legjobban, leszámítva persze az összes sorskérdéseket. A félévek elején átböngésztem minden egyetemi kar előadás-tervét, nehogy – ó, mohó ifjúság – valami fontosról lemaradjak. Fejtágító élményeim közül *Brandestein Béla* (az ember világhelyzete), *Dékány István* (társadalomfilozófia), *Magyary Zoltán* (közigazgatás és a nép), *Moór Gyula* (jogszociológia), *Schütz Antal* (Isten a történelemben) és *Teleki Pál* (állam és etnikum) előadásaiért vagyok ma is hálás. De csakhamar az egyre táguló környezet vándora lettem. Látni, tapasztalni, tájékozódni, az értelmes cselekvés útját megtalálni – ez volt a cél.

Ha élményeimet – azokat is, amelyekre már nem emlékszem – összeállíthatnám, bizonyára megfelelne hézagpótlónak a század harmincas-negyvenes éveinek korrajzához. Végigjártam a bajtársi egyleteket, majd minden diákkörben megfordultam, különféle társadalmi tömörülések, szabadegyetemek (Esztergom, Debrecen) előadásainak voltam hallgatója (később magam is előadója), de a politikai pártok gyűléseit se mellőztem. Hallottam beszélni *Kéthly Annát* a Vasas-székházban, *Eckhardt Tibort* a Nemzetpolitikai Társaságban, *Wolff Károlyt* a budai Vigadóban, *Vámbéry Rusztemet* egy erzsébetvárosi társaskörben, *Közi Horváthot*, *Matolcsyt*, *Bangha Bélát*... *Szabó Dezső* nyilvános estjeiről

ritkán hiányoztam, a *Márciusi Front* meghirdetésekor ott álltam a Nemzeti Múzeum párkánya alatt én is. Ellátogattam Makóra, hogy megismerjem *Erdei Ferencet*, – Szegedre *Buday Györgyhöz*, *Tomori Violához*, – a debreceni marxista csoportban (Újhelyi, Simon) *Veress Péterrel* találkoztam, – a pesti Egyetemi Körben az Eötvös-kollégisták szociográfusaival, *Kosáry Domokossal* és *ifj. Zibolen Endrével*, – az esztergomi katolikus nyári egyetemen a felvidéki *Ólvedi János* és az Erdélyi Fiatalokhoz tartozó *Venczel József* mellett *Szabó Zoltánnal* (akkor *Fiatal Magyarország*, *Korunk Szava*, *Új Kor* vonalán) vagy aztán a katolikus népmozgalmakért lelkesülő *Hubay Miklóssal*, aki később a hazai Írószövetség elnöke lett... Sorolhatnám még, sok fontos helyet-nevet szándékosan is kihagytam: tanulmányútjaim palettáját szerettem volna csak érzékeltetni.

Mielőtt beszámolnék, miért s hol lett tartós támszpontom, szólnom kell ama katolicizmussal való közvetlen találkozásomról, amely képes lett volna ifjúkorom egyházas érzületétől eltávolítani. Az *Emericana* bajtársi szövetségébe – mert arról van szó – mindjárt kezdetben bizonyos vallási szolidaritásból léptem be, bár zöld tányérsapkájuk nem tetszett, sose hordtam, pénzből se futotta. Ami tetszett, hogy diákjóléti intézményeket szerveztek (*Várkonyi Fidél*), szolid és vidám szórakozásról gondoskodtak, a modor és fellépés csiszolásával is tördölni igyekeztek. Ami nagyon nem tetszett, az a felülről diktált maradi szellem volt: egy steril, ún. középosztályi katolicizmus, amely a párbaj elvetésén sarkallott. A többi – főként a munkás és paraszti – oszályal való sorsközösség, meg az ebből folyó feladat csak egyes gondolkodóbbak különügye maradt. Jól ábrázolta ezt egy beszélgetés, amelynek híre akkor közszájon forgott. A felvidéki visszacsatolás után *Pfeiffer Miklós*, a szlovenszkoói magyar akadémikus ifjúság prohászkás-mozgalmának lelke és *Schwartz Elemér*, az *Emericana* tényleges központi irányítója találkoztak, hogy személyesen megismerjék egymást, s az együttműködésről is beszélgessenek. „Mi azon leszünk – mondta Schwartz –, hogy fiaidból valódi úrifükat formáljunk.” „Nos ezért – válaszolta Pfeifer – kár lett volna visszacsatolódnunk?” Tudtommal nem volt több eszmecsere a kassai kanonok és a pesti cisztercita professzor között. Mint ahogy *Sik Sándor* és *Varga páter*, a katolikus reformifjúság legfontosabb alakjai se találhattak közös nevezőt az *Emericana* vezérkarával. Egyszer, azt hiszem 1936-ban, majdnem sikerült polgárjogot szereznünk Széchenyi és Prohászka szellemének eme diák – és társadalmi tömegszervezet felsőbb övezetében, miután napról-napra több hive lett a néppel való szolidaritásnak. De éppen ezért döntöttek az illetékesek a fertőzés kiirtása mellett. *Ruttner Béla* orvostanhallgatót, aki akkor szabályszerűen megválasztott országos ifjúsági „praesidens” volt, éppúgy kizárták az *Emericanából*, mint engem, a tisztség nélküli tagot. Mindkét eljárásnak aféle mini-inkvizíciós elrettentés volt a célja.

Emlékezetem szerint két egyetemi városban alakult ki érdemleges haladó irányzat az *emericanasok* körében: Szegeden és Pécsen. Ez a „genius loci”-nak (és a fővárosi központtól való jótékony távolságnak) volt köszönhető. – Szeged értelmiségi köreiből a 30-as évek útát nyitottak a legkülönbözőbb indítású progresszív eszméknek. Nemcsak a „Szegedi Fiatalok” és *Sik Sándor*, hanem *Varga páter* „Szolidarista Klub”-ja, meg fajsúlyos professzorok (*Bálint Sándor*,

Borbély István, Hunya Dániel, Sándor István, Somogyi József, Surányi-Unger, stb.) és főleg Kerkai Jenő munkás-paraszt mozgalmai jelentették az éltető környezetet. -Pécsett Komócsy István kanonok működése nyomán tényező maradt a hajdan jóreményű keresztényszocializmus. A környéki bányatelepek munkásmozgalmai napirenden tartották a szociális kérdést, akárcsak a falukutatók és Kodolányi János a baranyai falvak egykeproblémáit. A város poltármestere, Esztergár Lajos az ország leggyakorlatibb szociálpolitikusa volt, nála tartották az ország szakemberei 1939-ben azt az értekezletet, amely az ONCsA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) megszervezéséhez vezetett. Erdemes emlékeztetni Gergye Gőző lapszerkesztő, Perr Viktor egyetemi lelkész. de különösen Somogyi Ferenc professzor nevére is, akik az emberszabású haladás előharcosai voltak s az akadémikus ifjúságra szintén hatottak.

Szerencsére jóval előbb szellemi hajlékra leltem, amikor pesti diákéletem kezdetén az Egyetemi Settlement mozgalom tagjai sorába fogadott, amely a híressé vált „Kiserdő” szegénytelepülésén fejtett ki kulturális és szociális tevékenységet. A fiatal diplomásokból, egyetemistákból álló kör azonban az elméleti önképzésre is súlyt fektetett. Belső szemináriumán rendszeresen foglalkoztunk a hazai és a külföldi társadalmi fejlemények elemzésével, s a keresztény vagy egyéb szociális tanok kritikájával is. A kezdeményezés a jezsuita Toronyor Gyulától indult, aki – tudtommal – a Korunk Szava című katolikus avantgarde-folyóirat elindításában szintén részt vett. Saját sajtónk azonban nem volt, hacsak ide nem sorolom sokszorosított közlönyünket, amely elébb Kiserdő, majd Telepünk címmel jelent meg, mint „a külsőferencvárosi munkástelepek tájékoztatója”. Olvasmányaink? Jóformán minden szociális vonatkozású folyóirat (a Magyar Szemléltől a Válaszon át a Szép Szóig és a Szocializmusig), továbbá a legfontosabb európai nyelveken megjelenő és a pesti könyvtárkban elérhető orgánumok. Szemmel tartásuk persze munkamegosztást igényelt. Az „alapkönyv”-eknek tartott vagy aktuálisan érdekes művek felsorolása ma alig lehetséges már. Példakép utalok arra, hogy Gide, Huizinga, Le Bon, Ortega vagy Röpké, Maritain, Berdjajev megállapításait nem kevésbé illet tudni, mint Szabó Dezső, a népiek és Oláh György vagy Prohászka, Szekfü Gyula, Weis István fő munkáit legalább egyszer olvasni. A „kötelező olvasmányok” listáját folyton bővítettük, helyesbítettük, birtoklása mindig veszélyben forgott, mert kölcsönkérték újabb érdeklődők.

Hogyan, merre tovább? Közben megjártam a nagymúltú keresztényszocialista szakszervezetek és a valamikor széles népi bázissal rendelkező Katolikus Népszövetség berkeit is. A „keresztény kurzus” árnyékában pusztá létükért kellett harcolniok, a magunkfajta radikális fiataloktól nem sokat reméltek, gyors letörésünkre számítottak az adott körülmények miatt. Mi se láttunk bennük perspektívát. Hát akkor? A „húszévesek” és „harmincévesek” fórumain, szóban és írásban naponta megváltották a népet, átrendezték az országot, vitatták a jövőt. A falukutatók és szociográfusok minél hitelesebben igyekeztek bemutatni a társadalmi valóságot. S aztán? Várták Mátyás király feltámadását? Illyés Gyula szavain rágódtunk, aki saját gondolatunkat fogalmazta meg akkor: „Reménytelen minden reform, amíg nem azok sürgetik és készülnek föl a végrehajtására, akiknek szükségük van rá, akár a levegőre.” (Magyarország,

1935. június 14.) *De nem kell-e sorsukba kapcsolódnunk, hogy felkészülni és sürgetni tudjanak?*

A politikai pártok egyikét se vettük számításba. Mindegyikben akadtak őszinte reformerek, mégse tudták leépíteni pártjaik ideológiai, pénzügyi és személyi ballasztját. A „harmincévesek” köréből összeállt ún. *Reformnemzedék* tagjai bevonultak a kormánypártba és ott felszívódtak. (*Bornemisza Géza*, aki iparügyi miniszterként rég esedékes munkajogi és bérszabályozó intézkedéseket hozott, szerencsés kivétel volt.) Mi tehát tovább végeztünk aprómunkánkat a Settlementben, s fejünket törve figyeltünk. Az 1936-év első napjaiban meglátogattuk Szegeden a Varga páter által életre hívott *Szolidarista Klub* tagait, hogy közös konferenciát tartsunk. Ekkor jutott tudomásunkra, hogy néhány hónappal előbb Kerkai páter *Farkas Györggyel* és *Ugrin Józseffel* együtt egy fészerből lett kis központi irodából elindította agrárfjúsági mozgalmát. Amikor céljait, módszerét megismertük (ebből fejlődött a KALOT), úgy véltük: rátaláltunk a „sürgetés és felkészülés” új áramforrására.

Magyarországot Dániává alakítani?

Évtizedek múltán az emigrációba szorult *Varga páter* emlékezéseibe így ír rendtársa vállalkozásáról: „Az írók egy része, Veress Péter, Illyés Gyula már alaposan felrázta a közvéleményt, ám ezenkívül nem történt semmi. Akkor jött Kerkai, miután az egyetemi tanulmányok közben kidolgozta munkatervét, mert ő cselekedni akart és mozgalmat szervezni olyan téren, ahol az uralkodó osztállyal, sőt a püspöki karral került volna szembe, tehát eleve a bukás fenyegette, ha nem sikerül neki olyan módszert találni, amely ellen nem volt kifogás. – *Kerkai Jenő*, egy zalai molnármester fia, gyakorlati alkat volt, tudta, hogy harsány riadóval nem szabad betörnie az akkori magyar világba. Kicsiből indult, hangfogóval, kölcsönvett poros cégér, a Katolikus Legényegylet égisze alatt, mint annak egyik szakmai csoportja. A kezdés kerete tovább hatott a mozgalom elnevezésére még akkor is, amikor utóbb önállósult és a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete, rövidítve *KALOT* név mellett döntött.

Hogy Kerkai távlatokban gondolkodott – nem felszínes választási hadjárat dimenziójában –, kitűnik abból, hogy tudatosan a falvak ifjúsága felé fordult. Az új paraszti életforma megszületését, a földreform és telepítés sikerét az új nemzedék öntudatra ébredésétől és felkészülésétől remélte. Sokszor említett példaképe az evangélikus *Grundtvig* püspök volt, aki még a 19. században megalapozta az egészséges Dániát. Népfőiskolákat létesített, ahol a parasztság műveltségét, szaktudását emelve a társadalmi fejlődés igazi tényezője lett. Ezt követte a vezetőrégek rávezetése a földreformra, majd az önálló gazdák szabad szövetkezeteinek felvirágzása, ami az egész országra kihatott: megteremtette egy „polgárosult” nemzet valódi demokráciáját. A dán modellnek nálunk számos híve közül érdemes itt *Jászi Oszkárt* megidézni, aki végülis Magyarország Dániává alakításában látta a megoldást. „Aki megadhatja a lökést az ’új’ felé – irta –, az egy paraszt – vagy zsellérfiú, aki most talán... játszik az

út porában.” (Századunk, 1938/2.) Amikor tudniillik e látomásszerű sorok napvilágot láttak, Kerkai és emberei már közel hároméve fáradoztak azon, hogy a „falu porá”-ból minél több ifjú érték elinduljon fölfelé.

Mert az volt alapállásuk, ami mindannyiunké is: a „nép”-hez nem lehajolni, sorsát nemcsak feltérképezni, s az ország fülébe kiáltani, hanem – *utat nyitni fölfelé*. Anyagilag, társadalmilag, kulturában és lelkiségben. (Nem jámborabb, krisztusibb embert, mert semmiféle nagy reform se sikerülhet a magunk reformja nélkül.) Hogyan fogtak hozzá? Farkas és Ugrin kapcsolatot kerestek a környező falvakban olyan családokhoz, amelyek fiaiban szellemi érdeklődés mutatkozott. Meghívták őket Szegedre egy párnapos kat. legényegyleti tanfolyamra, ami ellen a község vezetői sem emelhettek kifogást. A meghívott legények, több faluból huszas-harmincas létszámban, tarsolyukban a szükséges elemősiával be is futottak. Kerkai páter munkatársaival együtt az országra és parasztságra váró feladatokat ismertették, megvitatták a résztvevőkkel, akik azzal az elhatározással tértek haza, hogy falujukban megszervezik a KALOT helyi csoportját. Így bontakozott a parasztfjak öntevékenysége az elmaradottság, reménytelenség közepette a felemelkedésért. Összefogásuk híre falura, megyéről-megyére szállt. Szegeden kívül mind több gócponton igényeltek tájékoztatást a környékiek. Sok helyen melléjük szegődtek a lelkészek, tanítók is, de a legfontosabb segítséget a mozgalom központja nyújtotta. Jóformán az első hetek után *Dolgozó Fiatalság* címmel havonta lapot adott ki négy kis odalon. Hamarosan követte a *Forrástár*, amely a helyi egyletek öszejeöveteleihez szolgált anyaggal; ennek a rendszeresen megjelenő gyűjteménynek a segítségével különböző előadásokat, kultúrműsorokat könnyűszerrel rendezhettek. Pár év alatt az ország minden részében gombmód bújtak elő a felszín alól a helyi szervezetek. A Szent István Év alkalmából (1938) vagy tízezer legény vonult fel Budapesten. A KALOT-Központ is a fővárosba költözött. Ekkor kezdődött egy külön *Műsorközpont létesítése, nem sokára pedig egy országos hetilap, a Magyar Vetés megjelenése (szerkesztője Dávid Tibor lett, aki a háborúban elesett, helyét Ijjas Antal vette át).*

Ez időtájt szervezték meg a központi *Könyvszolgálatot*, amely idővel sokezer falukönyvtár alapját vetette meg, különösen *Hajdók János* bekapcsolódása nyomán. A választékba beletartozott a klasszikusoktól a népi írókig (nem egy közülük azóta szintén klasszikussá nőtt) minden értékes írás. *Somogyi Imre* „Kertmagyarország”-ából vagy ötezer példányt nyelt el a KALOT, amely *Püski Sándor* könyvkiadónál alighanem a legnagyobb vásárlók közé tartozott. Farkas György és Ugrin József – negyven évi szilencium után – 1983-ban alkalmat kaptak rá, hogy a KALOT-ról nyilvánosan beszámolhassanak. Had idézzek belőle egy idevágó mondatot: „Mi szerettük és megbecsültük a népi írókat még akkor is, ha egyikük-másikuk bizonyos viszolygással nézett a... mozgalomra.” A téma megérdemel egy apró kitérőt: miből származott a viszolygás? Nem kétséges, hogy bizalmatlansából a latifundiumos egyház antiszociális magatartása, az „elsikkadt hegybeszéd” és hasonlók miatt. Hozzájárult az ún. polgári haladás és a szocialista mozgalom ideológiái révén ható vallásellenesség is. Úgy vélem, fontolóra kellett volna venniük, hogy abban a helyzetben radikális szándékú agrárszervezkedést másképp, mint a KALOT emberei tették egyházi eresztől, elkezdni se lehetett

volna Magyarországon. *Szabó Dezső* és *Móricz Zsigmond* a fáma szerint eleve megértették ezt, amikor a csendes teljesítményeket látták.

Most egy epizódról. Az újarcú „legényegyletek” országos elterjedése 1939-ben arra készítette a katolikus püspöki kart, hogy színe elé idézze Kerkait. A páter nemcsak arra készült fel, hogy a mozgalom jelentőségét megvilágítsa, de konkrét javaslatot is kívánt tenni az egyházi nagybirtok felsztására. Elgondolása szerint a főpapoknak példát kell mutatniok, önként át kell adniok földjeiket a földnélküleknek és törpebirtokosoknak. Nem kell ingvenesen lemondaniok, harmincéves törlesztésre átvonnék azokat parasztszövetkezetek, amelyek anyagi és jogi biztosítékokat nyújthatnának. A kapott pénzzel a „célvagyon”-ra háruló kötelezettségeken túlmenően jelentős gazdasági és kulturális létesítményekre is futná. Kerkai óvatosan közelített a javaslat kifejtéséhez, amikor egy püspök erőlesen közbeszólt: „Ki ne mondja azt a szót!” Az a szó a földreform lett volna. Nem is mondhatta ki, mert egy másik püspök felállt és lezárta az ügyet: „Tudjuk, hogy el fogják venni, de mi akkor is elmondhatjuk, hogy nem magunk adtuk oda.” Az egész karból egy se akadt, aki eltérő véleményt nyilvánított volna, pedig tudvalévón voltak, akik másként vélekedtek.

Az ifjú mozgalom koncepciójába éppen ekkor illett volna bele a nagybirtok egyrészének értelmes parcellázása, amikor *népfőiskoláit* készült tető alá hozni az „új honfoglalás” előkészítésére. De a kudarc nem befolyásolta Kerkai menetrendjét. 1940-44 között húsz bentlakásos KALOT-Népfőiskola lépett működésbe. Közülük nyolc 10-12 hónapos kertgazdaképzést végzett, az épülethez tartozó 20-40 holdas területen gyakorlatot is biztosítva. Más helyeken kis agráripari manufaktúrákat létesítettek (tésztakészítés), haltenyészetet, stb. és terményeiket, termékeiket értékesítették. Mindegyik népfőiskolának megvolt az izgalmas keletkezéstörténete és a sajátos profilja. Hármat szeretnék példaként kiragadni, és pedig az érdit, a csiksomlyóit és jánosi- it. *Érd* aféle központi népfőiskolának számított, specialitása a népi kultúrának művészi fokon való ápolása volt. Tanfolyamain *Jankovich Ferenc*, *Muharay Elemér*, *Molnár István*, *Kádár Zoltán*, *Gaal Károly* is rendszeresen közreműködtek sok más jónévű vagy névtelennek maradt író, művész és tudós mellett. Kisebb-nagyobb mértékben, s a tájhagyományt követve még hat másik népfőiskola foglalkozott a paraszti ifjúság művészi (irodalom, képzőművészetek, tánc, zene, stb.) törekvéseivel külön-stúdiójában. *Csiksomlyó* KALOT-Népfőiskolája *Kós Károly* tervei alapján és *Teleki Pál* erőteljes támogatásával épült, igazgatója *Magyar Ferenc* lett, aki a felvidéki SzKIE (Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági egyesület) csatlakozásakor (1938) került a mozgalomba. A népfőiskola fővid időn belül a Székelyföld fiatalságának kulturális gócpontja lett. s többek közt *Szervátiusz Jenő* vezetésével tizhónapos fafaragó tanfolyamot és műhelyt szervezett. – *Jánosiban*, , ebben a Rimaszombat közelében fekvő községben kimondottan telepesképző létesült. Az épülethez tartozó 250 holdon egyéves szakszerű képzés keretében a résztvevők maguk gazdálkodtak. Ez már közvetlen felkészülés volt egy jövődő telepítési programra, amelynek a megvalósulását a háború befejeződésétől várták. (Az 1940: IV. tc. szerény, de határozott célkitűzése éppen a háborús körülmények miatt maradt elmélet.)

A kalotisták legnagyobb vívmányának azonban azt tekintették, hogy még a háború tartama alatt (1943-ban) sikerült a Jánosiban felkészült népfőiskolások *első új, települését* megvalósítaniok. *Egeg* község határában 418 holdon húsz ifjú házaspár vette birtokba húsz-húszholdas földjét, saját házzal, belső nagy kerttel és berendezéssel együtt. A teljesség kedvéért említeni kell, hogy a tanácsadó *Kerék Mihály*, továbbát az *ONCsA* embereinek támogatása milyen fontos és nélkülözhetetlen volt a sikerhez. Akadtak később, akik ezt a szövetkezeti alapon létrejött közösséget a kétesértékű „első hazai téeszcsé” jelzővel illették. Holott csak annyiban különbözött ettől, mint a dániai szövetkezetek a kolhoztól.

De szólnunk kell a népfőiskolák mindegyikén előadott alapismeretekről is. Áttekintést adtak a szellemi és társadalmi életről. Világnézeti kulcskérdések, irodalom, történelem, kultúrföldrajz és az egészségügy mellett fontos hely jutott a közgazdasági, szociológiai, s a gyakorlati szövetkezeti tudnivalóknak. Természetesen a mezőgazdasági szaktudás bővítése különös hangsúlyt kapott. Egy entellektüel számára alig elképzelető, mekkora figyelmekkel és szorgalommal tágitották horizontjukat a falvak fiataljai, akik közül mintegy harmincezen végeztek hosszabb-rövidebb tanfolyamot. ezekben az években. A KALOTnak felkészült gárdája volt, de örömmel fogadta külső szakemerek közreműködését is, akik közül főleg *Somogyi Imrére*, meg a *rimaszombati mezőgazdasági iskola* tanáira kell emlékeztetni.

Nyolc évvel az indulás után mintegy *háromezer községben* működött helyi szervezet, s a teljes taglátszámot *ötszázzerre* becsülték. Túlzás nélkül mondható tehát, hogy ez volt akkor Európa legnagyobb agrárifjúsági mozgalma. Világos, hogy hivatásos munkatársak nélkül nem juthattak volna idáig. A Kerkai-Farkas-Ugrin trióhoz még Szegeden csatlakozott *Nagy Tőhötöm* páter, aki később Kerkai helyettese is lett. Az ország minden részében támadt érdeklődés azonban új munkatársakat igényelt, a népfőiskolák ezt tovább növelték. A KALOTnak 1943/44-ben már több mint 190 főhivatású aktivistája volt. Hogy kezdettől fogva mennyi gondot okozott Kerkainak a mozgalom anyagi szükségleteit kielégíteni, annak magam is többször tanúja voltam. Csak azt ne képzelje valaki, hogy egyházi pénzforrásokból bőven meríthetett. Eleinte néhány tucat pártoló-tag havi megajánlásaira épített, utóbb a Kalot-Központ szolgáltatásaiért kért hozzájárulást a helyi csoportoktól, majd sor került önálló gazdasági tevékenységre is, főleg a népfőiskolákkal kapcsolatban. De a mozgalom növekedésével párhuzamosan szaporodott az alkalmi mecénások ajánlata is, bár elfogadni csak olyat lehetett, amely a szervezet függetlenségét nem érintette. A KALOT sose került az anyagi gondtalanság állapotába, de a bátrak szerencséje soká kísérté küzdelmét. Egészen addig, amíg az ország 1944-ben háborús színtérre nem változott, ám erről majd később.

Új távlatokért a munkásmozgalomban

Amikor mi „settlementisták” a KALOT kezdetein fellelkesülve 1936 elején visszatértünk a fővárosba, folyton azon töprengtünk, hogyan lehetne nekünk

is továbblépni. Amiről tudtunk, *Köhler, Mihalovics, Molnár Frigyes* főtiszteleendő-úrak és az ún. egri normát létrehozó *Oslay Oszwald* ferences-atyja nagyszerű tevékenysége volt a szegénygondozásban. Mi azonban a viszonyok megváltoztatására irányuló szervezkedés útját kerestük. Arról nem tudtunk, hogy 1935 ősze óta már néhány budapesti egyházközség kultúrházában új munkásegyletek vannak alakulóban. *Közi Horváth Józseftől* értesültünk arról is, hogy a kezdeményezők csatlódtak régi keresztényszociálisok voltak, élükön *Zibolen Endrével*, a Minta-Gimnázium igazgatójával, és hogy *Mészáros János érseki helynök* – aki az egészet szívvügyének tekinti – *Bihari Ferenc* gimnáziumi tanárt bízta meg a szervezkedés irányításával. Elhatároztuk, hogy régi munkánkat kiterjesztjük az éppen induló Egyházközségi Munkásszakosztályok (rövidítve EMSZO) alátámasztására. Az volt az elgondolásunk, hogy a KALOThoz hasonló dinamikus mozgalommá alakítjuk az inkább csak önképzőkörnek szánt egyesületet. Amikor hozzáfogtunk, le kellett számolnunk gondolatban nekünk is azzal, hogy idővel – polgári egzisztencia teremtése helyett – vállalnunk kell a hivatásos titkárfélék bizonytalan, szűkös életét, s vele a „társadalmon-kivüliség” bélyegét. A KALOT úttörőinek példája azonban e téren is hatott.

A személyes próbatétel időpontja 1936 őszén következett be, amikor Mészáros helynök támogatásával központi helyiséghez jutott a szervezkedés. A kezdeményezők bizalmából én lettem az első hivatásos munkatárs, röviddel az egyetemi abszolutórium előtt. Miben állt a munka? A laza csoportok szervezetté formálásban résztvenni, gyűlésekre előadókat, témavázlatokat küldeni, központi megbeszéléseket vagy tanfolyamokat szervezni-vezetni, új helyi csoportok szervezésébe kapcsolódni, emberekkel szót érteni, elképzeléseiket egyeztetni, személyes problémáik, ügyes-bajos dolgaik megoldásában segédkezni, a legszükségesebbet adminisztrálni... *Katolikus Munkás* címen csakhamar havi újságot indítványozott központi vezetőnk, Bihari tanár és több munkásl-elnökünk. Összeállítása, szerkesztése, menedzselése szintén reám hárult. (Később a cím *Új Szociális Rendre*, majd hetilap korában *Új Rend-re* változott.) Ha az Egyetemi Settlement tagjai önkéntes munkával nem segítettek volna, még a napi 12 órás, vasár-és ünnepnapot is igénybevevő bevetéssel se sikerült volna a feladatok ellátása. Közülük és a kiserdei fiatalok köréből lett utóbb *Csurgy István, Kovács Ferenc*, illetve *Pap Gyula* a titkártársam, míg maga az EMSZO ki nem termelte a következőket.

Háromév után már mintegy ötven helyi szervezet működött a fővárosban. Számuk a továbbiakban megháromszorozódott, tehát százötvenre emelkedett. Egy-egy helyi EMSZO-nak 50-200 tagja volt, de nyilvános megmozdulásaira ennek a többszörösét tudta mozgósítani. A helyi csoportok elnökei havonta tanácskoztak a folyó ügyekről: ez volt a központi „parlament”. Vezetését időközben Bihari Ferentől *Freesz József*, a címetek-rangokat megvető, népszerű „örökös Káplán” vette át. Nem kevésbé volt fontos az egyes szervezetekben kulcsszerepet játszó *kulturális és szociális titkárok* szakszerű továbbképzése. Rendszerint ők is munkások voltak, mint az összes tisztikarok tagjai. (Melléjük a plébános delegált ún. egyházközségi tanácsadót.) A központi impulzusok szempontjából legfontosabb az agitátor- tanfolyam volt, amely folyamatosan működött és mindenki számára nyitva állt. Lelke a már többször említett

Varga páter volt. Vitázó módszere, társadalometikai tudása, szókimondó egyénisége rendkívüli hatást tett. *Mikos Ferenc* gazdasági jogásszal együtt ő fogalmazta azt a nemzetpolitikai programot, amely "*Magyar Cél*" néven vált ismertté.

Ezt a programot az EMSZO-mozgalom első nagygyűlésén, 1938. május 15-én hirdettük meg a pesti Tattersallban megjelent harmincezer résztvevő előtt. Lényeges pontjai: az ország függetlensége, a társadalmi struktúrák valódi reformja, a szabadság és tekintély összhangja, a gyökeres földreform, a család és a kereszténység építőmunkájának védelme, a zsidókérdés szenvedélymentes kezelése, s végül a „magyar béke” a Kárpát-medencében, testvériség szomszédekkel. A programot, amely a következő évben részletesen kidolgozva könyv alakban is megjelent, maradéktalanul magáévá tette a KALOT is. Ez pecsételte meg a két népmozgalom összetartozását. (Az EMSZO-KALOT együttműködésnek akadtak vidám epizódjai, mint például Boldog Vince parasztleány vendégszereplésekor egyik nagyobb pesti munkásgyűlésünkön. Olyan szónoki remekléssel számolt be a feléledt falusi ifjúságról, hogy a pesti munkások nem akartak hinni személye valódiságában, színészre gyanakodtak.) Egyébként az EMSZO, amely tömeghatása ellenére saját taglétszámát országos viszonylatban se tudta harmincezer fölé emelni, a KALOT jelentőségével nem érhetett fel. Az utóbbi történelmi hézagot pótolta, az előbbi új távlatokat, több realizmust akart vinni a meglévő munkásmozgalom körébe. A háború kihatásai (hadiüzemek, katonáskodás) szintén bénították a tevékenységet, amely a békeidőkre való felkészülés jegyében folyt.

Hogyan alakult az EMSZO viszonya a társadalmi és politikai mezőnyhöz? Bár a marxista modellt, mint állami szuperkapitalizmust elutasítottuk, a hazai szociáldemokrácia frakcióival polémiánk – a megváltozott helyzet folytán – csökkent. A Hitler-Sztálin paktum után amúgyis megnémultak. Leghevesebben a nyilaskeresztes tömörülések hadakoztak ellenünk, mert a guruló „márka” brutális és primitív ideológiájával szembenálltunk. Azzal persze tisztában voltunk, hogy akár a nyugati, akár a keleti totalitarizmus terpeszkedik az országra, a mi programunknak, de létünknek is befellegzett. Mindkét változat bekövetkezett. – Külön fejezetbe tartoznak a gazdasági érdekeiket féltők, az osztálygöggbe dermedt felsőbb- és középrétegbeliek, s velük a sok közönyös egyházi funkcionárius. A kivételek annál feltűnőbbek voltak: a hárshegyi cserkészisztizti táborban, a székesfehérvári püspök (Shvoy Lajos) papi összejövete-lén, az esztergomi katolikus nyáregyetemen Márton Áron és Lepold Antal kérésére, vagy a Ludovika végzős tisztjelöltjeinek Farkas Ferenc tábornok meghívására tüzetesen ismertetni kellett az EMSZÓt és a „Magyar Cél”-t. Más példákat is idézhetnék, ám egyet se az Emericana berkeiből, amelynek hivatalos vezetői légmentesen elzárkóztak. (Arra volt gondjuk azért, hogy emszós-titkári működésem kezdetén Mészáros helynök figyelmébe ajánlják „destruktív” előéletemet.) Talán nem lehetetlen még kellő időben tények átköltésének vagy összemosásának elejét venni.

Mind az EMSZO, mind a KALOT számára nagy problémát okozott, hogy tagjai mindennapos, konkrét életviszonyain csupán alkalmilag tud segíteni. Megoldatlan volt a rendszeres érdekvédelem, pedig az ország lassú szociálpolitikája miatt égető szükség lett volna rá. Megoldást egy erősen fellépő, sérelmeket kiküszöbölő szakszervezet hozhatott volna, de ilyen az 1930-as évek második felében nem létezett. A keresztényszociális és a szociáldemokrata szakszervezetek túlnyomó része passzív volt. Utóbbiak ideológiai háttérük miatt is számításon kívül estek. Nem maradt más hátra, mint – roppant nehézségek ellenére – új szakszervezeteket kiépíteni. Szegeden, a KALOT indulásával szinte párhuzamosan hívta életre Kerkai (szintén a Kat. Legényegylet szakcsoportjaként) *Hivatásszervezet* elnevezéssel. Radikális bérmozgalmai, jelentős eredményei a város munkásságának nagy részét az új keretbe tömörítették. Ezután került sor Budapesten, 1939 tavaszán a *Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete* alakuló-gyűlésére, immár *három tagozattal: agrár, ipari (kereskedelmi, stb.) és értelmiségi munkavállalók részére. Elnöke a Felvidékről jött pedagógus, Meggyesi Sándor* lett, aki a KALOT nemzetiségi osztályát is vezette. Tagozatonként egy-egy országos alelnök és főtitkár állt mellette. Agrár viszonylatban *Pörnczi József*, zalai kiskgazda és a KALOTból már jólismert *Farkas György*, az ipari tagozaton *Radzik János* műszerész és jómagam, az értelmiségi tanár vállalták a feladatokat. Mindegyik tagozat önállóan működött, szolidaritásuk a közös elnöki grémium által úgyszólván intézményesítve volt. Az új és átfogó szakszervezkedés jellegében már nem „katolikus”, hanem *felkezetközi* kívánt lenni. Tagjaira nézve ez meg is valósult, de katolikus mozgalmi eredete miatt a hivatalos protestántizmus különböző képviselői és a konfesszionálisan kötetlen értelmiségiek nem tekinthették a magukénak.

A KALOT-EMSZO együttműködéséből elidült már előzetesen egy vállalkozás, az ún. *Munka-Szövetkezet*, amely a paraszti értékesítő és munkás (városi) fogyasztási szövetkezetek hálózatát akarta kiépíteni. Ám kisebb kezdeményeknél tovább nem jutott, -az időpont túl korainak bizonyult. Annál kevésbé volt így a Hivatásszervezettel, mert a munkásság falun-városban egyaránt rászorult érdekeinek kézzelfogható védelmére, s igényelte az eredménnyel járó összefogást. A nagy hiba ott kezdődött, hogy az állami szociálpolitika és a munkásvédelem fogyatékos törvényeinek betartását sem ellenőrizték kielégítően a hatóságok. Csak maguk az érdekeltek pótolhatták a hiányt szervezett fellépésükkel. De nemcsak a törvényes járandósággal kellett törődni, hanem a bérek és munkahelyi körülmények javításával is. A fejlett országokban élő mai ember el se képzei, milyen küzdelembe került akkor némely munkaadót pusztán arra rászorítani, hogy egyáltalán szóbaálljon munkavállalói szervezetével. Ehhez fogható viszonyok napjainkban csupán a „harmadik világ” vagy a „megvalósult szocializmus” országában léteznek.

Fiatalszakszervezetünk *ipari tagozatára* hárult az első komoly erőpróba, a nagy port felvert *Goldberger-gyári* munkássztrájk alkalmával, amely az egész ország textil munkásai számára hozott valamelyes eredményt. Akárcsak előbb a szegedi korszakban, most az országos munkánk során is az eredményesség

volt a szervezet növekedésének kulcsa. A helyi, üzemi, szakmai csoportok közös sérelmei, vagy követeléseinek kivívása mellett az egyes tagokat érintő ügyek elintézése nem kevésbé volt fontos számunkra. Néhány év múltán 20 kerületi titkárság látta el számtalan csoportunk – irattáraink a háború végén nagyrészt megsemmisültek – érdekvédelmét, az országszerte működő munkásfőiskolánk, esti középiskoláink és szaktanfolyamaink szervezését.

Az *agrártagozat* tevékenysége főképp a mezőgazdasági munkások körében folyt, de a kisbérlők, kiscgazdák problémáit se hanyagolta el. Már első félévben 31 bérmozgalmat vezetett sikeresen, Szabolcstól Zaláig, közöttük tucatnyi esetben sztrájkjal egybekötve... A jogos járandóságok kiharcolása során nem egyszer kellett az egyházi nagybirtok vezetőivel szemben is fellépni, de erre maga Jézus se lett volna tekintettel. A jogos igények előmozdításához tartozott a házhelyszerzés is, amit a falusi szegényember kellő jogi támogatással könnyebben intézhetett. A Hivatásszervezet 1943-as közgyűlésén mintegy 500 agrár helyi csoport létezéséről számoltak be. Az ipari és agrár szektor együttes taglétszáma ekkor kerek százezerre volt tehető. Az agyonszervezett és elkülönüléshez szokott magyar *értelmiség* soraiból számszerint kevesen találtak el hozzánk, a nekik szánt tagozat jelentéktelen maradt. Annál jelentősebb volt azoknak a jogászoknak, orvosoknak, tanárebereknek közreműködése munkástagjaink és – főiskoláink életében, akik szociális érzületüket aprópénzre váltották.

Amikor Kerkai és első társai Hivatásszervezetnek keresztelték a szegedi munkásság érdekvédelmi tömörülését, ezzel nemcsak a munka rangjának hivatássá emelésére, s ennek gazdasági-társadalmi feltételeire gondoltak. Szemük előtt lebegett egy távlati koncepció is, amelyre a „Quadragesimo anno” eléggé félremagyarázható módon a „hivatásrendiség” elnevezést hozta forgalomba. Erre akart utalni az új szakszervezet névválasztása. Hogy maga a hivatásrendiség, mint fogalom, milyen mellékes a pápai enciklikában összegezett *organikus társadalmi átalakulás* irányelvei szempontjából, arra éppen hazánkban akadt példa. *Migray József*, aki három évtizedes szocialista küzdés és elismert tudományos tevékenység után a keresztény humanizmus oldalára állt, a Quadragesimo annóból sose vette át a kifejezést, mindig „*föderatív*” gazdasági vagy társadalmi megoldásról beszélt. Nyilván érezte, hogy a doktrinér katolikus szociológosoktól (*Nell Breuning*) származó meghatározás a demokrácia korában félreértésre adhat okot, az ellenlábasok számára pedig támadási felülettel szolgál. Meg kell itt jegyeznem, hogy munkások körében nem hatott zavarólag az általunk vallott „új rendiség” szóhasználat, mert világossá tettük: annak vertikálisan kell érvényesülnie, szemben a régi rendiség horizontális tagoltságával. (Az egyes üzemektől egészen a törvényhozásig terjedő hatalomrészesedés – Co-determination, Mitbestimmung – mindegyik osztály, foglalkozási réteg választott küldötteinek.) Bár az alapul szolgált enciklika kifejezetten elhatárolta magát a fasiszta államtól, szerencsétlen terminológiánk és annak osztrák, majd portugál viszonylatban történt lejáratása, máig visszahatnak a koncepció megítélésére. Közben elfelejtik, hogy e kontár kísérletek távolról se jártak akkora kudarccal és embertelenséggel, mint a marxi-lenini gyakorlat.

Az ún. Magyar Cél nemzetpolitikai programja a politikai mezőny aféle kútagájává tett bennünket. A célkitűzések megvalósulására felkészülni, erre alkalmasak voltak a keretek, de *sürgetésükhöz* kevés volt az erejük, még az új szakszervezkedés sikerei után is. Ám a létező politikai pártok mindegyikétől óvakodtunk. Ifjonti maximalizmussal arra számítottunk, hogy majd a szervezett tömegek erejével az egész politikai mezőnyre „ellenállhatatlan” nyomást gyakorolhatunk. Ezt az elképzelést az 1939. szeptemberében beállt háborús viszonyok hamar kiverték a fejünkől. Maradt az érdekvédő, önsegélyző kis lépések lehetősége és a felkészülés – most már a háború utánra remélt áttörésre is. Ebben a stádiumban ért bennünket barátunk, *Teleki Pál* gróf miniszterelnök indítványa, hogy reformterveihöz a lomha és maradi vezetőkörök ellenében közéleti támogatást nyújtsunk. Megalapítottuk tehát *Magyar Szociális Népmozgalom* elnevezéssel a közös frontot, amelyhez a felvidéki Prohászka-Körök mindjárt csatlakoztak (1940). A csúcsszervezet ügyvezetőjének engem választottak, ami sokféle feladatot jelentett.

Lényegében kétfelé, külső és belső irányban folyt a tevékenység. Kifelé a front szélesítésével együtt a nyilvános kommunikáció fokozása volt célunk. Befelé: Telekihez továbbítani azokat a sérelmeket, amelyeket a nép körében az államapparátus részéről tapasztaltunk. A tényvázlatokat a minisztertanácsban személyesen adta át társainak orvoslás véget. Ezzel a sziszifuszi küzdéssel is a hatóságok szociális felelősségtudatát kívánta fejleszteni, a társadalom életébe pedig több igazságosságot csöpögtetni. A jószándékú kezdemények sok esetben hoztak jó eredményt. Azonban a kifelé irányuló munkában az új szövetségesek gyűjtése nem haladt. Mozgalmunk „katolikus” optikája miatt alakult így a helyzet, miközben a KALOT és a protestáns KIE között tartós együttműködés jött létre. A felekezeti vonatkozásban betegesen érzékeny korban többre nem futotta. A Magyar Szociális Népmozgalom aktivitása Teleki Pálnak 1941-ben bekövetkezett tragikus halálával ért véget, a benne résztvevő szervezetek egymáshoz való kapcsolata azonban nem változott.

Így annak se volt akadályja, hogy 1943/44-ben a háborút követő korszakra készülve újra, de ezúttal a nyilvánosság kizárásával megalakuljon a Szociális Népmozgalom, katolikus jelzővel. A csúcsszerv *Kourig Béla* szociálpolitikus és *Kerkai Jenő* irányítása alatt működött. Tekintettel a kritikus helyzetre, sikerült az összefogást a szellemi honvédelem, az ember – és országmentés közös nevelőjén a püspöki kar szempontjaival egyeztetni. Megbízásukból *Pálffy József* gróf, aki jóviszonyban állt a földalatti ún. *Magyar Front* vezetőivel, *felvette azokkal a kapcsolatot. Fogadtatása kedvező volt, de tudomására hozták, hogy csak kimondottan politikai pártok csatlakozhatnak. A Katolikus Szociális Népmozgalom tehát az illegálitásban átalakult Keresztény Demokrata Néppárttá* és tagja lett a Magyar Frontnak, amelyben kommunisták is résztvettek, egyeduralmi szándékukat akkor még erősen titkolva. Rajtuk kívül mindegyik párt emberei előtt a majdan független és demokratikus ország célja lebegett. Jogosan reméltük, hogy az „antifasiszta” koalíció tagjaként előbb-utóbb lehetővé válik programunk hatásos képviselése, hiszen pártunk – amely nevéből

utóbb a „keresztény” jelzőt elhagyta – már megalakulása pillanatában mozgalmaink 600-700 ezer tagjára számíthatott.

Mi történt ugyanakkor a „föld felett”? 1944 tavaszán, az ország megszállása nyomán a náci szervek hozzáfogtak a gelichschartoláshoz, ami a számukra nem-kíváncsi elemek üldözését, sőt elpusztítását jelentette. Az év nyarán Magyarország hadszíntérre változott, az események gyorsultak, s a következő tavaszon már kezdetét vette a szovjet megszállás. Mialatt az illegalitásban, komoly veszélyek árnyékában megbízottaink bekapcsolódtak a holnap politikai mezőnyébe, mozgalmaink léte forgott kockán.

A legmerészebb huszárvágásra a KALOT vezetői vállalkoztak. Kerkai mindig arra törekedett, hogy az adott hatalmi tényezők toleranciáját valamiképp megnyerje. Ezt tette az egyházi hierarchia tagjaival, akárcsak 1941 őszén, amikor az országos ifjúsági kényszer szervezetnek szánt *Levente-Központtal* kötött modus vivendit. Hasonlóra gondolt, amikor helyettesét, Nagy Tőhötömöt és engem arra szemelt ki, hogy a frontok vonalain átjutva *Malinowszki marsall* főhadiszállásával felveszük a kapcsolatot. Mivel kilátástalannak véltém, hogy kommunisták részéről őszinte toleranciát kieszaközlhessünk, nem vállaltam a küldetést. Helyettem *Ugrin József* lett Nagy páter kísérője. Kettjük közül Nagy Tőhötöm kalandos úton el is érte a célt, ahol először bizalmatlanul fogadták és fogságban tartották, de végül közölték vele, hogy Moszkva nem emel kifogást a KALOT további működése elé. (A siker látszólagos volt, s azóta Nagy könyvéből ismeretes, hogy a taktikai engedmény fejében a jezsuita atyának a Vatikánban bizalmasan szondáznia kellett egy Kremlhez való közeledés esélyeit.) Ezalatt a náci szervek Pesten fokozták a KALOT-Központ megfigyelését, de az egész gárdának sikerült idejében alámerülni. A város ostromát követőleg visszatérők irodáik szétbombázott romjait láthatták csak viszont. Újjáépítésre várt azonban országszerte tizenhét népfőiskola épülete is, s az események áldozatául esett tagok és munkatársak hiányoztak a legjobban...- 1945 őszén, már az új helyzetben a KALOT mégis megünnepelte fennállása tizéves jubileumát egy épségben maradt budapesti sportszarnokban és meghívta rá a *Komszomol* képviselőit is, Ezt a gesztust sokan kifogásolták, de Kerkai bízott a kommunista toleranciában és – a szovjet megszállás ideiglenességében. Pedig már az illetékesek több helyütt rendezavaró-verekező különítményeket küldtek KALOT-összejövetelekre. Fiatalfiainknak ezeket sikerült megfutamtaniok, ám a hamarosan következő komplot ellen nem volt védekezés. 1946 koranyarán az imént említett illetékesek megrendezték a *”Teréz körúti gyilkosság”*-ot. A szovjet ellenőrzés alatt álló hírközlő szervek világgá kürtölték, hogy a pesti Teréz- (ma Lenin-) körúton lelőttek egy szovjet katonát. Egy éppen a helyszínen tartózkodó rendőrosztagnak észrevette, hogy a lövést a közeli romos házból adták le, ahová rögtön behatolt, hogy a tettest kézrekerítse. Ám az a rom padlására menekült, majd kétségbeesésében végzett önmagával. Zsebében KALOT tagsági-igazolványt találtak. A sajátos történetet nem nagyon tudták a közvéleménnyel elhitetni, de ürügyül használták *kétszázhusz nem-kommunista egyesület* gyors feloszlására. Elükön a KALOTtal, amelyet egyszer már a Szálasi-rezsim is feloszlatt. Alapítóját és elnökét, Kerkai páttert később (1949) tartóztatták csak le, hogy „államellenes” tevékenységért elítél-

jék. Tízévi börtön után, ötvenötévesen láttuk viszont, súlyosan megrokkant emberként.

Az EMSZO és a Hivatásszervezet jogi helyzete a KALOTéhoz hasonlóan alakult. Mindkettőt felszlatta az egymást követő két politikai fordulat rendelkezése. Azzal a különbséggel, hogy e szervezetek második feloszlata csupán papíron történt; működésüket a szovjet csapatok megérkezését követően nem is kezdhették újra. De szóljunk előbb a náci és a nyilas szervek összehangolt akciójáról, amely lefejezésünkre irányult. 1944 december elején a Gestapo lerohanta az EMSZO-Központot, iratait és az éppen ott tartózkodókat: *Eglis Istvánt*, az Új Rend szerkesztőjét, *Benkő István*, *Szalay György*, *Zsidai József* központi titkárokat és *Tömör Magdolna* irodai alkalmazottat a dachau-i koncentrációs táborba hurcolta. A napokig megszállt helyiségeket végül lepecsételték (egyszer s mindenkorra). A Hivatásszervezet központjában a nyilas ún. Nemzeti Számonkérő Szervezet hajtotta végre ugyanezt a műveletet. Szervezeti tevékenységgel ugyan a Szálasi-féle hatalomátvétel óta nem foglalkoztunk, de – óvatlan módon – néhányan bejártunk, sőt egyik-másik barátunk és több üldözött ismerősünk, akinek hamis papirokat szereztünk, szintén ezt tette. Ilymódon verődtek össze, akiket a hirhedt szervezethez állt csendőrtisztek és altisztek a Margit-körúti (ma Mártírok-útja) börtönbe vittek: *Ijjas Antal* író, *Göndör Tibor*, *Keresztes Sándor*, *Varga László* jogászok, mozgalomi munkatársak közül pedig *Csurgay István*, *Faludy Erőné*, *Hortobágyi László*, *Sinkó Lajos*, *Székely Zoltán* és jómagam. Válogatott kínzások után a rögtönítélő bíróság elé utaltak, amely akkor volt átköltözőben Sopronkőhidára. Elszállításunk alkalmával sikerült *Cseh* és *Somóczy* hadbírák segítségével megszöknünk, majd alámerülnünk, emszós társaink azonban csak a háború végeztével kerültek elő Dachauból. Az említett neveket viselők közül hármat sose láttunk többé viszont, de arra se kínálkozott többé alkalom, hogy a helyi szervezetek és az egyes tagok sorsát számbavehessük. Mert a nácik nyomába lépő szovjet és kommunista hatóságok – mint említettem – sietve feloszlatták másodszer is egyesületeinket, még hozzá egy kalap alatt a volt nyilas alakulatokkal (1945. február 26.). Akit aztán elérhettek, azt nyilvántartásba vették és választójogától automatikusan megfosztották. Voltak, akiket internáltak, állandó rendőri vagy titkosrendőri felügyelet alatt tartottak, másokat a tömegbázist nélkülöző kommunista keretek számára igyekeztek „átnevelni”. Az emberidomítás fejlett retortáiban magam is eleget párolódtam.

Nagy, de rövidéletű siker a politikában

Amikor Debrecenben 1944 Karácsonya körül az Ideiglenes Nemzetgyűlés és kormánya megalakultak, az ország nagy részén még javában dúlt a háború, amely csak 1945. áprilisában ért véget. Mire a (Keresztény) Demokrata Néppárt gyalogszerrel járó odaért, az adott politikai klubba minden belépőjegy elkelt. A szovjet részről felállított képlet kihatott a sorra megalakuló helyi hatalmi szervek, az „ideiglenes” Nemzeti Bizottságok összetételére is, tehát csak a Debrecenben elfogadott csoportok küldöttei vehettek azokban részt. A

földalatti Magyar Frontban biztosított pozícióját így pártunk elveszítette, s örülhetett, hogy utóbb, Budapest ostromát követően az illetékesek – akkor még a jaltai határozatokra látszólag tekintettel – a szabad szervezkedést nagy kezservesen engedélyezték. A párt elnöke a földalatti korszakban kitűnt *Pálffy József*, főtitkára pedig *Barankovics István*, a közismert publicista lett, míg mozgalmaink nevében *Kerkai páter* a tisztség nélküli tanácsadó szerepét töltötte be. Néhány hónappal később Pálffynak le kellett mondania, s a helyébe – mindvégig főtitkári címmel – Barankovics lépett. Az 1945-ös fővárosi, majd országos választáson való indulásra a Demokrata Néppárt (DNP) jóformán az utolsó pillanatban kapta meg az engedélyt. Ezért el kellett halasztania a porondra lépést és úgy határozott, hogy a Független Kisgazda – és Polgári Pártot támogatja; saját táborát is erre szólította fel. Viszonzásul a Kisgazdapárt mind a fővárosi, mind az országos választás listáján 2-2 helyet ajánlott fel a DNP-nak. Így jutottunk mégis szerény képviselőhöz a *kezdettil fogva mellékszerepre szánt* demokratikus intézményekben. A nemzetgyűlésben *Bálint Sándor* néprajztudós, a fővárosi törvényhatóságban *Varga László* ügyvéd látta el a feladatot, *Eckhardt Sándor* professzor pedig mindkét testületnek tagja lett.

A DNP körüli bizonytalanságok, méltánytalanságok láttán már előzetesen több emberünk kapcsolódott be a Kisgazdapártba, mint például *Czupy Bálint*, *Farkas György*, *Hajdú Németh Lajos* vagy *Horányi Tibor*, akik a nemzetgyűlésnek is tagjai lettek. Többen közülük a *Parasztsszövetségben* szintén komoly szerepet vállaltak. De még a feloszlott, megbélyegzett EMSZO és Hivatásszervezet emberei között is akadtak, akik a Kisgazdapárt felé tájékozodtak, sőt azon belül *munkás-tagozatot* szerveztek *Kovács Ferenc* indítványára. Részük-ről *Csurgay István* és *Juhász Ferenc* került be a nemzetgyűlésbe. Tulajdonképpen mindannyian arra vártak, hogy a remélt demokratikus fejlődés során a DNP-ban folytathassák majd tovább a közös célok szolgálatát.

A közösen vallott „Magyar Cél” pontjait *Cser János*, *Kerék Mihály* és *Kourig Béla* egy háromkötetes szakmunkában (1943) tovább mélyítették. De a távlati programot az új a mozgalmakból keletkezett politikai párt belátható időn belül *kormányhatalomra nem kerülhet*. Aktuális programja ezért a keresztény humanista alapelvekhez igazodó kezdeményezés és bírálat, ellenőrzés kereteiben mozoghatott csupán. Legrészletesebb kifejtésére az ún. *győri manifestumban* került sor, amelynek főkövetelései a következők voltak: keresztény elvű állam, jóviszonyra törekvő független ország, szabadság és egyenlőség, népi önkormányzatok, az államigazgatás reformja, az alkotmányos jogok garantálása, a keresztény egyházak kulturális szabadsága, az új földbirtokosok jogbiztonsága a nagybirtoknak nyílt vagy burkolt visszaállítással szemben, egyéni kezdeményezés-szabad vállalkozás, nem öncélú államosítások, a családi – és kismagán-tulajdon védelme, a gazdasági demokrácia jogrendje, általános népbiztosítás és szabad orvosválasztás, családi szempontú közteherviselés, fejlett munkajog, kulturdemokrácia. – A programot *Barankovics István* fogalmazta és hirdette meg Győrött, 1947. augusztus 10.-én, a DNP nagy választási sikerének előestéjén.

Hogy festett a politikai spektrum az utolsó, aránylag szabad országgyűlési választások kiírásakor? A debreceni „ideiglenes” korszak óta kormányon lévő

koalíció pártjai (kommunisták, szocdemek, parasztpártiak és a kisgazdák) választási szövetségre léptek egymással. A spektrum színterei mögött működő mindenható apparátus addigra gondoskodott róla, hogy a nem-kommunista pártok kulcspozícióiban is túlnyomólag kommunista elkötelezettségű személyek üljenek. Biztosra vették a négy párt blokkjának győelmét, keveset törődtek tehát azzal, hogy további hat kisebb párt – közöttük a DNP – tarkította a mezőnyt. Biztonság kedvéért azonban mintegy 500 ezer kékcédulát nyomtatott a mögöttes főrendező: ezek felmutatói bármelyik szavazatszedő bizottságnál leadhatták azavazatukat. (Eredetileg ilyen kékszerű igazolásra csak azoknak lett volna szükségük, akik a lakóhelyükön kívül óhajtották szavazatukat leadni.) A választás napján sokszáz beavatott kommunistát vittek teherautón az országon végig, hogy egy csomó kékcédulával a zsebében, mindegyik útbasó urnába bekerüljön a többszázazres csaláshoz szükséges porció. A dolog hamar kitudódott, nagy port vert fel, de a választási végeredmény hamis adatain nem változtatott, mert a kezdettől fogva fennállt kommunista hatalmi monopólium módszereit leplezte volna le.

A nagy szenzáció mégsem ez lett, hanem a „futottak még” soraiból a *legtöbb valószínű szavazattal* rendelkező párttá növekedett DNP, amely képviselőinek számát megharmincszorozta. Nem szeretnék itt az 1947-es választások számszerű részletezésével vagy elemzésével foglalkozni. Arra szorítkozom, ami az *ifjú katolikus népmozgalmak* politikai folytatásának számított. Tény, hogy bizonytalanság és megfélemlítettség közepette se tántorodott meg a tábor. Pedig a DNP nagy sikerének időpontjában már szervezetileg mindazokat a mozgalmakat megsemmisítették, amelyeken épült. Milyen sorssal számolhatott a Demokrata Néppárt? Ma is emlékszem a találkozásra *Barankovics István*nal a választást követő napon. Mély aggodalommal és meghatottsággal mondta: *”Nagyszerű érzés tudni, hogy a népben ekkora bizalom él irántunk. De képesek leszünk-e várakozásának megfelelni?”* – kérdezte nagy sóhajjal, aztán hozzátette – *”Ez a történelem kezétől függ.”* Négy hónap múlva felvirradt a „fordulat éve”, az ország *nyílt* szovjetizálásának korszaka.

A megálasztott hatvan képviselő a parasztságból és az értelmiségből jött. Közötük kevesen voltak az alapító mozgalmak egykori aktivistái, mert azokat politikai jogaiktól megfosztották szervezetük felosztatásakor. Nagyrészt új nevek viselőiből állt össze a képviselői csoport, tagjait a barátok és egyet akarók köréből jelölte a DNP tábor. Az EMSZO, KALOT, Hivatásszervezet emberei inkább a mélyben, a választási harc ezernyi feladatának elvégzésében tűntek ki. Ugyanis kellő eszközök és pénzforrás híján csak tíz- meg tízezer önfeláldozó „kortes” segítségével születhetett ilyen eredmény. De mit számított akkor a nép bizalma? Képviselőinket kezdettől fogva úgy kezelték az illetékesek és a társutasok, mintha egy bűntény gyanúsítottjai lennének. Az állandó megfigyelésre épült pszichoterror a parlament folyosóin kezdődött és jóformán minden lépésükre kiterjedt. Ennek ellenére küzdöttek, mégha az ülésteremben a kommunisták hangorkánja szavukat számtalanszor el is nyelte. A DNP parlamenti csatáiról csupán szerény hetilapja, a *Hazánk* tudósított tárgyilagosan.

Megkezdődött hamarosan a szeletelés is: egy sor képviselőt mandátumától megfosztottak, Barankovicsot maga *Rákosi Mátyás* fenyegette, próbálta zsa-

rolni és *Mindszenty* ellen kijátszani, az egész közéletre vágóhídi légkör nehezedett... 1949 februárjában Barankovics kénytelen volt Nyugatra menekülni és Bécsben a DNP-t de facto feloszlottnak nyilvánítani. Több képviselő követte példáját, az otthonmaradottak pedig vállalták a súlyos következményeket. A történelem nem volt hát kegyes irántunk, s a néphez még kevésbé.

ISTVÁN VIDA:

CATHOLIC SOCIAL MOVEMENTS IN HUNGARY (1935–1949)
REMEMBRANCES AND REFLECTIONS

Authentic data are given in this paper of memoirs character to the undiscovered and erroneously represented chapters of our century's social and church history. The author has been not only a witness of the developments in the most important movements since the beginning of the 1930-ies but also one of their most significant participants. Consequently, he is not identical to his namesake known in the so called socialist historiography. He left Hungary in 1971, and afterwards he was working as a librarian in the ancestral university of that town up to his retirement.

His actual roots are originated from the Jesuit college of the Hungarian town Kalocsa: his spirituality has been influenced by the "Quadragesimo anno" published in 1931. But Kalocsa is the town where Elemér Csávossy and Jenő Kerkai, the later founder of the KALOT (National Society of the Catholic Young Men), began to demand the social changes in the spirit of bishop Prohászka already before the publication of this Papal encyclical letter. The author, as a student of Kalocsa, mentions many characteristic events occurring in the era of the "preludes". Afterwards he describes the fate of the reformers within the Church. He quotes the funeral speech held by bishop Gellért Bellon at the grave of Gyula Illyés (1983).

A special part has been written concerning the efforts the determined young man, how he was looking for a proper way in the spiritual and public life of the contemporary Hungary. Of his professors special concern have been given to Béla Brandenstein, István Dékány, Zoltán Magyary, Gyula Moór or Antal Szűcs, as well as to Pál Teleki. While looking for the "useful activity" he was giving attention to all domains of the politics, to all the literary, debating, fraternal and philosophical clubs. Very interesting is the presentation of the University Settlement where finally he also halted. This organization, with its narrow profile, has undertaken the task of working in the deep layers of the society. (It must not be confused with the Settlement of Újpest interested in social welfare.)

The broader possibility of "consideration for the fate of the poor people" was recognized by the group at the beginning of 1936, when they met the tiny group of the agrarian youth's movement (KALOT) just having begun their activities. It happened at the occasion of a field trip to Szeged. This experience resulted in a decision leading later to the organization of the urban workers into a Catholic Association, that is to the EMSzO.

The paper is only a sketch in spite of the fact that it contains many concrete data. The most extensive part of it is, however, exactly the description how these movements and their more developed forms, the description how these movements and their more developed forms, the Professional Organization, the Social People's Movement and the Democratic People's Party, were established, working and – later – liquidated. The author describes the national and social political aims, too. Those aims were first in May 1938 under the title HUNGARIAN AIM summarized. The 14 points having the character of a manifesto were described in form of a book one year later in details. The program was reconceived in the course of the historical events several times, but the principles have remained unchanged.

The movements mentioned above have attempted to serve the economic and – by the social rise of the rural and urban population deserving a better life by religious and moral means. Their authentic presentation has proven that they were emphasizing the importance of the autonom

activities to be done by the workers and peasants. Therefore, they were looking for a help to this activity in the circles of the intelligentsia sympathizing with the people, as for instance the writers, artists, scientists, pedagogues, clergymen, etc. Several wellknown or unknown contemporarian personalities have been mentioned in the paper, (so for instance Dezső Szabó, Zsigmond Móricz, Mihály Kerék, as well as many from the circles of the populist writers and artists). Among them there are even such personalities whose connections to these movements are less known. The author has mentioned the relations to the political parties and to certain politicians, chiefly to the reformer Pál Teleki, too, as well as the oecumenical problems.

The paper describes very conscientiously the inner life of the organizations: the working methods, the means and the branches, the institutions, and, especially, the activities of the popular academies (peasants' and workers' academies). The KALOT, with its twenty popular boarding academies, with its first cooperative settlement, and, chiefly, with the large membership, has developed to the most significant movements of the agrarian youth in our continent. Under special subtitles have been described workers' cultural (EMSzO) and safeguarding organizations and unions (the Professional Organization having a branch for the agrarian youth and the intelligentsia, too), as well as their activities. The authour has made efforts here to clear the misunderstandings concerning the conception of the professional or vocational orders.

These movements had been liquidated by the two totalitarian systems and powers, i. e. both by the Nazis and by the Soviet rulers. The members and leaders of te organizations had been persecuted. These abuses have been objectively described. The followers and members of these movements had been congregated in the Democratic Peoples' Party having been established during the so called underground era. Thanks to the membership of about six-seven hundred thousands that party could gain the most valid votes in the election of 1947. The document has been finished by the publication of the manifesto by the party's leader. István Barankovics, which was written one-and-a-half year before his flight to abroad.

VAJK GYULA

AZ 1956-OS ESEMÉNYEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEI*

Elkövetkeztek az 1956-os őszi események. Négy évi igen hűséges és eredményes szolgálat után Purszki Géza segítségemet a szintén újmisése Sebestyén Imre váltotta fel. (Jelenleg Csepel II. plébánosa) A megmozdulás izgalmas napjaiban már vele osztottam meg minden aggodalmamat. Kiválóan volt segítségemre okos, megfontolt véleményeivel. Nem bíztuk el magunkat. Sőt: a „pilálatnyi hajnalhasadáskor egyik derék hívemmel: *Balázsik Istvánnal* (jelenleg is Bodajkon él) bevittem magamat a Főpásztorhoz Shvoy püspökhöz. Éppen a nők tüntető felvonulására készült. Könyörögtem neki, egy lépést se tegyen, sehol ne jelenjen meg. Ekkor lépett be *Skorka Károly* főszerkesztő, aki meg invitálta a nőkhöz beszéd tartására. A Főpásztor reám hallgatott. Sehova nem ment. Skorka nagyon nehezményezte, hogy lefogtam a Főpásztor „kezét”. Mikor távoztam, a meghunyászkodó Potyondy odajött hozzám, nagyon megköszönte, hogy bejöttem: „Gyula, a Főpásztor magára hallgat” – mondta. Érdekes, a későbbi súlyos meghurcoltatásomnál ezt a lépést javamra írták.

1957 január első felében a délelőtti órákban felkeresett a székesfehéri kapitányság részéről egy *Juhász Sándor* nevű rendőrtiszt. Nagyon hízelkedően viselkedett. Elmondotta: járt a tanácsnál, ők is tudják, de ott is emlegették, hogy ez a bányász község aránylag milyen nyugodtan élte át az őszi nehéz eseményeket, hogy „ön és káplánja milyen okosan viselkedtek”. Persze azt is tudta, hogy jártam a püspök atyánál is, hogy ő sem kapcsolódott bele semmiféle „kilengésbe”. Ezt biztosan Potyondy helynök referálta.

Ez a hízelgés nekem nem tetszett, nyugtalan lettem. Itt valami készül. A sok-sok előzmény után nekem különös intuícióm volt.

Letartóztatásom

1957. március 11.-én este 11 órakor hirtelen arra ébredek: az emeleti folyosón erősen durva lépések, ajtómon csendes kopogás, ki az? Purissima nővér halkán mondja: többen vannak. Nyisson azonnal ajtót, – hangzik a durva hang. Várják meg, míg felöltözöm. Irgalmatlanul dörömböltek, amíg felöltöztem. Arra már munkatársam Sebestyén Imre atya is ott lett. Legyalázott, hogy

* Részlet a szerző nagyobb terjedelmű visszaemlékezéséből.

megvárakoztattam őket. *Tamás Győző* rendőrfőhadnagy, egy másik tiszt és két fegyveres lépett be a szobába. Igazolta magát, majd házkutatási parancsot mutatott be: alapos *a fegyverrejtegetési gyanu*, ezért házkutatást foganatosítanak. Még a korábbi időkből a móri járási részlegből baráti kapcsolatom volt Tulcsik Tiborral (jelenleg Győrött él), ő felvilágosított, hogy házkutatás alkalmából minden lépésüket és mozdulatukat jogom van kísérni, és hivatalból jelen kell lennie két községi tanácstagnak. Erre hivatkoztam „Ne pofázzon”. – volt Tamás fhgy. válasza. Mindent átkutattak, minden lépésüknél ott voltam, de még a káplánom is. Még a szőnyeget is felszedték. Nem találtak fegyvert. Ennek ellenére felmutatta a *letartóztatási parancsot*. Kötelezett, hogy papi civilt öltsek. Az autóban (Volga típus) a hátsó ülésen a két fegyveres vett körül, fegyverüket mindvégig kézben tartva. Székesfehérváron az éjjel csöndjében körüljárták velem szinte az egész várost. Végül a kapitányságra vittek. Ott megismétlődött ugyanaz a pszichológiai előkészítő folyamat, amelyet már a korábbi, Szikra féle beidézés alkalmából leírtam. (Azt még felemlítem: a házkutatás alkalmából a vendégszobában aludt nővérem 20 éves lánya Hegykőről. Vasúti jegyével és személyazonossággal igazoltatták. Nem voltak hozzá durvák!)

Lehetett úgy éjjel 2 óra, amikor az un. Szabó-palotából átszállítottak a megyei börtön épületébe. Ugyanezek a személyek. Itt már mindent elvettek tőlem a börtön örök és valósággal belöktek a 34-s zárkába. Koromsötét minden. *Dicsértessék a Jézus Krisztus!* A bodajki prépost vagyok. Isten hozott! hangzott –, mint másnap megtudtam – Szabó Ferenc mérnökismerősöm ajkáról. Már papunk is van, hangzik többek ajkáról. Csak kuporogjon le, – hangzik, – úgy se tud egy lépést se tenni, annyian vagyunk. Az enyhe pirkadásban láttam, hogy kb 25-30-an vagyunk. A társadalom minden rétege képviselve volt. De ezen éjjel mást már nem győmőszöltek ebbe a zárkába. Én mindvégig ebben a zárkában töltöttem letartóztatásom idejét. De a létszám állandóan változott. Voltak szellemi és fizikai dolgozók, többször közbűnösök, közönséges munkakerülők is.

A kissé beszüremlett nappali fénynél tudtam aztán szemrevételezni helyzetemet, a körülményeket. Voltak, akik lelki örömeikben megöleltek: papunk is van, mások életükben először jutottak pap közelébe. Lelkemben hamarosan felismertem: A Gondviselés hozott ide! Nekem itt különös küldetésem van! Hamarosan valóra váltottam. Idehallatszott a bazilika hajnali harangszava. Testvérek, én hangosan imádkozom, aki úgy érzi, hogy ez lelki igénye, imádkozzon velem. Később már ők igényelték a többszöri közösségi imát. Gyóntattam is. Protestánsok is odahúzódtak mellém lelkibeszélgetére. Egy nagyon elesett fiatal közbűnös arra kér: tanítsam imádkozni. Ebben a szennyes külső életben titokzatos világ a börtöncella.

Aki nem élte át az ilyen helyzetet, annak fogalma sincs az emberi megaláztatás mélységeiről, az emberi méltóság megcsúfolásáról. Két hétig a nevemet sem kérdezte meg senki. Ekkor történt, egy „ezredesi szemlén” (ugy emlékszem Sebestyén nevű volt) eléje álltam: miért vagyok én itt? Mellette hatalmas kuttyája, két nő és két férfi. Rámnézett. Ön a Vajk Gyula? *Vetkőzzön le!* – parancsolta. Meztelenre vetkőztetett. Rajtam kívül még egy férfit, de az *kiborulva* olyat mondott (nem írom le!), – hogy azonnal eltávoztak.

A kihallgatások, előállítások mindig éjjel történtek. Olvastam *Szolzenyicin*: A Gulag szigetcsoport című kétkötetes írását. Amit a letartóztatottak kihallgatásáról, megkínzásáról ír, az itt mind megtörtént. Több, a zárkából kihallgatottat szinte félholtan, véresre rugdalva-verve dobtak vissza a cellába. Egy értelmiségit (csak két napig volt velünk) úgy hoztak vissza, hogy herébe gombostűket szúrtak. A női kihallgatók, – így mondták a zárkában, – valósággal szadisták voltak.

Egyénileg durva gorombaságban nem volt részem. Egyszer vittek el éjjeli beszélgetésre. Az a *Juhász* fngy, aki már januárban is járt nálam. A beszélgetés fő témája: Forradalom volt-e az őszi esemény, vagy ellenforradalom? Ő ez utóbbit fejtegette szinte egy órán át. Szinte öntetszelgően emlegette a papságról tudott és szerzett információit, fitogtatta brossuratudását, kifogásolta, hogy Lenintől még semmit nem olvastam, sem Marxról. E téren hiányosnak tartotta a papság képzetét. Nagyon udvarasan, szinte kellemesen társalgott. Még a hibákat, papi „szennyest” is kellő mérséklettel, szinte sajnálatosnak minősítve emlegette. És ami igen feltűnő volt nekem: Főpásztorom nevét, vele való együttműködésemet, az ellenem hozott eddigi vádakkból egyetlenegy sem említett föl. Maga jött értem a zárka ajtajáig, oda nagyon illedelmesen vissza is kísért, kivilágította a zárkát, amíg elfoglaltam helyemet. Igazán nem búcsúzott, nem fogott kezet, csak ennyit mondott: azért mi önre nagyon számítunk. Az éjjeli beszélgetésnél néhány percre feltűnt *Tamás* fngy. is, de nem szólalt meg.

Fölemlítem, hogy egyik fürdetés alkalmával már a folyosón tapintatosan fülembé súgta az Őr: van a helyiségben egy fürdőkád, teleengedte vízzel, azt vegyem igénybe. *Ez is tény!* Valamint az is, hogy egyik reggel, zárkanyitáskor, szörnyű káromkodás közepette, visszhangzott a folyosó is, *odalép hozzám az űr* három nagytábla csokoládét ad át: a Közúti Igazgatóságról küldik. *Ez is tény!* Ezekben a letartóztatási eljárásokban a rendszer legszégységteljesebb eljárása az emberi higiéné, a természetes szükségletekkel kapcsolatos. Sokszor két napon át sem engedték a sarokba állított „küblit” kiüríteni, ami kiváltotta még a környéke beszennyezését is. Ez már állatinál is gyalázatosabb aljasság.

A folyosón egyszer megpillantottam Horváth Kálmán paptestvéremet, a Székesfehérvár-vasútvidéki plébánost, de nem beszéltem vele. Nem tudom, mikor „gyűjtötték be”.

Az a meggyőződésem, hogy minden *megalázásom*, meghurcolásom és zaklatásom nagyon is céltudatos volt a BM rendőrsége és az Állami Egyházügyi Hivatal különböző részlegei által: még mindig nem mondtak le arról, hogy *szolgálatukba* állítsanak. Fel is vagyok készülve a további fondorlataikra is, mígnem a végső következtetést levonják.

Letartóztatásom folyamán jegyzőkönyvet sehol nem vettek fel. 1957. április 5.-én délelőtt ismét átszállítottak az un. Szabó-palotába, a kapitányságra. Ott különféle változatban lefénnyképeztek, daktiloskópiát vettek rólam. Leltár szerint ellenőrizték kis motyómat. Ez eltartott délelőtt. Elvezettek egy cellába. Ott csendben töltöttem az időt, egy korty vizet se adtak, igaz, nem is kértem. Még emberi szükséglet sem kényszerített. Imádkozgattam. Vártam sorsom bizonytalan kimenetelét. Öreg esete volt, mikor egy ór kikísért a Bodajk felé induló vonathoz. És én Isten nevében hazaérkeztem. A csengetésre felriadtak. Én

vagyok mondtam. Meglepődtek, de örültek is. A vonatig kikísérő ór ennyit mondott: örüljön, hogy ennyivel megúsza.

Mikor a letartóztatásomról írásos bizonylatot kértem, – hol él maga – volt az elutasítás. Főpásztornak való beszámolósom alkalmából közölte vele dr. Pásthly Antal egyházmegyei pénztáros, gondnokunk, (akkor még ott volt): bizalmas tájékoztatást kapott, hogy 2.500 Ft. juttatás fejében azonnal visszanyerem szabadságomat. Ő ezt az összeget a szeminárium könyvtárhelyiségében át is adta Juhász Sándor hdgy. kezébe és másnap szabadultam is. Nincs kétségem ebben.

Szabadulásom után néhány hétre megkeresett engemet irodámban egy magát egykori BM-esnek valló egyén (nevét sem én, sem akkori munkatársam már nem tudjuk). Egykori munkahelyi kapcsolataira hivatkozva közölte, hogy a napokban ismét letartóztatnak, de 2.000.-Ft. ellenében ő mindent csendben el tud intézni. Mikor ezt elmondottam munkatársamnak, Sebestyén Imrének, ő elmondotta, hogy letartóztatásom folyamán ez már járt önála az irodában, nem kért tőle semmit, csak szívélyes üdvözlötet hozott tőlem és közölte, hogy jól vagyok. Ez nem volt igaz, én vele soha nem beszéltem. De a helyzet izgatótt. Másnap átmentem a tanácselnökhöz: feltártam előtte a történeteket. Bejelentésemről azonnal jegyzőkönyvet vett fel. Időközben a kérdéses személy, aki ekkor már a bodajki lakótelepen húzódott meg – Bodajkon betöréses lopást foganatosított, már letartóztatása folyamatban is volt. Mindebből komoly eljárás lett. Még az ősz folyamán mindkettőnket Budapestre, a Fő-utcai katonai ügyészségre idéztek, szembesítettek. Úgy tudom: három évre ítélték. De azért későbbi meghurcoltatásom idején szememre vetették ám: volt bátorsága egy volt BM-est följelenteni?

De ebben idegjörő helyzetemben ért *megtiszteltetés* is. 1957 júniusában hivatalos megkeresést kaptam az A.C. elnökségétől, melyet *Endrey Mihály* püspök, esztergomi speciális delegátus írt alá: az 1957. aug. 20.-án, a budapesti Bazilikában tartandó Országos Szent István ünnepség szónokául kért fel a délelőtti 10 órai szentmisén. 3 példányban kérte szentbeszédemet. Úgy emlékszem, utána egy Horváth Géza dr. nevű győri egyházmegyes pap, aki ezeket az évenkénti beszédeket gyűjtötte, már kerülő úton el is kérte tőlem (Az 1961. febr. 7.-én éjjel megtartott országos házkutatás alkalmából ez, és minden levelezésem, kéziratom áldozatul esett!)

Természetes, hogy ezek után méginkább az ÁVÓ és az *Egyházügyi Hivatal* reflektorfényébe kerültem. Visszatérő kérdés volt. Hogyan és miért került Ön mindjárt 1957 augusztusában a Szent István Bazilika szószékére? Mit is gondolt a Püspöki Kar?

Igaz, az 1956-os események után az Egyházra nagy nyomás nehezedett. A Püspöki Kart akarták lehetetlenné tenni. Merevnek, illojálisnak minősítették. Hála a jó Istennek, minden házkutatás ellenére is birtokomban van a *Főpásztoromat büntető leirat!* Főpásztorom: *Shvoy Lajos* 1957. júl. 13. kelttel 8900–126/1957 sz. alatt kapta meg az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesétől *Miklós Imrétől* azt a durva, kioktató, gyengekezőséggel vádoló leiratot, melyben az ÁEH bünteti magát a Főpásztort, de három papját is: dr. Büttner Ferenc kanonokot, Halász Ervin püspöki titkárt (ez szemfényvesz-

tés!) és Vajk Gyula bodajki plébános. Utóbbiak büntetése: „a jelenleg elfoglalt helyük betöltését illetően az állami jóváhagyást visszavonja.” Úgy tudom, hasonló rendelkezést több Főpásztor is kapott

Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban Főpásztorem sem *maradt adós*. 1957. júl. 18-án: 1565/1957 sz. alatt, vonatkoztatva: az ÁEH. 8900–126/1957 számra, *félreérthetetlenül határozottan, felelősségének teljes tudatában utasította vissza az ÁEH eljárását, kihangsúlyozva, hogy az érintett személyek nem is mindegyikére vonatkozik az 1957. évi törvényerejű rendelet. Ezért úgy rendelkezett: „A szóban levő személyekkel közlöm Elnökhelyettes Úr rendelkezését és ideiglenes felfüggesztem őket hivataluk gyakorlásától, de egyben további intézkedésig megbízom őket az eddigi munkakör ellátásával.” Ez volt Shvoy püspök atya! (Úgy az ÁEH leirata, mint Shvoy Püspök atya válasza fénymóslatban becsatolva!) Tehát ilyen is megtörtént. Önmagamát helyettesíttem!*

Fenti eljárásra sem válasz, sem később bárminemű vonatkoztatás nem történt. (Belon Gellért, egyetemi kurzustársam is hasonló elbánásban részesült!

Mint az ÁEH önkényuralmát említtem meg a következőket: Arra akarta kényszeríteni Szabó Imre felszentelt püspököt, budapesti érseki helytartót: vegyen részt ünnepélyesen a május 1-i felvonuláson. Szabó Imre ezen szegényteljes felvonulás elől hozzám menekült, négy napig nálam húzódott meg Bodajkon. (Korábban is járt hozzám) Meg is büntette az ÁEH. Átszenvedte Huguagot, mint Endrey püspök atya Vámosmikolát.

Ezüstmisém

Úgy hallottam, nemcsak a megyei és helyi szervek, hanem az ÁEH és a békepapság is árgus szemekkel figyelte 25. éves papi jubileumomat. Megtisztel-e Főpásztorem? Hogyan keresik a támadási felületet? Felszentelésem 1933. jún. 18-án volt Székesfehérvárott. A tízéves szentelési évfordulót nálam: Bodajkon tartotta meg a kurzus 11 tagja, amikor is a kegyoltárnál dr. Potyondi Imre rectorunk mutatta be a hálaadó szentmisét, míg a lelkinapot dr. Mezgár Lajos spirituálisunk töltötte ki mély tartalommal. A 20 éves évfordulót Ráckevén tartottuk meg, Neményi Lajos plébánosnál 12-n. Vargha Gábor ekkor már külföldön tartózkodott. Itt megjelent a Főpásztor is dr. Potyondi Imre és dr. Molnár Gyulával együtt. Az ezüstös Találkozót lelkinap keretében, Főpásztorunk lelkiezete mellett a máriaremetei kegyhelyen szenteltük meg felszentelésünk napján. Ilyen közösségben azóta sem voltunk együtt. Megnehezült „az időjárás”, meg is fogyatkoztunk, meg a „bizalmatlanság” ördöge sem alszik.

Káderlapomon az a feljegyzés is szerepelt: Sárközy Pál panonnhalmi főapát temetésén Shvoy Lajos megyéspüspök személyes képviselőjeként, a püspökök részére kijelölt szektorban, bár az utolsó helyen, de helyet foglalt Vajk prépost.

Ezüstmisémet tehát nem a szentelés évfordulóján, hanem másnap: jún. 19-én mondtam Bodajkon. Csütörtöki napon az egyházközség ünnepe volt, – iskolásgyermek nélkül. A szentbeszédet dr. Bejczy Gyula, - már ismét elmozdított irodaigazgató tartotta. Az asszisztenciát pedig volt munkatársaim: P.

Söveges Aladár OSB, Purszki Géza, Ujfalussy Ottó Gusztáv és a jelenlegi: Sebestyén Imre, aki az egész megszervezője is volt. Büttner apátkanonok említette nekem: „a bajszos” püspököt is ott látta. Szülőfalumban Hegykőn, újmisés oltáromnál és keresztelési templomomban nem adhattam hálát a jóságos Istennek, – nyugati határsáv lévén, évek óta nem adnak beutazási engedélyt. Utoljára 1956. szept. 26-án miséztem szülőfalumban, majd 1959 áprilisában.

Az a körülmény, hogy a Püspöki Kar engedve a nagy nyomásnak, 1959. jan. 1-én templomi „békeszózatot” intézett a hívekhez, kissé nyugodtabb látszatot eredményezett. Úgy az 1958/99., mint az 1959/60. tanávre még nekem is megadták a hitoktatási engedélyt. A „fakultatív” hitoktatásra való beiratás is mintha veszített volna „életveszélyes” voltából.

Új tapasztalat

Ami személyemet illeti új dologra kezdtem fölfigyelni. Elöttem eleddig ismeretlen BM-es egyének bizonyos *Karasz*i őrnagy és *Buczkó* alezredes kezdtek hozzám többször „bekukkantani”. XII. Pius pápa már halott, az új pápa, XXIII. János már bejelentette a II. Vatikáni Zsinatot. Mind-mind beszédtema. Főpásztorom is óvatosságra intett, ő is tapasztalt ilyesmit. Az Állami Egyházügyi Hivatal ravaszul dolgozik. Kézzelfogható bizonyítéka ennek Grósz kalocsai érsek atya temetése.. 1961, okt. 3-án halt meg. A püspökségen dolgoztam, mikor Kujáni helynök atya Kalocsáról telefonon kérte fel Shvoy püspök atyát, mint a Kar rangidőjét a temetési szertartás végzésére. Említette, hogy a gyászbeszédet Dudás hajdúdorogi püspök atya mondja. Tény: a temetés időszakára már az Állami Egyházügyi Hivatal által odaerőszakolt Várkonyi Imre volt a káptalani helynök, aki nem tartott igényt sem Shvoy Lajos, sem Dudás püspök atya ténykedésére. Ezért a két püspök atya közvetlenül a temetés után el is távozott. *De körülöttem is szorul a hurok!*

Az hittük, nyugodtabb a légkör és íme: 1961. febr. 6-ról 7-ére virradó éjjel országosan razzíát, házkutatást tartottak a reakciós papságnál. Én éppen a püspökségen aludtam. Ekkor már több, mint négy éve mellettem dolgozó Sebestyén Imre helyett a szintén újmisés Réczés András volt a munkatársam. Hazahívott és elmondotta: a felvett jegyzőkönyv értelmében megjelentek: *Kovács Zoltán* r. fhdgy, *Varga Ferenc* r.fhdgy, Cs.. *Balázs János* r.fhdgy, és *Jávor Ferenc* r.ft.őrm. A Tanács részéről: *Farkas Béla*, *Gaál Imre* és *Kóvári Kálmán*. Megemlíti a jegyzőkönyv: távollétemben Réczés András képvisel. 1–46 tételben sorolja fel a jegyzőkönyv a lefoglalt tárgyakat. Ezek részben értékes, ifjúsági, világnézeti tartalmúak, *Tóth Tihamér* 1–20 kötetes minden munkája, 13 s. a. napló 1 db. nagyméretű, *a Historia Domus*, összes levelezésem, minden kéziratom. Még 3 db. hivatalos pecsét is: Kath. Kör, Kath. Népiskola, Kath. Önálló Ált. Iskola. De a 46. tétel alatt lefoglalták Kappel típusú táskaféregépet: 0117131 sz. is. A Püspöki Kar úgy tudja, hogy a cseheknél, lengyeleknél is ugyanez történt.

Amíg ön alszik, a darmol dolgozik, reklámozták diákkoromban a hashajtó pasztillát. Ezt teszi az ateizmus is!

A házkutatás után biztosra vettem ismételt meghurcolásomat, mert *Historia Domusom* kortörténeti leírás, mely meghaladja az egyházközségi keretet. Élt bennem a kíváncsiság: Karaszi és Buczkó „urak” mikor tűnnek ismét fel? Két-háromszor föl is tűntek. De a házkutatásra soha nem tértek ki. Egyre hízelgőbbek lettek. Még a barátságot is színlelni akarták a háziak előtt is. Ez engemet nagyon idegesített.

Végre elérkezett a kritikus idő.

1961. július 31-én az esti alkonyatban ismét megjelentek „barátaim”. Hízelegve bejelentik: még az éjjel Budapestre kell fölvenniök. Nem voltam hajlandó papi civilt ölteni. De nem is engedtek semmit magammal vinni, még a breviáriumot sem. Káplánom, nővérek az ajtóig kísérhettek. Kocsijuk távolabb állt, de ott már várt két fegyveres is. Kérésemre semmi parancsot sem mutatnak fel. Először Székesfehérvárra, az ún. Szabó-palotába vittek, ők kiszálltak, én a katonák között a kocsiban maradtam. Hamarosán azonban indultunk. De nem ám Budapestre! Mint „vagyonőr” nagyon is ismerem az egyházmegye topográfiáját. Elhagyjuk Seregélyest, Perkátát, Adonyt. Feltűnnek Dunaújváros fényei. Már ott is vagyunk a járási kapitányság előtt. Átvesz egy közrendőr, felkísér az emeletre és bezár egy börtöncellába. Felszerelés: csak egy fapriccs! Minden félórában bekémelek, mit csinálok? Kit hoztak? – hangzik innen is, onnan is. Ugyanez a rendőr reggel 6 óra tájban bevezetett egy kis szobába, ahol már készített mosdóvizet, törülközőt, szappant. Sőt a WC-t is megmutatta, de nem jött ám be velem. Csak nyugodt legyen. 8 óra körül már másik rendőr vezetett fel egy elegáns tárgyalóterembe, ahol „barátaim”: Karaszi, – kezében a *Historia Domussal* –, Buczkó és még két személy vártak. Még emlékezni is idegölő, hogy ott mi történt. Karaszin inkább, mint Buczkón eluralkodott az emberi vadállati ösztön. Először a Püspök atyáról mondotta el véleményét olyan nyomdafestéket nem tűrő trágársággal, hogy amikor ezt szóval tettem, felkapta a székét, hogy agyoncsap. *Igaz, én is ezt tettem!*

Utána az én kartotékomról sorolta, ordította a vádakat. Lebegtetette Bujdosó B. elnökhöz írt válaszomat. Ami szitok, átok, szenny elképzelhető, voltam én minden. Olvasta a *Historia Domusban* leírt véleményeimet. Olyan állapotban volt, hogy azt hittem, ott üti meg a guta! A jóságos Isten nekem csodálatos nyugalmat adott. Ez bántotta. Váltság. Két, általam ismeretlen jön be. Kezükben névsor, kb. 20 papnak a neve. Volt köztük velem szentelt, egyházmegyes, Beresztóczy, Mag Béla. Nem tudták, hogy ez utóbbi egyetemi társam is volt. Két és fél órát adtak, hogy mindegyikről kimerítően írjam meg véleményemet és mindazt, amit tudok róluk. Ez az idő nekem megnyugvás volt. Ők is felügyeltek. Ebédnél váltották egymást, de a fekete állandóan rendelkezésükre állt. Ebéd után, kb. kettő óra tájban értékelték ki írásaimat. Persze, a békepapoknál leírtam hálóbafogásuk minden körülményét. A kiértékelés után Karaszi előttem tépte össze az egészet. Legyalázott, bolondnak nézem őket. Ha tőle függne, még ma lógna, ordította, káromlás közepette. Most Buczkó kezdte el. Elém tett valami nyilatkozatot. Éljünk már a végére, nem vettem a kezembe, így tartalmát nem is ismerem. Aztán csendesebb beszélgetés kezdődött. Konok vagyok. Esteledett már. Egy korty vizet sem adtak, igaz nem is kértem. Egyszer mentem WC-re, a nyitott fürkében elém állt az ór... Igen: török-zúzzák

az embert... Még találkozunk. Aztán kirúgtak. Kitámolyogtam az autóbuszállomásra. Ott egy pohár szódavizet kértem, kaptam a kiszolgáló semmit sem fogadott el érte. Igen elesett lehettem. Csak nyugodjon meg, mondotta. Amire Székesfehérváron a püspökségre értem, Atyánk már vissza is vonult. A nővérek vacsorát adtak, elkészítették a szobát. Erre már a Főpásztor is ott termett. Mindent elmondottam neki. Amikor ecseteltem a trágár viselkedést, hogy miért jár ő Bodajkra a Szűzanyához, elkezdett sírni. Mondottam neki: senkire sem szabad követ dobni, akit hálójukba kerítenek, ez idegzeti kérdés, ki meddig és hogyan bírja, emberek vagyunk. A végén még halálos ítéletét is aláírja.

A kifejtlet.

Elmúlt már az őszi egyházmegyei zárándoklat. Nyugtalan voltam. De azért még vagyoni feladatokat is teljesítettem. Nincs már Historia Domusom, de nem is írtam már. Úgy szeptember vége felé ismét megjelent nálam Juhász Sándor fhdg., bevitt Székesfehérvárra. Most elmaradt az általam már várt pszichológiai előkészítés, le-föl séta. Egyenesen egy tárgyalószobába vezetett. Egy hosszabb asztalnál öt személy ült, mind polgári ruhában. Általam ismeretlenek. Vagy csak idegességemben? Egy kisebb asztalnál Karaszi, immár „ezredes”. Leültetett. Kizárólag csak ő állt velem szóba. Figyelmeztetett, hogy a jelen eset az utolsó, hogy szóba állnak velem. Tehát nagyon megfontolt legyenek. Ha ez a mai nap is eredménytelen lesz, bíróság elé kerülök, igen kemény ítéletem lesz.

Prépost úr! Mondotta elbájolóan hízelgő hangon. Nem csinálunk titkot belőle.” Kurvapeccér papokból éppen ölgünk van.” „Nekünk önre szükségünk van!” Kezdődtek az ígéretések, kocsi áll rendelkezésemre, magas pozíció. Ön kiváló előadó, nincsen csúfos „priusza”. Lényegében megkapja mindig az aktuális brossurákat. Nemcsak a papok közé, hanem az egyetemi ifjúság közé is szánjuk. Mindenre az én elutasító válaszem. Mondja, mit ígért magának Bodajkon Mindszenty? Szóba került minden, amit ellenem fel tudott hozni. Odalépett hozzám, – itt ez a „nyilatkozat”, aláírja, vagy nem? Nem írtam alá! *Ekkor robbant a bomba!* Hozzám lépett, szinte önkívületlenül ordította: vegye tudomásul, *olyan vádat emelünk ön ellen, amelyet akarunk. Nekünk minden vádra két tanúnk mindenkor van!* Mit szól ehhez? Gondolja meg!

Ezredes úr! Elfelejtette a Rajk-pert? Maga Riesz igazságügyminiszter jelentette be, hogy koholt vádak alapján ítélték halálra. Az igaz ezredes úr, hogy a bíróság az ítéletet mindig az elhangzott tanúvallomások alapján hozza meg. Gondolom, a „jogi egyetemen” ezt ön is hallotta. Ezredes úr és uraim, – az őt felé fordultam – *én oda merek nyilatkozni*, nem is csak a magam nevében, hogy *ennek az országnak 80%-a és nem is csak a velem egy szellemi szinten levők teljesen tudatában van annak, hogy minden elhangzott politikai ítélet hamis tanúvallomásokon alapszik. Ezredes úr és uraim! Én szentül hittem, hogy önök ezt a végletekig ta-*

gadják, és íme: Karaszi úr ünepélyesen be is ismerte. Karaszi rákvörös lett: megcsavarom azt a nagy orrát (meg is csavarta!). Még ezek után is úgy vág az esze, mint a borotva – mondotta. Erre az öt közül valaki felállt: minden befejeződött! Valaki egy kis szobába vezetett (nem cellába), hogy az öt közül volt-e, erre nem tudnék feleletet adni.

Nem láttam, hogy a történekről jegyzőkönyv készült volna. A szobában az „illető” felvette a szokásos személyi adatokat. Prépost úr, ugye én nem voltam goromba önhöz – kérdezte. Eltávozott. Az esti vonat előtt egy BM-es lekísért az oldalbejárathoz és hazautaztam. Nyugtalanul vártam Főpásztorommal együtt a végső kibontakozást. Nem sokáig kellett várnom. Október 11-én este felkeresett a jóra való helybeli rendőr. Busa és másnap reggel 8 órára idézést íratott velem alá Budapeste, II. Gyorskocsi u. Katonapolitikai Ügyész-ségre.

A korai ún. munkásvonattal utaztam Fehérvárra, 1/2 6-kor már meg is érkeztem.

A gyorsvonatig 7 óráig lett volna időm. Mikor az állomáson dolgozó tömeg már eloszlott, megindultam a Prohászka-templom felé, misézni akartam. Fölfigyeltem, hogy valaki követ engem. *Nem volt lelkierőm, hogy visszanézzek.* Hirtelen mellém lép Karaszi ezredes, és megkérdezte: Hova siet? Elmondom. – Na jöjjön Velem! Egy várakozó „Volga” kocsihoz vezetett, Buczkó már ott volt. Érdeklődtek, megváltottam-e a gyorsvonati jegyemet is. Még Bodajkon. Kocsi-val Budapestre vittek, pontosan érkezünk. A kapuban átadtak az ügyeletnek, az elvette személyigazolványomat és az idézést. Ettől kezdve én már csak egy szám lettem. Számomat nem jegyeztem meg. Ideges voltam. Minden ajtónál és folyosón más-más vett kezelésbe. Aki még nem járt a Gyorskocsi utcában, tudja meg: ez a poklok pokla. Szörnyűbbnél szörnyűbb látvány, jajveszékés, nem is emberkinézésű pufajkások.

Egyszer csak egy elegáns, bőrfotójos terem. Ekkor 54 éves voltam, de olyan kimerülten roskadtam le egy székre, hogy alig kaptam levegőt. Egy szépen öltözött valaki vigyázott reám, mígnem bevonult a terembe három egyenruhás „úr”. A rangjukat meg nem tudnám mondani! Csak „Dr. Beck” elnök mutatkozott be, a másik kettő körülvette. „Sajnálom, prépost úr, hogy nem Bodajkáról szállították fel.” – kezdte. Prépost úr! mi azért vagyunk itt, hogy tisztázzuk az ön elleni mindennemű eddigi eljárást. Minden fázist ismerünk, én most csak arra kérem, nyugodtan, megfontoltan mondja el, mi is történt önnel Székesfehérvárott szept. végén, amikor Juhász elvtárs révén a Kapitányságra hívták és Karaszi elvtárs tárgyalta önnel? Szedje össze a történeteket és mondja el. Higgadtan mondtam el mindent. Dr. Beck a szemét sem vette le rólam, a jobbán ülő egy iratból olvasva kísérté elmondásomat. Több mondanivalóm nincs. Ekkor a jobbra ülő megszólal. Kérem, az elmondottak, igen csekély, de értelmet nem befolyásoló szóhasználat kivételével, pontosan így vannak rögzítve.

Prépost úr! Karaszi elvtárs nagyot tévedett. Ebben az országban jogrend van, hamis tanúzás esetén senki sem lett elítélve. Mi áttanulmányoztuk a BM székesfehérvári részlegének ön ellen benyújtott minden Vádját. Abban semmi, ön ellen *terhelőt* nem találtunk, mely eljárást igényelne. Mindennek

alapján azt közlöm önnel, hogy értékelésünk folyományaként ön ellen egyszer s mindenkorra minden BM-es eljárást beszüntetünk. Erről elkészítettük a hivatalos végzést 5 (öt) példányban. Szíveskedjen átolvasni: ha elfogadhatónak tartja, aláírásával tudomásul venni. Aláírtam. Amikor egy példányt kértem, ezt megtagadta. Kézhez kapják: Minisztertanács, Belügyminisztérium, annak Székesfehérvári Kapitanysága, az Állami Egyháziügyi Hivatal és a mi irattárunk, majd így folytatta: hogy az Állami Egyháziügyi Hivatal hogyan fogadja a mi „Véghatározatunkat” – ez az ő hatáskörébe tartozik. Ezzel a bogarat a fülembe is tette.

Főpásztorom boldog örömmel vette tudomásul a beszámolómat, végre megnyugodhatunk! Nem osztotta aggodalmamat, hogy az Állami Egyháziügyi Hivatal elveszi működési engedélyemet. Ez nem lehetséges! És lehetséges lett!

1962. febr. 3-ára magához kéretett. Nagyon szomorúan közölte, hogy tegnap délelőtt az ÁEH részéről Budapestről Mórász Pál és a helyi eü. titkár kíséretében felkereste két személy és közölték: Vajk Gyula bodajki plébánostól az Állami Egyháziügyi Hivatal 3 (három) évre megvonja a működési engedélyt és ezen időn belül semmi polgári munkakört sem tölthet be. A Főpásztor írásbeli rendelkezést kért. Nem adtak, ezért közölték tanuk előtt. Ő sem adott nekem. Döntésemre bízta. Félreálltam! Egy órán belül kezembeadták a nyugati határsávba való ideiglenes tartózkodási engedélyt, a véglegeset később kaptam kézhez a Belügyminisztériumtól. Anyagi helyzetemet Főpásztor azonnal megoldotta. A plébániát munkatársam adminisztrálta, csak összeletett betöltve – persze az ÁEH emberével. Február 14-ére kellett elhagynom Bodajkot, de a legnagyobb csendben, erre senki fel se figyelhessen!

Mint érdekes tény, elmondom a következőt.

Irodámhoz mindig kiváló munkatársakat, újmiséseket adott mellém Főpásztorom. Pénztárkönyveim naprakész állapotban voltak. Február 13-án este munkatársammal, Réczés Andrással az irodai ügyvitelről, pénzügyi helyzetről beszélgetünk. Csöngetnek. Ő nyit ajtót. Megjelenik Karaszi és Buczkó. Hízkelve lépnek az irodába, mintha semmit sem tudnának. Nem durván, de nagyon keményen megmondtam a véleményemet. Hangváltás. Karaszi elővesz valami írást: írja alá és minden el van felejtve. Ne haragudjon, ön papi ember, adjon egy pohát misebort – kérte. Vegyék tudomásul, mondtam, a bodajki prépost úr volt, az is marad. Bandi, hozzáal bort, de csak két poharat. Meg is itták az utolsó cseppig.

1962 febr. 14-én, hajnali pirkadatkor Bandi segédletével elmondtam a szentmisét, a nővérek nem lehettek jelen, utána 20 évi lelkipásztori működésem hálajaként közösen elimádkoztuk a TE DEUMOT! A pirkadó szürkületben egyedül mentem ki a vasútállomásra.

Szülőfalumban, Hegykőn éltem Nővérem családjában, de nagyon széles körben és szerteágazóan ténykedtem. A BM valóban nem, de az Állami Egyháziügyi Hivatal és a békepapi mozgalom annál inkább próbáltak nyomon kísérni.

Állami működési engedélyemtől megfosztva is iparkodtam komolyan gyümölcsoztatni lelkipásztori küldetésemet. Tudtam, hogy figyelemmel kísérnek, ez az „állami felettesek” nemtetszését váltja ki. Főpásztorommal azonban tartottam a bensőséges kapcsolatot, többször fel is kerestem. Fölfigyelt ám erre *Lourek Károly*, egyházmegyémben az „egyházügyi tanácsos”, egyházmegyém leghírhedtebb *kártevője*.

Terüzszerű kibontakozás. Már 1963 tavaszán megsúgta nekem egy bencés atya, *Smuck Paskál*, aki szülőfalumban kántoroskodott: a helybeli plébános, *Nagy Géza* azt súgta neki, a békemozgalom belső forrásaiból úgy tudja, hogy az őszre az ÁEH *Urhidára* „küld”.

Tényleg, a nyár folyamán Főpásztorom is említette, példázgatna nekik, hogy *Bodajk* kivételével bárhova helyezhetne az egyházmegyében. Erről komolyan beszélgettünk is. Említettem neki bizalmas értesülésemet: *Urhidát*. Ez nem is üres, – mosolygott. Majd az lesz! *Urhida Fehérvárral* határos, egy kis szőlőhegyi település 900 lélekkel, egy szerkezetileg kész templommal, de tatarozva kívülről még nem volt, belseje csak vakolt. Csak 1946-ban került lelkészi szervezés alá. Egyszű kis plébániaépülete: 1 padlós és 2 földes szoba. Vize a környéken sincs, de villany van. Igen köves dombtetőn áll. Keménykötésű, szíkatolikus község.

Nekem lett igazam. A harmadszori tárgyaláson a Főpásztor által javasolt mind az öt helyet visszautasította az ÁEH. Egy *Vajk!* oda mégsem mehet. Október utolsó napjaiban a 61 éves Rónai György ferences atya, „beteges” urhidai lelkész azonnali nyugdíjazását kérte. Ekkor tárgyalt velem *Mátyás Kálmán* irodaigazgató: Az Állami Egyházügyi Hivatal nem enged „működés nélkül” maradni, pillanatnyilag csak *Urhida* üres, *elfogadom-e?* „Főlemelt fővel, – én ott is *Vajk Gyula*” maradok. A megyeházán várt *Lourek Károly*, Baj tanácsos Budapestről. Amikor ezt ők is közölték előszóval, én azonnal be is jelentettem, hogy a templom és plébánia tatarozását azonnal meg is kezdem. Csak kezdje, ha tudja. *Lourek* eü. tanácsos engemet soha nem mert meglátogatni. Félt a szemem elé kerülni. De az ő szeme, a mozgalom szeme annál inkább rajtam volt. Öt évet tölthettem *Urhidán*. Alkotó életem igen boldog éveit. *Urhida népe*, – mint mondtam – igen dolgoz, keménykötésű nép. A Termelőszövetkezet semmire sem ment velük.

1963. nov. 7-én költöztem oda. Az első, bemutatkozó vasárnapon a szószékről kezemet nyújtottam feléjük: Fogjunk kezét! Mutassuk meg ennek az istentelen kommunizmusnak: nem dől össze a templomunk és a kis plébánia. A lelkesedés nem szalmaláng lett. Az első három évben rendbehoztuk a templomkülsőt, plébániát kívül-belül, padlóztunk, kis belső mosdóhelyiséget, öblítéses WC-t is kiépítettünk, két hatalmas oldalkamrahelyiséget. A képviselőtestület minden évben megállapította családonként nemcsak a létfenntartási hozzájárulást, hanem az építési, renoválási is. Össze is szedték. 95%-ban mindenki megfizette. 5 év alatt akkor közel 600.000 Ft-t építettünk be. Senkitől nem kértünk, nem is kaptunk egy fillért sem. Püspök atya többször megnézett bennünket. *Lourek* tanácsost ette a méreg. 1967-ben a templombelsőre ke-

rült a sor: erre már kértem engedélyt: 31/1967 sz. a. terjesztettem be az elvi engedélyhez a kérelmet. Lovrek tanácsos elfektette, tudatosan nem is foglalkozott vele. Nemcsak a hivatalos 30 nap, de hónapok, év is elmúlt, de semmi válasz nem érkezett. Személyesen nem tudtam találkozni vele, mert elbújt előlem. A munkálatokat – természetesen – mintaszerűen elvégeztük. Mikor mindennel elkészültünk, a Főpásztor, – bár már testileg igen gyenge volt – 1967 adventben ünnepélyesen megáldott mindent. Alkonyodó életének boldog napjának nevezte, hogy Urhida, ez a kis szétterülő közösség az egyházmegye gyöngyszeme lett.

* * *

FÜGGELÉK

Állami Egyházügyi Hivatal
Elnökhelyettes

89000-126/1957.

Shvoy Lajos püspök úrnak
Székesfehérvár

Püspök Úr!

Az elmúlt évek, de a közelmúlt tapasztalatai is azt igazolják, hogy az Állam és a Magyar Katolikus Egyház között a kölcsönös megállapodásokon alapuló jó viszony kialakítása és fenntartása mindkét fél számára előnyös és hasznos.

A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala mindenkor messze-menően igyekezett megtalálni és járni ezt az utat még akkor is, amikor a törekvéseink szinte megoldhatatlannak látszó akadályokba ütköztek, mint pl. az október-novemberi ellenforradalmi eseményeket követő hetekben és hónapokban, amikor a magyarországi katolikus egyház vezetésében előtérbe kerültek olyan konzervatív, reakciós, a megegyezéseken alapuló politikát félredobni törekvő tényezők, akik magatartásukkal kárt okoztak az államnak, de kárt okoztak az egyháznak is.

Nem ezeken az elemeken, hanem következetes békepolitikánkon, valamint a Magyar Katolikus Püspöki Kar és a katolikus papság haladó elemeinek helyes felismerésén és készségén múltott, hogy az ellenforradalom okozta, igen nehéz és bonyolult egyházpolitikai helyzetből is közös erővel megtaláltuk azokat a legjobb megoldásokat, amelyek mindkét fél számára ismét megnyugtató helyzetet teremtettek és amelyeknek pozitív hatásai társadalmi, egyházpolitikai és anyagi vonatkozásban széles körben ismertek.

A magyar dolgozó nép és ezen belül elsősorban a katolikus dolgozók, megelégedéssel vették tudomásul 1957. áprilisban a Püspöki Kar nyilatkozatát a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programjára vonatkozóan, mivel

ebben a tárgyalásokon és megállapodásokon alapuló politika folytatását és a barátságos viszony elmélyítésének fokozott lehetőségeit látták.

Tekintettel arra, hogy csak a legutóbbi hónapokban létrejött kölcsönös megállapodások is jelentős előnyöket és lehetőségeket biztosítottak a katolikus egyház számára, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala joggal feltételezhetette, hogy tárgyalófele a legkomolyabban veszi ezeket a megegyezéseket és őszintén munkálkodik azok maradéktalan teljesítésén.

Annál nagyobb megdöbbenéssel kellett tapasztalnunk azonban, hogy a Katolikus Püspöki Kar részéről vállalt kötelezettségek nem nyernek maradéktalan és pontos elintézést, noha a püspöki karnak módjában állt a késedelemmel kapcsolatban is Hivatalunk messzemenő lojalitásáról és türelméről ismételtlen meggyőződni.

A történetek után természetesen nem mulaszthatjuk el kihangsúlyozni, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar részéről ilyen formában megnyilvánuló barátságtalan gesztus nagyon komolyan veszélyezteti államunk és a katolikus egyház között kialakulóban lévő kedvező viszonyt és amikor e jelenség felett sajnálatunkat fejezzük ki, kötelességünknek tartjuk megjegyezni, hogy az ebből fakadó esetleges következmények alakulásáért a felelősség teljes egészében a Magyar Katolikus Püspöki Karra hárul.

A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának az a meggyőződése, hogy a jelenlegi helyzet kialakítását nem helyeselheti a Katolikus Püspöki Kar valamennyi tagja, ezért továbbra is hangsúlyozzuk a helyesen értelmezett kétoldali együttműködés szükségességét és lehetőségét.

Fentiekre való hivatkozással kénytelenek voltunk több vitás személyi vonatkozású – a jobb együttműködés érdekében elfoglalt álláspontunkat revideálni. . Ennek soráán az Elnöki Tanács 22. számú törvényerejű rendeletében foglalt és a 131–15/957 szám alatt átruházott jognál fogva az alább felsorolt egyházi személyektől – a jelenleg elfoglalt helyük betöltését illetően – az állami jóváhagyást visszavonom.

Halász Ervin
Vajk Gyula
Büttner Ferenc

püspöki titkár
Bodajk, plébános
Székesfehérvár, provikárius kanonok.

Kérem, hogy az idézett törvényerejű rendeletnek 1957. július 22-ig szíveskedjék érvényt szerezni.

Budapest, 1957. július 13.

(P.H.)

Tisztelettel
Miklós Imre s.k.
Művelődésügyi Minisztérium
Egyházügyi Hivatalának
elnökhelyettese

Elnökhelyettes Úr!

Kórházi ágyamon kaptam meg fenti vonatkozási szám alatt kelt levelét, amelynek megállapításait nagy meglepetéssel olvastam. Elnökhelyettes Úr szerint ugyanis a Püspöki Kar tagjai, tehát én magam sem tartottam meg azt a megállapodást, amely a Kormány és köztünk történt. A római Decretum végrehajtásával kapcsolatban volt az Egyházügyi Hivatalnak bizonyos személyi kívánsága. Nemcsak én, de a többi püspökök is – közös megállapodás értelmében – a közbéke ápolása okából eleget tettünk kíváncsolmnak és Róma elé terjesztettük a Kormány által kinyilvánított kíváncságot. Nemcsak tessék-lássék tettük ezt, hanem a magyar helyzet teljes ismeretében megfelelő komoly indokolással. Az egyes püspökök kérelmét – óhajtásunkra – tekintélyének súlyával támogatta Grósz József kalocsai érsek, a Püspöki Kar jelenlegi feje és ő terjesztette fel Rómába a kérelmeket. Választ eleddig nem kaptunk Rómától. Igazságtalannak érezzük azonban, hogy a válasz elmaradásáért nemcsak szemrehányást kaptunk, hanem bennünket tesznek ezért felelősökké és megtorlásul szankciókat foganatosítanak egyes papok ellen. A római felterjesztést jószándékunk dokumentálására eszközöltük s most íme, Elnökhelyettes Úr levele ezt a jószándékot is elvitatja tőlünk, és vádol bennünket olyan mulasztással, ami teljesen távol áll tőlünk.

A magam részéről kértem Grósz érsek urat, hogy a püspökkari konferencia keretében kísérelje meg az előállott új és kényes helyzetnek tisztázását.

Elnökhelyettes Úr intézkedése ellen, hogy három papomtól megvonja jelenlegi helyükön való működési engedélyt, óvást emelek. A megvonás az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendeletre való hivatkozással történt. Sem Halász Ervin, sem pedig Vajk Gyula bodajki plébános működésének engedélyezése az idézett törvényerejű rendelet értelmében nem tartozik az Egyházügyi Hivatal hatáskörébe. Vajk Gyula beiktatott plébános s elmozdítása az egyházi törvénykönyv §§-ai alapján csak fegyelmi úton lehetséges. Fegyelmi vétségről tudomásom nincs, éppen ezért nem is járhatok el ellene.

A szóbanlévő személyekkel közlöm Elnökhelyettes Úr rendelkezését és ideiglenesen felfüggesztem őket hivataluk gyakorlásától, de egyben további intézkedésig megbízom őket az eddigi munkakör ellátásával.

Székesfehérvár, 1957. július 18.

(P.H.)

Tisztelettel:
Shvoy Lajos s.k.
székesfehérvári püspök

Miklós Imre úrnak,
Művelődésügyi Minisztérium
Egyházügyi Hivatalának
Elnökhelyettese
BUDAPEST.

Házkutatási jegyzőkönyv

Felvéve Bodajk város 1961 február 7. A Belügyminisztérium... számú ....-án kelt rendelete alapján Kovács Zoltán r. fhdgy., Varga Ferenc r.fhdgy., Cs. Balázs János r. fhdgy, Jávorai Ferenc r. ftörm. belügyminisztériumi beosztott és Farkas Béla, Gaál Imre, Kővári Kálmán bodajki lakos tanúk jelenlétében fogatosított házkutatás és személyi motozás alkalmával.

A házkutatás fogatosítva Vajk Gyula Bodajk, Petőfi u. 62. szám alatti lakásán.

A házkutatás kezdete: 1961 február 6-án 23 óra

A házkutatás befejezve: 1961 február 7-én 04 óra

A házkutatás alkalmával lefoglalt tárgyak jegyzéke:

A házkutatás lefolytatásánál Vajk Gyula nem volt jelen, mivel Székesfehérváron tartózkodik, a jelenlévő Réczés András káplán elmondása szerint. Réczés András káplánt Vajk Gyula távollétében felszólítottuk Vajk Gyula helyettesítésére. Felszólítottuk, hogy amennyiben tudomása van olyan iratok, felszerelések, eszközök, stb. Vajk Gyula birtokában létéről vagy a plébánia épületében létéről, amelyek tárolását vagy rejtegetését a törvény bünteti, úgy azokat adja elő. Réczés András felszólításunkra azt a választ adta, hogy ilyen dolgok létéről nincs tudomása.

Az ezt követően megtartott házkutatás során az alábbi tárgyakat foglaltuk le:

1. Tóth Tihamér Összegyűjtött munkái, 1-től 20. kötetig.
2. Tóth Tihamér Levelek diákjaimhoz című sorozatból 8 kötet, vegyesen.
3. Dr. Szántay-Szémán István: A pápaság az orosz orthodoxia tükrében
4. Kühnelt-Leddiha: Jezsuiták nyárspolgárok bolsevikok
5. A család és ifjúság a háborúban c. könyv.
6. Endrődy László: Életet Krisztusért c. könyv.
7. Tábori Pál: Testvértüzek c. könyv
8. Dr. Ligeti József: Levente prédikációk c. könyv.
9. Dr. Közi-Horváth: Proletárok megváltása c. füzet
10. Kereszténység és demokrácia c. könyv,
11. A kommunizmus és Jézus szíve c. könyv
12. Idegennyelvű könyvek és füzetek 8 db.
13. Napló 1 db, nagyméretű
14. 1955-ös évi határidőnapló
15. Pap a társadalomban c. nagybőjti pásztorlevél (1949)
16. Jézus Krisztus kínszenvedése c. szöveggönyv
17. Az elszántott mesgyekövek c. szöveggönyv,
18. A szabadító c. karácsonyi játék
19. Karácsonyi álm c. szöveggönyv
20. Beszámoló 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1957, 1959 évről (gépírás)
21. „Drága jó gyermekeim!” kezdetű és „Az Isten muzsikáljon Amen” befejezésű kézzel írt 14 lapos levél.

22. Hozzászólás Reményi kamarás úrnak az egyházi adó kérdésről megküldött elgondolásához c. géppel írt másfél oldalas jegyzet.

23. Mit tart a lelkeszkedő papság sérelmesnek c. géppel írt két oldalas jegyzet.

24. „Krisztusban szeretett hallgatóim” kezdetű három és fél gépelt oldalas feljegyzés „a Haza embere akarunk lenni” befejezéssel. Ugyanez a szöveg kézírással, öt oldalon.

25. Idegennyelvű hivatalos levelek 9 db.

26. Shvoy püspök által írt 4 db. levél

27. Vegyes hivatalos levelek 8 db.

28. Actio Catholica Országos elnöksége levelei 4 db.

29. Táviratok és dísztviratok: 6 db.

30. Az Unió Cleri Pro Missionibus közleményei, 2. sz., 1943 szept.

31. 15 db levél borítékban.

32. 12 db képes és postai levelezőlap.

33. Kopcsándi Zsigmond plébános által írt (géppel) füzet

34. Fényképek levelezőlap nagyságban: 18 db.

35. Fényképek kb. 6X9 cm nagyságban: 81 db.

36. kézzel és géppel írt különböző feljegyzések, névsorok, címek 12 db.

37. újságkivágások 8 db.

38. Egy db Nyugat-Németországból, és egy db belföldről érkezett csomag csomagolópapírja címmel és feladóval.

A fent sorolt könyveket és egyéb feljegyzéseket, iratokat, Vajk Gyula lakásán találtuk, az alábbiakat pedig a plébániahivatalban.

39. Névsorok kézzel írva, 8 db.

40. Egy képeslap és egy postai levelezőlap.

41. 2 db. levél borítékkal.

42. Egy db. „Kedves Gyula bácsi” megszólítású, 1960 december 7-én Bécsben kelt kézzel írt levél.

43. egy db. gépelt, német nyelven írt, Bodajk, 1955 febr. 11. keltezésű feljegyzés, rajta kézzel írott Frankfurti cím.

44. Egy db. kézzel írt „Főpászori köszöntő” és egy db. „Bérmáláskor a főpásztor fogadására” c. vers.

45. 3 db. körbélyegző: „Bodajki rom. kath. kör”, „Bodajki rom kath. elemi népiskola”, „R. kath. önálló általános iskola igazgatósága Bodajk.”

46. 1 db. Kappel típusú táskairógép. sz.: 0117131.

Tanúk:
(5 név)

érdekelte személy
A házkutatással kapcsolatban
panaszom nincs
(aláírás): Réczés András
káplán Vajk Gyula helyett,
távollétében

BM. op. beosztottjai:
(négy aláírás)

Vajk Gyula lelkész
Urhida

Értesítem, hogy írógépeinek átvétele céljából 1964. február 27-én 09.00 órakor a BM. Fejér megyei Rendőrfőkapitányságon – Székesfehérvár József Attila út 50 – jelenjen meg.

Székesfehérvár 1964. február 18.

Juhász Sándor:
r.szds

Egyházügyi Tanácsos Úr!

Az urhidai plébánia hivatal 31/1967 sz. a. még 1967. március 20-án kérelmet terjesztett be a Megyei Tanács VB elnökéhez. Tanácsos Úr hivatala útján, melyben az 1967-ben foganatosítandó templom belső helyreállítási munkálataihoz elvi hozzájárulást kérte.

Bár az ajánlott küldemény célbajutásához kétség nem fér, az egyházközség a mai napig kérelmére semmiféle választ nem kapott. Miért?

A jelen órában is a Megyei Tanácsnál igen komoly órhelyet töltő úr mondta nekem személyesen, úgy emlékszik, hogy még 1952-ben rendelet írta elő, hogy minden hivatalosan érkezett aktát 30 napon belül el kell intézni, fellebbezés esetén 8 napon belül.

Az egyházközség discriminálva lett akkor, amikor Tanácsos Úr válasza sem érdemesítette. A válasz helyett mi történt? Folyó évi március hó 18-ára hivatali helyiségébe kéretett dr. Potyondy Imre káptalan elnök úr, és ott a legnagyobb sajnálattal közölte velem, hogy Tanácsos Úr adminisztratív intézkedésére fel kell mentenie az urhidai szolgálatom alól és a Tanácsos úr által kijelölt helyre kell mennem. Az ok: engedély nélkül kiviteleztem a templom belső helyreállítását. Mindennél jelen volt Mátyás Kálmán irodaigazgató úr is. Én tönkrement lábaimra való tekintettel közöltem a Káptalani Helynök úrral, hogy tudomásul veszem a felmentését, felettes Hatóságom, de mint bizalmat vesztett alattvaló tiltakozom Tanácsos úr adminisztratív eljárása ellen és tönkrement lábaimra való tekintettel és a Püspöki Kar által meghatározott kor birtokában új állomáshelyet már nem fogadok el és április 1-vel nyugállományba való helyzetemet kérem. Kérelmem alapján az E.H. 255/1968 sz. a. közölte velem, hogy kérelmemnek helyet ad, sajnálattal ugyan, de legkésőbb okt. 1. hatállyal.

Ezt mélységes tisztelettel tudomásul is vettem. Híveimnek is bejelentettem. Családunkkal is közöltem. Nincs is bennem lelki fájdalom, hiszen lábaimat illetőleg úgyis válaszút előtt álltam. Ehhez hozzájárul a sok más szervezeti elfajulás. Mint idősebb, tisztességben megöregedett pap azonban lelkiismeretem és véleményszabadságom parancsszavának tudatában a legnagyobb tisztelettel kijelentem, hogy eljárását nem tartom fairnek, sőt egyenesen inkorrektnek. Itt már nem az egyházközség kérelméről, hanem személyemről van szó.

A kérelmet benyújtottam. Többször is kerestem. Személyemre tragikus, hogy nem találtam. De minden lépésről tájékoztattam Mátyás Kálmán irodaiigazgató urat.

Tény, hogy elvi hozzájárulás nélkül a munkát elvégeztük. Ezért férfiasan vállalom is a felelősséget, amely elől Ön a válaszdadás megtagadásával kitért, csak azért, hogy engemet az indiferentizmus gyanújába keverhessen. Ez ellen tiltakozom. Mátyás irodaigazgató úr minden alkalommal kihangsúlyozta, dolgozzunk nyugodtan, 30 nap elteltével elutasítást nem kaptunk.

Az ügyet el fogja intézni. Egy alkalommal személyes megkeresésemnek irodaigazgató úr vetett gátat, mondva, hogy ma ő sem ment Pestre, mert fontos tanácskozás van, éppen ne zavarkodjak, ő jelenti és elintézi. Több fázisú munkálatainkat meg is tekintette.

Hiszem, hogy férfiasan és gerincesen ezt Önnek mindenkor tudomására is hozta. Ilyennek ösmerem. Bizonyára még az adminisztratív eljárásnál is emlékeztetett erre.

Az elvi hozzájárulás késett. A munkák folytak. Közben szabadságra ment. Mikor visszatért, kérelmemre irodaigazgató úr szomorúan közölte, – hogy nem tudja miért, – de Tanácsos Úr nekem nem akarja megadni az engedélyt. Ekkor már előrehaladtak a munkálatok és én személyesen tudtam találkozni Tanácsos úrral hivatalában. Elmondottam a fentieket. Ön azt amondotta, hogy VB elnök változás, majd annak külföldi útja akadályozta az akta feldolgozásában és hozzátette, hogy meg kellett volna azért várni a hozzájárulást. Kezelje az ügyet jóindulattal, ezzel köszöntem el.

Ez utóbbit megkérdezte tőlem Mórász Kanonok úr is, aki Önnek az ügyet lereferálta: igaz, hogy jóindulatát kértem, de dementálnom kell. Tanácsos Urat Mórász úr azon közlésében, hogy szidtam Mátyás urat, de még Mórász urat is. Mátyás urat sem szidtam, a legnagyobb tisztelettel említettem fel ügyünkben az ő komoly lépéseit. Mórász úrnak a neve sem került elő.

Tanácsos úr intézkedésére úgy a Járási, mint a Megyei Tanács építési osztálya hivatalosan kiszállt ebben az ügyben. Előbb a Járási Tanács foglalkozott vele. Kiszállása, helyesebben vizsgálatából kifolyólag 519/67 Ig. Oszt. sz. a. 1969. nov. 4-ére idézést kaptam. A jegyzőkönyv felvétele után azt a feleletet kaptam, feltétlen írásban kapom meg a döntést, „de előbb még Zovrek úrral kell konzultálnom”. Én erre azt feleltem: Hát a feljelentő egyúttal bíró is?

A Járási Tanácsban a mai napig sem kaptam semmiféle választ. A Megyei Tanács építési osztálya részéről Pintér főmérnök úr volt kint. Minden irat nála volt. Csak azt kérdezte: kérem, ha történetesen elutasító választ kap, mit tett volna? Tisztelettel bejelentettem volna a híveknek a templomban, hogy a kezemben lévő hivatalos leirat értelmében jelen évben nem renoválhatunk. – Csak ezt akartam tudni.

Persze, az ilyen irat felelősséggel jár. Ő is megismételte a 30 napos határidőt a feleletre, – amit Mátyás úr is mindig emlegetett. Káptalani Helnyök úr nekem azt említette, hogy Tanácsos úr erről semmit sem tud. Az illetékes megyei szerv kiszállása után sem kaptam semmiféle iratot. Valószínű a Büntetőtörvénykönyvnek egyetlen §-a ellen sem találtak sérelmet. Amikor Tanácsos úrnál jártam, nem volt őszinte a megnyilvánulása. Miért nem mondotta szemembe, hol, mikor és melyik § ellen vétettem. Engem végtelenül meglepett és most is bánt, mikor azt kérdezte tőlem, hogy azóta, mióta hivatali helyiségében közölték velem működésem visszaadását, nem látott itt. Közöltem, hogy vol-

tam. A külső tatarozással kapcsolatban is személyesen tárgyaltam, amit többször akartam most is. Egyáltalán nem emlékszem rá, – volt a válasz. Itt a dolog lényege: az én személyem.

Tanácsos úr! minden dolgozónak megvan a joga, de a lehetősége is, hogy vitás ügyét különböző bizottságok elé viheti. Erről azt olvasom mindenütt: demokratikus jog. De az öreg, beteg pap nem dolgozó. Azt nem kell meghallgatni, csak 1968-ban is az ötvenes évek adminisztratív eljárásának szellemében kezelni. Én 60 éves ember vagyok, aki tisztességes papnak tartom magamat és nem kapcarongynak, – Ezt megmondottam a Káptalani Helynök úrnak is.. Én tisztességesebb, ha nem is személyemnek, de koromnak kijáró elbánást érdemeltem volna. A Káptalani Helynök úrtól ezt meg is kaptam.

Épült már Fehérvárott hasonló egyházi intézmény, amely nem jutott hasonló elbánásra.

Tanácsos Uram, én a legnagyobb tisztelettel írtam meg mindezt, mert lelkesen könnyítettem vele: salvavi animam meam.

Férfiásan bejelentem, hogy egyidejűleg Káptalani Helynök úrnak is megküldöttem soraimat, de a Püspöki Karnak és Államtitkár úrnak nem, pedig jogrendünk igen magas órhelyéről kaptam erre biztatást, hogy elvi jelentőségű döntés fakadjon ebből a vitás ügyből.

Urhida, 1968. április 11.

1-1918/1989.

VAJK GYULA c. prépost
ny. esperes-plébános úrnak

Hegykő
Petőfi u. 40.

Tisztelt Uram!

Az 1989. december 11-én hozzám írt levelével kapcsolatban sajnálattal tájékoztatom, hogy az 1961. február 7-én Önnél tartott házkutatás során lefoglalt anyagokat a Belügyminisztérium házkutatást lefolytató szerve 1961-ben megsemmisítette. Korábbi belső szabályozások – amellyel magam sem értek egyet – ezt a BM szerveinek lehetővé tették.

Tudom, a megsemmisített anyagok az Ön számára ma már pótolhatatlanok, ezért őszintén sajnálom, hogy nem tudok segíteni. Az Önt ért zaklatások és személyes gyűjteménye nélkülözhetetlen darabjainak elvesztése miatt magam és munkatársaim nevében elnézését kérem. Szíves megértését remélve kívánok esperes-plébános úrnak jó egészséget, nyugodtabb éveket.

Budapest, 1990. január. 3.

Tisztelettel: Gál Zoltán
(Dr. Horváth István) h.

GYULA VAJK:

THE EVENTS OF 1956 AND THEIR CONSEQUENCES
(A DETAIL OF A LONGER REMEMBRANCE BY THE AUTHOR)

Gyula Vajk was born on the 19th of June, 1908 in the village of Hegykő (Sopron county, Hungary). He was ordained a priest on the 18th of June, 1933. First he taught religion at Budafok then in 1942 he became a parish priest in Bodajk, a place of pilgrimage. In 1952 he was given the title of provost. He was arrested on the 11th of March, 1957 but was released on the 6th of April the same year. On the 1st of February, 1962 he had to leave his parish in Bodajk and he got a new position – a parish in Urhida – only at the beginning of 1963. He retired from there in March 1968.

In his memoirs the author talks about his life between 1942 and 1968, especially about the twenty years he served in Bodajk, but also about the nearly two years he spent out of service due to the State Office of Religious Affairs (Állami Egyházügyi Hivatal, ÁÉH). He describes his life as a parish priest in Urhida, too.

The extract published here discusses the events between the 1956 revolution and February, 1962.

P. DUDÁS BERTALAN OSBM*

A SZENT BAZIL REND MÁRIAPÓCSI MONOSTORÁNAK LEVÉLTÁRA

A magyarországi kelet-görög szertartású kereszténység ezer éves történetére vonatkozó ismertetést az alábbi rendszerben kívánom áttekinteni.

- 1) A MUNKÁCSI GÖR. KAT. PÜSPÖKSÉG
- 2) A HAJDUDOROGI PÜSPÖKSÉG
- 3) A MUNKÁCSI-CSERNEKHEGYI MONOSTOR
- 4) A MÁRIAPÓCSI BAZILITÁK LEVÉLTÁRA

I. A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG LEVÉLTÁRA

Ezt századunk folyamán feldolgozta dr. Hodinka Antal történész (1946. VII. 15.). Az OKMÁNYTÁR I. kötete meg is jelent Ungvárott 1911, és magába foglalja a LEVÉLTÁR 1458–1715-ig terjedő anyagát. Az általa feldolgozott II. és III. kötet már nem kerülhetett nyomtatásra. Ezt meggátolta az első világháború, Trianon... De ennek a két kötetnek a kéziratáról magától Hodinka Antaltól személyesen értesültem, amikor 1945-ben felkerestem Budapesten a Benczúr u. lakásán, keresván a Rendünk Okmánytárának anyagát, (de erről később). Ezt mondta: A rendi okmányok fellelhetők a Munkácsi Okmánytár két kötetében, mely kéziratban van még. A fia, dr. Hodinka László pedig, akit gyerekkoromtól ismertem és haláláig (1982. VI. 6.) barátságban és levelezésben voltam vele, 1972. III. 15-én ezt írta nekem: „...Különben szegény édesapám irathagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárának adtam, a Munkácsi püspökség története kéziratok oklevéltár-kötetei megőrzésen Perényi Józsefnél vannak.”

Dr. Perényi József professzort annakidején személyesen is felkerestem és ő megmutatta nekem a két köteg kéziratot. (Vámház-tér közelében lévő épületben, ahol ekkor tárolva voltak ezek az anyagok). – Nem tudom, jelenleg hol található. Ennyit a Munkácsi Püspökség Okmánytáráról.

* A szerző a görög-katolikus egyház magas életkorú tisztségviselője, akinek itt közölt beszámolója értékes hozzájárulást jelent egyházának forrásaihoz. A beszámoló értékét növeli, hogy erről az anyagról hosszú ideje semmiféle ismertetés nem készült.

II. A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKSÉG LEVÉLTÁRA

Ez a Levéltár a legfiatalabb ebben a vonatkozásban, hiszen maga a püspökség is alig múlt 75 éves. Ezt látni láttam, de benne nem dolgoztam és nem kutattam. Id. dr. Cselényi István rendezte igen nagy gonddal és jelenleg a mai kor igényei szerint van berendezve. Tudomásom szerint a Hajdúdorogi Egyházmegye levéltári anyagán kívül, tartalmazza a Munkácsi püspökségen belül létrehozott és Hajdúdorogon székelő külhelynökség (vikáriátus) 33 paróchiáját magában foglaló levéltárát, valamint egyes főesperességek és talán néhány paróchia levéltári anyagát is.

III. A MUNKÁCS-CSERNEKHEGYI BAZILITA MONOSTOR LEVÉLTÁRA

Több mint 60 évvel ezelőtt jártam benne először, (1926) 27-ben a csernekhegyi monostorban voltam novicius. Egy tágas szobát töltött meg. Nem tudom eredete meddig nyúlt vissza, de Hodinka Antal 1360-ig jelzi. A monostor alapítását Koriatovics Tódor podoliai herceg által 1360-ra teszi, bár egyes történetek az alapító levélnek ezt a dátumát megkérdőjelezzik, (valamivel későbbre teszik). Tény, hogy a XIV. században már létezett és ennek a monostornak mindenkori főnöke egyben 1733-ig a magyarországon élő keleti szertartásúaknak a püspöke is volt. A csernekhegyi monostor pedig a püspök állandó tartózkodási helye. A Rómával való unió előtt is és azután is. Így a püspöki iratok is ott voltak elhelyezve. A szétválás után a püspök székhelyének Ungvárra való áthelyezésekor osztoztak-e a levéltáron, ezt nem tudom.

Ez a nagyon gazdag és értékes levéltár 1946-ig volt a Bazil rend birtokában. A Szovjet hatalom ekkor a szerzeteseket száműzte Szibériába és a monostort mindenestül birtokába vette. A levéltár sorsa előttünk ismeretlen ezideig.

IV. A MÁRIAPÓCSI MONOSTOR LEVÉLTÁRA

Megelőzik a monostor alapításának idejét az ott lelhető okmányok, mert az ezerhatszázkilencvenes évekig nyúlnak vissza. Ennek a levéltárnak zöme és értékesebb része birtokomban és kezelésemben van Anarcson. A II. világháború idején a front elől monostoron kívül helyeztem biztonságba először, másodszor pedig a szétszórátásunk előtt. Ugyanis mint tartományfőnök 1943-tól 1950-ben minden rendi főelőljárók értekezletén részt vettem 1950-ben és tudtam mi vár ráink. Anarcsra 1970-ben került, amikor olyan lakással rendelkeztem, ahol azt el lehetett helyezni.

Létebizonytalanságunkban, hogy ezt az értéket a történelem számára biztosítsam, arra törekedtem, hogy mikrofilmre vétessem. Dr. V. Kovács Sándor egyetemi tanár jóbarátom közvetítésével, a Magyar Tudományos Akadémia 1974-ben mikrofilmre vette az általam legfontosabbaknak ítélt okmányokat. Ez 4 mikrofilmtekercset tesz ki. Ezt látva az Akadémia könyvtárigazgatója, érdemesnek tartotta az egész anyagot mikrofilmre venni. Mindezt díjtalanul

készítették el számunkra, azzal, hogy a „szerzői jog” fenntartása mellett a negatív filmet az Akadémiai könyvtára is őrzi.

A Munkács-csernekhegyi levéltár, mely időközben összegyűjtötte a II. József idejében felosztatott monostorok és az első világháborúban megsemmisült Krasznobrodai nagymonostor iratait is, a Máriapócsival együtt képezte a Magyarországi Baziliták Okmánytárát. Ezt az egészet dr. Hodinka Antal a Rend felkérésére és finanszírozásával 1923-ig feldolgozta. Címe: Antonius Hodinka: Diplomatarium Monasterium O.S.B.M gr. r. Ruthenorum Protohegumenatus Munkaciensis S. Nicolai eppi et confessoris. 1360-1800 Aura Rev. D. P. Joachimi Homa Protohegumeni. Ungvarini 1923. De nyomdába mégsem került, mert Hodinka csak 1939-re tudta elkészíteni a 129 főlívből saját kezűleg latin nyelven megírt előszót.

Ez azért késett, mert a háborús és háború utáni viszonyok miatt nem tudta egykönnyen beszerezni a levéltárakból ide tartozó okmányokat: 33 okmány, mely az 1398–1429-ig terjedő időből valók és közülük eddig 30 sehol nem volt még publikálva, Hodinka vallomása szerint. Ezek Koriatovics podoliai hercegnek, rendünk hazai újból való leteleptetőjének iratai, Zsigmond király adománylevelei és az ezekkel kapcsolatos iratok.

Ez a nagy mű, melyet a szerző élete egyik legnagyobb alkotásának tekintette Lengyelországban a Baziliták kiewi könyvnyomdájában várt kinyomtatásra. Az 1939–1943 Német–Szovjet invázió és háború alatt eltűnt – megsemmisült. A 129 oldal kézirat van csak birtokomban, mert ez akkor még nem volt átadva a nyomdának.

A máriapócsi megmentett anyagot 1972-től igyekeztem rendezni, katalogizálni, hogy használható is legyen. Sajnos csak egy részét sikerült elrendeznem még, amikor egy kis időm volt rá, főként a késő éjszakai, vagy hajnali órákban.

I. A levéltári anyag a XVIII. századig kronologikus sorrendben, tartalomtól függetlenül van mikrofilmezve és katalogizálva. Összesen van 551 db éspedig 343 latin, 114 magyar, 35 rutén, 6 német nyelven, 53-nál nem jegyeztem meg a nyelvet.

II. Olsavszki püspök levelei (51 levél) 1750–1767-ig, haláláig. Ezeket a máriapócsi házfőnököknek írta és a pócsi templom és monostorral kapcsolatos tárgyú tartalma, főként cirillbetűs, de van latinul is. Ugyancsak van egy is köteg általa másoknak küldött leveleknek a fogalmazványaiából is.

III. Van 51 jegyzőkönyv és dispozió a három évenként tartott rendfőnököt, házfőnököt választó Nagykáptalani gyűlésekről.

IV. A Munkács-Csernekhegyen székelő rendfőnök levelei a máriapócsi házfőnökhöz 1800-tól 1900-ig a 16 rendfőnök levele a 18 máriapócsi házfőnökhöz. Összesen 1260 levél, ezek közül

latin nyelvű	75
magyar nyelvű	793
ruténul	392
	<u>1260</u>

V. A Baziliták magán levelei a máriapócsiaknak 70 levél 25 latin, 30 magyar, 13 rutén, 1 szlovák.

VI. Az összes feldolgozott anyagból feljegyzést készítettem minden bazilitáról (az adott levélben milyen vonatkozásban van szó).

1750-től 1900-ig van 560 személyről cédula katalógus.

Emlékeztetőül:

1. Nincsenek katalogizálva 1800-tól az iskolákra vonatkozó iratok.

2. A pápák által 1750-től 1900-ig a máriapócsi templomnak adott búcsúk, privilégiumok.

3. Gazdasági ügyek, alapítványok, szerződések, a birtokkal kapcsolatos ügyekről szóló írások.

4. A Kegyhellyel, búcsújárással, parochiális ügyekkel foglalkozó iratok.

A XX. század megmaradt iratai pedig még ömlesztve vannak. Rendezésükhez, helyiség kell, (talán Máriapócson már lesz. Idő is, hely is és ember is.).

Az elmúlt években felkereste a levéltárat dr. Dezső László a nyelvtudományok doktora, dr. Hellena Rudlovcsákova eperjesi egy. tanárnő, dr. Ojtozi Eszter és dr. Magyar András doktori értekezletükhöz anyagért, a Nyíregyházi Bessenyei Gy. Tanárképző több növendéke az itteni anyagból készítette diploma dolgozatát.

BERTALAN DUDÁS, OSBM

THE ARCHIVES OF THE SAINT BASIL ORDER'S MONASTERY OF MÁRIAPÓCS

The author is an aged dignitary of the Uniate church. His report published here is a valuable contribution to the sources of his church. The value of the description has been further increased by fact that no information concerning this matter has been published for a long time.

I. The Archives of the Diocese of Munkács

This topics has been analyzed by the historian Dr. Antal Hodinka. But only the first volume was published in Ungvár in the year 1911 (containing the material embracing the period 1458–1715). The manuscripts of Volumes II and III are now in some unknown place.

II. The Archives of the Diocese of Hajdudorog

It has been filed and arranged by Dr. István Cselényi, Sen., and is now in a well-arranged state.

III. The Archives of the Basilian Monastery of Munkács-Csermekhegy

According to Antal Hodinka the origin of the archives can be followed backward in the time quite up to 1360. The archives had been in the possession of the order until 1946. It is unknown what happened later with the material of the archives.

IV. The Archives of the Monastery of Máriapócs

The dates of the documents can be followed backward in the time up to the time of the monastery's foundation (the 1690-ies). The more precious part of the material is in the autor's possession. The most important documents were recorded on microfilm in 1974 by the Hungarian Scientific Academy. Later the whole material was recorded in the same way. Although Antal Hodinka was working up the whole material but it has not been published in printed form. During the war the whole material disappeared, excepting a small detail of the same. This rescued part has been arranged and catalogized by the author.

METEM ACADEMIC AWARD

METEM International 1991 december 5-én tartott negyedik évi gyűlésén elhatározta, hogy megalapítja a „METEM Academic Award”-ot, mellyel azokat az egyháztörténészeket tünteti ki, akik a magyar egyháztörténet tudomány művelésében kimagasló érdemeket szereztek. Feltétele egyetemi tanári illetve akadémiai intézményi állás, 12–20 éves alkotó kutatás és olyan iránymutató munka publikálása, mely mások munkásságát befolyásolta, és mint olyan az egyháztörténet és történelmi akadémiai körökben elismert.

Erre a kitüntetésre a METEM International négy neves magyar történészt terjesztett elő: *Gabriel Asztrik*, *Adriányi Gábor*, *Bogyay Tamás* és *Szántó Konrád* professzorok. Az előterjesztett négy magyar történész nehéz körülmények között művelte a magyar egyháztörténet tudományát és ezzel példaként szolgál a fiatal egyháztörténészeknek. Mint a METEM Érdem része a négy történész neve alatt METEM Díjat fog időnként adni olyan kimagasló tanulmányokért, melyek a középkori, a modern, a korai magyar egyháztörténet, vagy a ferences rend magyar egyháztörténeti szerep kérdésével foglalkozik.

METEM Prizes Honoring Outstanding Hungarian Church Historians

On December 5, 1991, during the fourth annual meeting METEM International decided to establish a special METEM prize as part of METEM Academic Award, to honor Prof. Asztrik Gabriel, University of Notre Dame, IN, U.S.A., Prof. Tamás Bogyay, University of München, Germany, Prof. Gabriel Adriányi, University of Bonn, Germany, Prof. Konrád Szántó, Budapest, Hungary, who toiled under very difficult conditions to renew and promote Church History and expedite a deeper and more universal recognition and appreciation of the History of the Church in Hungary.

We hope that the celebrated Church Historians will serve as inspiration for the future Hungarian Church Historians who hopefully will find more favorable conditions to pursue the ideals which Profs. Gabriel, Adriányi, Bogyay and Szántó refused to give up in spite of a most adverse world.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

OSCAR FELDTÄNZER

JOSEPH II. UND DIE DONAUSCHWÄBISCHE ANSIEDLUNG
(Linz, 1990. 502 p.)

A dél-magyarországi Bácskát három hullámban telepítették be. Az utolsó II. József nevéhez fűződik. Ezekről az eseményekről ezideig csak – egymásnak is ellentmondó – résztanulmányokkal rendelkezünk. A szerző könyve az első, mely a teljesség igényével, az osztrák és hazai levéltárak anyagára támaszkodva dolgozza fel e kérdést. Eredményei, tanulságai és a levont következtetések éppen ezért szilárdak és alapvetőek. A teljességhez szorosan hozzátartozik a telepesek vallási életének bemutatása, a templomok építésének, lelkipásztorokkal való ellátásának története.

II. József telepítési törekvései abban különböztek alapvetően a korábbiaktól, hogy nem tett különbséget katolikus, evangélikus és református jövevények között. Ennek következtében az addig szinte egészében katolikus kalocsai érseki megye területén viszonylag sok más vallású telepes jelent meg. A Magyar Udvari Kamara 1784-ben majdnem kizárólagosan református és evangélikus hívőket irányított a Bácskába, míg a katolikus jelentkezőket a Temes megyei falvakba és területekre telepítette. Petrovátz esetében külön gondot jelentett, hogy a két felekezet (református, evangélikus) közel azonos létszámú volt, és mindkettő ragaszkodott saját lelkipásztorához. A kérdést ideiglenesen úgy oldották meg, hogy a közeli Torzsa kapott református papot Török István személyében, és ő látta el a petrovátzi hívőket is. Török azonban vélhetően nem tudott németül s így 3-4 hónap múlva máshová kérte magát, amin a felsőbb hatóságok meglehetősen felháborodtak.

Egyszerűbben és simábban ment a torzsai evangélikus prédikátori állás betöltése. Spannagel Sámuel jelentkezett Új-Passauból. Vele egyidőben késznek nyilatkozott az áttelepítésre Hajnóczy József, aki eddig Modernban (Pozsony megye) teljesített szolgálatot. Sajnos tanulmányait még nem fejezte be, úgyhogy a következő (1785) esztendőben Wittenbergbe ment. Nem is tért vissza Torzsára, hanem a közeli Kiskér választotta lelkészének. Helyét csakhamar Getsch Sámuel foglalta el.

A prédikátorok megérkezésével szinte azonnal felvetődött a templomok építése is. Eleinte csak különböző uradalmi magtárakból, sebtiben kiürített raktárakból alakítottak ki egy-egy imaszobát. Négy év múlva már kisebb, vert falú

templomokban dicsérhették az Urat. A 14 öl hosszú és mindössze 3 öl széles templomokat a kiváló mérnök, Kiss József tervezte. Mindezt II. József beleegyezésével s parancsára az állam pénzéből létesítették. Eleinte valamennyi papot a kamara fizetett. Két év múlva, 1787- ben már majd minden község (Torzsa, Új-Verbász, Cservenka, Szekits, Bulkes, Szivac) rendelkezett templommal.

A katolikus községek pappal történő ellátása jóval kisebb gondot okozott, hiszen a meglévő falvakban már volt plébánia, többnyire templom is, így csak káplánokkal kellett megerősíteni őket, akik azután a környékbeli pusztákon létesített új telepeket is ellátták. Idővel, úgy 10- 20 év múlva persze ezek aztán önálló plébániák lettek, hisz lakosságuk annyira megerősödött, hogy a sokszor tetemes távolságra fekvő anyaegyházakból nem lehetett lelki gondozásukat maradéktalanul kielégíteni. Miután a működő papok rendszerint maguk is bácskaiak voltak legalább három nyelven (német, bunyevác, magyar) anyanyelvi szinten prédikáltak. Veprovác, Bezdán, Bácsalmás, Kula, Kernya, Csonoplya és Bresztovác már a telepítés évében tisztelendőt kapott. Bresztovácon, Militicsen és Stanisicson új plébániát alapítottak. Különös gondot jelentett a bresztováci pap, mert ide francia nyelvű telepesek érkeztek. 1787-ben már 399-en voltak, és a Magyar Helytartótanács minden francia származását ide irányított. Mivel a bácsi kerületben a kérdést nem tudták megoldani, a Magyar Udvari Kamarához fordultak segítségért. Az ő országosan kibocsájtott felhívásuk sem járt sikerrel. Sőt a központi szervek (Bécs) sem találtak megfelelő embert. Az ügy a császár elé került. Az Udvari Kancellária azt javasolta, hogy az akkor még a Habsburgok fennhatósága alatt álló Belgiumból, vagy Hollandiából hozzanak papot. A császár válaszában hangjából kiérezhetően nemtetszéssel fogadta az előterjesztést, és utasította az illetékeseket, hogy a szerzetesek közül nevezzenek ki egyet, hiszen több franciául beszélő is van köztük. Szokatlanul magas fizetésért, 300 forintért (a szokásos 150 volt) hirdették meg az állást. Hamarosan jelentkezett Iller Ignácz, de néhány hónap múlva meghalt. A kalocsai káptalan erre Dörner Ferencet nevezte ki Bresztovádra, aki azonban a francia nyelvben „teljesen járatlan” volt. Néhány hónap múlva Vögelein Franz Xaver jelentkezésével megoldódott a régen vajudó kérdés.

Önálló plébániát kapott Rácmilitics is. 1782-ben még csak 20 katolikus hívó volt a településen, de számuk rohamosan emelkedett, s 1785-ben (tehát még az 1786-os telepítés előtt) számuk már 402-re emelkedett. Hódáság filiája volt Parabuty és Lality pusztákkal együtt. A plébános egy káplánt kért. Ez ugyan nem felelt meg egészen a normáknak, hiszen csak 700 lelken túl járt volna káplán, de a zombori kerületi kamara mégis hozzájárult.

A szertartáshoz szükséges kegytárgyakat és miseruhákat a II. József által feloszlott szerzetesek templomaiból kaptak viszonylag bőséggel. Néhány év múlva megerősödtek a községek, s papjukat már egyedül is elláthatták a szükséges élelmiszerrel, fával, náddal. A keresztelezésért, házassági szertartásért és a temetésért pénzt kaptak. A plébániához tartozó, rendszerint egész jobbágytelket ingyen művelték a hívők. A lakosság sokalta a szolgáltatást. A kalocsai érseki levéltárban garmadával találhatók az ilyen jellegű panaszok és egyezségek.

A század végére már tartósan megültek az új telepések, a kedvezmények ideje is lejárt, s jogállásuk azonos lett a magyar jobbágyokéval. De ez már új fejezete Bácska történetének.

Kőhegyi Mihály

KIADVÁNY A PÁPALÁTOGATÁS TISZTELETÉRE

Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat.

IV. évfolyam 1991/1-2. (Pécs. 1991. 299 p.)

Az 1991 évi esztergomi ökumenikus egyháztörténeti konferenciát jól kiegészítette az a történeti rendezvény, melyre szintén a pápalátogatás alkalmából Pécssett került sor. Az elhangzott előadások – kiegészítve egyéb dokumentumokkal – a *Baranya* című folyóirat e célra szerkesztett számában jelentek meg. Mint Mayer Mihály megyéspüspök ajánlásában olvashatjuk, a kiadvány célja, „hogy ne csak hézagokat pótoljon, hanem az elmúlt évtizedek szakadéka-it az áthidaláson túl a fehér foltok kiegészítésével elkezdje feltölteni. A tanulmányok közvetlenül az emberi személyiségből fakadó és az alapvető emberi jogok által biztosított egyházi közösségek kultúrateremtő múltjából nyújtanak csemegét. Közvetve pedig jelzik, hogy a csak gazdasági szemléletű múlt nem a teljes embert és tevékenységét rajzolta elénk.”

Az Ódor Imre által szerkesztett összeállítás felépítésében nem tér el a sorozat korábbi köteteitől, csak tematikája egyháztörténeti vonatkozású. A kialakult szerkezet szerint hosszabb tanulmányokat, „Műhely” – összefoglaló címmel rövidebb léleketű dolgozatokat tartalmaz, de nem hiányoznak az évfordulós megemlékezések, könyvismertetések sem.

A szerzők kiválasztásánál a szerkesztőség igyekezett a helyi kutatókra, a levéltár, könyvtár, múzeum, egyetem munkatársaira, valamint történeti kérdésekkel is foglalkozó egyháziakra támaszkodni, de szerepelnek egy-egy tanulmánnyal országosan elismert történészek is.

Az időrendben közreadott tanulmányok első darabja Tóth István: „In hoc signo...” (A kereszténység kezdetei Pannoniában) című cikke. A dolgozatban a szerző elsősorban a kérdés dél-dunántúli vonatkozásait vizsgálja, mely térségben Pécs, az egykori Sopianae ebben az időszakban is nagy szerepet játszott. Az új, keresztény eszmék a 3. század végén kezdtek tért hódítani, és nyomonykövethető Diocletianus keresztényüldözése is. Mint átmeneti területen, itt találkozott a keleti és nyugati kereszténység, sőt az építészetben, a díszítőelemekben sokáig fennmaradt a római vallás emléke is.

Horváth J. Gyula tanulmánya a pécsi egyházmegye megszervezésének körülményeivel foglalkozik, mely az esztergomi és veszprémi egyházmegyék után a harmadik Szent István-i alapítású szervezet volt. Alapítólevele – mely többszörösen átmásolva maradt fenn – 1009-ben keletkezett. A három egyházmegye területi elhelyezkedése azt mutatja, hogy az uralkodó az ország nyugati részén törekedett az egyház helyzetének rendezésére, kivédve azt a veszélyt, hogy a német császár tegyen itt a szervezésben lépéseket.

Hervay F. Levente: „Szerzetesházak a középkori Baranyában” című cikke a középkori monostorok teljes adatára. A szerző összesen 31 szerzetesi intézményt ismer a megyéből a vizsgált időszakban, ami magasabb az országos átlagnál. Kapcsolódik e témához Koszta László: „Hiteles helyek a pécsi egyházmegyében 1353-ig” című dolgozata, mely bevezetőjében a hazai latin írásbeliség fejlődéséről ad rövid áttekintést. Bár a hiteleshelyi tevékenység elsősorban a káptalanok feladata volt, melyek között a 40 tagú pécsi székeskáptalan már a 13. században vezető szerepet játszott, bekapcsolódtak az oklevelek kiadásába a szerzetesi konventek, sőt a lovagrendek is. A szerzetesek közül a pécsvárad bencéseknel már 1254-ben keletkeztek közhitelű oklevelek, de voltak ilyen feladataik a szekszárdi bencéseknek, cikádori cisztercieknek is.

Boda Miklós tanulmánya az 1367-ben alapított pécsi egyetem létrehozásának előzményeivel foglalkozik. A szakirodalom eddigi eredményeinek összefoglalása mellett részletesen bemutatja a pécsi ágostonrendi remeték szerepét, akik iskolájukkal a város kulturális fejlődését maguk is előmozdították, és vizsgálja a padovai herceg vikáriusának, Bartolommeo Piacentininek életútját, ezen belül magyarországi látogatásait is, aki V. Orbán pápánál Viterbóban az egyetemre vonatkozó bullát kieszközölte.

Benda Kálmán dolgozata („Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában”) egyetlen a kötetben, mely nem a katolikus egyházra vonatkozik. A szerző szemléletesen mutatja be, hogy a török korban teljes egészében protestánssá vált Baranyában Luther és Kálvin tanai után milyen mértékben hódítottak tért Dávid Ferenc eszméi. Követőiről a 17. század utolsó harmadáig vannak feljegyzések, bár a szerző szerint eszméik továbbélését érdemes volna kutatni a 18. század folyamán is.

Bán Péter: „A világi papság és a papképzés helyzete Magyarországon II. József korában” című cikkében a Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltárban őrzött országos összeírások alapján vizsgálja meg a nem-szerzetes papság viszonyait a 18. század utolsó évtizedeiben. Foglalkozik a világi papság létszámával, anyagi ellátottságával, az egy papra jutó hívek számával, a papnevelés helyzetével. Részletesen elemzi II. József tervezett és ténylegesen bevezetett reformjainak hatását is.

A kötet utolsó tanulmányát Gergely Jenő készítette „Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai” címen. Bár a kérdést érintőlegesen Szent István megkoronázásától kezdve tárgyalja, részletesebben a 20. századi problémákkal, elsősorban Angelo Rotta pápai nuncius tevékenységével foglalkozik, kitekintésben pedig napjainkig, az 1991. évi pápalátogatás előkészítéséig jut el.

A tanulmányokat követően a kötetben rövid dolgozatok – viszonylag széles tematikát átfogva – szintén időrendben szerepelnek. Timár György Pécs török uralom előtti vallási életéről, Friczy Ádám a jezsuita misszió 1612-1686 közti tevékenységéről ír, Stjepan Sršan, eszéki levéltáros a boszniai ferencesek 18. századi működéséről közöl adatokat, L. Imre Mária, a kötet egyetlen néprajzi tanulmányában, a baranyai és tolnai németek hitéletével foglalkozik. Részletesen leírja a német nyelvterületről származó hagyományok továbbélését, az ottani védőszentek tiszteletét, ír a búcsúkról, körmenetekről, a két világháború között nagy számban létrejött vallási egyesületekről is.

Érdekes cikket olvashatunk az irgalmasrend pécsi kórházáról, mely 1796-ban 12 ágygal kezdte meg működését, és az 1920-as évek elején – 100 férőhellyel – már a város legnagyobb egészségügyi intézménye volt. Hegedűs László a kötetben a jezsuiták „Pius” kollégiumának építését írja le („Pécs európai hírű kollégiumának történetéhez”). Az objektum egy részét már az első világháború éveiben (1915-ben) átadták rendeltetésének, majd az eredeti tervek szerint 1925-től folytatták a munkálatokat. A kollégium új szárnyán kívül megépült a templom, és az 1930-as évek második felében a létesítményt sportpályával bővítették. (Az épületegyüttesben működik ma a Janus Pannonius Tudományegyetem).

Végül érdemes megemlíteni a kötetből Boros Miklós művészettörténeti tanulmányát („A pécsi Székesegyház 1882-1891. évi átépítésének indítékai”), mely bemutatja, milyen építészeti, műemlékvédelmi irányelvek álltak szemben egymással a 19. század végén, a nagy milleneumi építkezések korszakában, melyek az éppen átépülő vagy restaurálásra szoruló templomok mai képét is meghatározták.

A jól szerkesztett kötet kiegészítő dokumentumai között ismertetést olvashatunk Patay Pál: „Corpus campanarum antiquarum Hungariae: Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt” című könyvről, megtaláljuk a pécsi püspökök névsorát 1009-től 1991-ig és az egyházmegye történeti irodalmának válogatott bibliográfiáját is.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a *Baranya* című „történelmi és honismereti folyóirat ismertetett száma hasznos és érdekes olvasmány, mely – mint említettük – szerves részét képezi a levéltári sorozatnak, de sajátos, eddig kevésbé kutatott témák felvetésével igen fontos ismereteket nyújt.

Dóka Klára

A „MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI KÖNYVTÁRAK KÉZIRATKATALÓGUSAI” című sorozat újabb köteteiről.

Közismert, hogy a könyvtárak rendeltetésüknek megfelelően elsősorban a nyomtatásban megjelent dokumentumokat gyűjtik és rendszerezik. Nincs ez másként az egyházi könyvtárak esetében sem. Bár a könyvnyomtatás – Hess András tevékenysége nyomán – Magyarországon már az 1470-es években ismert volt, nagyobb arányú elterjedését a török háborúk akadályozták. A statisztikák szerint a 16. században – Erdéllyel együtt – csak 23 nyomdahely volt, és számuk a 18. századtól is csak lassan emelkedett. Részben ezzel magyarázható, hogy a könyvtárak a nehezen beszerezhető, drága kiadványok helyett viszonylag sok kéziratos munkát őriznek még a 19. századból is.

Az iskolai oktatásban használatos előadások, tankönyvek kéziratos rögzítése gyakori volt, érdemes volt lemásolni a fontos ismereteket adó kronológiákat, orvosi munkákat, statisztikákat is. Tanulságos volt a hivatali élet területén keletkezett döntések, határozatok ilyen formában történő megőrzése, és különösen tanulságosak voltak a bírósági végzések, ítéletek. Megőrizték másolat-

ban az országgyűlési követutasításokat, jelentéseket, naplókat stb. is. Az egyházi könyvtárak – gyűjtőkörüknek megfelelően – gazdag együtteseket foglalnak magukban szentbeszéd, prédikációk, üdvözlő beszéd, szónoklatok eredeti vagy másolt kézírataiból, és az eredeti iratok között nem elhanyagolható mennyiséget tesznek ki a különböző levelek, naplók, egyes személyekhez köthető, fontos dokumentumok sem.

A könyvtári kéziratok jellemzője, hogy az utókor számára értékes információkat őriznek, azonban különféle okok miatt nem nyomtatott, mindenki számára hozzáférhető formában található meg az illető őrzőhelyen. Az „értékeket” természetesen ma már nem az oktatásban használják, de fontos forrástanyagot jelentenek az irodalom- és művelődéstörténeti kutatásokban, az egyházkerület illetőleg a püspökség területén lévő helységek múltjának feltárásában, sőt az említett prédikációk, emlékbeszéd a lelkészek számára a pasztorációs tevékenységben is.

A dokumentumok irodalomtörténeti jelentősége miatt kezdeményezte 1979-ben az akkori Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya, hogy az egyházi könyvtárak 1850 előtti kézíratait – az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában – katalógus formájában közzéteszi. A munkát, melynek előzménye a hazai ősnymtatványok és a régi magyar könyvek számbavétele volt, a neves könyvtörténész, Kókay György tartotta kézben, és ahhoz az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ valamint az Országos Református Gyűjteményi Tanács is hathatós segítséget nyújtott. A leírások módszereit Berlász Jenő, az Országos Széchényi Könyvtár főmunkatársa dolgozta ki, az eddig megjelent köteteket pedig F. Csanak Dóra, az MTA Könyvtár kézírattárának vezetője lektorálta.

A kötetekben a kézírattári tételek leírásai leltári sorrendben következnek egymás után és az alábbi adatokat tartalmazzák:

- sorszám, jelzet
- szerző, cím (eredeti nyelven), keletkezés helye, éve
- a kézirat jellege (másolat, eredeti, egy vagy több kéz írása)
- terjedelme (lapszám, méret)
- eredeti tulajdonosa
- megjegyzés (pl. előfordulása az irodalomban).

A sorozat első darabja a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár kéziratkatalógusa volt, mely 1970-ben jelent meg, majd 1981-ben ezt a pannonhalmi gyűjtemény ismertetése követte. Harmadikként következett (1982-ben) a Ráday-gyűjtemény könyvtára, majd négy éves szünet után, 1986-ban látott napvilágot a sárospataki református és az egri érseki könyvtárak kézíratainak ismertetése, és 1987-ben a pápai anyaggal a református gyűjtemények bemutatása be is fejeződött. Legújában három katolikus kötet látott napvilágot: a Kalocsai Főszékesegyházi, a Győri Egyházmegyei Könyvtár, valamint az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének kéziratkatalógusa. Az eddig kilenc kötetből álló sorozat egyes darabjai – szerzők szerint – a következők: Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 1-9. Bp. Országos Széchényi Könyvtár, 1979-1991.

1. Fekete Csaba-Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa. 1979. 310 p.
2. Szabó Flóris: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. 1981. 240 p.
3. L. Kozma Borbála – Ladányi Sándor; A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa. 1982. 340 p.
4. Börzsöny József: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1986. 410 p.
5. Iványi Sándor: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1986. 250 p.
6. Szabó György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa. 1987. 232 p.
7. Boros István: A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa. 1989. 209 p.
8. Bánhegyi B. Miksa: A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1991. 113 p.
9. Beke Margit: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa. 1991. 164 p.

A továbbiakban, kissé részletesebben az utoljára megjelent és így még hozzáférhető három kötetrel foglalkozunk. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 1850 előtti kézíratainak katalógusát – mint említettük – Boros István, a könyvtár vezetője állította össze. E közel 120 000 kötetet magában foglaló könyvtárban kb. ezer kéziratot őriznek a leltári leírások szerint.

A szerző bevezetőjében részletesen ismerteti a 18. századi alapítású gyűjtemény történetét, mely a káptalani és az érseki magánkönyvtárak egyesítésével jött létre. A káptalani könyvtár már a század elejétől folyamatosan növekedett, és később még említendő Batthyány érsek idejében (1760-1776) már 1000-nél több művet foglalt magában. Az érseki magánkönyvtárak közül Patachich Ádámé volt a legfontosabb, akinek nevéhez a gyűjtemények összevonása, a könyvtár megalapítása is fűződik.

A kéziratállomány feldolgozása – éppen Patachich gyűjteményének leírásával – már a 18. század végén megkezdődött, majd újabb katalógusok készültek, melyek azonban a gyarapodó gyűjteményhez egyre kevésbé voltak használhatók. Ez is indokoltá tette – többek között – a korszerű feldolgozást.

Az állomány legértékesebb részét a kódexek teszik ki, melyek közül 60 db található meg a könyvtár tulajdonában. A legrégebbi 1040-ből származik, és Szent Fulgentius „De fide ad Petrum” című művét tartalmazza. A 17. századi darabok közül fontos az ún. Szombatos kódex két kötete, melyek közül az első Maróti György imakönyve volt Péchy Simon zsoltárfordításaival, a másikban pedig Ürmösi Mihály művei és szintén zsoltárfordítások találhatók.

A kódexek közt vannak orvostörténeti jelentőségűek. Pl. az 1330-ban keletkezett „Compendium medicinae” a korabeli orvostudományi ismeretek összességét tekinti át, a másik, 14. századból származó, Hippokrates utasításait, aforizmáit tartalmazza egy Monte Cassinó-i szerzetes megjegyzéseivel. Oktatótörténeti szempontból érdekesek Batthyány és Patachich érsek iskolai jegyzetei, egyháztörténeti szempontból pedig Lippay György esztergomi érsek

1652-ben végzett egyházlátogatásának másolati jegyzőkönyveit említhetjük meg. Az érsekség és a főkapitán általános történeti érdeklődését jelzi, hogy a könyvtárban egy sor kiváló 18. századi történetíró munkáinak kéziratai megtalálhatók, sőt a jezsuita Katona István, a könyvtár egykori prefektusa kéziratai mellett adatgyűjtéseit, oklevélmásolatait, jegyzeteit is a gyűjteménynek adományozta.

A levelek közül érdemes felhívni a figyelmet Pázmány Péter és Thököly Imre írásaira, az eredeti kéziratok közt pedig helytörténeti szempontból Uszod érseki község protokolluma (1783-1832) és a sárközi református prédikátorok érsekhez intézett köszöntője (1822. Uszód) említhető.

Mint jeleztük, 1760-1776 között Kalocsa érseke Batthyány József volt, akit 1776-ban esztergomi érseki székre emeltek. Tudomány – és művészetpártoló tevékenységét, aminek már Kalocsán számos jelét adta, tovább folytatta Esztergomban is. Kézirathagyatéka, melynek katalógusa tárgyalt sorozatunk 9. köteteként jelent meg, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárat gazdagítja.

A szerző, Beke Margit bevezetőjében röviden ismerteti a gyűjtemény kialakulásának történetét. A 415 tétekből álló együttest az érsek tudatosan gyarapította, és annak rendezését a 18. század utolsó évtizedeiben két tudós kanonokra: Calovino Józsefre és Jordánszky Elekre bízta rá. Ők a gyűjteményt tárgyi egységekbe (kategóriákba) és ezen belül tételekbe (titulusokba) osztották, és az egyes kategóriákhoz csaknem teljes egészében fennmaradt elenchusok készültek.

Az anyag legértékesebb részét a protestáns történetíró, Bél Mátyás részben máig is kiadatlan kézirathagyatéka (megyéenkénti országleírás) képezi, melyet Batthyány még kalocsai érseksége idején vásárolt. A különböző kategóriák – mutatva az érsek széles érdeklődését – a korabeli gazdasági-politikai élet szinte minden területét lefedik (pl. kereskedelem, adóügy, katonai ügyek, telepítések, egészségügy, kiváltságok, országgyűlések, igazgatási szervezet stb.), sőt kapcsolatosak egyes családokkal, egyházi és alapítványi ügyekkel is.

Míg a Batthyány-féle kéziratok zöme latin nyelvű, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban a latin mellett nagyobb számban vannak magyar dokumentumok, az utolsóként tárgyalandó Győri Egyházmegyei Könyvtárban pedig – a helyi adottságoknak megfelelően – sok a német szöveg is.

Mint Bánhegyi B. Miksa a kötet bevezetőjében említi, a gyűjtemény két jelentősebb egységet tartalmaz: a Papnevelő Intézet és a Székesegyház Könyvtárát. Az egyházmegye földrajzi helyzetéből következően itt nem volt nagymértékű a török pusztítás, így nagyszámú kötet van már az 1600 előtti évekből is. Az állomány szervesen fejlődött, az egyes darabokat – szemben más egyházi gyűjteményekkel – nem a 18. század elején vásárolták össze.

A kéziratárban húsz középkori dokumentum található, egyik köztük Mátyás király udvarából származó korvina. Nagy számban találunk imakönyveket, énekeskönyveket, motettákat a 16-17. századból, az egyedi darabok között pedig – egyháztörténeti szempontból – Verancsics érsek leveleskönyvét, a Bars megyei Zselizen 1777-ben keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyvet, a győri jezsuita kollégium diáriumát érdemes megemlíteni. Calovino Hózséf a Batthyány kéziratokból készített egy sor másolatot a győri könyvtár számára is.

A nem vallási tárgyú kéziratok között megtalálhatók Rómer Flóris történész levelei, Csepreg város 1646-1793 közt vezetett jegyzőkönyve, az 1838-ban összeállított Rába-szabályozási terv stb.

A rövid áttekintésből látszik, hogy a magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai nagy értékekkel gazdagították az egyháztörténeti irodalmat. Bízunk abban, hogy néhány éven belül valamennyi gyűjtemény leírása e formában hozzáférhetővé válik.

Kovács János

TÖRÖK JÓZSEF

SZÁZADUNK MAGYAR FŐPAPJAI: GRÓSZ JÓZSEF ÉRSEK (Szeged, 1992. 44 p.)

Falusi szülők gyermekeként látta meg a napvilágot 1887-ben a Moson megyei Féltorony községben. Elemi iskoláit itt végezte német nyelven oktató tanítók keze alatt. Hogy a magyart tökéletesítse, 1 évig Győrbe iratták be, majd 1899-től a bencés gimnázium diákja volt. Az utolsó éveket már kisszeminaristaként járta, és kitűnően érettségizett. Széchényi Miklós püspök azonnal fölismerte a fiatalember kiváló szellemi képességeit, és a bécsi Pázmáneumba, a magyar papság képzésének fellegrárába küldte. Tanulmányainak elvégzése után itt szentelték pappá 1911-ben.

Az újmiséti szülőfalujában tartotta, s innen indult első állomáshelyére, Farádra (Sopron megye). Alig egy év múlva Oroszvárra helyezték. Az itteni kastélynak nevezetes lakója volt: Stefánia hercegnő, a tragikus és mindmáig titokzatos körülmények között elhunyt Rudolf trónörökös özvegye. Az új győri püspök Várady Lipót Árpád, a későbbi kalocsai érsek maga mellé rendelte Grósz Józsefet, és a levéltárosi, iktatói munkát bízta rá. 1914-ben püspöki szertartó, majd szentszéki jegyző lett. Még ebben az évben Fetser Antal került a püspöki székbe, aki elődeihez hasonlóan nagyra értékelte tevékenységét, és maga mellé vette titkárnak. 1921-ben zsinati vizsgálótóvá, a következő évben szentszéki bírónak, majd 1924-től irodaigazgatónak lépett elő. Az idősödő püspök egészsége gyengültével segédpüspököt kért maga mellé. Nyilván az ő előterjesztésére nevezte ki a pápa az alig 40 éves Grósz Józsefet orthoziai püspökké és egyúttal győri segédpüspökké. A püspökké szentelés szertartásakor választott jelmondata: „Cor pro corde” – Szívét szívért –, melyet élete végéig igyekezett megvalósítani.

1936-ban a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátorává nevezték ki, s mivel ebben a minőségben a Szentszék legnagyobb meglepetésére végezte munkáját, XII. Pius 1939-ben, a II. világháború előestéjén, szombathelyi megyéspüspökké nevezte ki. Nyolc éves kormányzása alatt hét plébániát és öt lelkészséget állított föl, s hogy a papi hivatásra készülők sorsát megkönnyítse, kisszemináriumot hozott létre, ahol – más, hasonló rendeltetésű épületektől eltérően – folyóvízzel ellátott, egyágas szobák nyújtottak otthont a papnak készülőknek.

Zichy Gyula kalocsai érsek 1942-ben bekövetkezett halálával a Szentszék Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspököt nevezte ki kalocsai érsekké, ám betegsége miatt sohasem foglalta el állomáshelyét. A sorsfordító időkben sokáig nem maradhatott gazdátlanul a rangban Esztergom után következő érsekség. 1943-ban a pápa Grósz Józsefet bízta meg vezetésével. Szerepe lehetett ebben annak is, hogy az egyházmegye visszanyerve a Trianonnal leszakított bácskai részeket, jelentősen megnövekedett. Maga XII. Pius pápa foglalkozott a bácskai apostoli kormányzóság kérdésével, s miután Grósz korábban már a Muraköz hasonló helyzetben mint apostoli adminisztrátor bölcsességről, türelemről és megértésről tett tanúságot, legalkalmasabbnak őt találta a kalocsai érseki tisztségre.

Az új érsek szinte megoldhatatlannak látszó problémákkal szembesült állomáshelyén. Jelentős esemény volt 1941-ben a bukovinai székhelyek áttelepítése a Bácskába. S bár Sajti Enikő kitűnő könyvéből ismerjük a politikai közigazgatási eseményeket, az egyházi szervezet kiépítésének állomásai még feltárássra várnak.

1944 októbere újabb próbatételt tartogatott Grósz József számára. A német felsőbb katonai vezetés érseki székhelyének elhagyására szólította fel a főpapot, aki azonban azt válaszolta: „A pásztornak a nyája mellett a helye”.

1945 tavaszán meghalt Serédi Jusztinián esztergomi érsek, és az évezredes történelmi hagyomány révén Grósz József vette át a magyar egyház vezetését. Azt a gigászi küzdelmet, amit a papjai letartóztatása, a magyarországi németek kitelepítése, az iskolák államosítása, a politikai rendőrség kegyetlenkedései ellen folytatott, leghűségesebben mindmáig kiadatlan naplójából ismerhetjük meg, melyből a szerző bőségesen idéz.

1945 szeptemberében a súlyos teher – Mindszenty József hercegprímássá történő kinevezésével – átmenetileg lekerült a válláról, de Mindszenty letartóztatásával ismét ő lett a püspökkari elnök. Az egyre nyíltabban politikai egyeduralomra törekvő baloldalnak azonban az egyház komoly gátat jelentett, ezért mindent megtekintek szétfűzésére. A püspöki kar másfél évig ellenállt a nyomásnak, ám a szerzetesek 1950 nyarán történt deportálása arra kényszerítette a püspöki kart, hogy aláírja azt a dokumentumot, mely mint az állam és egyház közötti „megállapodás” vonult be a köztudatba. Mindezek ellenére Grósz Józsefet csakhamar letartóztatták, és koholt vádak alapján 15 évi szabadságvesztésre ítélték. Több börtönt megjárt, amíg 1955-ben a püspökszentlászói kastélyba szállították Mindszentyvel együtt. 1956 nyarán amnesztiát kapott. Életének hátralévő részében a magyar katolikus egyház újjászervezése és a megváltozott politikai helyzetbe való beilleszkedés gondjaival birkózott. Ez egybeesett a Vatikán új keleti politikájával, amit sokan értetlenül fogadtak. Tevékenységének ezek az évei még feltárássra várnak.

A idős főpásztor szívét a kiállt megpróbáltatások jócskán megviselték. 1961. október 3-án az érseki kápolnában végzett szentmise vége felé rosszul lett, s a segítségére siető orvos már csak a halál beálltát állapíthatta meg.

Török József könyve terjedelmi korlátainál fogva nem kíván átfogó, Grósz József életét és tevékenységét a teljesség igényével feltáró mű lenni. A kismonográfiának is beillő könyv azonban biztos és megbízható alapul fog szolgálni a későbbi életrajzíroknak.

Kőhegyi Mihály

A KALOCSAI FŐSZÉKESKÁPTALAN TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN (Budapest, 1992. 152 p.)

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségének (METEM) kiadásában 1992-ben jelent meg Udvardy Józsefnek, nyugalmazott csanádi püspöknek fönti műve, mely, bátran mondhatjuk, a kalocsai érsekeket bemutató előző írásával (A kalocsai érsekek életrajza 1000-1526, Köln, 1991.) együtt az e témával foglalkozók számára az elkövetkezőkben kézikönyvként szerepel. A dolgozat önálló kutatásokra épül. Fölhasználja a hazai és a vatikáni levéltáraknak nyomtatásban megjelent anyagát, az Országos Levéltárnak még ki nem adott forrásait és a Kalocsai Káptalan levéltárának dokumentumait.

A munka két részben tárja elénk a kalocsai főszékeskáptalan középkori történetét.

Előbb áttekintést kapunk a káptalan keletkezéséről, majd a káptalanon belüli fontosabb hivatalokról, a székesegyház papságáról, a főesperességek kialakulásáról s a mindezekhez kötődő javadalmakról, jövedelmekről. A szerző külön érinti a kanonokok kinevezésének kérdését, mely kezdetben az érsek jogkörébe tartozott. A jogot később a Szentszék magának tartotta fenn. Bonyolalmat a kérdésben csak a királyi főkegyúri jog érvényesítése jelentett. A püspök úr ezt követően felsorolja a káptalan jogait, kiváltságait, melyek közül kiemelkedett az érsekválasztási jog. Ezt persze a XIV. századtól előtérbe kerülő pápai reservatiók és a különösen Zsigmond király alatt érvényesülő főkegyúri jog miatt nem gyakorolhatták a káptalani tagok minden időben zavartalanul. A főegyházmegyének két székhelye (Bács, Kalocsa) és így két székeskáptalanja volt. Általában mindkettő részt vett az érsekválasztásokon, de voltak esetek, amikor csak a kalocsai választott. A kalocsai és bácsi káptalan utoljára 1456-ban állított érseket Várady István egri prépost személyében. Ehhez kapcsolódóan a mű a szétszórta forrásokból összegyűjtve röviden áttekinti a kalocsai káptalan birtokait, és mivel számadási vagy pénztárkönyv a középkorból nem maradt fenn, a római kúria nyilvántartási jegyzékei alapján az egyes stallumoknak a jövedelmét is.

A káptalan fontos tevékenységet fejtett ki mind az egyházi, mind az állami élet területén. Egyházi szempontból a legfontosabb az istentiszteletek végzése volt az érseki templomban. Minden más ehhez igazodott. A tagok földadatai közé tartozott még a székesegyházi iskola vezetése, és bekapcsolódtak az egyházkormányzatba, sőt a bíraskodásba is.

A testületnek a bíraskodásban való részvétele csak részben nevezhető egyházi tevékenységnek, inkább már a káptalan közügyi földadataihoz kapcsolódott. A káptalan a középkorban széleskörű polgári tevékenységet fejtett ki. A hiteles helyi működés volt a legfontosabb. A legkülönbözőbb ügyekben állítottak ki okleveleket. Ezek tartalmi kivonatai olvashatók a dolgozat második részében. Találunk közöttük vallomásokról (végrendeletek, szavatossági, ajánlékozó, cserevalló, tiltakozó stb. levelek), írt okleveleket és jelentéseket (beiktató, határjárásról szóló, idéző, bajvívásról való stb. levelek). A szerző áttekinti

az oklevelek formai, szerkezeti sajátosságait, a kiállítás körülményeit, és vizsgálja a hitelesítő pecsétet.

Mindezeket túl a káptalani tagok részt vettek a tizedszedésben, általában az adóbehajtásban, sőt a honvédelemben is. A káptalannak szükséghelyzetben ötven katonát kellett kiállítania és felszerelnie.

A kérdéseket általánosan érintő, a kalocsai vonatkozásokra mindig ügyelő egység után következik a dolgozat értékesebb része. A szerző aprólékos, gondos munkával gyűjtötte össze a káptalan tagjaira vonatkozó tudósításokat, és sorolja föl időrendben s rang szerint a valaha ott tevékenykedett kanonokok (prépostok, olvasó-, éneklő-, örkanonokok, főesperesek, coadiutor kanonokok), valamint a káptalanhoz tartozó más egyházi személyek (sublectorok, succentorok, oltárigazgatók, karbeli papok, alszerpapok, klerikusok) neveit és életrajzi adatait. Az erre vonatkozó tudósítások gyakran hiányosak. További nehézséget jelent, hogy a XIV. századi nyugati egyházszakadás idején ugyanazt a javadalmat egyszerre több személy is bírta. A helyzetet még csak bonyolultabbá teszi, hogy ekkor a pápai joghatóság bizonytalansága miatt fölerősödött a királyi főkegyúri igény is.

A munka befejező részét a kalocsai káptalan által kiadott oklevelek regesztái alkotják. A püspök úr részletesen ismerteti a káptalannak tizenöt, ma is a káptalani levéltárban lévő oklevelét. A legkorábbi 1334-ből, az utolsó 1580-ból való. Mivel jórésztük kiadatlan, és mind a Kalocsa környéki helytörténet, mind az általános magyar történelem szempontjából figyelemre méltó adatokat szolgáltatnak, a műben való részletesebb ismertetésük indokolt. Tudósításokat kapunk belőlük családi genealogiákról, a gazdasági életről, templomokról, alapítványokról. Külön értékes az 1545. április 9-én kelt oklevél, mely szerint a mohácsi vész után a Duna-Tisza közén nem szűnt meg egy csapásra az egyházi és közigazgatási szervek működése, sőt még Buda elfoglalása után négy évre is vannak információk bizonyos egyházi szervek tevékenységéről. Hunyadi János kormányzónak 1446. augusztus 30-án Szegeden kelt levele pedig a kunok települési helyeihez, társadalmi rétegződéséhez szolgáltat adatokat.

Ennek szerves folytatásaként olvashatjuk a káptalannak levéltárakban, más gyűjteményekben megmaradt, 1271 és 1526 között kelt okleveleinek magyar nyelvű regesztagyűjteményét. Jórésztük ugyan már különböző okmánytárakban nyomtatásban is megjelent, de ilyen átfogó módon összegyűjtött formában még nem találkozhattunk velük. A jegyzék természetesen nem tekinthető teljesnek. Egészen bizonyos, hogy itt-ott lappanghatnak ide vonatkozó adatok. Ezzel együtt az összegyűjtött négyszázöt hiteleshelyi kiadványnak magyar nyelvű kivonata segítséget nyújt a korszak kutatóinak.

Orbán Imre

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

1. kötet

HORVÁTH Tibor

Lectori salutem

TANULMÁNYOK

DANKÓ László

Szarvasi róm. kat. plébánia története

KOVÁCS Imre

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története

BAJÁK László

Szerémi György világképe

PUSZTASZERI László

Scitovszky János hercegprímás politikai portréja

SZÉKELY András

Egy humanista a nyugati végeken

Bertalan

Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében

BÁNK József

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karocon a professzorok?

BERTÉNYI Iván

Heraldika és középkori egyháztörténet

CSORDÁS Eörs

Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patrónánk

MÉSZÁROS István

A magyarországi római katolikus tanügy igazgatás történeti áttekintése

RÁSZLAY Tibor

Az irgalmasság erénye az Árpád-korban

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám–

UZZSOKI András

ADRIÁNYI Gábor

A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben

Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana

VARGA Imre

A plébániatörténetírás követelményei

UZZSOKI András

A Canonica Visitatio

A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra

FORRÁSOK

MAGYAR István

Az alvinci ferences krónika

Lénárd

TÜSKÉS Gábor–

A barokk búcsújárás forrásai

KNAPP Éva

VÁTH János

A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

2. kötet

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése)
TÓTH Endre	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről
UZSOKI András	A tihanyi Árpás-kori remetetelep régészeti kutatása
AZZOLA, K. Fr.	Die Scheibenkreutzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran)
UDVARDY József	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban
KOVÁCS Imre	Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban
ADRIÁNYI Gábor	A magyar királyok apostoli címe
BERTÉNYI Iván	Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe)
JÓZSA László	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada
HEREIN Gyula	Budakeszi Makkos Mária története
BÁN László	Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében

FORRÁSOK

VARGA Imre– REICHARDT Gyula	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása)
MÉSZÁROS István	Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból)
DÓKA Klára	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig)
GERGELY Jenő	A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november)

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

3. kötet

TANULMÁNYOK

KÁPOLNAI Iván	Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében
SIKLÓSI Gyula	Kara Musztafa basa tornya és a Szent Donatus kápolna Székesfehérváron
PROKOPPP Mária	Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)
KOSZTA László	Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század. elején
MÉSZÁROS István	Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1990)
SÜMEGI József	Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon
ADRIÁNYI Gábor	A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870)
MONA Ilona	Slichta Margit és az iskolák államosítása
NAGY Ferenc	Tanácskozások a Bernardinumban (1891–1933)

A KUNSZENTMÁRTONI EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KÓSA Károly	Szerzetes rendek és háziak Jász–Nagykun–Szolnok megye területén 1920–1950 között
JÓZSA László	A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története
SZILÁRDFI Zoltán	A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája
BARNA Gábor	A kunszentmártoniak radnai búcsújárása

MÓDSZERTAN

HORVÁTH Tibor	METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok
LOTZ Antal:	Történetíró papok Csanád egyházmegyében

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432 old. ára: 398 Ft
(kifogyóban)
- 2. sz. Budapest, 1991. 232 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1991 novemberben
- 3. sz. Budapest, 1992. 290 old.
megjelent: 1992 novemberben

METEM Könyvek:

1. Szabó Ferenc S.J., A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében,
Róma, 1990. 356 old ára: 398 Ft
2. Sóllymos László Szilveszter-Várszegi Imre Asztrik,
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950),
Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskápolna
története a középkorban,
Budapest, 1992. 152 old ára: 180 Ft
4. Boba Imre, Nagymorávia története új megvilágításban,
(Előkészültben) Megjelenik: 1993-ban

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

2. sz.: Farkas Gábor, A római katolikus egyház története
Sümegecséhin
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: Sümegecséhi plébánián

Egyéb METEM kiadványok

Uzsoki András (szerk.), Klempa Károly
és a keszthelyi premontre gimnázium,
Budapest 1991. 165 old. ára 120 Ft

A METEM kiadványok megrendelhetők (Plébániatörténeti Kis-
könyvtár kivételével) a Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára cí-
mén

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON

Ecclesia Sancta 1.

A kötet szerkesztői: Somorjai Ádám és Zombori István
160 oldal, ára fűzve: 175.-Ft (14,5x21 cm)

A kötet egyháztörténeti áttekintést nyújt az érdeklődő kutatóknak és a nagyközönségnek egyaránt, gyorsjelentés az egyház rég- és közelmúltjáról. Kada Lajos érsek (Vatikán) beköszöntője és Dankó László érsek (Kalocsa) tanulmánya keretezik az egyes korok neves szakértőinek előadásait, amelyek 1990 szeptemberében hangzottak el az észak-itáliai Gazzadában.

Egy készülő sorozat első kötete, a tervezett második kötet: Az egyház története Lengyelországban. Tervezett megjelenés: 1993. második felében.

Kiadó a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.

Sorozatszerkesztők:

- Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát, a Bizottság elnöke,
- Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, Budapest
- Somorjai Ádám, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma,
- Zombori István Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László, Holl Béla, Szabó Ferenc, Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczi Gábor.

Megrendelhető:

Pannonhalmi Főapátság, Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A Pannonhalmi Bencés Kiadó kínálatából

- *Útban Európa felé.* Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2 szám. A húsvét hetében Győr-Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában.
Fűzve 220 old.

ára: 185 Ft

- *Tomka Miklós,* Magyar katolicizmus 1991. Gyorsmérleg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról.
Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old.

ára: 170 Ft

- *Korzenszky Richárd–Somorjai Ádám,* Magyar sorskérdések. A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhithető erővel. Fűzve 150 old.

ára: 135 Ft

- *Somorjai Ádám,* Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns. Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old.

ára: 260 Ft.

- *Pacomio, L.–Vanetti, P. S.J.* Kis Bibliai Atlasz. Nélkülözhetetlen kalauz a bibliai történekek helyszíneinek megismeréséhez, bibliaismerethez, a bibliai tájak azonosításához. Hitoktatási és kultúrtörténeti segédkönyv. Terj.: 64 old. (184 színes illusztrációt, rajtot, fényképet és térképet tartalmaz)

ára: 248 Ft

- *Szivárványhíd Pannonhalmra és Debrecen között.* Válogatott dokumentumok a római katolikusok és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898–1943 közötti évek időszakából. Előszavát dr. Kocsis Elemér, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke írta, bevezetőjét Barcza József. A kötet egyik szerzője Kelemen Krizosztom. Az alábbiakat írásából idézzük: „A nagy magyar lelki egység, ha ennek keresztyén szempontból értelme van, csak a Krisztusban való egység lehet.” Terj.: 140 old

ára: 150 Ft

- *Az ezeréves Pannonhalmra.* A kis könyv az apátság történetét mutatja be röviden, képekkel illusztrálva. Tartalmaz bizonyos gyakorlati útmutatót is, valamint ismertetőt az idegenforgalmi szolgáltatásokról. Terj.: 78 old. (feket-fehér)

ára: 75 Ft

- *Reisner Ferenc*, Csernoch János hercegprímás és IV. Károly. Terj.: 228 old. ára 290 Ft

- *Jákli István* „...a magyarokhoz küldetett” (Johann Weissenburger fa metszeteivel (1515) Szent Wolfgang életéről és működéséről hosszabb idő óta először olvashatunk a Németországban élő szerző tollából, a Szent halálának 1994-ben esedékes 1000. évfordulójára készülöben. 972 tavaszán nem jámbor hithirdetőként ment a pogány magyarok közé, hanem I. Ottó német császár diplomáciai küldötteként járt Gáza nagyfejedelem udvarában, a magyarországi keresztény hittérítés feltételeinek megtárgyalására. Terj.: 176 old, 19 metszet. ára: 210 Ft

- *Békés Gellért O.S.B-Boór János (szerk.)* Keresztények és szabadság. Történelem – Bölcsélet – Társadalomtudomány – Lelkiség. A 34. Magyar PAX ROMANA kongresszuson (Lillafüred, 1992. ápr. 20–26.) elhangzott előadások, a Katolikus Szemle 1992. évi 1–2. száma. *Előadók:* Göncz Á, Andráfalvy B, Nyíri T, Katus L, Csorba L, Surján L, Nagy E, Bence Gy, Weissmahr B, Vajda M, Tomka M, Isépy T, Órsy L, Balogh Z. *Kerekasztal résztvevői:* Boór J, Gyulay E, Jelenits I, Horváth Á, Farkas B, Merza J, Csepeli Gy. *Igét hirdettek:* Békés G, Seregély I, Hafenscher K, Bacsóka P, Tenke S. Terj.: 224 old. ára 185 Ft

- *Mészáros István* Iskola Szent Márton hegyén. Előszavát Korzenszky Richárd írta. A könyv a gimnáziumról történeti és szociológiai áttekintést nyújt. *Magyar Bencés Gimnáziumok sorozat 2. kötete.* Terj.: 147 old. ára: 120 Ft

- *Tarnay Brunó O.S.B* Katolicizmus és kultuszok „E rövid munka a kereszténység egyetemességét, katholicitását állítja mintaként és mérceként az olvasó elé.” A hazai keresztény és nem keresztény gyülekezetekről térképet és statisztikai kimutatásokat közöl, Losteiner Monika kutatásai eredményeit először publikálva. Terj.: 128 old. ára 165 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Dr. Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901*. Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

